

A magyar társadalom
a 2020-as évek elején
1. kötet

INTEGRÁCIÓ, EGYENLŐTLENSÉG, POLGÁROSODÁS

Szerkesztette
KOVÁCH IMRE

INTEGRÁCIÓ, EGYENLŐTLENSÉG, POLGÁROSODÁS

A magyar társadalom a 2020-as évek elején

1. kötet

Szerkesztette:

KOVÁCH IMRE

INTEGRÁCIÓ, EGYENLŐTLENSÉG, POLGÁROSODÁS

A magyar társadalom a 2020-as évek elején
1. kötet

Szerkesztette:

KOVÁCH IMRE

HUN-REN TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT

2024

Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás
A magyar társadalom a 2020-as évek elején

1. kötet

Szerkesztette: Kovách Imre

Lektorok: Árendás Zsuzsanna, Balcsók István, Bíró-Nagy András, Fényes Zsuzsanna
Hajnalka, Havasi Virág, Hegedüs József, Herke Boglárka, Lengyel György, Lukács
Ágnes, Neményi Mária, Németh Krisztina, Tardos Katalin

Olvasószerkesztő: Feketéné Balogh Marianna

Kötettervezés és tördelés: György Orsolya és Kovács Mariann

Borítóterv: Kovács Mariann

Borítófotó: Mariola Grobelska, Unsplash

Betűtípus: Montserrat

Kiadó: Társadalomtudományi Kutatóközpont

Nyomda: OOK Veszprém

A kötet az MTA poszt-COVID Pályázat által támogatott *Covid-járvány – társadalmi egyenlőtlenségek és integráció* megnevezésű kutatási program keretei között valósult meg.

ISBN 978-963-418-060-9ö (össz-ISBN)

ISBN 978-963-418-061-6 (az 1. kötetet azonosító ISBN)

TARTALOM

7	Előszó
9	Az egyenlőtlenségek kontingensei és mechanizmusai
11	Egyenlőtlenség és integráció. Foglalkozási osztályok, integrációs rétegek, polgárosodás csoportok, fragmensek KOVÁCH IMRE
41	Társadalmi integráció és munkavállalói részvétel a munkahelyeken ILLÉSSY MIKLÓS, HUSZÁR ÁKOS, CSIZMADIA PÉTER
67	A politikai integrációs mechanizmusok GERŐ MÁRTON, SZABÓ ANDREA
115	Magyarország helye a globális és európai értéktérképeken ZSIGMOND CSILLA, PAPP Z. ATTILA
149	Mobilitások
151	Az egyenlőtlenségek újratermelődése az 1980-as években és ma HUSZÁR ÁKOS, HAJDU GÁBOR
195	Nemzetközi és belföldi vándorlás PAPP Z. ATTILA, ZSIGMOND CSILLA, KOVÁCS ESZTER
235	Társadalmi pozíciók és a lakásmobilitás egyenlőtlenségei KŐSZEGHY LEA, CSIZMADY ADRIENNE
275	Személyközi viszonyok
277	A kapcsolathálózati tipológia változása és jelentősége a társadalmi integráció szempontjából 2015–2021 között DÁVID BEÁTA, ALBERT FRUzsINA, HAJDU GÁBOR
321	Egészségi állapot és társadalmi integráció GYŐRI ÁGNES
349	A szubjektív jóllét a különböző családtípusokban BALOGH KAROLINA
385	A kötet szerzői

SZERKESZTŐI BEVEZETŐ

AZ ELSŐ ÉS A MÁSODIK KÖTETHEZ

Tanulmányköteteink a társadalmi integrációról tizenkét éve kezdett kutatásunk korábban napvilágot látott köteteit¹ és magyar és angol nyelvű folyóirattanulmányokat követően azzal a szándékkal készültek, hogy tudományosan megalapozott, ugyanakkor a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére is számot tartó elemzést adjanak a 2020-as évek elejének magyar társadalmáról. Munkánk a társadalmi egyenlőtlenségekről szól, amelyeket a társadalmi integráció szempontjából vizsgálunk egy 5000 fővel készített kérdőíves adatfelvétel alapján. A kötet szerzői a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai, Politikatudományi és Kissebbségkutató Intézeteinek, a HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatóintézetének és a Debreceni Egyetemnek a munkatársai. A szerzők határozott célja volt a társadalmi egyenlőtlenségekről és integrációról való tudásunk megújítása, ezért az olvasó számos tartalmi, fogalmi és módszertani újítást is talál a szövegekben. Az egyes tanulmányokat a szokásosnál talán hosszabb szakirodalmi áttekintés vezeti be, ami reményeink szerint elősegíti az újdonságok megértését és elfogadását.

Az első kötet három tematikus része az egyenlőtlenségek kereteit és mechanizmusait, a mobilitásokat és a személyközi kapcsolatokat mutatja be. Az első blokk tanulmányainak témája a foglalkozási osztályok, az integrációs és polgárosodás csoportok alapján létrehozott új egyenlőtlenségi modell, a munkahelyi és a politikai integráció, valamint az értékek és a szolidaritás. A második rész a társadalmi és lakásmobilitással, valamint a nemzetközi és a beföldi vándorlással foglalkozó szövegeket tartalmazza. A személyközi viszonyokat a kapcsolathálózatok változásával, az egészségi állapottal és a családok szubjektív jóllétével foglalkozó elemzések mutatják be.

1 Kovách I. – Dupcsik Cs. – P Tóth T. – Takács J. (szerk.) (2012) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon: tanulmányok*. Budapest: Argumentum Kiadó

Kovách I. (szerk.) (2017) *Társadalmi integráció: az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest – Szeged: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Belvedere Meridionale.

Kovách I. (szerk.) (2020) *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: Argumentum Kiadó, Társadalomtudományi Kutatóközpont.

Kovách I. (2020) (szerk.) *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*. Budapest: Argumentum Kiadó, Társadalomtudományi Kutatóközpont.

A második kötet írásai sajátos társadalmi keresztmetszetet adnak az elitektől a szegénységig. Az egyes szövegek nem csupán az adott társadalmi réteget írják le, hanem minden esetben egy lényeges társadalmi funkciót vagy folyamatot is elemeznek: az eliteket a társadalmi integrációval kapcsolatos teljesítményük, a középrétegeket és a munkásokat a polgárosodási esélyeik, a helyi integráció főszereplőit a lokalitás szervezése, a városi és vidéki társadalmakat a kontinuum, az agrárnépességet a kilépők, a dolgozó szegényeket a kliensi viszonyokat integráló funkciójuk szempontjából.

A szerzőkkel együtt köszönöm meg a kötet lektorainak és Feketéné Balogh Marianna olvasószerkesztőnek a munkáját; a kötet- és borítótervezést, valamint a tördelést György Orsolyának és Kovács Mariannak; a kutatóközpont adminisztratív munkatársainak a hozzájárulását a kötetek elkészítéséhez, köztük külön Vékás-Kocsis Veronikának a hatékony szervezést, Sanders Laurának pedig a pénzügyi adminisztrációt.

AZ EGYENLŐTLENSÉGEK KONTINGENSEI ÉS MECHANIZMUSAI

EGYENLŐTLENSÉG ÉS INTEGRÁCIÓ

FOGLALKOZÁSI OSZTÁLYOK, INTEGRÁCIÓS RÉTEGEK, POLGÁROSODÁS CSOPORTOK, FRAGMENTEK

KOVÁCH IMRE

Egy társadalom minőségét, egységét, sikereit és kudarcait erősen befolyásolja, hogy tagjai milyennek látják, milyen társadalomképük van, mennyire ismerik mások és önmaguk helyét, esélyeit és a hatalom működését. Képesek-e ezek alapján önreflexióra, szolidaritásra, egyéni és közös cselekvésekre. A magyar társadalom a 21. század harmadik évtizedének elején nemcsak a hirtelen rátörő Covid-járvány, az orosz–ukrán háború, majd az infláció és a korábban fellendülő fogyasztás visszaesésének a traumájával, a biztonságérzet megrendülésével, a politikai monotónia mentális következményeivel szembesült, hanem *egyfajta önismereti válságba is került*. A társadalomismeret örökölt kategóriáinak tartalma kiürült. Az új kutatási eredmények nem jutottak el a széles nyilvánossághoz. A társadalomtudományok – közöttük szűkebb szakmánk, a szociológia – becsülettel regisztrálta a nagy társadalmi átalakulás tényeit és következményeit, de maga is küzdött az új rendszerek értelmezésével és saját küldetésének megtalálásával.¹

Rétegződés, egyenlőtlenség

A társadalmi egyenlőtlenségek rendszere és kiterjedtségének változása új kihívás elé állította a kutatásokat. A rétegződés- és egyenlőtlenségkutatások az erős tudományági hagyományokat követve írták le a társadalmi egyenlőtlenségek növekedését, az egyes rétegek (főként a nyertesek² és a vesztesek³) társadalmi jellemzőit. Kolosi Tamás a nyolcvanas években kidolgozott módszerével elemezte a rendszerváltás következményeit, az 1990 utáni évtized strukturális változásait és új rétegeit, majd az osztályszerkezet hatását a társadalmi különbségekre.⁴ Sze-

¹ Némedi (2000)

² Eyal–Szelényi–Townsend (1998), Laki (2019), Kristóf (2020, 2021)

³ Kolosi–Tóth (2008), Medgyesi–Szívós–Tóth (2000), (Szikra 2020), Huszár (2022b), Czibere–Husztai (2024)

⁴ Kolosi–Dencső (2006), Kolosi–Keller (2010)

lényi Ivánnal a kölcsönhatásaiban vizsgálta a politika és a társadalom változásait.⁵ Többszöri kísérlet történt a foglalkozási csoportok kibővítésére és az új gazdasági és társadalmi tőkeviszonyok megjelenítésére,⁶ a mobilitási folyamatok,⁷ a fogyasztás⁸ elemzésére és a rétegtagozódás kapcsolathálózati értelmezésére.⁹ Egy kutatócsoport a magyar társadalomra is alkalmazta az új brit osztálymodell¹⁰ megközelítéseit. A tematikai és a módszertani gazdagság ellenére Róbert Péter a rétegződéskutatások beszűküléséről tudósít, mert „*a társadalmi szerkezet összképére, a társadalom osztály- és rétegszerkezetére vonatkozóan inkább az átfogó és célzott kutatások hiánya jellemző az ezredforduló után*” (Róbert 2015:78). Az okot Róbert elsősorban a kutatásfinanszírozási rendszer működésében látja, és ebben igaza is van. Az nyitott kérdés, hogy a hagyományos rétegződéskutató mintákat és nyelvezetet használó kommunikációban mennyire látta saját szereplőit, kérdéseit és életérzéseit a kor társadalma, amelynek az információhoz jutása időközben exponenciálisan bővült. Akárhogy is van, a rétegződéskutatás eredményei és hozzájárulása kihagyhatatlan alapot képeznek a szinkron társadalmi jelenségek értelmezéséhez.

Osztályelemzés

A társadalmi egyenlőtlenségek reménytelen növekedése, a különböző politikai formációk sikertelensége és az ezredfordulót követő évek időszakának ideológiai, világnézeti kiúttalansága törvényszerűen vezetett az illúzióvesztéshez, amelyet az uniós csatlakozásból eredő várakozás ideig-óráig valamelyest feledtetni tudott. A 2010-es kormányváltás és a néhány év alatt felépített új hatalomgyakorlási modell társadalompolitikájának az üzenete egyértelmű volt az elvek és a gyakorlatok szempontjából is, és nem tartalmazta az egyenlőtlenségek gyors csökkentésének az ígérését. Egy fiatal társadalomkutató nemzedék teljességgel érthető módon fordult új (vagy újraértelmezett) elméleti és kutatási irányok felé. Az osztályvaksággal (Gagyí 2011) jellemzett rétegződéskutatásokkal szemben a korszak demokráciadeficitjének társadalomszerkezeti következményeit, annak okait és értelmezésük elméleti lehetőségét keresték. Az *osztályelemzés megújítása és a nemzetközi tőke- és osztályviszonyokba ágyazottság* relációjának az érvényesítése (Éber 2020a) lett a tanulmányok vezérfonala. Éber érvelése szerint

5 Kolosi–Szelényi (2022)

6 Ferge (2002, 2010), Bukodi–Záhonyi (2004), Bukodi (2006), Róbert (2013), Szelényi–Tóth (2018)

7 Róbert–Bukodi (2004)

8 Fábián–Kolosi–Róbert (2000), Fábián (2015)

9 Angelusz–Tardos (2006)

10 Albert et al. (2018)

az osztályelemzés még akkor is elméleti és szemléleti haszonnal alkalmazható, ha az osztályok határai az empirikus elemzésekben nehezen kimutathatóak, a társadalmi egyenlőtlenségek sokszínűek, és folyamatosan változhatnak. Szétnyíló osztályszerkezetet, polarizálódó osztályokat és növekvő egyenlőtlenségeket, „egyharmad fent és középen, kétharmad lent” megoszlást, *felső osztály(oka)t, alsó-alávetett osztályokat és köztes-közvetítő osztályokat* írt le, azzal a kiegészítéssel, hogy hipotézise szerint ezek a különbségek folyamatosan növekszenek. Azt is elismeri, hogy különösen az alsó-alávetett munkásosztályok megszerveződésének számos feltétele nem teljesül. Az általános életszint emelkedése és a törekény, kiszolgáltatott helyzetük legalább enyhülése szükséges a „valóságos osztállyá” formálódáshoz. A *középosztály* fogalmat leginkább normatív kategóriának tartja, amely tulajdonképpen nem illeszthető az osztályelemzésbe (Éber 2021, 2022a, 2022b) Különösképpen nem a magyar osztályviszonyok között, mert az alsó kétharmad életviszonyainak érzékelhető javulása és társadalmi emelkedése erősen korlátozott. A *felső és alsó osztályok közötti csoportokhoz* tartozók száma pedig folyamatosan csökken.

Scheiring Gábor könyve (2019) a demokrácia magyarországi elmúlástörténete a politikai rendszer, az állam, a társadalmi és gazdasági összefüggései szerint nemzetközi összehasonlításban. Bár az osztályelemzés nem a központi témája, de a munkásosztály rendszerváltást követő dezintegrációjának valószínűleg ez az egyik legjobb leírása. Az osztályelemzés vesztesége, hogy míg a tőkésosztály megszületése kerek történet, a munkásosztály szétesést követő állapotait ez a könyv már kevésbé követi.

Huszár Ákos (2019) szerint az „osztálytársadalom-e a magyar társadalom?” kérdésre adott válasz két elméleti tradíció szerint is megközelíthető. A marxi elméletben a társadalmi osztály azon kapitalista társadalmak sajátja, amelyekben az értéktöbblet termelésének és kisajátításának a tőketulajdon az alapja. Ebben az értelmezésben a rendszerváltás utáni magyar társadalom strukturális szinten osztálytársadalom, hiszen a tulajdonrendszert a privatizáció teljesen átalakította,¹¹ a cselekvők szintjén viszont az osztályok felismerése már sokkal nehezebb az aktív elitfrakciók szemben az atomizált, szervezetlen, érdekképviselőre nem képes tömeg amorf kettősségében. A weberi elmélet és elemzési tradíció Huszár szerint szintén használja az osztály fogalmát, de azt kiegészíti a rend fogalmával, és elismeri, hogy a társadalomban *a tagolódásnak több formája és fajtája is jelen lehet*. Egy társadalom meghatározott időszakára vonatkozó elemzésnek azt a tagolódási formát érdemes elfogadnia az egyenlőtlenségi viszonyok rendező elvének, amely használatával a legjobban megérthető a hatalom elosztása és működése,

¹¹ Szelényi (2019), Mihályi (2023)

és a legtöbb társadalmi jelenség értelmezhető és magyarázható. Huszár az idézett munkájában és a később publikált mobilitás- és középosztály-elemzéseiben nemzetközi adatokat is figyelembe véve keresi arra a választ, hogy a foglalkozási osztályok megfelelnek-e a fenti kritériumnak. A felsőbb osztályok homogenizálódását, valamint a képzett és képzetlen munkások társadalmi pozícióinak az elkülönülését állapítja meg, amit úgy értelmez, hogy az megerősíti Kolosi-Dencső (2006) és Kolosi-Keller (2010) megállapítását arról, hogy a *rendszerváltást követően nőtt a magyar társadalom osztályszerkezetének* az életkörülményeket magyarázó ereje. Ami figyelemre méltó eredmény – bár a társadalmi osztály és a foglalkozási osztály fogalmai néhol össze-összeecsúsznak az elemzés során –, és a használt ESS (European Social Survey) adatairól a szerző maga jelenti ki, hogy kevésbé alkalmasak az osztályszerkezet változásának a követésére. A foglalkozási csoportok azzal az előnnyel rendelkeznek a szerző szerint, hogy sűrítve fejezik ki a jövedelmi különbségeket és az iskolázottságot, amely rámutathat a hatalmi különbségekre is. Ez azonban inkább hipotézis, mert konkrét jövedelmi adatokat ez a tanulmány nem tartalmaz, az iskolázottság és a foglalkozási csoportba tartozás nagymértékben egymáshoz tartozó fogalmak, a hatalmi különbségek valószínűleg csak a munkahelyi alá- és fölérendeltségi viszonyokra vonatkoznak. A következtetések és összefoglalás részben feltett, megalapozott kérdések a hatalmi szerkezetről, az elérhető életesélyekről, a mobilitási lehetőségekről ebben a tanulmányban válasz nélkül maradnak.

Az osztályelmélet egyik sarkalatos kérdése a felső és alsó osztályok közötti társadalmi csoportok osztályhelyezeteinek a megragadása és értelmezése (Éber 2020b, 2021). Angelusz Róbert és Tardos Róbert (1998) szerint a kilencvenes évek végére a felső csoportokban láthatóvá váltak a polgárosodás jelei, de ez nem járt együtt a középosztály számszerű bővülésével. Huszár és Berger (2020), Tóth (2015, 2016a, 2016b), Tóth és Medgyesi (2012) *nemzetközi vonatkozásban is gyengének ítélte magyar jövedelmi középről* írt beszámolóit követve kérdez rá arra, hogy a 2015–2020 közötti fogyasztásbővülés és gazdasági javulás mennyiben szélesítette ki a társadalmi középbe jutás esélyeit, és hozzájárult-e egy új középosztály formálódásához.

A foglalkozás- és jövedelemszerkezet, az életmód és a szubjektív társadalmi hely elemzése alapján arra jutnak, hogy a *társadalmi közép szűkülése megfordult* 2018-ra, és a korábbi időszakokhoz hasonlóan megnőtt a felsőbb osztályokhoz tartozást elvileg lehetővé tevő foglalkozásúak és a saját társadalmi helyüket a felsőbb csoportokban meghatározók aránya is. A középosztály normatív felfogása szempontjából viszont éppen a középső és felső társadalmi rétegekben nőtt meg a diktatúra bizonyos formáinak az elfogadása és a türelmetlenség az alsóbb

csoportokkal, a kisebbségekkel és a kirekesztettekkel szemben. A szerzők arra következtetnek, hogy a középosztály számszerű bővülése, valamint a középső és felsőbb csoportok demokratikus értékek melletti elköteleződése csökkenésének a fonáságáról a további kutatások dönthetik el, hogy ez a magyar társadalomban „főszabályként” vagy a kutatók előtt egyelőre rejtve maradó feltételek váltakozása szerint működik. Végso soron ez a fontos tanulmány az osztályelmélet szempontjából arra az eredményre jut, hogy a középső és felső rétegek társadalmi halmaza számarányát tekintve valamelyest nőtt 2014–2015 után, de hogy ezt az alakulatot (közép)osztálynak tekinthetjük-e, az egyelőre igencsak kérdéses.¹² Megítélésem szerint Éber fentiekben idézett munkái ugyanerre az állapotra mutatnak rá.

Az osztályszavazás elemzése sem vezet az egyértelmű osztályhatárok megtalálásához (Huszár 2022a), hiszen minden foglalkozási osztály¹³ erősen megosztott volt 2021-ben a két politikai tömb iránti szimpátia szerint. A felfelé mobilak az összes foglalkozási osztály esetében – függetlenül a társadalmi helyzetükre vonatkozó mutatóktól – nagyobb arányban támogatták a kormánypártokat, míg a foglalkozásukat tekintve lefelé mobilak inkább az ellenzékben látták érdekeik megfelelő képviselőjét. A mért különbségek statisztikailag relevánsak, de a jelentőségük inkább az egyes foglalkozási osztályhoz tartozók politikai megosztottságának a bemutatása.

Huszár a foglalkozási osztályok közötti mobilitás formáiról készített munkái¹⁴ (generációk közötti és generáción belüli mobilitás hosszú távú tendenciái, férfi–nő különbségek) elég merev társadalomszerkezetet írnak le, ahol az átjárás az egyes foglalkozáscsoportok között meglehetősen korlátozott. A felső foglalkozási csoportokba való bekerülés kisebb arányú volt 2021-ben, mint negyven évvel korábban. Az alulról felemelkedés esélye alacsonyabb, mint a bennmaradásé. A származási foglalkozás osztályhelyezete akkor is befolyásolja a jövedelmet, ha változás történik a szülők foglalkozásához képest.

Az osztályelemzésnek, amelynek még komoly tudományos művei várhatóak, kétségtelen esélyei vannak arra, hogy jelentősen inspirálja a társadalomismertünk megújítását, és a társadalmi egyenlőtlenségek kutatóit valóban készítheti kérdésfeltevéseik és módszertani eszközeik újragondolására. A legnagyobb kor-

12 Különösen úgy, hogy az ebben a kötetben közölt polgárosodás elemzés szerint a polgárosodása révén a társadalmi felső közép- és felső rétegekbe emelkedő vagy ott maradni képes csoport 43%-a munkás foglalkozású. A diplomások közel fele, az érettségizettek valamivel több mint kétharmada pedig a gyengén vagy a nem polgárosodottak közé tartozik (Kovács–Szabó 2024).

13 Valamint minden integrációs réteg (Gerő–Szabó 2024) és polgárosodási csoport (Kovács–Szabó 2024) is.

14 Huszár–Balogh–Győri (2020), Huszár (2022a), Huszár–Győri–Balogh (2023), Huszár–Hajdu (2024)

lát egyelőre a társadalmi és a foglalkozási osztály folytonos összeecsúsztatása, ami részint abból a nem elhanyagolható nehézségből ered, hogy az osztályhatárok kijelölése, annak pontos és elméleti/empirikus meghatározása hiányzik, és egyelőre elmaradt a válasz arra, milyen meghatározó és közvetítő osztályok is vannak a magyar társadalomban, ki melyik osztályba tartozik és miért. Nem igazolt az a tétel, hogy az elemzésekben használt, gyakran nem azonos logikák szerint összeállított foglalkozási csoportok (osztályok) kifejezik a 21. század lényegi társadalmi különbségeit, és mintegy mágnes módjára magukhoz húznák az esélyegyenlőtlenségek lényegi mutatóit. Az osztályelemzést azonban nem tekinthetjük lezárt kutatásnak. Nem egyértelmű, hogy az osztályok feltételezése mennyiben haladja meg a foglalkozáscsoportok (foglalkozási osztályok, rétegződés) társadalmi egyenlőtlenségeket magyarázó lehetőségét, amely önmagában való használata sem tekinthető vitathatatlan, univerzális eljárásnak. Az elméleti és konkrét társadalmi jelenségekre vonatkozó kutatások (az osztályelemzés, a foglalkozási osztályok, foglalkozáscsoportok alapján) egyelőre olyan társadalomképet kínálnak, amelyben felsejlik a magyar társadalom részint öröklött osztályviszonyainak lenyomata. A vonatkozó tanulmányok ugyanakkor azt is nyíltan közlik, hogy a jelenlegi magyar társadalom lényeges jelenségeire (politikai viselkedés, osztályszavazás, középosztály-kérdéskör) adott társadalmi vagy foglalkozási osztályalapú magyarázat erősen korlátozott, a foglalkozási kategóriák meglehetősen heterogének, és a foglalkozási osztálypozíció mellett más tényezők is szerepet játszanak az egyenlőtlenségek szerkezetében és alakulásában (Huszár–Hajdu 2024).

A társadalmi egyenlőtlenségek új modellje

A gyorsan és radikálisan változó társadalmi különbségek kiterjedtségének és különösen minőségének, komplexitásának és strukturális okainak a lényegi megérthetősége a foglalkozások besorolásával létrehozott csoportok szerint elhalványodott és kérdésessé vált az ezredfordulót követő években. Mindebben szerepet játszott a Róbert Péter (2015) által említett tudományfinanszírozási összetevő is, amely miatt kevés lehetőség volt nagymintás empirikus felvételekre.¹⁵ A *paradigmaváltás* szükségességét szorgalmazó írásunkban (Kovách–Kuczi–Jókuthy 2006) bemutattuk a brit szociológiának az osztályelemzések megújítására vonatkozó kísérleteit,¹⁶ valamint a kapcsolatok, a média, a társadalmi nem, a fogyasztás, a centrális világnézet polarizálódása, az értékváltozások¹⁷ és az egyenlőtlenségek köl-

¹⁵ Ezeket a bonyolult elemzéseket ugyanis a szokásos havi, 1000 fős omnibusz-vizsgálato-
kon elemszámproblémák miatt nem lehet elkészíteni.

¹⁶ Crompton (1993), Crompton et al. (2000), Crompton–Jones (1984)

¹⁷ Clark–Lipset (1991)

csönhatásait, valamint a jövedelmek heterogenitásának és az osztályok halálának a téziseit.¹⁸ Annak ellenére, hogy mindez elsősorban a lehetséges új szempontok ajánlása volt, néhány egyedi tanulmány kivételével leginkább az „osztályok halála” tézis kapott elutasító észrevételeket. Pedig a fentiekben felsorolt, közvetlenül az ezredfordulót és az EU-csatlakozást követő években még csak inkább várható, mint jelenlevő stratifikációs jelenségek közben egytől egyig kiteljesedtek a társadalomtudomány állapotvaksága¹⁹ ellenére, ráadásul 2010 után megtétezve a társadalom politikai integrációjának mindent felülíró rezsimjével.

A stratifikációs dimenziók és helyzetek sokaságának és heterogenitásának növekedése miatt *a foglalkozási osztályszerkezet, a társadalmi integráció, a polgárosodás egymásra vonatkoztatásával a lényegi egyenlőtlenségeket kifejező új modell* létrehozása vált időszerűvé. A következőkben a három stratifikációs dimenziót mutatom be.

A foglalkozási osztályok – a gazdaságba ágyazottság

A társadalmi és foglalkozási osztályok különbsége vagy azonossága, a rétegződéssel való átfedései egyelőre nyitott kérdésnek számítanak a 21. századi magyar társadalom egyenlőtlenségeinek kutatásában. Annyi mindenesetre belátható, hogy a foglalkozások csoportjaihoz tapadó egyenlőtlenségi és mobilitási/esélyegyenlőségi mutatók megoszlásaiban nem nehéz felfedezni a foglalkozásalapú osztálykülönbségeket. Attól viszont még távol vagyunk, hogy kimutassuk vagy még inkább megértsük azt, hogy ezek az osztálykülönbségek éppen elhalványodnak, vagy az újraformálódásukat éljük-e meg. Hol vannak a határai az egyes osztályoknak, és nem azok a társadalmi alakulatok vannak-e többségben, amelyeket az osztályelemzés közvetítő vagy köztes osztályhelyzetűnek tart a munkások és a gazdasági, illetve társadalmi tőkéket tulajdonló felső osztályok között? Hogyan működik a hatalom az osztályok társadalmi határainak fenntartásában, elfedésében, manipulálásában?

Az összetettebb elemzés logikája szerint érdekesebb *a foglalkozási osztályokat a gazdaságba ágyazottság, a gazdasági integráció dimenziójának tekinteni*. Ehhez Huszár és Hajdu tanulmányának (2024) foglalkozási osztálybesorolását használjuk a továbbiakban²⁰ (1. táblázat). A KEP3 adatai visszaigazolják Huszár megfigyelését arról (Huszár 2022b, Huszár–Záhonyi 2018), hogy kibővült azoknak a foglalkozásoknak a köre, amelyek elvileg lehetővé teszik a közép- vagy felsőbb

¹⁸ Pakulski–Waters (1996)

¹⁹ Gagy Ágnes (2011) nyomán

²⁰ A foglalkozások szerint kialakított csoportoknak meglehetősen sok változata létezik, aminek az irodalmáról Huszár és Hajdu (2024) tanulmányából, illetve a tanulmányban idézett más munkákból lehet tájékozódni.

osztályokba emelkedést. Ugyanakkor nemzetközi összehasonlításban is magas, 40%-nyi azoknak az aránya, akik betanított munkát, segédmunkát végeznek, vagy mezőgazdasági munkások.

1. táblázat
A foglalkozási osztályok

A jelen tanulmányban szereplő elnevezés	Foglalkozási osztály	Tipikus foglalkozások	meg- oszlás %
felső vezetők, értelmiségiek és vállalkozók	Felső és középszintű vezetők, magasan képzett értelmiségiek, nagy- és közepes vállalkozók	felső, illetve középvezetők; mérnökök, orvosok, jogászok, oktatók, tíznél több alkalmazottal rendelkező vállalkozók	8,0
alsó vezetők és értelmiségiek	Alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmiségiek	alsó szintű vezetők; szociális munkások, védőnők, általános iskolai tanárok, óvónők, adószakértők, programozók	10,3
irodai és szakképzett szolgáltatási foglalkozások	Irodai, illetve szakképzett szolgáltatási foglalkozásúak	ápolók, szociális segítők, ügynökök, titkárnők, bolti eladók, pincérek	25,2
kisvállalkozók	Kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók	önálló vállalkozók 10-nél kevesebb alkalmazottal	6,2
közvetlen termelésirányítók, szakmunkások	Közvetlen termelésirányítók, szakmunkások	esztergályosok, varrónők, lakatosok, kőművesek, vízvezeték-szerelők, festők és mázoló	11,8
betanított és segédmunkások	Betanított munkások, segédmunkások	telefonos ügyintézők, gépkezelők, összeszerelők, takarítók, rakodómunkások, konyhai kisegítők	33,9
mezőgazdasági munkások	Mezőgazdasági munkások	növénytermesztők, kisállattartók	4,6
Együtt			100

Forrás: KEP3, Huszár–Hajdu (2024) és saját szerkesztés, N = 5000

A foglalkozási osztályok által megjelenített egyenlőtlenségek értelmezésének három erős korlátja van. Az egyik az egyedi foglalkozások csoportokba sorolásának folyamatosan felszínre kerülő technikai nehézségeiben adható meg, ami időről időre újraéledő és egyben átalakuló kategorizálásokat szül. A másik, hogy annak a gazdaságnak a működéséről, amelyben az állami redisztribúciónak (Csánádi et al. 2022, Czibere–Gerő–Kovách 2017, Balogh et al. 2020, Czibere et al. 2024) és a hatalmi eszközként is használt projektalapú forrásfelosztásnak (Boltanski–Chiapello 2005) domináns szerepe van, keveset tudunk. A profit termelésének, elsajátításának a természetéről a mai magyar gazdaságban, a gazdasági növekedés mozgatóiról, a tőkefelhalmozásról, következésképpen a foglalkozási osz-

tályok egyenlőtlenségeinek a valós természetéről korlátozott a tudásunk. A harmadik nehézség a foglalkozási osztályok *heterogenitása*, amely a legtöbb lényeges egyenlőtlenségi mutató szerint növekvő tendenciát mutat. A polgárosodás esetében ez kiváltképpen tetten érhető (Kovách–Szabó 2024), de Huszár (2022c) és az ebben a tanulmányban hivatkozott más mobilitás kutatásai, az integrációs csoportok, a települési egyenlőtlenségek is erre az irányra mutatnak. A KEP3 adatokból a keresetek és az egy főre jutó havi nettó jövedelem adatait, valamint a szubjektív társadalmi önbesorolást idézem a heterogenitás érzékeltetésére (2. táblázat, 1. ábra). A keresetek és az egy főre jutó havi nettó jövedelem megoszlásai láthatóan követik a foglalkozási osztályok feltételezett hierarchiáját. Viszont a keresetek eltérései Huszár és Hajdu szerint a foglalkozási osztályok jövedelmének a heterogenitása miatt sokkal kisebbek, mint a jövedelmi ötödök közötti különbségek. Ugyanez a helyzet az egy főre jutó havi nettó jövedelmekkel is.²¹ Huszár (2022b), Huszár és Hajdu (2024), valamint Harcsa (2015) arra vonatkozó következtetésével egyetérthetünk, hogy a *foglalkozási osztályok bevételeinek a mérsékeltőbb egyenlőtlenségét az elfoglalt foglalkozási pozíció mellett más tényezők is befolyásolják*. Huszár és Hajdu a származási különbségekről ír elsősorban, de a polgárosodás vagy az integráltság foka és a kapcsolatrendszer kiterjedtsége is rendelkezhet ilyen hatással.

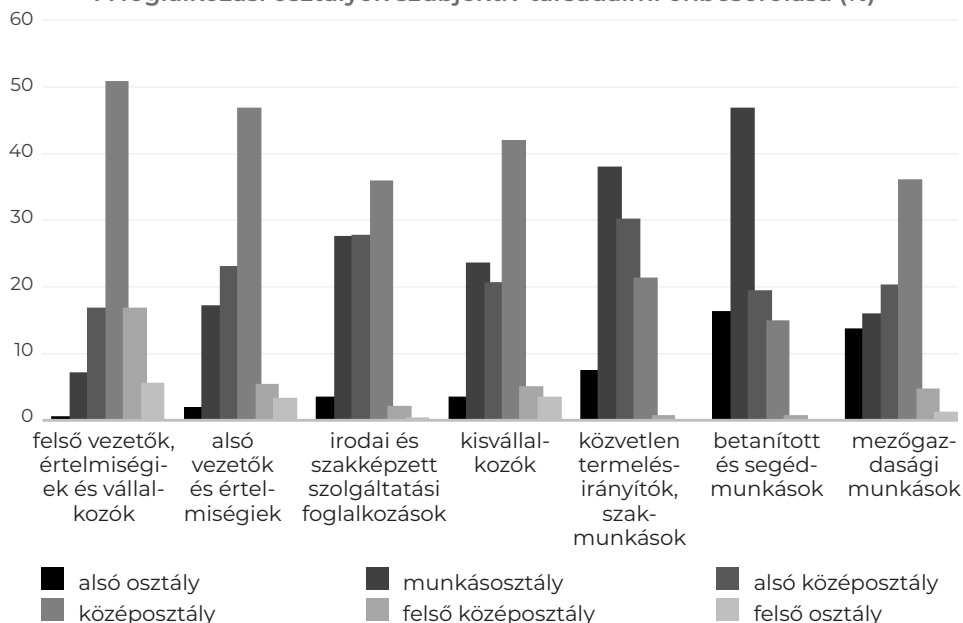
2. táblázat
A foglalkozási osztályok havi keresete
és egy főre jutó havi nettó háztartási jövedelme

foglalkozási osztály	kereset	egy főre jutó havi nettó háztartási jövedelem	szórás
felső vezetők, értelmiségiek és vállalkozók	358 179	281 073	248 010
alsó vezetők és értelmiségiek	277 689	236 630	217 898
irodai és szakképzett szolgáltatási foglalkozások	218 039	188 924	131 188
kisvállalkozók	350 694	258 110	237 249
közvetlen termelésirányítók, szakmunkások	245 264	187 072	149 226
betanított és segédmunkások	201 060	148 382	108 902
mezőgazdasági munkások	180 592	129 469	76 333
átlag	242 922	188 756	162 544

Forrás: KEP3, Huszár–Hajdu (2024) és saját szerkesztés

²¹ Amihez hasonló az integrációs rétegek vagy a polgárosodás csoportok esetében is a jövedelmek megoszlása.

1. ábra
A foglalkozási osztályok szubjektív társadalmi önbesorolása (%)

Forrás: KEP3, saját szerkesztés, N = 5000

A társadalmi hely *szubjektív önbesorolása* a foglalkozási osztályok még erőteljesebb heterogenitására utal. A munkások jelentős része középosztályiként határozza meg a saját társadalmi helyét. A felső vezetők, értelmiségiek és nagyvállalkozók között is bőven akadnak munkásidentitásúak. A társadalmi alsó egyharmadba tartozóknak nyoma is alig van az önbesorolás szerinti társadalmi csoportok között (1. ábra).

Az integrációs csoportok és az új (integrációs) rétegmodell – társadalmi tőketartalmak

Az egyenlőtlenségek kutatása a 2010-es hatalmi változást követő években visszafogottabbá vált, és ezért is döntöttünk úgy, hogy a szociológia *egy másik nagy kérdéskörének, a társadalmi integrációnak*²² az aktuális értelmezéséből kiindulva kíséreljük meg a premodern zárványokat és a posztmodern jelenséget is felmutató, az osztályjegyekkel és erős heterogenitással is rendelkező magyar társadalom átrendeződésének a megértését (Kovách et al. 2012). A munkánk elméleti

²² Ez nem azonos a fogalomhasználatunkban a hátrányos, kirekesztett rétegek inklúziójával, mert nem egyes csoportok helyzetére, hanem a teljes társadalom viszonyaira irányul.

alapozása több publikációban is dokumentált.²³ Elsősorban Durkheim, Merton, Habermas és Granovetter munkásságától inspirálva dolgoztuk ki az integrációs modellünket. A *társadalmi integrációnak* „a cselekvéseknek, beállítódásoknak, képzeteknek, minden olyan ideáltipikus készletét tekintjük, amely adott integrációs ágensek kooperációjának a szintjét javítja, és/vagy fenntartja a kooperáció további lehetőségét, növeli az ágensek összetartozásának érzését, csökkenti a kommunikációs zavarok vagy konfliktusok kialakulásának esélyét” (Dupcsik–Szabari 2015:62). A kutatócsoport a KEP1 felvétel (2015) adatai felhasználásával hozta létre az integrációs modellt (Kovách et al. 2017) az intézmények iránti bizalom, a politikai részvétel, a társadalmi normák megszegésének elfogadása vagy elutasítása mint a rendszerintegráció kifejezői, a munkamegosztásban történő részvétel (de nem a foglalkozás), a civil részvétel mint a társadalmi integráció indikátora, a bizalmas és a gyenge kapcsolatok kiterjedtsége és a szubjektív társadalmi ki-rekesztettség mint a személyközi integráltság mutatói alapján.²⁴ Foglalkozások besorolásával készített csoportosítást nem használtunk.

Az integrációs modellt a KEP2 (2018) és a KEP3 (2021) adataival is elkészítettük.²⁵ Mindhárom modell létrehozásakor hét integrációs csoportot tartottunk statisztikailag relevánsnak, amelyek ráadásul erős hasonlóságot is mutattak. A csoportok között statisztikai értelemben nincs hierarchia, de az integrációs modell érvényességének a vizsgálata (Kovách et al. 2018, Kovách et al. 2024) megengedi, hogy azokat külön karakterrel leírható társadalmi rétegeknek tekintsük. Az integrációs modell olyan jelentős, a társadalmi tőkékre vonatkozó tartalmakkal egészíti ki a társadalom tagolódásának az ismeretét, amelyeket a foglalkozásalapú csoportosítások nem tudnak igazán megragadni. A KEP1 adatain létrehoztuk a magyar szociológiában az 1960-as évektől az egyenlőtlenségek kifejezésére kialakított összes alapmodellt, és az integrációs modellt először összehasonlítottuk (Kovách et al. 2017) a munkajellegcsoportokkal (Ferge 1969, Andorka 1995), a státuszcsoportokkal (Kolosi 2000) és a látens osztálymodellel. Majd az integrációs modellel együtt vontuk be az érvényességvizsgálatba a foglalkozásalapú modelleket (Bukodi–Záhonyi 2004, Huszár 2013), a státuszcsoportokat és a látens osztálymodellt. Az integrációs modell összességében nem magyarázta kevésbé a kiválasztott társadalmi különbségeket, mint a többi modell. A szubjektív tényezőkre világít rá erősebben, de úgy fejezi ki az objektív összetevők (munkaerőpiaci vagy társadalmi státusz változók) egy számottevő hányadát is, hogy azokat je-

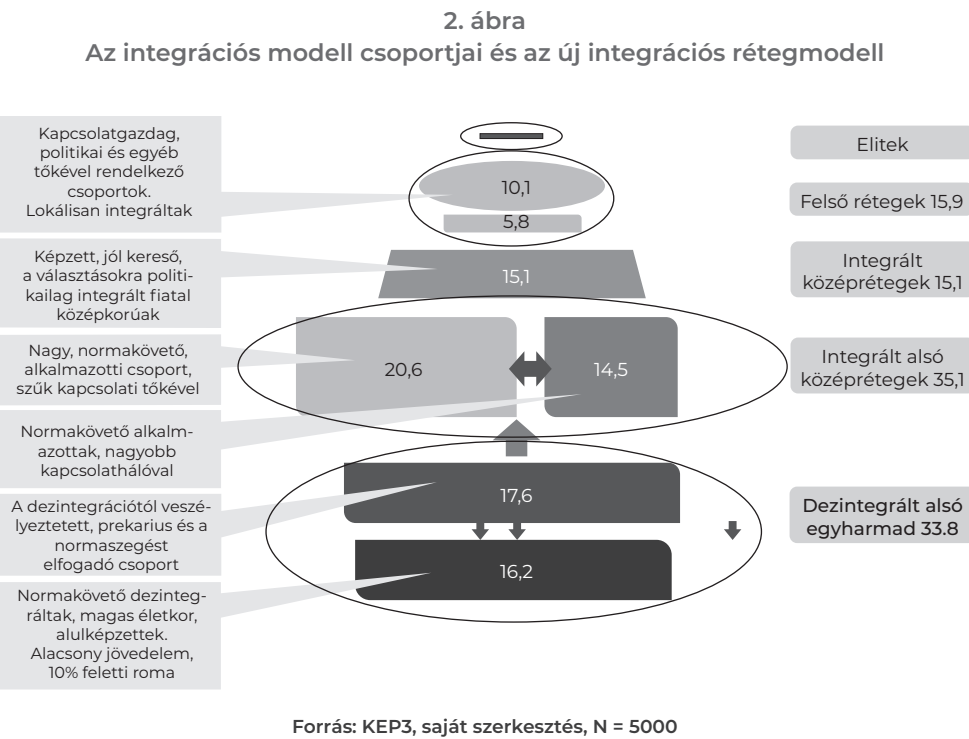
23 Kovách et al. (2016), Kovách–Kristóf–Szabó (2017), Gerő et al. (2020), Kovách et al. (2024)

24 A bevont dimenziók leírását Győri Ágnesnek a kiadványunk második kötetében közölt tanulmánya tartalmazza (Győri 2024).

25 Kovách et al. (2017), Kovách et al. (2024)

lentős társadalmi tőketartalmakkal (értékek, kapcsolatok, elégedettség, bizalom) egészíti ki.

Az integrációs modell csoportjai²⁶ és az ezek alapján képzett integrációs rétegek szerint (2. ábra) a dezintegrációtól veszélyeztetett prekarius és a dezintegrált csoportok teszik ki a társadalom közel 70%-át. A dezintegrációtól veszélyeztetettek esetében a felfelé mutató nyíl a középrétegekbe emelkedés erős, de nem teljesülő aspirációját, míg a lefelé mutató nyílak a lecsúszás folyamatos veszélyét hivatottak megjeleníteni. Az integrált alsó középrétegek két integrációs csoportja közötti nyíl a politikai hovatartozás különbségeire utal. Ebben a rétegben a legnagyobb a pártválasztásukat nem vállalók aránya. A nagyobb kapcsolatrendszerrel rendelkező csoport kormánytámogatása kétszer haladja meg az alsó középrétegek másik csoportját. A kormánypártok elfogadottsága az integrált középrétegeknél a legmagasabb. A felső rétegekben is magasabb a kormánypártiak aránya, mint az alsó középréteg és az alsó egyharmad esetében (Gerő–Szabó 2024).

26 Az integrációs modell létrehozásának a módját és a modell csoportjainak a részletes leírását Győri Ágnesnek a kiadványunk második kötetében közölt tanulmánya tartalmazza (Győri 2024).

Polgárosodás – a társadalmi lét minősége

A 2010-ben kezdődő korszak a politikatudomány és a szociológia számára is számos ponton összeérő új kihívásokat teremtett. Az új politikai rendszer lényegének az értelmezése hosszantartó vitákba torkollott, amelyek a legutóbbi időkg sem teljesen fedték fel a politikai viselkedés és a választói magatartás motiválóit és a hatalmi rendszer stabilitásának a társadalmi okait. A klasszikus rétegződéskutatók vagy az osztályalapú elemzések sem igen találtak magyarázatot arra, miért szavaznak hasonlóan a nagy társadalmi különbségekkel leírható csoportok, miért segítik az uralmon levőket kétharmados győzelmekre. A választási rendszer hatalmi érdekek szerinti átalakításai és anomáliái, a hatalmi túlsúly felhasználása és a politikai manipulációk persze önmagukban is elég támpontot adnak a kormánypártok választási sikereire (Böcskei–Szabó 2022). Az arra a kérdésre adott válaszhoz, hogy miért érnek el univerzális hatást a hatalmi stabilitást biztosító politikai machinációk a növekvő társadalmi egyenlőtlenségek ellenére a felső, a középső és az alsó rétegekben is, a politikatudomány és a szociológia együttesen kiállított láttelepe szükséges.

Az integrációs logika szerinti kutatás (Gerő–Szabó 2017, 2019, Szabó–Gerő 2020) azt már a KEPI (2015) adatai alapján leírta, hogy valójában nincsenek statisztikailag érvényes, megragadható indikátorai a társadalom egyenlőtlenségi rendszerében a pártok támogatásának. Ez a kutatási eredmény vezetett el a domináns politikai integráltság felismeréséhez, ami miatt a társadalmi rétegek nem státuszuknak és érdekeiknek megfelelően támogatják a politikai pártokat. A hatalmi rendszer sikerrel végzi el és tartja fenn az intézményi és egyéni politikai szereplők dezintegrációját, és integrálja az ellentétes helyzetű és érdekű társadalmi csoportokat – köztük az alsó harmadba tartozókat is – a politikai erőviszony stabilitásának érdekében (Kristóf 2024). A magyarországi politikai integráció totális abban az értelemben, hogy nemcsak a politika terrénumát rendezte át és uralja, hanem áthatja a gazdaságot, és nagymértékben hozzájárul a társadalmi egyenlőtlenségek kialakításához és fenntartásához is.

Az integrációs rétegződés modell első két felvétele (2015, 2018) világosan jelezte, hogy a társadalom alsó szintjein semmilyen változás sem történt. *A két dezintegrált csoport nagysága és hátrányai három év alatt nem csökkentek a gazdasági növekedés hatására sem* (Kovách et al. 2017, Gerő et al. 2020). 2021-re egy fiatalabb, magasan képzett, az összes integrációs kategória közül a *legmagasabb jövedelemmel rendelkező, aktívan nem politizáló, de a választásokon fegyelmezetten részt vevő és a kormánypártokat támogató csoport* tűnt fel a társadalmi közép felső részében. 2015 és 2021 között jelentős volt a fogyasztásbővülés még az alsó társadalmi harmadban is. A kormánypártok 2022-es választási

győzelmének a mértéke arra figyelmeztetett, hogy különösen a társadalom középrétegeiben történtek olyan elmozdulások, amelyek megragadásához az integráció kutatását érdemes más módszerekkel is kibővíteni. Az integrációs (réteg)modell létrehozásának a módján és a figyelembe vett információkon nem változtathattunk, ezért döntöttünk úgy, hogy olyan elméletet és módszert használunk, amely alkalmas a dezintegrált rétegek és az alsó középrétegek *felemelkedési esélyeinek a kifejezésére és mérésére*. A nemzetközi és a magyar társadalomtudomány tradíciói szerint a polgárosodás fogalmát alkalmaztuk, kidolgozva a polgárosodás indexet, amely nem csupán az alsó csoportok, hanem a teljes társadalom egyfajta életminőségének a jellemzésére is alkalmas az autonómia, az individualizáció, az életmód és a vállalkozás mutatói alapján (Kovách–Szabó 2024).

A polgárosodás csoportok megoszlása a magyar társadalom civilizációs és életminőségi állapotáról még a szegénység mértékénél is komorabb állapotot mutat. A szegénység mérésére a létminimum vagy a jövedelem vagy a háztartások kiadásainak az adatait használják leginkább. A polgárosodás index négy dimenziója sokkal több releváns dimenzió információit ötvözi. A magyar társadalom *mintegy harmada él a minimális civilizációs és életminőség-szinten* (3. táblázat), ami közel kétszerese a mostanság kimutatott szegénység nagyságának. További 37%-nak valamivel jobbak az életkörülményei, de az integrációs és dezintegrációs mechanizmusok (a politikai integráció és dezintegráció, a súlyosan torz állami újraelosztás és a működő kapitalizmus) miatt éppen csak el tudják kerülni az alsó egyharmadba csúszást. A felsőbb csoportokba jutásukra azonban még erős ambíciók esetén sincs igazán lehetőség. A polgárosodás csoportok a jövedelem nagysága, a foglalkozási osztályokba tartozás vagy az integrációs rétegek szerint sem homogének. *A munkások egyhatoda például képes volt a polgárosodók közé emelkedni. A diplomások és érettségizettek majdnem fele a gyengén vagy nem polgárosodottak közé csúszott le* (Kovách–Szabó 2024).

3. táblázat
A polgárosodás index

polgárosodás csoport	megoszlás %
polgárosodott	5
polgárosodó	24
gyengén polgárosodott	37
nem polgárosodott	34

Forrás: KEP3, Kovách–Szabó (2024), N = 5000

Az egyenlőtlenségek rendszere

A három rétegződési dimenzió együttjárásai

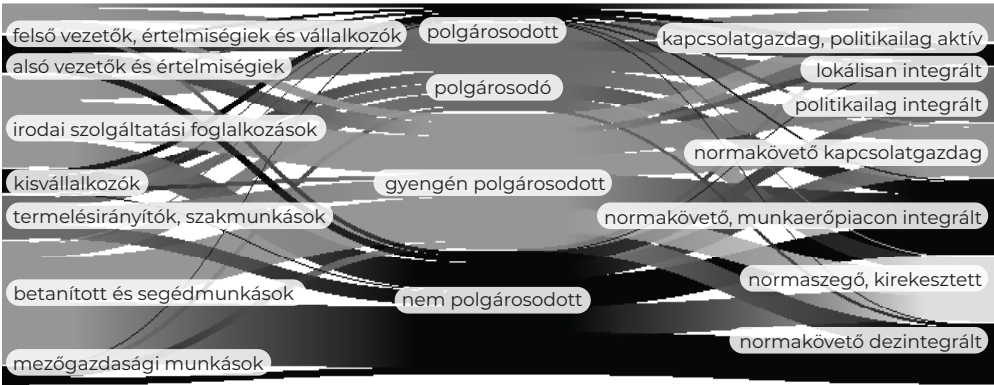
Az egyenlőtlenségek domináns jegyeit a stratifikációs dimenziók kapcsolódó értékei szerint azonosíthatjuk. Kérdés, hogy a társadalmi integrációs modell, a polgárosodás csoportok és a foglalkozási osztályok keresztátlákkal és Sankey-diagramokkal történő egymásra vonatkoztatása alapján (Melléklet) vannak-e olyan csoportok, amelyek más dimenzió szerint is meghatározóan együvé tartoznak. Ezeket tekintjük az egyenlőtlenségek szempontjából *magcsoportnak*, ami minden esetben az adott megoszlás legmagasabb értékével meghatározott. A magcsoportok nagysága mutatja meg, mennyire homogén az egyes dimenzió a másik két dimenzió szerint. Ha ezek a mutatók rendre magasabbak, akkor az egyenlőtlenségek olyan domináns halmazok szerint rendeződnek, amelyeket akár társadalmi osztálynak, rendnek is tekinthetünk. Ha a magcsoportok nagysága alacsony, akkor az adott társadalom egyenlőtlenségi rendszere fragmentált. A magcsoportok olyan domináns halmazok, amelyek stabilitása erős a magyar társadalomban.

A mellékletben közölt keresztátláokban a magcsoportok értékei négy esetben haladják meg a 50%-ot. A betanított és segéd munkások 51%-a nem polgárosodott. A leginkább dezintegrált alsó csoport 61%-a nem polgárosodott, illetve ennek a rétegnek az 57%-a betanított és segéd munkás. A kisvállalkozók 52%-a, a lokálisan integráltak 48%-a, a kapcsolatgazdag politikailag aktívak 42%-a polgárosodó. *A magcsoportok nagysága szerint a társadalom legalsó szegmenseiben és a polgárosodó rétegben vannak jelen a domináns egyenlőtlenségi halmazok (társadalmi osztályok, rendek) körvonalai.*

Az integrációs és a polgárosodás csoportok és foglalkozási osztályok egymáshoz kapcsolt megoszlásai (3. ábra) azt is megjelenítik, hogy a magyar társadalomnak jelentős mértékű a *töredezettsége, fragmentálódása*, ami egyaránt lehet a politikai részvétel és a választói magatartás, az értékválasztások, a társadalmi kapcsolatok, a sikeres politikai integráció és dezintegráció, az egészségi állapotok vagy a negatív individualizáció *magyarázata és következménye* is. A társadalmi fragmensek, a töredezettség vezet olyan *új társadalmi csoportok és rétegek megjelenéséhez, mint a dolgozói szegénység* (Czibere–Husztai 2024), *a társadalmilag aktív lokálisan integráltak* (Csurgó 2024), *a polgárosodó munkások és a lecsúszó diplomások és érettségizettek* (Kovách–Szabó 2024).

A foglalkozási osztályok, az integrációs rétegek és a polgárosodás csoportok kategóriáinak a távolságát és összekapcsolódását a multinomiális többszörös kor-

3. ábra
Az integrációs és polgárosodás csoportok,
a foglalkozási osztályok együttjárásai

Forrás: KEP3, Balogh Karolina szerkesztése

4. táblázat
A MMCA-modell összefoglalása

Dimenzió	Cronbach's Alpha (az átlagra számítva)	A figyelembe vett variancia		
		együtt (saját érték)	Inertia	A magyarázott variancia %-a
1	0,647	1,759	0,586	58,622
2	0,313	1,264	0,421	42,136
együtt		3,023	1,008	
átlag	0,508	1,511	0,504	50,379

Forrás: KEP3, saját szerkesztés

respondencia-elemzés^{27, 28} (MMCA) eredményei alapján mutatom be.

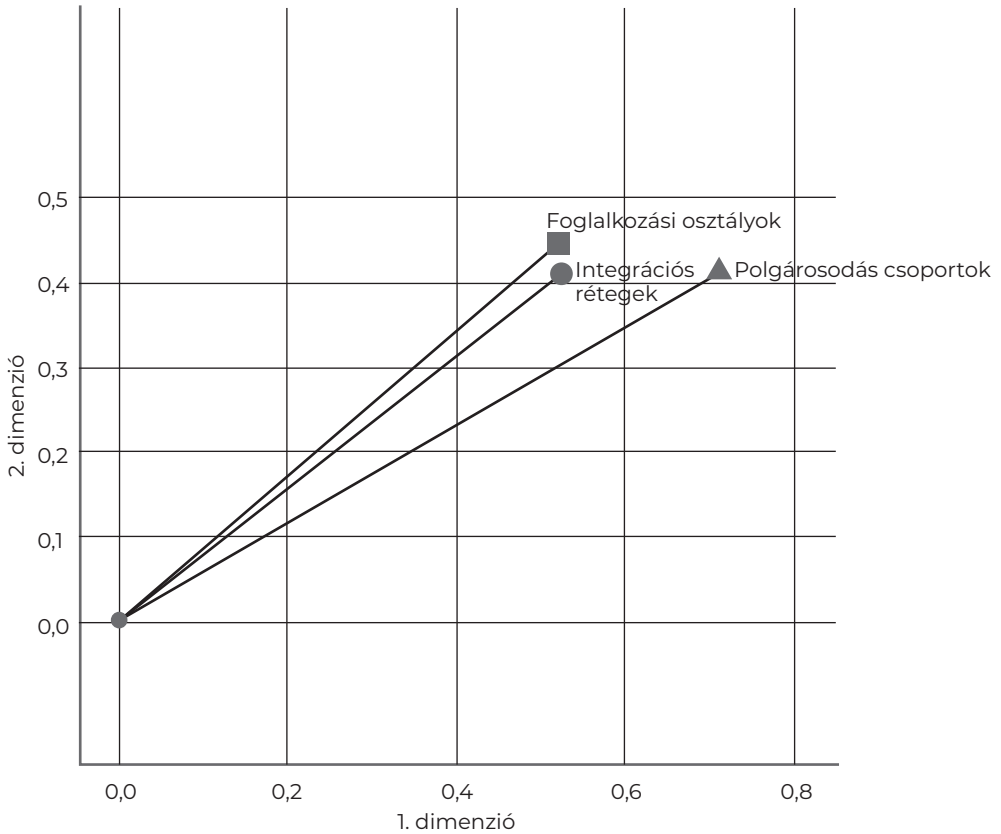
Az MMCA-modell két dimenziót hozott létre – a khi-négyzetet az elemszám-mal osztva (inertia érték) –, amelyek a három változó egymástól mért relatív távolságait fejezik ki.

A szétválasztást mérő dimenziók létrehozása szerint (4. ábra) a foglalkozási osztályok és az integrációs rétegek nagyon erősen tapadnak egymáshoz, és hozzájuk közel helyezkedik el a polgárosodás csoportok változó is. A teljes variancia 58%-át magyarázó 1-es dimenzióra a polgárosodás valamivel nagyobb arányban

27 Multinomial Multiple Correspondence Analysis a khi-négyzet értékek alapján a bevont változók kategóriáinak relatív távolságát méri, ami eredményeinek a vizualizációja (a biplot(ok))megkönnyíthetik a változók kategóriái összekapcsolódásainak értelmezését).

28 A MMCA-elemzést Balogh Péter, a Debreceni Egyetem egyetemi tanára végezte.

4. ábra
A változók lehetséges különbségeinek mértéke

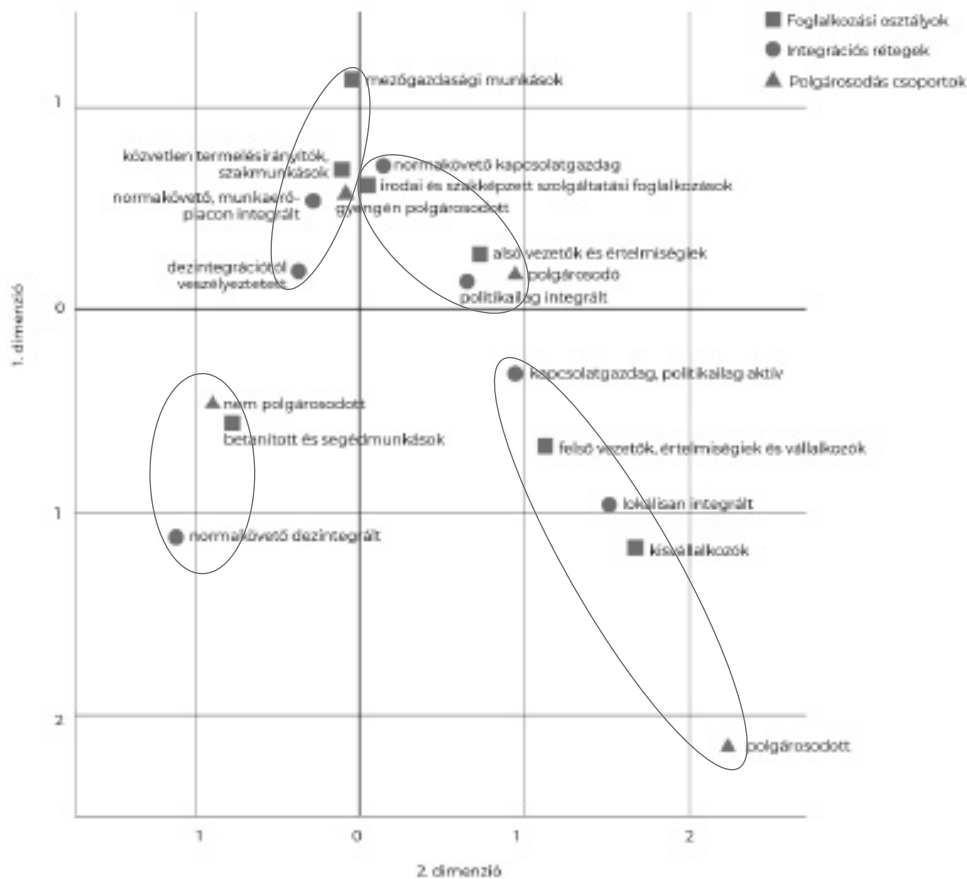

Forrás: KEP3, Balogh Péter szerkesztése

hat, mint a másik két változó. A teljes variancia 42%-át magyarázó 2-es dimenzió a három változó együttes hatása mutatkozik meg. A koordináta-rendszer két tengelye a normalizált értékek különbségeinek mértékeit mutatja.

A három változó kategóriáinak (csoportjainak) egymáshoz viszonyított normalizált távolságát érzékeltető korrespondencia-térkép az 5. ábrán látható. A csoportok a 0 értékekhez viszonyított távolsága mutatja meg az elkülönülésük mértékét, és két kategória (csoport) egymástól való távolsága mutatja a tartalmi összetartozásukat. A térkép elemzése alapján a tengelyek négy mezőt hoznak létre. A négy mezőbe került kategóriákat (csoportokat) *hasonló társadalmi halmazba tartozóként lehet értelmezni, ami elég pontosan mutatja meg a magyar társadalom rétegződését és strukturális viszonyait.*

5. ábra
A foglalkozási osztályok, az integrációs rétegek
és a polgárosodási csoportok kategóriái távolságának közös ábrázolása

Az integrációs rétegződésmodell és az MMCA-térkép is *négyosztatú magyar társadalmat* mutat. (A négy nagy társadalmi halmazt a legfelső elitcsoportokkal és a legsó, mélyszegénységben élőkkel is ki lehet egészíteni. Ők azért nem szerepelnek a korrespondencia-térképen, mert még az 5000 fős mintával is elérhetetlenek.) A négy nagy csoporton belül különbözőek a távolságok. A csoportokon belül is vannak olyan fragmentumok, amelyekről a kötet tanulmányai számolnak be. A felső csoporton belül nagy távolságok vannak az egyes csoportok között, és a polgárosodottak jelentősen elkülönülnek a többiektől. A 2. csoportban a polgárosodó, a politikailag integrált, az alsó vezető és értelmiségi halmaz közelebb van a kapcsolatgazdagokhoz, mint az irodai és szakképzett szolgáltatási foglalkozásokhoz. A 3. csoport közvetlen termelésirányító, szakmunkás, normakövető, mun-

5. táblázat
Az integrációs rétegek, a polgárosodás csoportok
és a foglalkozási osztályok besorolása az MMCA szerint

	integrációs réteg	polgárosodás csoport	foglalkozási osztály
1. csoport	kapcsolatgazdag, politikailag aktív, lokálisan integrált	polgárosodott	felső vezetők, értelmiségiek, vállalkozók, kisvállalkozók
2. csoport	politikailag integrált, normakövető kapcsolatgazdag	polgárosodó	alsó vezetők és értelmiségiek, irodai és szakképzett szolgáltatási foglalkozások
3. csoport	normaszegő, kirekesztett (kirekesztéstől veszélyeztetett)	gyengén polgárosodott	közvetlen termelésirányítók, szakmunkások, mezőgazdasági munkások
4. csoport	normakövető dezintegrált	nem polgárosodott	betanított és segédmunkások

Forrás: saját szerkesztés

kaerőpiacon integrált és gyengén polgárosodottjai közelebb vannak a 2. csoport-beli szakképzett szolgáltatási foglalkozásúakhoz, mint a mezőgazdasági munkásokhoz és a dezintegrációtól veszélyeztetettekhez. A legrosszabb helyzetűek között is nagyobb távolság van a nem polgárosodott, betanított és segédmunkások, valamint a dezintegráltak között.

A kötet tanulmányai jó néhány fragmentumot bemutatnak, és számot vetnek a széttöredezetttség következményeivel. A további kutatások azonban mindenképpen szükségesek. Ennek az alapfeltétele, hogy a megelőző munkáinkhoz hasonlóan négyévente nagymintás felvételek készüljenek, mert ezekkel lehet megállapítani, hogy a stabil magcsoportok növekszenek, vagy a fragmentálódás erősödik tovább, nőnek, csökkenek és átrendeződnek-e az 5. ábrán megjelenített távolságok. Clark és Lipset (1991) a fragmentálódást a szabadon választható életstílus következményének tartotta. Mingione (1991) az informális aktivitások elburjánzásával hozta kapcsolatba a társadalom töredezettségét. Mind a két közelítés egy posztmodern tényezőre vezeti vissza a fragmentálódást, ami a magyar társadalom esetében sokkal összetettebb folyamat. Elméletileg is tisztázandó ezért, hogy osztály- vagy/és rendi társadalom felé mozdul el a magyar társadalom, vagy további fragmentálódás következik, illetve vannak-e olyan fragmensek, amelyekből stabil csoportok válnak. A nyitva maradó kérdések ellenére a kétkötetes könyvünk tanulmányai remélhetően olyan társadalmi folyamatokat, helyzeteket és rétegeket mutatnak be, amelyek segítik az olvasót mind a saját helyének az azonosításában, mind a teljes társadalom ismeretének megújításában.

Hivatkozások

- Albert, F. – Dávid, B. – Kmetty, Z. – Kristóf, L. – Róbert, P. – Szabó, A. (2018) Mapping the post-communist class structure: Findings from a new multidimensional Hungarian class survey. *East European Politics and Societies*, 32(3), 544–565.
<https://doi.org/10.1177/0888325417739954>.
- Andorka R. (1995) A rétegződélmélet haszna a mai magyar társadalom kutatásában. In Andorka R. – Hradil, S. – Peschar, J. L. (szerk.): *Társadalmi rétegződés*. Budapest: Aula Kiadó, 33–65.
- Angelusz R. – Tardos R. (1998) Középrétegesedés és polgárosodás – fogalmi dilemmák. *Szociológiai Szemle*, 8(4), 113–117.
- Angelusz R. – Tardos R. (2006) Hálózatok a magyar társadalomban. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi metszetek: Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon: szociológiai tanulmányok*. Budapest: Napvilág, 227–252.
- Balogh K. – Czibere I. – Kovách I. – Nemes-Zámbó G. (2020) Redistribúció és társadalmi integráció. In Kovách I. (szerk.) *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*. Budapest: Argumentum Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont, 83–134.
- Boltanski, L. – Chiapello, E. (2005) *The new spirit of capitalism*. London–New York: Verso.
- Böcskei B. – Szabó A. (szerk.) (2022) *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 17–39.
- Bukodi E. (2006) Társadalmunk szerkezete különböző nézőpontokból. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi metszetek: Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon: szociológiai tanulmányok*. Budapest: Napvilág, 109–160.
- Bukodi E. – Záhonyi M. (2004) *A társadalom rétegződése*. Budapest: KSH.
- Clark, T. N. – Lipset, M. L. (1991) Are Social Classes Dying? *International Sociology*, 6(4), 397–410. <https://doi.org/10.1177/026858091006004002>.
- Crompton, R. (1993) *Class and Stratification: An Introduction to Current Debates*. Cambridge–Oxford: Polity Press.
- Crompton, R. – Jones, G. (1984) *White-Collar Proletariat: Deskillling and Gender in Clerical Work*. London: Macmillan.
- Crompton, R. – Devine, F. – Savage, M. – Scott, J. (szerk.) (2000) *Renewing Class Analysis*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Czibere I. – Gerő M. – Kovách I. (2017) Újraelosztás és integráció. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció: az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest–Szeged: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet – Belvedere Meridionale, 51–116.
- Czibere I. – Huszti É. (2024) A dolgozó szegények. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás: A magyar társadalom a 2020-as évek elején*. 2. kötet. Budapest: HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 177–222.
- Czibere, I. – Balogh, K. – Kovách, I. – Nemes-Zámbó, G. (2024) Exclusionary Mechanisms of Social Policy Redistribution in Hungary. *Social Policy and Society*, 2024, 1–16.
<https://doi.org/10.1017/S1474746424000149>.
- Csanádi, M. – Gerő, M. – Hajdu, M. – Kovách, I. – Laki, M. – Tóth, I. J. (2022) *Dynamics of an authoritarian system: Hungary, 2010–2021*. Budapest–Vienna–New York: CEU Press.
<https://doi.org/10.7829/j.ctv2cw0s7k>.
- Csurgó B. (2024) Lokális és integráció. A lokálisan integráltak társadalmi sajátosságai és integrációs szerepük. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás: A magyar társadalom a 2020-as évek elején*. 2. kötet. Budapest: HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 73–102.

- Dupcsik Cs. – Szabari V. (2015) Elméleti bevezető az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című OTKA kutatáshoz. *socio.hu*, 5(3), 44–63.
<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.44>.
- Éber M. Á. (2020a) *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest: Napvilág.
- Éber M. Á. (2020b) Hogyan értelmezzük a tőkések és a bér munkások között elhelyezkedők osztályhelyezeteit? Barbara és John Ehrenreich koncepciója a professzionális-menedzseri osztályról. *Eszmélet*, 32(127–128), 234–248.
- Éber M. Á. (2021) A középosztály mint akarat és képzet. A középosztály normatív és leíró koncepciójának kritikája. *Politikatudományi Szemle*, 30(1), 129–141.
<https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.1.129>.
- Éber M. Á. (2022a) A „középosztály” eszménye és a köztes-közvetítő osztályok: Osztályhelyzetek és mozgósító ideálok a félperifériás magyar társadalomban. *Replika*, 125, 35–53. <https://doi.org/10.32564/125.3>.
- Éber M. Á. (2022b) Ígéret, illúzió, ideológia: A középosztály, a polgárosodás és a felzárkózás eszményei Szalai Júlia számvetésében. *Replika*, 125, 83–99.
<https://doi.org/10.32564/125.6>.
- Eyal, G. – Szelényi, I. – Townsley, E. (1998) *Making Capitalism without Capitalists: the New Ruling Elites of Eastern Europe*. London: Verso.
- Fábián Z. (2015) Társadalmi rétegek, fogyasztási státuszcsoporthoz Magyarországon. In Szívós P. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Jól nézünk ki (...?!). Háztartások helyzete a válság után. TÁRKI MONITOR JELENTÉSEK 2014*. Budapest: TÁRKI, 128–142.
- Fábián Z. – Kolosi T. – Róbert P. (2000) Fogyasztás és életstílus. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Ríport 2000*. Budapest: TÁRKI, 225–259.
- Ferge Zs. (1969) *Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Ferge Zs. (2002) Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban. *Szociológiai Szemle*, 12(4), 9–33.
- Ferge Zs. (2010) *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek. Adalékok a rendszerstruktúra és a társadalmi struktúra átalakulásának dinamikájához – 20 év után*. Budapest: Napvilág.
- Gagyí Á. (2011) Új baloldali mozgalmak és értelmiségi osztályvakság. *Fordulat*, 14, 104–118.
- Gerő M. – Szabó A. (2017) A társadalom politikai integrációja. A politikai értékcsoporthoz. In Kovács I. (szerk.) *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest–Szeged: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Belvedere Meridionale, 117–153.
- Gerő M. – Szabó A. (2019) *A magyar társadalom és a politika, 2019. A magyar társadalom politikai gondolkodásmódja, politikai integráltsága és részvétele*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Gerő M. – Hajdu G. – Kovács I. – Kristóf L. – Szabó A. (2020) A magyar társadalom integrációja 2015, 2018. In Kovács I. (szerk.) *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: Argumentum Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont, 59–88.
- Gerő M. – Szabó Andrea (2024) A politikai integrációs mechanizmusok. In Kovács I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 1. kötet*. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 67–114.
- Győri Á. (2024) Az integrációs csoportok 2021-ben. In Kovács I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás: A magyar társadalom a 2020-as évek elején. 2. kötet*. Budapest: HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 275–288.

- Harcza I. (2015) Úton „egy kellően komplex és átgondolt, empirikusan is megalapozott társadalomkép felé”. *Replika*, 92–93, 233–247.
- Huszár Á. (2013) Foglalkozási osztályszerkezet (III.) – Egy normatív-funkcionalista osztálymodell vázlata. *Statisztikai Szemle*, 91(7), 718–744.
- Huszár Á. (2019) Osztálytársadalom-e a magyar társadalom? *Szociológiai Szemle*, 29(4), 4–32. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2019.4.1>.
- Huszár Á. (2022a) A Fidesz-támogatók előre mennek, az ellenzékiek meg hátra? Osztályszavazás Magyarországon. In Böcskei B. – Szabó A. (szerk.) *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022*. Budapest: Gondolat – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 87–111.
- Huszár Á. (2022b) Osztályszerkezet és jövedelemeloszlás Magyarországon 1982 és 2019 között. In Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2022*. Budapest: TÁRKI, 159–173. <https://doi.org/10.61501/TRIP.2022.8>.
- Huszár Á. (2022c) Létminimum és osztályelemzés. *Replika*, 125, 69–82. <https://doi.org/10.32564/125.5>.
- Huszár Á. – Záhonyi M. (2018) *A foglalkozási szerkezet változása és jellemzői Magyarországon*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/ido-szaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_9.pdf [Letöltve: 2024-11-30].
- Huszár Á. – Balogh K. – Győri Á. (2020) A társadalmi mobilitás egyenlőtlensége a nők és a férfiak között: Közeledés vagy távolodás? In Kovách I. (szerk.) *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: Argumentum Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont, 35–57.
- Huszár Á. – Berger V. (2020) Az új középosztály? *Politikatudományi Szemle*, 29(2), 71–99. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2020.2.71>.
- Huszár, Á. – Győri, Á. – Balogh, K. (2023) Resistance to Change: Intergenerational Class Mobility in Hungary, 1973–2018. *Sociological Research Online*, 28(3), 838–857. <https://doi.org/10.1177/13607804221084727>.
- Huszár Á. – Hajdu G. (2024) Az egyenlőtlenségek újratermelődése az 1980-as években és ma. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején*. 1. kötet. Budapest: HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 41–66.
- Kolosi T. (2000) *A terhes babapiskóta: A rendszerváltás társadalomszerkezete*. Budapest: Osiris.
- Kolosi T. – Dencső B. (2006) Osztálytársadalom? In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2006*. Budapest: TÁRKI, 19–41.
- Kolosi T. – Tóth I. Gy. (2008) A rendszerváltás nyertesei és vesztesei – generációs oldalnézetből. Tíz állítás a gazdasági átalakulás társadalmi hatásairól. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2008*. Budapest: TÁRKI, 15–45.
- Kolosi T. – Keller T. (2010) Kikristályosodó társadalomszerkezet. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2010*. Budapest: Tárki, 105–135.
- Kolosi T. – Szelényi I. (2022) A magyar társadalom és politika változásai 2004 és 2022 között. In Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2022*. Budapest: TÁRKI, 509–519. <https://doi.org/10.61501/TRIP.2022.26>.
- Kovách I. – Kuczi T. – Jókuthy E. (2006) Az osztályok, a társadalmi struktúra, és rétegződés kutatásának állapotáról és megújításának a szükségességéről. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi metszetek: Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon: szociológiai tanulmányok*. Budapest: Napvilág, 19–39.
- Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (2012) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon: tanulmányok*. Budapest: Argumentum Kiadó.

- Kovách I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2016) A magyar társadalom integrációs és rétegződésmodelljei. *Szociológiai Szemle*, 26(3), 4–27.
- Kovách I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2017) Az integrációs modell. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció: az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest–Szeged: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet – Belvedere Meridionale, 22–48.
- Kovách I. – Kristóf L. – Szabó A. (2017) Társadalmi integráció és társadalmi rétegződés. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció: az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest–Szeged: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet – Belvedere Meridionale, 217–238.
- Kovách I. – Szabó A. – Hajdu G. – Kristóf L. – Gerő M. (2018) Az integrációs modell érvényesége. *Szociológiai Szemle*, 28(3), 22–42. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2018.3.2>
- Kovách, I. – Gerő, M. – Hajdu, G. – Kristóf, L. – Szabó, A. (2024) *Testing the Integration Model: The Hungarian case*. Under publication, Intersections.
- Kovách I. – Szabó A. (2024) Polgárosodás Magyarországon a 2020-as években. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás: A magyar társadalom a 2020-as évek elején*. 2. kötet. Budapest: HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 29–72.
- Kristóf L. (2020) Privatizátorok és nemzeti nagytőkések. A vagyonos elit megítélése a rendszerváltás utáni Magyarországon. *Korall*, 21(81), 178–193.
- Kristóf L. (2021) *Kultúrccsaták. Kulturális elit és politika a mai Magyarországon*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Kristóf L. (2024) Az elitek szerepe a társadalmi integrációban. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás: A magyar társadalom a 2020-as évek elején*. 2. kötet. Budapest: HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 9–28.
- Laki M. (2019) A Mészáros-vállalatcsoport: adalékok a Fidesz-közel állalkozások és vállalkozók működéséhez. *Külgazdaság*, 63(9–10), 65–100. <https://doi.org/10.47630/KULG.2019.63.9-10.65>.
- Medgyesi M. – Szívós P. – Tóth I. Gy. (2000) Szegénység és egyenlőtlenségek: generációs eltolódások. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2000*. Budapest: TÁRKI, 177–204.
- Mihályi P. (2023) Kísérletek a nemzeti vagyon újraelosztására Magyarországon a 20. és 21. században. *Kölgazdasági Szemle*, 70, 349–364. <https://doi.org/10.18414/KSZ.2023.4.349>.
- Mingione, E. (1991) *Fragmented Societies: A Sociology of Economic Life beyond the Market Paradigm*. Oxford: Blackwell.
- Némedi D. (2000) A szociológia egy sikeres évszázad után. *Szociológiai Szemle*, 10(2), 3–16.
- Pakulski, J. – Waters, M. (1996) *The Death of Class*. London: Sage.
- Róbert P. (2013) Társadalmi rétegek, osztályok vizsgálata a 2011. évi népszámlálás adatain. *Statistikai Szemle*, 91(3), 314–319.
- Róbert P. (2015) Osztály- és rétegződés kutatási dilemmák a magyar társadalomban. *Replika*, 92–93, 77–93.
- Róbert, P. – Bukodi, E. (2004) Changes in intergenerational class mobility in Hungary, 1973–2000. In Breen, R. (szerk.) *Social Mobility in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 287–315. <https://doi.org/10.1093/0199258457.003.0012>.
- Scheiring G. (2019) *Egy demokrácia halála. Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon*. Budapest: Napvilág.

- Szabó A. – Gerő M. (2020) A magyar társadalom politikai integrációja. In Kovách I. (szerk.) *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: Argumentum Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont, 89–126.
- Szelényi I. (2019) *Tanulmányok az illiberális posztkommunista kapitalizmusról*. Budapest: Corvina Kiadó, 214–243.
- Szelényi I. – Tóth I. Gy. (2018) Bezáródás és fluiditás a magyar társadalom szerkezetében: Adatolt esszé a felső középosztály bezáródásáról. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2018*. Budapest: TÁRKI, 25–46. <https://doi.org/10.61501/TRIP.2018.2>
- Szikra, D. (2020) Ideology or Pragmatism? Interpreting Social Policy Change under the „System of National Cooperation”. In Kovács, J. M. – Trencsényi, B. (szerk.) *Brave New Hungary: Mapping the System of National Cooperation*. Lanham–Boulder–New York–London: Lexington Books, 225–241.
- Tóth I. Gy. (2015) Jövedelemeloszlás 2019–2014 között. In Szivós P. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Jól nézünk ki (...?!). Háztartások helyzete a válság után. TÁRKI Monitor jelentések 2014*. Budapest: TÁRKI, 11–43.
- Tóth I. Gy. (2016a) Középosztály(ok) Magyarországon és Európában. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2016*. Budapest: TÁRKI, 75–97.
- Tóth, I. Gy. (2016b) Is Hungary still in search of its middle class? In Vaughan-Whitehead, Daniel (szerk.): *Europe's Disappearing Middle Class? Evidence from the World of Work*. Cheltenham: Edward Elgar, 279–322. <https://doi.org/10.4337/9781786430601.00012>.
- Tóth I. Gy. – Medgyesi M. (2012) A jövedelmi egyenlőtlenségek hosszú távú meghatározói Magyarországon. In Kolosi, T. – Tóth, I. Gy (szerk.) *Társadalmi Riport 2012*. Budapest: TÁRKI, 19–40.

Melléklet

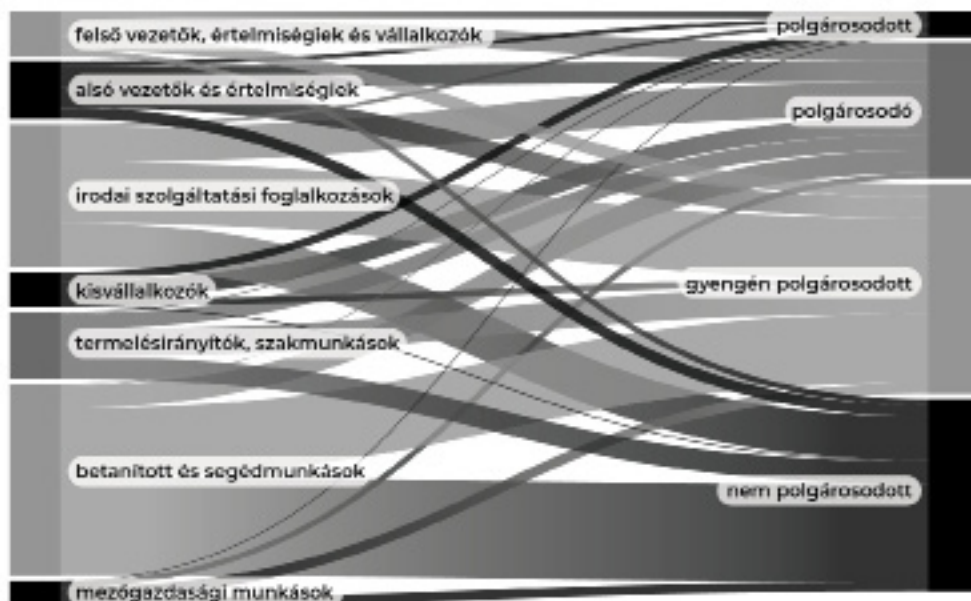
M1 táblázat

A foglalkozási osztályok és polgárosodás magcsoportok és fragmensek (%)

foglalkozási osztályok	polgárosodás kategóriák			
	nem polgárosodott	gyengén polgárosodott	polgárosodó	polgárosodott
felső vezetők, értelmiségiek és vállalkozók	13	30	42	14
alsó vezetők és értelmiségiek	19	36	37	8
irodai és szakképzett szolgáltatási foglalkozások	31	43	24	3
kisvállalkozók	4	20	52	24
közvetlen termelésirányítók, szakmunkások	33	41	24	2
betanított és segédmunkások	51	36	12	1
mezőgazdasági munkások	38	38	23	1
felső vezetők, értelmiségiek és vállalkozók	3	7	14	25
alsó vezetők és értelmiségiek	6	10	16	18
irodai és szakképzett szolgáltatási foglalkozások	23	29	25	14
kisvállalkozók	1	3	13	33
közvetlen termelésirányítók, szakmunkások	12	13	12	5
betanított és segédmunkások	51	33	17	4
mezőgazdasági munkások	5	5	4	1

Forrás: KEP3, saját szerkesztés

M1 ábra
A foglalkozási osztályok és polgárosodás magcsoportok és fragmensek

Forrás: KEP3, Balogh Karolina szerkesztése

M2 táblázat

Az integrációs és polgárosodás magcsoportok és fragmensek (%)

integrációs csoportok	polgárosodás kategóriák			
	nem polgárosodott	gyengén polgárosodott	polgárosodó	polgárosodott
Kapcsolatgazdag, politikailag aktív	9	36	42	13
Lokálisan integrált	6	25	48	21
Politikailag integrált	20	38	35	6
Normakövető kapcsolatgazdag	30	40	26	4
Normakövető, munka-erőpiacon integrált	35	45	18	2
Normaszegő kirekesztett	44	33	22	1
Normakövető dezintegrált	63	32	4	0
Kapcsolatgazdag, politikailag aktív	3	10	17	28
Lokálisan integrált	1	4	11	26
Politikailag integrált	9	16	22	21
Normakövető kapcsolatgazdag	13	16	16	12
Normakövető, munka-erőpiacon integrált	21	25	15	9
Normaszegő kirekesztett	23	16	16	4
Normakövető dezintegrált	30	14	3	0

Forrás: KEP3, saját szerkesztés

M2 ábra

Az integrációs és polgárosodás magcsoportok és fragmensek

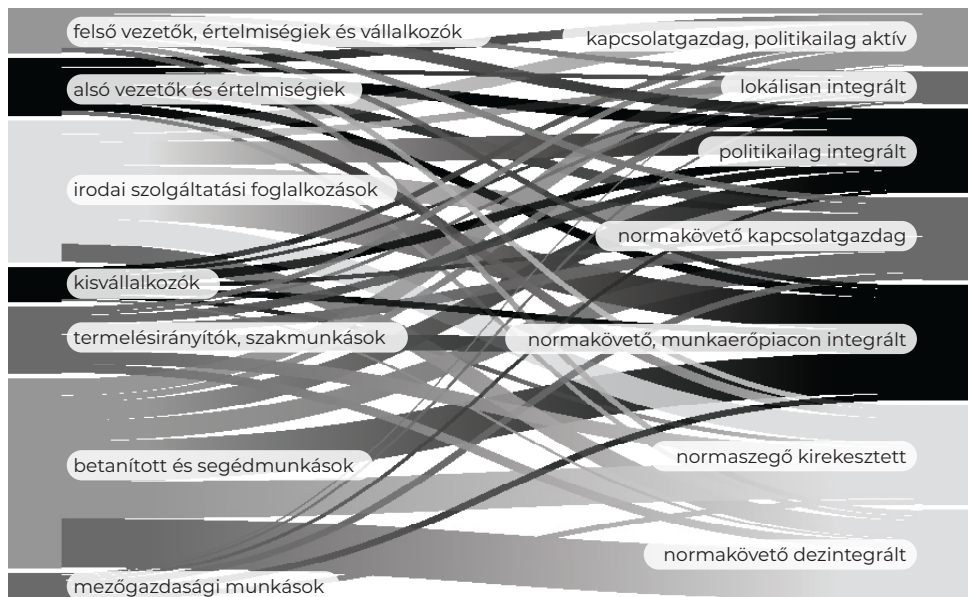
Forrás: KEP3, Balogh Karolina szerkesztése

M3 táblázat
Az integrációs csoportok és a foglalkozási osztályok magcsoportjai
és fragmensei (%)

	Kapcsolatgazdag, politikailag aktív	Lokálisan integrált	Politikailag integrált	Normakövető kapcsolatgazdag	Normakövető, munkaerőpiacon integrált	Normaszegő, kirkesztett	Normakövető deintegrált
felső vezetők, értelmi- ségiek és vállalkozók	13	11	25	15	12	12	12
alsó vezetők és értelmiségiek	16	8	20	19	15	15	8
irodai és szakképzett szolgáltatási foglalko- zások	10	5	16	15	24	18	12
kisvállalkozók	14	10	24	13	18	13	8
közvetlen termelésirá- nyítók, szakmunkások	7	5	14	17	24	22	12
betanított és segéd munkások	9	3	10	11	21	19	28
mezőgazdasági munkások	5	8	11	26	25	22	3
felső vezetők, értelmi- ségiek és vállalkozók	10	16	13	8	5	5	6
alsó vezetők és értelmiségiek	16	15	14	13	7	9	5
irodai és szakképzett szolgáltatási foglalkozások	25	23	27	27	29	25	19
kisvállalkozók	9	10	10	6	5	5	3
közvetlen termelésirá- nyítók, szakmunkások	9	10	11	14	14	15	9
betanított és segéd munkások	29	19	22	25	35	36	57
mezőgazdasági munkások	2	6	3	8	6	6	1

Forrás: KEP, saját szerkesztés

M3 ábra
Az integrációs csoportok és a foglalkozási osztályok magcsoportjai
és fragmensei

Forrás: KEP3, Balogh Karolina szerkesztése

TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ ÉS MUNKAVÁLLALÓI RÉSZVÉTEL A MAGYAR MUNKAHELYEKEN

ILLÉSSY MIKLÓS
HUSZÁR ÁKOS
CSIZMADIA PÉTER

Bevezetés

A munkaerőpiaci integráció kapcsán hagyományosan a valamilyen foglalkoztatási szempontból sérülékeny társadalmi csoportok (idősek, fiatalok, nők, megváltozott munkaképességűek, kisebbségek, bevándorlók stb.) kapcsán szokás értekezni (Virokannas–Liuski–Kuronen 2020, Schmid 2018, 1998, Grimm–Hense–Vogel 2023). Ez természetesen nagyon fontos témája a foglalkoztatáspolitikának, hiszen a munkaerőpiacra való belépés nélkül a társadalmi integráció alapvető feltételei sem biztosítottak a munkajövedelemből élők számára. Emellett azonban legalább ilyen fontos, hogy a foglalkoztatottak számára a munkahelyük milyen mértékben segíti elő társadalmi integrációjuk erősítését. Ennek számos aspektusa lehet a bérek és jövedelmek egyenlőtlenségeitől kezdve a vállalati képzésekhez való hozzáférés szerinti különbségeken át egészen a munkahelyi egészség és biztonság színvonaláig.

Tanulmányunkban abból indultunk ki, hogy a munkahelyi integráltság jó fokmérője lehet az affektív jóllétet tükröző munka iránti elkötelezettség. Ennek konkrét tartalmáról a későbbiekben még lesz szó. Kiindulópontunk szerint azok a munkahelyek, amelyek a munkahelyi élet témáinak szélesebb körében engednek beleszólást a munkavállalók számára a vezetői döntések alakításába (legyen szó akár a szervezeten belüli munkamegosztásról vagy a munkahelyi átképzések tartalmáról, szervezeti stratégiájának kialakításáról stb.), nagyobb mértékű társadalmi integrációt biztosítanak számukra, mint azon munkahelyek, ahol a munkavállalóknak csupán a felettük meghozott döntések végrehajtása jut osztályrészül.

A munkahelyi integráció mértéke több okból is rendkívül fontos a szélesebben vett társadalmi integráció szempontjából. Egyrészt a munkánk alapvető mértékben határozza meg identitásunkat, önmagunkkal és az életünkkel való elégedettségünket. Emellett a társadalmi hierarchiában elfoglalt státuszunkat

is nagy mértékben befolyásolja, gondoljunk csak a fizetésre vagy az állás nyújtotta presztízszre, társadalmi megbecsültségre. Másrészt életünk jelentős részét a munkahelyen töltjük, így annak kérdése, hogy befogadó vagy kirekesztő munkahelyen dolgozunk, meghatározó tényező a társadalmi integráció és az egyéni jóllét szempontjából is. Az előbbire jó példa De Spiegelaere és munkatársainak kutatása, akik a munkahelyi demokrácia és a szélesebb értelemben vett politikai aktivitás közötti kapcsolatokat vizsgálták. A European Social Survey 2016-os adatfelvételi hullámainak adatait elemezve arra jutottak, hogy a közvetlen és közvetett munkahelyi részvétel legkülönbözőbb formáival azonosított munkahelyi demokrácia és a politikai részvétel (szavazáson való részvétel, a politikai döntéshozatalra irányuló egyéni befolyás mértékének szubjektív megítélése, a politika iránti érdeklődés intenzitása) között szoros kapcsolat van. Ez azt jelenti, hogy azon munkavállalók, akiknek a munkahelyükön több lehetőségük van a véleményük kifejtésére, a szervezeti döntések befolyásolására, jelentősen aktívabbak a választásokon is, inkább vélik úgy, hogy állampolgárként szavuk van a politikai döntések alakításában, és általában is jobban érdeklődnek a politika iránt (De Spiegelaere et al. 2019:72). Az pedig nyilvánvaló, hogy erős társadalmi integráció nem képzelhető el állampolgári aktivitás nélkül, hiszen az a politikai közösség, amelynek tagjai nem érzik fontosnak a közös ügyekbe való beleszólást, aligha nevezhető integráltnak. Tanulmányunkban mi is abból indulunk ki, hogy a munkahelyi integráció hatása nem korlátozódik csupán a munka világán belüli jelenségekre, hanem kihat a társadalom tagjainak egész életére. Ezzel összefüggésben a következőkben nem csupán azt vizsgáljuk, miként függ össze a munkahelyi részvétel és autonómia szintje a munka iránti elkötelezettséggel, de annak feltárására is kísérletet teszünk, hogy a munkahelyi részvétel és autonómia mennyiben lehet hatással a munka világán túl a társadalmi integrációra általában.

A munkahelyi és a társadalmi integráció kölcsönös kapcsolata azért is fontos, mert az elmúlt bő évtizedben soha nem látott mértékben nőtt a foglalkoztatottak száma Magyarországon, így kulcskérdés, hogy ez a mennyiségi javulás együtt járt-e a társadalmi integrációs mechanizmusok erősödésével, vagy nem jelent érdemi segítséget ebben, esetleg fokozza a dezintegrációt. Ezt a kérdést Illéssy és munkatársai vizsgálták egy 2020-ban megjelent elemzésükben, ahol arra jutottak, hogy bár a foglalkoztatottak száma valóban példátlan módon növekedett (a 2010-es 3,7 millióról 2023 októberére 4,6 millió fölé¹), aminek a kétségtelen pozitívumok mellett jelentős negatív következményei is voltak a társadalmi integráció szempontjából. Ez egyrészt azokat érintette, akik kimaradtak ebből a növekedésből, hiszen a jóléti állam intézményrendszerének meggyengítésével az inaktívak és

¹ https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0098.html

a munkanélküliek a korábbiaknál lényegesen szerényebb támogatásokban részesültek. Másrészt jóllehet, a kirekesztettség olyan „abszolút” formái csökkennek, mint a munkanélküliség, az anyagi depriváció, a jövedelmi szegénység, ezzel szemben a társadalmi egyenlőtlenségek növekedtek, ami jól tetten érhető a társadalom legfelső és legalsó rétegeinek jövedelmi különbségeiben (Illéssy-Huszár-Csizmadia 2020).

A munkahelyek olyan minőségi aspektusai, mint a „munkahelyi demokrácia” vagy a munkavállalók bevonásának, részvételének és elkötelezettségének a mértéke változatos irányokból és mechanizmusokon keresztül képesek hatni a társadalmi integrációra.

Kérdések és hipotézisek

Tanulmányunkban a *munkahelyi integráció mérésére* teszünk kísérletet, melyhez olyan kulcsfogalmakat operacionalizálunk, mint a *munkavállalói bevonódás és részvétel*, valamint a *munka iránti elkötelezettség*. Mielőtt azonban erre sor kerülne, érdemes röviden összefoglalni, mi a tényezők szerepe a munkavégzésben, és egyáltalán miért is fontosak a számunkra.

A második világháború után aranykorát élő tömeggyártás munkaszervezeteire a taylori és fordii munkaszervezési elvek voltak a jellemzőek. Vagyis a közvetlenül a termelésben részt vevő munkavállalók alacsony fokú autonómiával rendelkeztek, a menedzseri ellenőrzés viszonylag szoros volt, a munkafeladatokat igyekeztek a lehető legegyszerűbb egységekre bontani. Ennek következtében a munkavállalók tudására minimális mértékben kellett támaszkodnia a vezetésnek, miközben a vállalati folyamatokról szóló döntéseket centralizálták. A technológiai fejlődésnek és a keresleti igények differenciáltságának köszönhetően azonban ezek a munkaszervezetek veszítettek hatékonyságukból, és megjelentek olyan új munkaszervezeti formák, amelyek nagyobb mértékben építettek a munkavállalók tudására. Az első ilyen iskola, mely szakított a technológia-központú munkaszervezési elvekkel, a Human Relations (HR) irányzata volt, amely az ember szociális és pszichológiai szükségleteinek szerepét hangsúlyozta a termelékenységben. Ez szöges ellentéte volt a taylori és fordii elveken alapuló ún. tudományos munkaszervezésnek, ahol a tudományos jelző leginkább arra a szándékra utalt, hogy az emberi tényező szerepét a lehető legminimálisabbra csökkentsék a termelési folyamat során. Ennek az irányzatnak a tapasztalataira építve alakult ki az 1950-es években egy harmadik irányzat, amely igyekezett egyenlő távolságot tartani mind a tudományos munkaszervezéstől, mind pedig a Human Relations iskolától. A technológia és az emberi tényezők együttes optimalizációjának fontosságát hangsúlyozta ahelyett, hogy csak az egyik oldalt részesítsenénk előnyben a másik

kárára. Ez az irányzat a termelést olyan társadalmi-technológiai rendszernek (innen ered az irányzat neve: socio-technical system design, STSD) tekintette, ahol mindkét tényezőnek ugyanolyan fontos szerep jut (Guest–Knox–Warhurst 2022).

A HR és a STSD iskolák közös jellemzője, hogy nagy jelentőséget tulajdonítottak a munkavállalói részvételnek. Ennek egyik eszköze a munkavállalók fokozottabb bevonása a munkafeladatokkal és a munkaszervezetekkel kapcsolatos döntések meghozatalába. Ez azon a felismerésen alapult, hogy a munkavállalók olyan – sok esetben rejtett – tudással rendelkeznek, amelynek hasznosítása elengedhetetlen a gyorsan változó piaci igényekhez történő alkalmazkodásban. Szintén fontos szempont volt a munkavállalók bevonásának erősítésében az a gondolat, hogy így növelhető a munkavállalók elkötelezettsége, ami egyrészt növeli az alkalmazottak munkahelyi jóllétét, másrészt ebből adódóan fokozza munkavégzés hatékonyságát is.

A munkavállalói részvétel legszélesebb értelmezésben a munkavállalók azon jogát jelenti, hogy informálódhatnak, illetve véleményt nyilváníthatnak a munkaszervezetet érintő kérdésekben, legyen szó akár közvetlen munkafadataikról, vagy tágabb értelemben a szervezeti célokról (Gallie et al. 2017:174). A részvétel kapcsán meg szokás különböztetni annak közvetlen és közvetett formáit: előbbi a munkavállaló számára adott lehetőség, utóbbi során ezt a feladatot képviselői (pl. szakszervezet, üzemi tanács) közvetítésével látják el. A munkavállalói részvétel régóta és számos aspektusból foglalkoztatja a társadalomtudósokat. Ezen aspektusok közül a két legfontosabb a részvétel munkavállalói jóllétre, motivációra és elkötelezettségre gyakorolt hatása, valamint a részvétel és a vállalati teljesítmény, termelékenység és innováció közötti kapcsolatok kutatása (Pap et al. 2022, Makó–Illéssy–Nosratabadi 2022). Miután minket ebben a tanulmányban főként az első aspektus foglalkoztat, hiszen a társadalmi integráció szempontjából ennek van közvetlen relevanciája, ezért elsősorban ennek a szakirodalmára koncentrálnunk.

A közvetlen munkavállalói részvételnek három szintjét lehet megkülönböztetni (Eurofound 2013:10): egyrészt a munkavállalók beleszólhatnak a közvetlen munkafadataikat érintő kérdésekbe (egyéni szint), emellett azonban a termeléssel, az előállított javakkal, a szolgáltatásokkal kapcsolatos kérdésekbe is (szervezeti szint). A részvétel legmagasabb szintje a stratégiai részvétel, amikor a munkavállalók a szervezet pénzügyi helyzetével, a közép- és hosszú távú fejlesztési kérdéseivel kapcsolatban is véleményt nyilváníthatnak. A közvetlen munkafeladatokban megnyilvánuló munkavállalói autonómia, valamint a szervezeti és stratégiai részvétel mátrixából, a Eurofound (2013) tipológiája alapján a következő munkaszervezeti típusok alkothatók.

1. táblázat
A munkavállalói autonómia és részvétel mátrixa

	Magas szintű munkavállalói részvétel	Alacsony szintű munkavállalói részvétel
Magas fokú autonómia a munkafeladatokban	Magas bevonású szervezet	Egyéni autonómiára építő szervezet
Alacsony fokú autonómia a munkafeladatokban	Konzultatív szervezet	Alacsony bevonású szervezet

Forrás: Eurofound 2013: 10 alapján

Érdekes felhívni a figyelmet, hogy a European Working Conditions Survey 2010-es adatfelvételi hullámának eredményei alapján Magyarországon volt az egyik legmagasabb az alacsony bevonású munkaszervezetek aránya Európában, csak Görögországban, Portugáliában, Cipruson, Horvátországban és Szlovákiában volt rosszabb a helyzet ezen a téren. Jóllehet ezt a vizsgálatot frissebb adatokon nem végezték el, de vannak arra utaló jelek, hogy a helyzet azóta csak romlott, a munkafeladatokat illető munkavállalói autonómia terén egészen biztosan (Makó–Illéssy 2020).

A vonatkozó szakirodalom áttekintése során jelentős számban találni olyan munkákat is, amelyek megkérdőjelezzik a szervezeti részvétel munkavállalói jóllétre gyakorolt pozitív hatását (Boxall–Macky 2014, Harley 1999, Macky–Boxall 2008, White et al. 2003). A szkeptikusok érvelése szerint sok esetben a részvétel intézményesített formái nem az eredeti tartalmuk szerint működnek, hanem csak legitimálják a menedzsment döntéseit, és megkönnyítik ezek elfogadtatását a munkavállalókkal (Gallie et al. 2017:176), amiben nagy szerepe lehet a menedzsment és a munkavállalók között fennálló információs és hatalmi aszimmetriának. Nemzetközi összehasonlító kutatásokból ugyanakkor az derül ki, hogy erős pozitív kapcsolat van a munkavállalói részvétel és elkötelezettség között (Eurofound 2020:67). Ez utóbbit, vagyis a munkavállalói elkötelezettséget szokták újabban a munkavállalói jóllét egyik legmegbízhatóbb indikátorának tekinteni, a következőkben azt is leírjuk, miért.

Korábban a munkavállalói jóllétet a munkával, munkahellyel való elégedettséggel mérték, vagyis megkérdezték a munkavállalót, hogy mennyire elégedett a munkahelyével. Később sok kritika érte ezt a megközelítést. A legfontosabb ellenérv szerint ez a mutató akkor is magas elégedettséget jelez, ha a válaszoló valójában csak passzív elfogadással viszonyul a munkafeltételei és munkakörülményei iránt (Eurofound 2020:8). Ehhez képest a munka iránti elkötelezettség (*work engagement*) egy sokkal aktívabb érzelmi viszonyulást feltételez a munkavállaló és an-

nak munkája² között. Ezt az állapotot olyan kérdésekkel mérik, mint hogy mennyire éri a munkavállaló úgy, hogy a munkahelyén tele van energiával, lelkesedéssel, miközben gyakran észre sem veszi, hogy munka közben milyen gyorsan telik az idő. Látható, hogy ez a szellemi és mentális állapot nem csak a pszichológiai jóllétet tükrözi, de a munkavállalók tanulási, innovációs hajlandóságát, a minőségi munka iránti elkötelezettségét, valamint a munkával és a munkahellyel történő identifikáció fokát is. Ezt a már idézett nemzetközi összehasonlítás adatai is alátámasztják, amikor regressziós elemzésekben a munka iránti elkötelezettség erősebb kapcsolatot mutatott a munkavállalói jóllét és motiváció fontosabb indikátoraival,³ mint akár az egyszerű munkavállalói elégedettség vagy a szervezeti elkötelezettség (organisational commitment).⁴ Ahogy a szerzők megjegyzik: *„Összességében az eredmények alátámasztják azt a nézetet, miszerint a munka iránti elkötelezettség az elégedettségtől és a szervezeti elkötelezettségtől elkülönülő mérőszámnak tekinthető, és bizonyos értelemben erősebb indikátora a munkavállalói motiváltságnak, még ha a különbségek viszonylag szerények is. A legfontosabb kapcsolatot az általános személyes jóllétre gyakorolt hatásában találtuk”* (Eurofound 2020:61). Vizsgálatunkban a munkavállalói részvétel szerepét tehát a munka iránti elkötelezettség összetettebb indikátorával összefüggésben vizsgáljuk.

Azt is feltételezzük azonban, hogy a munkahelyen belüli viszonyok nem csupán az egyének munkával való elégedettségére, illetve munka iránti elkötelezettségére vannak hatással, de kihat az egyéneknek a munka világán túli életére is, és befolyásolja azt, hogy általában miként integrálódnak a társadalomba. E feltevésünket egy komplex, az egyének szubjektív társadalmi kirekesztettségét mérő indikátor felhasználásával igyekszünk tesztelni.

A társadalmi integráció komplex jelenség, ami természetesen nem ragadható meg pusztán egyetlen indikátorra támaszkodva. A kiválasztott mutató azon-

2 Az angol *job* szót meglepően nehéz megfelelően lefordítani szaknyelvi terminusban, hiszen az egyszerre fejezi ki az elvégzett munkafeladatok tartalmát, azt a munkaszervezetet, amelynek keretében ezeket a munkafeladatokat ellátják és a foglalkoztatás legalapvetőbb jellemzőit (pl. a munkaszerződés típusa).

3 Mint a hiányzás vagy annak ellentéte, a *presenteeism* (amikor valaki betegen is bemegy dolgozni), a szabadidőben történő munkavégzés gyakorisága, érzelmi jóllét stb.

4 Némi terminológiai zavart kelthet az olvasóban, hogy az angol *work engagement* és az *organisational commitment* esetében is a magyar elkötelezettség szót használjuk fordításban. A különbség azonban nyilvánvaló, hiszen az első esetben a munka iránti pozitív érzelmi elkötelezettségről van szó, míg utóbbi esetben a szervezet, a „cég” (amely persze lehet közintézmény is), vagyis a foglalkoztatóval kapcsolatos azonosulásról beszélünk. A szervezeti elkötelezettséget ennek megfelelően olyan kérdésekkel mérik, mint pl. mennyire tud azonosulni a munkavállaló a szervezet értékrendjével, mennyi lojalitást érez iránta, mennyire büszke arra, hogy ő az adott szervezet alkalmazottja, elfogadna-e alacsonyabb státuszú munkakört is csak azért, hogy a szervezet alkalmazottja maradhasson stb.

ban különösen alkalmas e vizsgálat számára, mivel ez az egyének saját értéke-
léseit összegezi több különböző jelenséggel összefüggésben. E mutató ráadásul
helyett kapott már a társadalmi integráció korábbi, átfogóbb vizsgálataiban is,
amelyek megerősítik, hogy ez a jelenség önálló dimenziójának tekinthető, amely
ugyan összefügg az integráció egyéb mérőszámaival, mint például a kapcsolat-
hálózat kiterjedtségével, illetve jellemzőivel, a civil, illetve politikai aktivitással vagy
a társadalmi normákkal való azonosulással (Kovách et al. 2017), ám nem vezethető
vissza ezekre.

A munkavállalók összességét azonban nem lehet homogén csoportnak tekin-
teni. A termelési eszközökhöz való viszonyuk alapvető azonosságán (nevezetesen,
hogy áruba bocsátják munkaerejüket) túl, többek között képzettség, beosztás és
egyéb tényezők alapján *rétegződnek*. Az osztályszerkezet neoweberiánus meg-
közelítései, mindenekelőtt az Erikson–Goldthorpe–Portocarero (EGP) séma, illetve
az ez alapján készített további *foglalkozási osztálymodellek*, mint pl. a European
Socio-economic Classification (ESeC), illetve a Magyarországon bevezetett Tár-
sadalmi-foglalkozási rétegséma (TFR) az alapján különítik el a különböző mun-
kaerőpiaci csoportokat, hogy milyen viszony – inkább lazább szolgáltatói típusú
kapcsolat vagy szorosabb munkaszerződés – köti őket a munkaadókhoz. Három
fő típust különítenek el:

1. *Vezetők és értelmiségiek*: olyan munkavállalói csoportokról van szó, amelyekkel
a munkaadók inkább szolgáltatói típusú viszonyt alakítanak ki. E csoportba azok
a jellemzően magasabb képzettséget igénylő, illetve vezetői feladatokat végző
vezetők, illetve értelmiségi munkavállalók tartoznak, akiknek a munkáját a mun-
káltató nehezebben tudja ellenőrizni. E munkavállalói csoportok munkakörül-
ményei, kereseti viszonyai, illetve karrierlehetőségei is jellemzően kedvezőbbek.
2. *Munkások*: ebbe a csoportba azok a munkavállalók tartoznak, akikkel a mun-
kaadók jellemzően munkaszerződést kötnek. További jellemzőjük, hogy az ő
munkájukat könnyebb monitorozni, mint a vezetőkét, értelmiségiekét. E mun-
kavállalói csoportoknak rendszerint kedvezőtlenebbek a munkakörülményei,
kereseti lehetőségei és az előrelépés lehetősége is korlátozottabb.
3. *Köztes foglalkozásúak*: ide olyan munkavállalói csoportokat sorolunk, amelyek
szerződése egyik tiszta típushoz sem tartozik, és amelyek esetében ötvöződnek
a különböző típusú szerződések egyes elemei (Goldthorpe 2007).

A különböző szerződéstípusok eltérő osztályhelyezeteket körvonalaznak, ame-
lyek eltérő kereseti lehetőségeket és munkakörülményeket biztosítanak a betöl-
tők számára (Goldthorpe–McKnight 2004). Vizsgálatunk kiindulópontjában az a
feltételezés áll, hogy az eltérő osztályhelyezetek a munkavállalói részvétellel, illetve
a munkaerőpiaci integráció indikátoraival is összefüggenek.

Az alapvető kérdésünk tehát az, *miként függ össze a munkahelyi részvétel, valamint a munkahelyi autonómia azzal, hogy valaki elkötelezett-e a munkája iránt, illetve mennyire érzi kirekesztettnek magát.* Abból indulunk ki, hogy egy állás megítélésénél nem csupán a kereset, illetve a közvetlen munkakörülmények számítanak, de az is, ki milyen mértékben képes részt venni a munkájával kapcsolatos különböző szintű döntésekben, illetve kinek mekkora autonómiája van abban, hogy eldöntse, mikor, mennyit, illetve milyen módon dolgozik. Azt feltételezzük, hogy akiknek egyfelől lehetőségük van bekapcsolódni a szervezet magasabb szintű döntéseibe, és akiknek nagyobb autonómiájuk van abban, hogy miként végezzék el saját munkájukat, azok elkötelezettebbek lesznek a munkájuk iránt, és általában kevésbé érzik magukat kirekesztettnek. *A részvétel, illetve az autonómia ennyiben erősítheti a dolgozók munkaerőpiaci integrációját, és a társadalmi integrációra is pozitív hatással lehet.*

Azt is feltételezzük azonban, hogy *a munkahelyi részvétel, illetve az autonómia nem egyenlő módon oszlik el a munkavállalók között.* Az osztályhelyzet maga meghatározza, hogy a munkavállalók mennyire tudnak beleszólni a munkahelyi döntésekbe, illetve mekkora autonómiájuk van a munkafeladatok elvégzése során, ahogy arra is hatással van, hogy a munkavállalók mennyire elkötelezettek a munkájuk iránt, illetve általában mennyire érzik magukat kirekesztettnek. Kérdés azonban, milyen tere van a különböző osztályhelyzetű munkavállalók esetében a munkaerőpiaci integráció növelésének a részvétel, illetve az autonómia erősítése révén.

Módszertan és indexalkotás

Elemzésünk a Mobilitás Kutatási Centrum (MKC) keretében, 2021 őszén megvalósult adatgyűjtésen alapul (lásd Győri 2024), a mintában csak azokat a 18. életévüket betöltöttöket hagytuk benne, akik a felmérés idején alkalmazottként dolgoztak. A továbbiakban az elemzés során használt változókat mutatjuk be.

A munkahelyi autonómiát Gallie és munkatársai (2017) vizsgálatához hasonlóan ez alapján mértük: mekkora a kérdezett befolyása arra, hogy mennyit kell dolgoznia, milyen munkafeladatokat kell elvégeznie, ezeket hogyan kell ellátnia, illetve milyen minőségi követelményeknek kell megfelelnie.⁵

⁵ Az eredeti tanulmánytól eltérően a válaszolóknak nem 1–4-ig, hanem 1–3-ig terjedő skálán kellett a befolyás mértékét meghatározni, ahol az 1-es érték jelezte a legnagyobb mértékű befolyást. Gallie és munkatársai a négy válasz átlagából képezték egy kompozit mutatót, így jártunk el mi is.

A British Skill Survey módszertanát részben követve a szervezeti részvétel az alábbi területekre terjedhetett ki:

a) A munkavégzéssel kapcsolatos kérdésekre

A szervezeti befolyás egyes területein túlmenően az is fontos szempont, hogy a munkavállalók szubjektív megítélése szerint milyen mértékben veszik figyelembe az ő véleményüket. Ennek mérésére arról kérdeztük a válaszolókat, hogy abban az esetben, ha a munkahelyén olyan döntést hoznának, amely hatással van arra is, ahogyan ő látja el a munkáját, megítélése szerint mekkora mértékben lenne lehetősége beleszólni e döntések meghozatalába. A válaszadók 1–4-ig terjedő skálán értékelhették e befolyás mértékét, ahol az egyes volt a legnagyobb („nagy mértékben”) és a 4-es volt a legkisebb („egyáltalán nem”).

A munka iránti elkötelezettség mérésére a Eurofound által ötévente végzett munkavállalói felmérésre támaszkodtunk. Az Európai Munkafeltételekről szóló Felmérés (European Working Conditions Survey, EWCS) a legnagyobb ilyen típusú felmérés Európában, összesen 40 ezernél is több munkavállalót kérdeznek meg 37 országból. A kérdőív önmagában is figyelemre méltó tudományos teljesítménynek tekinthető, miután az első kérdezésre 1990-ben került sor (Magyarország a harmadik hullámban vett részt először, a régi tagállamokhoz képest egy év csúszással, 2001-ben), azóta nemzetközi kutatócsoportok finomítottak a kérdések összetételén és a kérdéses módján egyaránt.⁶

b) A munkavédelemmel és munkahelyi egészséggel, biztonsággal kapcsolatos kérdésekre

c) A képzéssel kapcsolatos kérdésekre

d) A termékeket és szolgáltatásokat érintő tervezett változásokkal kapcsolatban

e) A munkahely pénzügyi helyzetét illető kérdésekre

f) A befektetési és fejlesztési kérdésekre.

Fontos megjegyezni, hogy e hat terület között jelentős eltérések vannak azok stratégiai jelentőségét illetően: míg az első három kérdés a munkavállaló közvetlen munkakörnyezetével kapcsolatos területeket öleli fel, addig az utolsó kettő hosszabb távú és vállalati célokat érintő kérdéseket foglal magában, miközben a termékekre és szolgáltatásokra vonatkozó kérdés valahol a kettő között helyezkedik el stratégiai fontosság szempontjából. Végül egy dummy változót alkottunk, ahol a magas fokú részvételt azzal azonosítottuk, ha a munkavállalónak a fontosabb területeken is volt szava a döntések meghozatalában (d, e, f válaszlehetőségek bármelyikét megjelölte), míg minden más esetben alacsony fokú részvételtől beszélhetünk.

6 A munka iránti elkötelezettség mérésére a válaszolóknak három állítással kapcsolatban kellett megfogalmazniuk (Eurofound 2020:60), hogy milyen gyakran érznek így a munkahelyükön (mindig, többnyire, néha, ritkán, soha):

a) A munkahelyemen úgy érzem, tele vagyok energiával

b) Lelkesedem a munkáért

c) Munka közben észre sem veszem, hogy milyen gyorsan telik az idő.

A válaszok értékét átlagolva kaptuk meg a munkavállalói elkötelezettség kompozit indexét.

Az egyének szubjektív kirekesztettségérzetét szintén egy komplex mutatóval mértük. Kovách és munkatársai (2017) megközelítését követve ehhez a következő, ötfokú skálán mért kérdéseket használtuk fel:

1. Úgy érzem, hogy kitaszít a társadalom.

2. Az élet olyan bonyolulttá vált, hogy alig találom az utam.

3. Úgy érzem, hogy az emberek, akikkel találkozom, nem ismerik fel az értékét annak,

Vizsgálatunkban az osztályelemzés neoweberiánus hagyományát követve osztályhelyzetük alapján különbséget teszünk a munkavállalók három csoportja – vezetők és értelmiségiek, köztes foglalkozásúak, illetve munkások – között. E foglalkozási csoportok elkülönítésekor a népszámlálásokban is alkalmazott TFR-ra támaszkodunk (Bukodi–Záhonyi 2004, Huszár 2015, Huszár–Záhonyi 2018), ami elméleti megközelítését tekintve erősen támaszkodik a nemzetközi vizsgálatokban széles körben használt EGP, illetve ESeC foglalkozási sémákra (Goldthorpe 2007, Rose–Harrison 2010). Az osztályhelyzet operacionalizálása négy jegyű FEOR08 kódok alapján történt.

Munkahelyi és társadalmi integráció

A következőkben a kiinduló kérdéseink megválaszolásához először azt vesszük szemügyre leíró módon, miként függ össze az osztályhelyzet a munkahelyi részvétel, illetve az autonómia mértékével, valamint a munkaerőpiaci integráció indikátoraival, majd pedig regressziós elemzés segítségével e tényezők összefüggésének módját vizsgáljuk a különböző osztályhelyzetű munkavállalói csoportok esetében.

Osztályhelyzet és munkahelyi integráció

Érdemes szem előtt tartani, hogy a magyar társadalom osztályszerkezete jellegzetes sajátosságokat mutat. Jellemző, hogy ez a szerkezet viszonylag stabil, a rendszerváltás óta igen kevésbé változott. Fontos továbbá, hogy az Európai Unió, de még a régió országaihoz képest is magas a különböző munkáscsoportok aránya, a vezetői, illetve értelmiségi munkát végzőké viszont alacsony (Bukodi–Záhonyi 2004; Huszár 2015, Huszár–Záhonyi 2018, Kolosi 2016, Harcsa 2021). Ezzel összhangban vizsgálatunk szerint is a foglalkoztatottak csaknem fele (46%) szakmunkásként, betanított munkásként vagy segédmunkásként dolgozik, míg a vezetői vagy értelmiségi munkát végzők aránya mindössze 21%-ot tesz ki.

Ami az osztályhelyzet szerepét illeti, feltételezhető tehát, hogy egyfelől a fő független változóink, vagyis a munkavégzés során rendelkezésre álló *autonómia*, valamint a szervezeti *részvétel*, másfelől a függő változóink, vagyis a munka iránti *elkötelezettség*, valamint a *szubjektív kirekesztettség* maga is *erősen összefügg az osztályhelyzettel* (lásd az 1–4. ábrát). Egyrészt – ami az autonómia, illetve a részvétel kérdését illeti – Goldthorpe (2007) elmélete szerint a munkaadók pontosan azért alakítanak ki szolgálati viszonyt a vezetői, illetve értelmiségi munkát vég-

amit csinálók.

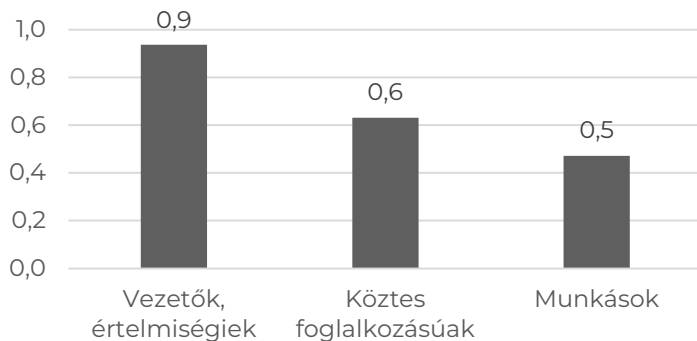
4. Néhány ember lenéz engem a munkám miatt, vagy azért, mert nem dolgozom.

A mutatót a négy válasz átlagaként hoztuk létre, ahol a magas értékek a társadalomból való kirekesztődés magasabb fokát jelzik.

zókkel, mert e munkák magasabb szaktudást, illetve autonómiát feltételeznek, amit nehezebb ellenőrizni. Másrészt az is feltételezhető, hogy a kedvezőbb osztályhelyezethez kapcsolódó magasabb jövedelem, illetve kedvezőbb munkakörülmények a munka iránti erősebb elkötelezettségben és a társadalmi kirekesztettség érzésének alacsonyabb fokában is megmutatkoznak.

1. ábra

Munkahelyi autonómia foglalkozási osztály szerint, 2021, átlag

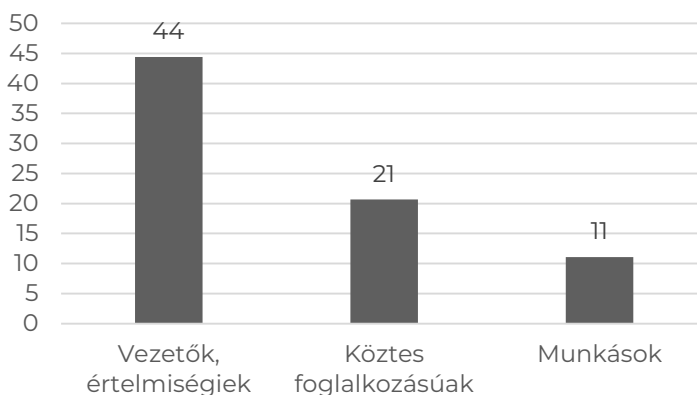

Megjegyzés: $p=0,000$

Forrás: MKC alapján saját számítás

2. ábra

Magas részvétellel jellemezhető munkahelyeken dolgozók aránya foglalkozási osztály szerint, 2021, %

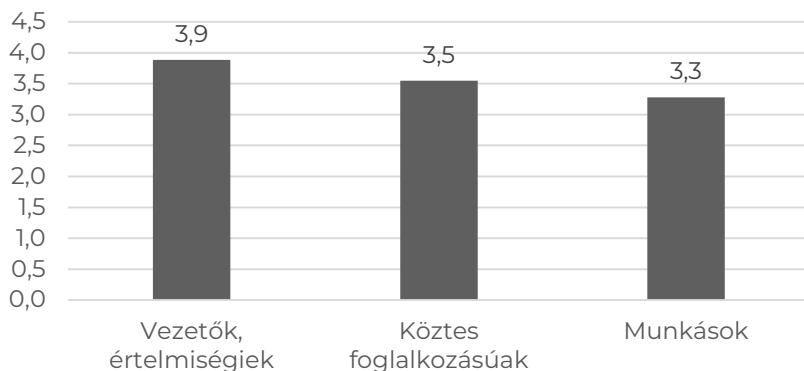

Megjegyzés: $p=0,000$

Forrás: MKC alapján saját számítás

3. ábra

A munka iránti elkötelezettség foglalkozási osztály szerint, 2021, átlag

Megjegyzés: $p=0,000$

Forrás: MKC alapján saját számítás

4. ábra

A társadalmi kirekesztettség érzése foglalkozási osztály szerint, 2021, átlag

Megjegyzés: $p=0,000$

Forrás: MKC alapján saját számítás

Ahogy az ábrák mutatják, *a feltételezett összefüggés mind a négy esetben maradéktalanul teljesül.* Ez kevésbé meglepő a munkafeladatokban megnyilvánuló autonómia, illetve a munkahelyi részvétel esetében. Itt tulajdonképpen a foglalkozási csoportok elkülönítése definíciószerűen tartalmazta ezeket az elemeket. A vezetői, illetve különösen a magasabb szintű vezetői munkakörök betöltői értelemszerűen nagyobb arányban vesznek részt a szervezet magas szintű, stratégiai döntéseiben, az értelmiségi munkához pedig elengedhetetlen az autonómia magas foka. Nem meglepő tehát, hogy a vezetői, illetve értelmiségi foglalkozások esetében jóval magasabb a részvétel, illetve az autonómia szintje is, mint a munkások vagy akár a köztes foglalkozások esetében.

Az előzetes várakozások alapján kevésbé egyértelmű, ám szintén várható módon *a foglalkozási osztályhelyzet összefügg a munka iránti elkötelezettséggel és a társadalmi kirekesztettség érzésével is*. A vezetői, illetve értelmiségi foglalkozásúak elkötelezettebbek a munkahelyük iránt, és kevésbé érzik magukat kirekesztettnek, mint a köztes csoporthoz tartozók vagy még inkább, mint a munkások.

A munkahelyi integrációt meghatározó tényezők

Mind a munkahelyi részvétel, mind a munkavállalói autonómia összefügg tehát az osztályhelyzettel, ahogy a munkahely iránti elkötelezettség és a társadalmi kirekesztettség indikátorai is. A következő feladat számunkra annak a hipotézisnek a tesztelése, hogy a munkahelyi részvétel, illetve az autonómia pozitív hatással van-e a munka iránti elkötelezettségre, illetve ez valóban túlmutat-e a munka világán, és befolyásolja-e az egyének szélesebb társadalmi kirekesztettségérzetét is. Ez az összefüggés a korábbi vizsgálatok és az eddigi eredmények alapján is elég egyértelműnek tűnik (Eurofound 2020, Gallie et al. 2017). Vizsgálatunkban azonban az összefüggés tesztelésén túl két további kérdésre is keressük a választ.

Az első kérdés, hogy a feltételezett pozitív összefüggés vajon az osztályszerkezetben elfoglalt pozíció következménye-e, vagy ennek hatását kiszűrve is fennáll. A második kérdésünk pedig, hogy vajon a részvétel, illetve az autonómia hatása azonos módon jelentkezik-e a munkavállalók különböző csoportjai esetében is.⁷

Az eredmények alapján mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy *a részvétel és az autonómia a munka iránti elkötelezettség esetében minden modellspecifikáció mellett erős összefüggést mutat*. Az összefüggés mindegyik esetben statisztikailag szignifikáns a legszigorúbb küszöbértékek mellett is. A szubjektív kirekesztettség esetében a kép némileg eltérő, itt az összefüggések erőssége, sőt iránya is változatosabb képet mutat.

⁷ E kérdéseket OLS regresszió segítségével vizsgáljuk, ahol két függő változót használunk: egyrészt a munka iránti elkötelezettséget, másrészt pedig a társadalmi kirekesztettség érzetét. Mindegyik függő változót több modell segítségével magyarázunk. Először az összes alkalmazott körében vizsgáljuk, miként hat a részvétel, illetve az autonómia a függő változókra, miközben kontrollálunk az osztályhelyzetre és a fő szociodemográfiai, illetve munkával kapcsolatos változókra. Ezt követően önálló regressziós modelleket futtatunk a vezetők és értelmiségiek, valamint a munkások csoportjára. Ebben az esetben tehát a két, osztályhelyzetük alapján leginkább különböző munkavállalói csoport esetében vizsgáljuk, miként hat a részvétel, illetve az autonómia a munka iránti elkötelezettségre, illetve a társadalmi kirekesztettség érzetére. A 2. és 3. táblázat ezeknek a vizsgálatoknak a fő eredményeit mutatja be.

2. táblázat

A munka iránti elkötelezettséget magyarázó tényezők

	Felnőtt népesség		Vezetők, értelmiségiek		Munkások	
	1	2	1	2	1	2
Munkahelyi autonómia	,324***	,302***	,211***	,273***	,289***	,262***
Szervezeti részvétel	,181***	,136***	,215***	,175***	,129***	,107***
Nem		-,060**		-,010		-,103***
Kor		-,022		-,012		-,035
Családi állapot (ref: Nőtlen, hajadon)						
Özvegy		-,021		-,029		-,010
Elvált		-,025		-,041		-,017
Házas		,004		-,025		,038
Van krónikus betegsége		,017		,079		,012
Településtípus (ref: Község)						
Budapest		-,035		,088		-,014
Megyei jogú város		,013		,163**		-,040
Város		,027		,168**		,014
Iskolai végzettség (ref: Alapfok)						
Középfok, érettségi nélkül		,140***		,139*		,122***
Középfok, érettségivel		,123***		,169		,105**
Felsőfok		,142***		,266		,054
A munkáltató tevékenysége (ref: Mezőgazdaság)						
Ipar		-,058		,017		-,085
Szolgáltatás		-,056		,012		-,073
Piaci tulajdonú		,036		,070		-,003
Van beosztottja		-,035		-,081*		,016
Foglalkozási osztály (ref: Munkások)						
Vezetők, értelmiségiek		,094**				
Köztes foglalkozásúak		,070**				
Korrigált R ²	0,179	0,212	0,116	0,159	0,121	0,147
N	2804	2720	617	602	1274	1233

p>0,000***, p>0,01**, p<0,05*

Forrás: MKC alapján saját számítás

3. táblázat
A szubjektív társadalmi kirekesztettséget magyarázó tényezők

	Felnőtt népesség		Vezetők, értelmiségiek		Munkások	
	1	2	1	2	1	2
Munkahelyi autonómia	-,026	-,002	-,087*	-,092*	,038	,064*
Szervezeti részvétel	-,132***	-,093***	-,106*	-,061	-,112***	-,087**
Nem		,048*		,001		,049
Kor		,088***		,010		,102**
Családi állapot (ref: Nőtlen, hajadon)						
Özvegy		-,027		-,034		-,030
Elvált		-,057*		-,054		-,051
Házas		-,122***		-,051		-,126
Van krónikus betegsége		-,003		-,014		-,023***
Településtípus (ref: Község)						
Budapest		,040		-,058		,047
Megyei jogú város		-,039		-,177*		,018
Város		-,027		-,086		-,018
Iskolai végzettség (ref: Alapfok)						
Középfok, érettségi nélkül		-,146***		-,188*		-,140***
Középfok, érettségivel		-,139***		-,404**		-,111**
Felsőfok		-,181***		-,542**		-,018
A munkáltató tevékenysége (ref: Mezőgazdaság)						
Ipar		-,033		-,048		-,065
Szolgáltatás		-,047		,021		-,098
Piaci tulajdonú		-,010		-,016		-,003
Van beosztottja		,025		,054		-,023
Foglalkozási osztály (ref: Munkások)						
Vezetők, értelmiségiek		-,021				
Köztes foglalkozásúak		-,055**				
Korrigált R ²	0,020	0,056	0,021	0,062	0,010	0,039
N	2789	2707	616	602	1268	1227

p>0,000***, p>0,01**, p<0,05*

Forrás: MKC alapján saját számítás

Az első – az összes alkalmazottra kiterjedő – vizsgálatok alapján ehhez azt is hozzátehetjük, hogy a részvétel és az autonómia összefüggése a munka iránti elkötelezettséggel *a foglalkozási pozíció hatását kiszűrve is fennáll*. Tehát nem pusztán azért elkötelezettebbek a nagyobb autonómiával rendelkező és a részvétel magasabb szintjével jellemezhető munkavállalók, mert ezeknek a foglalkozása is kedvezőbb. Ugyanez érvényes az iskolai végzettségre is, minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, annál elkötelezettebbek a munkahelyük iránt. A többi kontrollváltozó hatását vizsgálva látszik, hogy a férfiakhoz képest *a nők kevésbé elkötelezettek a munkahelyük iránt*. A településtípus esetében pedig a községekhez képest *a fővárosiak munka iránti elkötelezettsége alacsonyabb szintű*.

Ami a különböző munkavállalói csoportokat illeti, mind a vezetők és értelmiségiek, mind a munkások körében fönnáll az összefüggés, hogy a *nagyobb részvétel és a nagyobb autonómia magasabb elkötelezettséggel jár*, ám az összefüggés erőssége és mintázata nem azonos a két csoport esetében. A standardizált béta együtthatók alapján a vezetők és értelmiségiek csoportjában a munka iránti elkötelezettség esetében a részvétel és az autonómia hatásának az erőssége nagyjából azonos. A munkások esetében a kép némileg eltérő. Ebben a körben a munkahelyi autonómia hatása mindkét függő változó esetében erősebb, mint a részvétele. A vezetői, értelmiségi csoporttal összehasonlítva ráadásul az is látszik, hogy a munkásoknál kisebb szerepe van a szervezeti részvételnek, a munkahelyi autonómiáé viszont jóval erősebb.

Ennek legfontosabb magyarázó tényezője lehet, hogy a munkások számára kevésbé adott, hogy a szervezet egészét érintő kérdésekre rálássanak. Többnyire a közvetlen munkafolyamataikkal kapcsolatban rendelkeznek ismerettel, így az egész szervezetet érintő kérdések számukra kevésbé lehetnek fontosak. Egy nagy magyar autóipari cégnél készült esettanulmány tapasztalatai is alátámasztják ezt a vélekedést (Illéssy 2023). A vállalat külön rendszert hozott létre, és nem kevés pénzt áldozott a munkavállalók innovációs ötleteinek begyűjtésére abból a felismerésből kiindulva, hogy a munkavállalók hétköznapi működés során szerzett tapasztalatai az innováció egyik legfontosabb forrása. A rendszer kiválóan működött, a számok azt mutatták, hogy sikerült a termelésben dolgozókat is mozgósítani, ugyanakkor a beérkezett innovációs javaslatok elemzése azt mutatta, hogy jelentős különbség van azok jellegében az egyes munkavállalói csoportok között. Míg a termelésben dolgozók sokkal inkább a közvetlen munkafolyamataik optimalizációjára, a munkaterhek csökkentésére vagy a munkakörülményeik javítására koncentráltak, addig a nem közvetlenül a termelésben dolgozók nagyobb arányban nyújtottak be olyan ötletek, amelyek a szervezet egészét érintették.

A különbség másik oka lehet, hogy európai összehasonlításban Magyarországon a munkahelyi autonómia általános szintje igen alacsony. Makó és Illéssy már idézett tanulmányukban (Makó–Illéssy 2020) a European Working Conditions Survey adatait elemezték a munkafeladatok kognitív jellemzői (problémamegoldó képesség fontossága, új dolgok tanulásának lehetősége, munkafeladatok komplexitása) és a munkafeladatok elvégzésében megnyilvánuló munkavállalói autonómia foka szerint (mennyire autonóm a munkavállaló a feladatai sorrendjének és a munkavégzés módszereinek megválasztásában). Az elemzés az európai munkahelyeket három klaszterbe sorolta: a kreatív munkahelyeket a tudásintenzitás és az autonómia egyaránt magas szintje jellemzi, a taylori munkahelyek esetében mindkettő alacsony, a köztes klaszterbe pedig azok a munkahelyek kerültek, ahol ugyan szükség volt a munkavállalók kreatív képességeinek a mozgósítására, azonban ez rendkívül alacsony mértékű autonómiával párosult. A második és harmadik, alacsony fokú autonómiával jellemezhető klaszterbe a magyar munkahelyek 63%-a tartozott 2015-ben, ami az ötödik legalacsonyabb volt az EU-27 országai között (az EU-27 átlagában a munkahelyek kevesebb mint fele tartozott e két klaszterbe). Ráadásul 2005-höz képest ezen munkahelyek száma nem hogy nem csökkent, de 7 százalékponttal nőtt, tehát trendszerűen is kedvezőtlen folyamatoknak lehetünk tanúi. Ilyen körülmények között talán érthető, hogy a munkás foglalkozási csoporthoz tartozó munkavállalók körében fontosabb a közvetlenül a munkafeladatokban megnyilvánuló munkavállalói autonómia, mint a szervezeti részvétel, amelyre feltehetően esélyt sem látnak.

Ami a *szubjektív kirekesztettség* indikátorát illeti, itt az eredmények más összefüggéseket mutatnak. Egyrészt ahogy a modellek magyarázóereje jelzi, ebben az esetben a független változóink *jóval kisebb mértékben magyarázzák* a vizsgált jelenséget. A részvétel és az autonómia szerepe is gyengébb, illetve ezek esetében az összefüggés iránya sem egységes. A kettő közül *a részvétel szerepe egyértelműbb*, ez mind a foglalkoztatottak, mind a vezetői és értelmiségi foglalkozásúak és mind a munkások körében *szignifikáns negatív kapcsolatot mutat* a szubjektív kirekesztettséggel, vagyis a részvétel magasabb foka a kirekesztettség érzésének alacsonyabb mértékével jár együtt. A munkafeladatok elvégzésében megmutatkozó autonómia esetében a foglalkoztatottak teljes körében nincs szignifikáns kapcsolat, az egyes foglalkozási csoportokra szűkített vizsgálatoknál azonban van, és ráadásul ellenkező irányú. *Míg a vezető, értelmiségi csoportban a nagyobb autonómia a kirekesztettség érzésének alacsonyabb szintjével jár együtt, a munkások esetében ellenkezőleg: növeli annak mértékét.*

Kétséggel ez kutatásunk *legmeglepőbb eredménye*, ami további vizsgálatokat igényel. A munkavégzés minőségi aspektusaival foglalkozó szakirodalom

általában olyan erőforrásként tekint a munkavállalói autonómiára, ami növeli a munkahelyi jóllétet, és ezt a mi eredményeink is alátámasztják. Az a tény azonban, hogy az egyszerűbben ellenőrizhető munkát végző munkás foglalkozási csoportban ez nem párosul a szubjektív kirekesztettségérzet csökkenésével, arra hívja fel a figyelmet, hogy *az autonómia önmagában kétélű fegyver*. Olyan erőforrás, amely ha nem egészül ki más típusú erőforrásokkal (a munkahelyi társadalmi párbeszéd kollektív intézményei, támogató munkahelyi környezet, megfelelő képzettség, tanulási és előmeneteli lehetőségek, nem utolsósorban a szervezeti részvétel lehetőségei) növelheti a munkavállalók társadalmi elszigeteltségét (Eurofound 2022, Sørensen–Ramioul–Naujaniené 2015). Más szóval, *ha az autonómia nem párosul más eszközökkel és erőforrásokkal, akkor az jelentheti a munkavállalók magára hagyását is* a menedzsment részéről. Jelen kutatás keretei között ezek csak hipotézisként fogalmazhatók meg, ráadásul ez önmagában nem magyarázza azt, miért hat mindez másként a munka iránti elkötelezettségre. A szakirodalomban erre egyik lehetséges magyarázatként leggyakrabban a munkaintenzitás növekedését (Gallie et al. 2017) szokás emlegetni: a magasabb fokú autonómia növeli a munka iránti elkötelezettséget, minek következtében a munkavállaló hajlandó többet dolgozni, a megnövekedett munkaintenzitás pedig növeli a társadalmi elszigetelődést. Ez azonban nem magyarázza azt, hogy ez a mechanizmus miért nem érvényesül a vezetők és értelmiségiek foglalkozási csoportjába tartozó munkavállalók körében. Egy másik lehetséges magyarázat a világjárvány hatása lehet, például az otthoni munkavégzés tömeges és hirtelen elterjedésével. Ebben lehetnek különbségek foglalkozási csoportok között, hiszen feltételezhető, hogy a vezető és értelmiségi csoportba tartozó munkavállalók nagyobb számban dolgozhattak hibrid (az irodai és az otthoni munkavégzést kombináló) munkavégzési formában, míg a munkások esetében ez egy új és kényszer szülte tapasztalat lehetett.

A többi független változó szerepét vizsgálva újra csak az *iskolai végzettség szerepe hangsúlyos* a kirekesztettség érzésével összefüggésben is. E ponton azonban a kor, illetve a családi állapot esetében is kimutathatók szignifikáns összefüggések, amelyek mindegyike abba az irányba mutat, hogy a kirekesztettség érzése inkább érinti az időseket, valamint a nőtleneket és hajadonokat.

Ezek az eredmények egyrészt azt jelentik, hogy a munkahelyi döntésekbe való bevonás és a munkafeladatok elvégzéséhez biztosított autonómia mindegyik munkavállalói csoport esetében növeli az elkötelezettséget a munkavégzésben, vagyis e tényezők elősegítik a munkavállalók erősebb munkahelyi integrációját. A vezetői és értelmiségi, illetve a munkás csoportok esetében azonban a hangsúly máshol van. A vezetői, értelmiségi munkavállalók esetében az autonómia

nagyobb mértékben áll rendelkezésre, a munkaerőpiaci integráció fokozásában pedig talán ennek köszönhetően nagyobb szerepet játszik a részvétel erősítése. A munka iránti elkötelezettséget nagyobb mértékben növeli, ha e munkavállalók részt vehetnek a munkahely magasabb szintű, stratégiai jelentőségű döntéseiben. A munkások esetében mind a részvétel, mind pedig az autonómia jóval alacsonyabb szintű, mint a vezetői, értelmiségi csoportoknál. E két tényező közül azonban a munkások esetében jóval nagyobb jelentősége van a munkafeladatokban megnyilvánuló autonómiának. A munkások elkötelezettségét a magas szintű döntésekbe való bevonás helyett jóval nagyobb mértékben erősíti, ha nagyobb szabadságot kapnak abban, milyen sorrendben láthatják el a munkafadataikat.

Ennek a szabadságnak azonban a kirekesztettség érzése szempontjából lehetnek negatív következményei is. Az eredmények legalábbis azt mutatják, hogy a munkások esetében a munkafeladatok elvégzésében gyakorolt kisebb kontroll a kirekesztettség érzését is növelheti. A szervezet magasabb szintű döntéseibe való bevonódás azonban mindegyik munkavállalói csoport esetében csökkenti a kirekesztettség érzését is. A munkahelyi integráció ennyiben nem csupán a munka világán belül fejti ki a hatását, de befolyással van magára a társadalmi integrációra is.

Következtetések

Tanulmányunkban arra a kérdésre kerestük a választ, milyen hatással van az egyének munkahelyi integrációja a szélesebb értelemben vett társadalmi integrációra, amely a tanulmányunknak keretet adó kutatássorozathoz illeszkedik (Kovách et al. 2017, Győri 2024, Kovách–Kristóf 2024). Eszerint ahogy Gerő és Szabó (2024/1 2024/2) rámutatnak, hogy a politikai intézményrendszer működése meghatározó a társadalmi integráció szempontjából, úgy amellet érvelünk, hogy ugyanez a helyzet a munkaerőpiaccal is. Úgy is fogalmazhatunk, hogy *sem az államapparátus, sem a kapitalista gazdaság nem fogható fel pusztán a rendszerintegráció fogalmára támaszkodva olyan normamentes szféraként, amelyek pusztán a hatalom, illetve a pénz médiuma révén működnek* (vö. Habermas 2011). A munkaerőpiac integratív szerepe egyrészt megmutatkozik az egyének munkaerőpiaci aktivitásában, másrészt azonban abban is, hogy a munkahelyek maguk miként működnek (Illéssy et al. 2020, 2024). Értelmezésünkben a munkahely egy *külön szociális világot* jelent, amely egy *nyitott rendszerként* fogható fel. Ez a nyitottság azt jelenti, hogy a tágabb társadalmi rendszerrel egymással szoros és kölcsönös kapcsolatban állnak. Másrészt a munkahelyek világa *zártnak* is tekinthető, amennyiben ott *a technológiai, gazdasági és társadalmi feltételek és viszonyok sajátos dinamikája érvényesül, a különböző társadalmi csoportok egymással részben azonos, részben különböző (gazdasági, pszichológiai, társadalmi) érde-*

keik és érdekérvényesítő képességük szerint (Makó 1985). Tulajdonképpen ma a munkaszervezet és benne a munkavállalók számára biztosított autonómia mértéke, valamint a szervezeti részvétel lehetősége is e hatalmi pozíciók és érdekviszonyok eredőjeként jön létre (sok más befolyásoló tényező mellett, mint a már említett technológia, a tulajdonosi szerkezet, a vállalatok termékpiacon stratégiai, a lokális munkaerőpiac „feszessége” stb.). A jelen tanulmányban ezt az összefüggést a munkavállalói részvétel, illetve a munkavégzésben megnyilvánuló autonómia szerepének vizsgálata révén igyekeztünk igazolni. Az eredményeink megerősítik, hogy *a befogadó munkahelyi környezet nem csupán a munkavállalók munkahelyi elköteleződésére van pozitív hatással, de a társadalmi integrációt is erősíti*. A fő állításunkat sarkítva és a másik irányból megközelítve úgy is fogalmazhatunk, hogy ha a munkavállalókat kirekesztik a munkájukat érintő döntésekből, és elnyomják az egyéni kezdeményezéseiket, az nem csupán a gazdaság működésére van negatív hatással, de rombolja a társadalom integrációját is.

Álláspontunk szerint a munka nem pusztán megélhetést biztosító pénzkereseti lehetőség, hanem az identitás egyik kiemelkedő fontosságú forrása. Ezenfelül életünk számottevő részét töltjük a munkahelyen, az ott tapasztalt társadalmi és társas viszonyok, kapcsolatok és struktúrák alapvető mértékben határozzák meg az életminőséget. Ebben az értelemben a munkahely, különösen pedig a munkaszervezetben és a munkafolyamatban megnyilvánuló társadalmi viszonyok a társadalmi integráció fontos csatornáit. A munkahelyi integrációnak természetesen számtalan aspektusa van, mi elemzésünkben a munka iránti elkötelezettséget tekintettük az egyik legjobb proxy-indikátorának. Eszerint az erős munka iránti elkötelezettség magasabb szintű integrációt feltételez, mint a gyenge vagy az elkötelezettség hiánya. A szakirodalom alapján pedig abból indultunk ki, hogy az elkötelezettséget nagymértékben határozzák meg a munkavállalói részvétel formái és erőssége. A részvételnek két szintjét határoztuk meg: a munkavégzésben megnyilvánuló autonómia a részvétel egyéni szintjét jellemzi, míg a vállalat mindennapi és stratégiai ügyeibe való beleszólást a részvétel szervezeti szintjeként azonosítottuk.

Az autonómia mértékét négy dimenzióban vizsgáltuk. Arra voltunk kíváncsiak, mennyi beleszólása van a munkavállalónak: a munka mennyiségének meghatározásába, a közvetlen munkafeladatok kijelölésébe, a munkavégzés módszereinek kiválasztásába, illetve a minőségi követelmények kialakításába. A szervezeti részvétel formáiban megkülönböztettük a közvetlen munkakörnyezetre irányuló részvételt és a szervezeti részvétel stratégiai szintjét, melynek során a munkavállalóknak lehetőségük van a közép- és hosszú távú vállalati célok kapcsán kifejezni a véleményüket. A szervezeti részvétel (stratégiai és nem stratégiai)

területei mellett azt is vizsgáltuk, milyen mértékben veszik figyelembe a munkavállalók szubjektív megítélése szerint az egyes területek kapcsán elmondott véleményüket, amit a részvétel mélységének neveztünk. A munka iránti elkötelezettséget az affektív pszichológiai jóllét egy viszonylag egyszerű skálájával mértük, melynek során a kérdezetteknek azt kellett értékelniük, mennyire jellemzők rájuk egyes, pozitív jóllétet tükröző állítások (tele vagyok energiával, lelkesedem a munkámért, munka közben repül az idő). Végül a szubjektív kirekesztettség érzetét ehhez nagyon hasonlóan igyekeztünk megragadni: negatív állításokat fogalmaztunk meg (kitaszít a társadalom, nem találom az utat az életben, nem ismerik el a munkám értékét, lenéznek a munkám miatt), és a kérdezetteknek ötfokú skálán kellett értékelniük, mennyire jellemzők ezek rájuk. Az autonómia és a részvétel hatását a munka iránti elkötelezettségre és a társadalmi integráció fokára külön is megvizsgáltuk a két foglalkozási, osztályhelyzetük alapján leginkább különböző munkavállalói csoport, vagyis a vezetők és értelmiségiek, illetve a munkások esetében is.

Eredményeink szerint szignifikáns különbség van az egyes foglalkozási csoportok szerint az autonómia, a részvétel, a munka iránti elkötelezettség és a kirekesztettségérzet tekintetében. A foglalkozási hierarchiában lefelé haladva az első három mutató értékei csökkennek, míg a kirekesztettségé nő. Regressziós modelleket is futtattunk annak érdekében, hogy megvizsgáljuk, miként hat az autonómia és a részvétel (független változók) a munka iránti elkötelezettségre és a kirekesztettség érzetére (függő változók), miközben kontrollálunk az osztályhelyzetre és a fő szociodemográfiai, illetve munkával kapcsolatos változókra. Ennek eredményeként minden foglalkozási csoportban statisztikailag *szignifikáns kapcsolatot találtunk az autonómia és a részvétel, valamint a munka iránti elkötelezettség között.* Ez a kapcsolat az osztályhelyzet hatását kiszűrve is fennáll. A fontosabb egyéb változók közül azt találtuk, hogy *az iskolai végzettség emelkedésével nő a munka iránti elkötelezettség, valamint hogy a nők és a fővárosiak kevésbé elkötelezettek a munkahelyük iránt,* mint a férfiak és a vidéken élők. Jelentős különbség van azonban a vezetői, értelmiségi és a munkás foglalkozási osztály tagjai között annak tekintetében, hogy a részvétel melyik szintje a fontosabb az elkötelezettség szempontjából. Miközben *a vezetők és értelmiségiek számára a szervezeti szintű részvétel bizonyult meghatározónak,* addig a munkások körében az egyéni szintű részvétel, vagyis az autonómia sokkal fontosabb volt. Ennek egyik oka lehet, hogy míg előbbi csoportban az autonómia egy eleve adottként felfogott jellemzője a munkavégzésnek, addig utóbbiak körében – más, nemzetközi összehasonlító kutatások tapasztalatai szerint – ez inkább lehet kivétel, mint szabály.

A munka iránti elkötelezettséggel szemben a kirekesztettség érzését az autonómia és a szervezeti szintű részvétel jóval kevésbé meggyőzően magyarázza, ami önmagában nem meglepő, hiszen elméletileg is sokkal áttételesebb a kapcsolat a kettő között. A szervezeti szintű részvétel ezzel együtt is mindkét foglalkozási csoportban szignifikáns negatív kapcsolatot mutat a szubjektív kirekesztettséggel. Az autonómia és a kirekesztettség közötti kapcsolatok jóval bonyolultabb mintát követnek. A foglalkoztatottak teljes körében nincs szignifikáns kapcsolat, a két foglalkozási csoportra szűkítve ugyanakkor van, ráadásul ellenkező irányú. Míg a vezető, értelmiségi csoportban a kapcsolat negatív, addig a munkások esetében a nagyobb fokú autonómia nagyobb kirekesztettségérzettel párosul. Ez az eredmény minket is meglepett, a pontosabb magyarázat azonban további kutatásokat igényelne, amire jelen elemzés keretében nem volt mód. Hipotézisként az fogalmazható meg, hogy az autonómia egyéb munkahelyi erőforrások és különösen a szervezeti részvétel nélkül inkább negatívan hat a társadalmi integrációra, izolálva a munkavállalót. Erre utal, hogy a vezető és értelmiségi csoporton belül a szervezeti részvétel formái jóval elterjedtebbek voltak, mint a munkások körében. Emellett szintén feltételezhető, hogy a két csoport tagjai egyéb erőforrásokat (kapcsolati háló, képzettség, képzéshez való hozzáférés stb.) tekintve is jelentősen aszimmetrikus hatalmi helyzetben vannak, így ugyanaz az autonómia, ami a munkásokat bezárja és elszigeteli, a vezetők és értelmiségiek esetében nem fejt ki ilyen hatást. A kapcsolati háló lehetséges szerepének fontosságára hívja fel a figyelmet az a tény, hogy a kirekesztettség érzése inkább érinti az időseket, valamint a nőtleneket és a hajadonokat.

Elemzéseink eredményei mindenesetre megerősítik azokat a feltételezéseinket, hogy a munkahelyi társadalmi viszonyok alapvető mértékben határozzák meg életminőségünket, a társadalomhoz való kapcsolódásunk mértékét és minőségét. Ami a munkahelyen belül történik, az a legritkább esetben marad a gyárkapun belül, pozitív és negatív hatásait egyaránt magunkkal cipeljük a családi és egyéb viszonyainkba.

Hivatkozások

- Boxall, P. – Macky, K. (2014) High-involvement Work Processes, Work Intensification and Employee Well-being. *Work, Employment & Society*, 28(6), 963–984. <https://doi.org/10.1177/0950017013512714>.
- Bukodi E. – Záhonyi M. (2004) *A társadalom rétegződése*. Népszámlálás 25. Budapest: KSH.
- De Spiegelaere, S. – Hoffmann, A. – Jagodziński, R. – Lafuente Hernández, S. – Rasnača, Z. – Vitols, S. (2019) Democracy at work. In Jepsen, M. (szerk.) *Benchmarking working Europe 2019*. Brussels: ETUI, 67–89.
- Dhondt, S. – Oeij, P. R. A. – Pot, F. D. (2021) Digital transformation of work: spillover effects of workplace innovation on social innovation. In Howaldt, J. – Kaletka, C. – Schröder, A. (szerk.) *A research agenda for social innovation*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 99–113. <https://doi.org/10.4337/9781789909357.00013>.
- Eurofound (2013) *Work organisation and employee involvement in Europe*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurofound (2020a) *Employee involvement, work engagement and skill development*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurofound (2020b) *Innovative Changes in European Companies: Evidence from the European Company Survey*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurofound (2021) *Working conditions and sustainable work: An analysis using the job quality framework*. Challenges and prospects in the EU series. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurofound (2022) *Working conditions in the time of Covid-19: Implications for the future*. European Working Conditions Telephone Survey 2021 series. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Findlay, P. – Kalleberg, A. L. – Warhurst, C. (2013) The challenge of job quality. *Human Relations*, 66(4), 441–451. <https://doi.org/10.1177/0018726713481070>.
- Gallie, D. – Zhou, Y. – Felstead, A. – Green, F. – Henseke, G. (2017) The implications of direct participation for organisational commitment, job satisfaction and affective psychological well-being: a longitudinal analysis. *Industrial Relations Journal*, 48(2), 174–191. <https://doi.org/10.1111/irj.12174>.
- Gerő M. – Szabó A. (2024) A politikai integrációs mechanizmusok. In Kovách (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 1. kötet*. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 67–114.
- Goldthorpe, J. H. – McKnight, A. (2004) *The economic basis of social class*. CASEpaper (80). London: Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics and Political Science, 1–33.
- Goldthorpe, J. H. (2007) Social Class and the Differentiation of Employment Contracts. In Goldthorpe, J. H. *On Sociology. Illustration and Retrospect. Vol. 2*. Stanford: Stanford University Press, 101–124. <https://doi.org/10.1515/9781503624801-005>.
- Green, F. (2021) Decent work and the quality of work and employment. *GLO Discussion Paper 817*, Global Labor Organization (GLO), Essen, 1–33.
- Grimm, N. – Hense, A. – Vogel, B. (2023) How Employment Generates Social Integration: Trends Towards Disintegration and Over-Integration in the Hyper-Work Society. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 75(1), 331–356. <https://doi.org/10.1007/s11577-023-00903-5>.
- Guest, D. – Knox, A. – Warhurst, C. (2022) Humanizing work in the digital age: Lessons from socio-technical systems and quality of working life initiatives. *Human Relations*, 75(8), 1461–1482. <https://doi.org/10.1177/00187267221092674>.

- Győri Á. (2024) Integrációs csoportok 2021-ben. In Kovách (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 2. kötet.* HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 67–114.
- Habermas, J. (2011) *A kommunikatív cselekvés elmélete.* Budapest: Gondolat.
- Harcsa I. (2021) A társadalmi tagolódás sémájának újragondolása. A tagolódás rendszerében átívelő trendjei. Az Andorka-séma nyomdokain. *Replika*, (121–122), 251–275. <https://doi.org/10.32564/121-122.15>.
- Harley, B. (1999) The Myth of Empowerment: Work Organisation, Hierarchy and Employee Autonomy in Contemporary Australian Workplaces. *Work, Employment and Society*, 13(1), 41–66. <https://doi.org/10.1177/09500179922117782>.
- Huszár Á. (szerk.) (2015) *A társadalom rétegződése.* Budapest: KSH.
- Huszár Á. – Záhonyi M. (2018) *A foglalkozási szerkezet változása és jellemzői Magyarországon.* Budapest: KSH.
- Illéssy M. (2023) Az automatizáció és a digitalizáció az autóiparban. *Educatio* 32(4), 570–584. <https://doi.org/10.1556/2063.32.2023.4.2>.
- Illéssy M. – Huszár Á. – Csizmadia P. (2020) Rugalmasság biztonság nélkül: Munkaerőpiaci integrációs mechanizmusok Magyarországon a 2010-es években. In Kovách, I. (szerk.) *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban.* Budapest: Argumentum Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont, 233–265.
- Illéssy, M. – Huszár, Á. – Csizmadia, P. (2024) Flexibility without security: Labour market integration mechanisms in Hungary during the 2010s. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 9(4), 4–25. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v9i4.1170>.
- Kolosi T. (2016) Strukturális torzulások a magyar társadalomban. *Magyar Tudomány*, 177(8), 902–907.
- Kovách I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2017) Az integrációs modell. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció: az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban.* Budapest–Szeged: MTA TK SZI–Belvedere, 21–48.
- Kovách I. – Kristóf L. (2024) Social structure and integration: Occupational classes and integration mechanisms between 2015 and 2021. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 9:4, 53–79.
- Macky, K. – Boxall, P. (2008) High-involvement Work Processes, Work Intensification and Employee Well-being: A Study of New Zealand Worker Experiences, *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 46(1), 38–55. <https://doi.org/10.1177/1038411107086542>.
- Makó Cs. (1985) *A taylorizmustól a munkaszervezeti reformokig.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Makó, Cs. – Illéssy, M. (2020) Automation and Creativity In Work: Which Jobs Are at Risk of Automation? *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 6(2): 112–129. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v6i2.625>.
- Makó, Cs. – Illéssy, M. – Nosratabadi, S. (2022) Is it possible to improve simultaneously firm performance and workplace well-being? In Dallago, B. – Casagrande, S. (szerk.) *Routledge Handbook of Comparative Economic Systems.* London: Routledge, 378–391. <https://doi.org/10.4324/9781003144366-23>.
- Nurski, L. – Hoffmann, M. (2022) Beating burnout: identifying bad jobs and improving job quality. *Policy Contribution*, 22(7), 1–19.
- Pap, J. – Makó, Cs. – Illéssy, M. – Dedaj, Z. – Ardabili, S. – Török, B. – Mosavi, A. (2022) Correlation analysis of factors affecting firm performance and employees wellbeing: application of advanced machine learning analysis. *Algorithms*, 15(9), 1–19.
- Rose, D. – Harrison, E. (2010) *Social Class in Europe. An introduction to the European Socio-economic Classification.* London: Routledge.

- Schmid, G. (1998) *Transitional labour markets: a new European employment strategy*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung.
- Schmid, G. (2018) Inclusive Growth: The Case of Germany. *IZA Policy Paper Series*, 139, 1–38.
- Sørensen, O. H. – Ramioul, M. – Naujanienė, R. (2015) Autonomy in Unlikely Places: Preconditions in Low-Skilled Jobs. In Holtgrewe, U. – Kirov, V. – Ramioul, M. (szerk.) *Hard Work in New Jobs. The Quality of Work and Life in European Growth Sectors*. London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137461087_14.
- Totterdill, P. – Pot, F. – Dhondt, S. – Warhurst, C. (2022) Workplace innovation: Europe's competitive edge: a manifesto for enhanced performance and working lives. *European Journal of Workplace Innovation*, 7(1), 132–141. <https://doi.org/10.46364/ejwi.v7i1.935>.
- Virokannas, E. – Liuski, S. – Kuronen, M. (2020) The contested concept of vulnerability – a literature review. *European Journal of Social Work*, 23(2) 327–339. <https://doi.org/10.1080/13691457.2018.1508001>.
- White, M. – Hill, S. – McGovern, P. – Mills, C. – Smeaton, D. (2003) 'High-performance' Management Practices, Working Hours and Work-Life Balance. *British Journal of Industrial Relations*, 41(2), 175–195. <https://doi.org/10.1111/1467-8543.00268>.

A POLITIKAI INTEGRÁCIÓS MECHANIZMUSOK

GERŐ MÁRTON
SZABÓ ANDREA

Bevezetés

14 év telt el azóta, hogy az Orbán Viktor vezette Fidesz-MPSZ-KDNP koalíció¹ először nyerte meg alkotmányozó többséggel az országgyűlési választást. Azóta három, a politikatudományban megerősítő típusúnak nevezett választás zajlott Magyarországon (Szabó 2022), amelyen hasonló végeredmény született: a hegemon kormányzópártnak kétharmados mandátumtöbbsége lett a parlamentben, és 2018-ban, illetve 2022-ben a választási részvétel és a pártra leadott szavazatmenyiség is növekvő tendenciát mutatott.

A nagymértékű választási győzelemsorozat a politikai rendszer átalakításával is együtt járt. A Fidesz minden fontos alrendszerát átalakított a médiarendszertől (Polyák 2019), a választási intézményeken (Szabó 2022) és a bíróságokon (Fleck et al. 2022) át az oktatásig (Zoltán 2019) és az egészségügyig vagy az önkormányzati rendszerig (Pálné 2020). Ezeket az átalakításokat más tanulmányok részletesen tárgyalják. A mi szempontunkból az a fontos, hogy ez minden esetben központosítással és a társadalmi párbeszéd intézményeinek kiüresítésével és így a független szereplők anyagi és diszkurzív erőforrásainak (a megjelenés és a megszólalás lehetőségeinek) radikális csökkenésével járt. 2015 óta a kormányzás stílusa alapvetően populistának nevezhető (lásd Arato 2019): a központosítás mellett kampányszerű kommunikációra, ellenségképzésre, a „Mi” és „Ők” megosztottság használatára és sulykolására épül, amelyben a népet is magában foglaló tiszta „Mi” áll szemben a közösség létrere törő külső és belső ellenségekkel szemben. Ezek a változások összességében odavezettek, hogy a nemzetközi politikatudomány és az Európai Unió különböző testületei egyöntetűen azt állítják, hogy a

¹ Érdemes megjegyezni, hogy valójában technikai értelemben vett koalícióról van szó: a Kereszténydemokrata Néppárt 1998-ban indult utoljára önállóan országgyűlési választásokon: 2002-ben egyáltalán nem indult, jelöltjei csupán a Fidesz listájáról kerültek be az országgyűlésbe, 2006 óta pedig a Fidesszel közös listán indul. A két párt szimbiózisát nem csupán a közös indulás jelzi, hanem az olyan esetek is, mint Hollik Istváné, aki ugyan KDNP-tag és a KDNP országgyűlési képviselője, de 2020 óta egyben a Fidesz kommunikációs igazgatójaként is működik.

magyar politikai rendszer jelentős demokratikus erózió ment keresztül (Delbos–Corfield 2022, V-dem 2023).

Önmagában persze nem az az érdekes kérdés, milyen módon győz a kormányzópárt – erről több fontos tanulmány jelent meg az elmúlt években (Tóka 2018, Tóth–Szabó 2018, Szabó 2022, Tóka 2022). Sokkal kevésbé kutatott, hogy milyen politikai integrációs és dezintegrációs mechanizmusok segítik elő a győzelmeket, miközben a Fidesz 13 éves kormányzása a korábbi intézmények lebontásával, átalakításával és konfliktusos politizálással járt együtt. Nyilvánvaló, hogy önmagukban a hatalomtechnikai megoldások nem elegendőek a konszolidációs folyamat beindulásához. Ehhez másra is szükség van, hiszen a Fidesz hagyományos politikai és fizikai erőszak alkalmazása nélkül, jelentős tömegek támogatása mellett tartja fenn a hatalmát. Ehhez az is nélkülözhetetlen, hogy a társadalom érzékelhető sokasága elfogadja (vagy legalább aktívan ne ellenezze) a társadalmi-gazdasági-politikai történéseket, a korszak nyertesének, de legalábbis kedvezményezettjének és ne vesztesének érezze magát. Vagyis belássa, elfogadja, vagy bármi más hatás következtében úgy értékelje, hogy a rezsimnek van érdemi politikai-gazdasági-társadalmi teljesítménye, amit meg kell védenie.

Álláspontunk szerint a politikatudomány intézményközpontú megközelítései nem tudják elég finoman feltárni az elmúlt évtized folyamatainak következményeit. A politikai integráció és dezintegráció korábban (általunk is) vizsgált dimenziói, így az ellenségképzés, a társadalmi szeparáció, a rendszer behatolása az életvilág szintjére ugyanis úgy tudnak hatékonyan működni, ha a társadalom rezonál ezekre a politikai szándékokra.

Hipotézisünk szerint ahogy a rendszerváltozás bukását az 1989/1990-es időszakban létrejött szisztéma legitimációs válsága (Habermas 1994, Ágh 2013) okozta, úgy az Orbán-rezsim sikere mögött épp a legitimációs válság hiánya, sőt egyes társadalmi rétegekben legitimációs többlete állhat. A rezsim képes olyan politikai integrációs mechanizmusokat működtetni, amelyek folyamatosan és töretlenül létrehozzák a még megfelelő méretű társadalmi támogatottságot. A rendszer és a társadalom között kölcsönös és egymásra épülő kapcsolat épült ki, amely jól leírható a Jürgen Habermas (2011) által leírt „gyarmatosítás” fogalommal, a gazdasági, fogyasztói mechanizmusok, valamint a rendszer és életvilág kapcsolatával, amely lényege, hogy a rendszer (esetünkben a politikai rezsim) elfoglalja, uralja a korábban nagyobb önállóságú életvilágot. Van egy fontos különbség azonban: míg Habermas teóriája inkább a kapitalizmus, a fogyasztói társadalom és a gazdasági alrendszer gyarmatosító hatásaira reflektál, a magyar helyzetben a politikai rendszer a gazdasági alrendszerénél is hatékonyabb és mohóbb az életvilág gyarmatosításában. A gazdaság esetében ráadásul nagyrészt a rendszerből adó-

dó önkéntelen (spontán) folyamatokról van szó. A politikai esetében sokkal jelentősebb a stratégiai intervenció szerepe, hiszen a nemzetállamok politikai intézményrendszere eleve centralizált, így nagyobb terepet biztosít a hatalmon lévők közvetlen rendszerformáló cselekvéseinek.

Annak a bemutatására törekszünk, hogy a rendszer milyen mechanizmusok révén éri el a társadalom (életvilág) támogatását, illetve a társadalom egyes csoportjai által tett engedmények hogyan segítik, hogy a rendszer – Habermas szavait kölcsönözve – a lehető legmélyebben be tudjon hatolni az életvilágba a társadalom politikai integrációjának a következtében.

A politikai integrációról

Az elmúlt években több tanulmányban elemeztük a politikai integráció fogalmát (Gerő–Szabó 2015, 2017, 2019, 2020), bemutatva azt a folyamatot, amikor a politikai rendszer hozza létre azokat a mechanizmusokat és interakciókat, amelyek újra- és újrateremtik az emberek együttélésének egyes lényeges feltételeit, valamint becsatornázzák a társadalmat a politikai alrendszer működtetéséhez (Kiss 2015, Szabó–Oross 2016). Politikai integrációs mechanizmusnak azokat a politikai cselekvéseket, beállítódásokat, normákat és ideológiákat tekintjük, amelyek egyszerre növelik a társadalom politikai kohézióját, összetartását, másrészt csökkentik a politikai kommunikációs zavarok vagy a politikai konfliktusok kialakulásának esélyét, és egyben elősegítik a politikai rendszer lehető legszélesebb legitimációjának a kialakulását (az integráció eredeti fogalmáról lásd Dubcsik–Szabari 2015). A politikai integráció fogalma azonban nemcsak integratív, hanem dezintegratív folyamatokat is magában foglal. A saját csoportokon („Mi”) kívüli rétegeket („Ők”) ugyanis tudatosan választja le önmagáról, és igyekszik megakadályozni ezen rétegek integrációjának kialakulását. A politikai integráció leegyszerűsítve azt jelenti, hogy egy rendszer úgy képes működtetni a politikai-gazdasági-társadalmi komplex folyamatokat, hogy támogatottsága nem kizárólagosan a rendszer valós teljesítményétől függ, hanem önmagából adódik.

Teljesítmény alatt érthetjük a gazdasági teljesítményt, az egyenlőtlenségek változását, a mobilitási lehetőségeket, a közszolgáltatások állapotát vagy a szociális és a politikai szabadságjogok érvényesülését, de végső soron a demokratikus intézményrendszer működtetését is. A rendszer működése szempontjából még elégséges az a működés, ha elsősorban az ideológián keresztül, politikai kötődéseket és lojalitásokat kialakítva olyan politikai kommunikációt folytat egyes, kiemelt társadalmi rétegek felé, amelyekről megkapja a számára legfontosabb eredményt, a lehető legszélesebb társadalmi legitimációt. Ebben a folyamatban kölcsönös kapcsolat alakul ki a társadalom különböző csoportjainak egymáshoz való viszonya és

a politikai alrendszer között. Ahogy Charles Tilly (2003) írja, a politikai szereplők a stratégiai, kommunikációs és közpolitikai döntései révén a legitimitációért folytatott küzdelemben arra töreksenek, hogy a társadalmi rétegek közötti határokat vagy meggyengítsék, elmosssák, vagy éppen nagyon is megerősítsék, azaz a társadalom egyes rétegeit elválasszák egymástól. Ez minden politikai cselekvésre igaz, a társadalom politikai integrációja során a hatalomban lévők azonban a társadalmi csoportok közötti határok átalakítását kifejezetten célként fogalmazzák meg.

A politikai integráció mechanizmusait habermasi elméleti keretben interpretáljuk. A modern tömegtársadalom Habermas (2011) szerint két nagy szférára válik szét: a rendszerre, amely a gazdaságot és az államot (a közszférát) foglalja magában, valamint a magánszférát és az azt körülvevő-átszövő informális kapcsolatrendszereket, nyelvi és értékrendbeli szocializációs folyamatokon alapuló életvilágra. A rendszer a társadalom ellátásához szükséges javak és a működés megszervezéséhez szükséges adminisztratív intézményeket, míg az életvilág a rendszer és a mindennapi élet működéséhez szükséges gyakorlatokat, nyelvet és identitást, lényegében a kulturális faktort biztosítja.

A politikai integráció mechanizmusainak a kutatása szempontjából két fontos eleme van a habermasi elméletnek. Az első, hogy a két szférát eltérő koordinációs mechanizmusok irányítják. A rendszer intézményeit a célracionalitás, míg az életvilágot a kommunikatív racionalitás koordinálja. Az állam és a gazdaság intézményei a saját magukra jellemző (adminisztratív, illetve profitmaximalizálási) hatékonyságkritériumoknak rendelik alá a működésüket, míg az életvilágban a kölcsönös megértésre való törekvés a legfontosabb cselekvéskoordinációs mechanizmus. Ha a kölcsönös megértés, a társadalmon belüli együttműködés és összhang sérül, akkor a társadalom nem vagy kevéssé tud cselekedni a rendszer működésével szemben.

A másik fontos habermasi tétel, hogy az életvilág és a rendszer összekapcsolódik egymással. A rendszer és az életvilág „együttműködése” függ a rendszer hatékonyságkritériumaitól, amit a késő kapitalizmus gazdasági logikája, valamint az állami intézmények adminisztratív és ellenőrző képessége alapoz meg. Utóbbi mögött azonban a politikai berendezkedés áll, amelyet nagyban befolyásol, hogy melyek a hatalomszerzés, illetve a döntéshozatal befolyásolásának elfogadott vagy lehetséges formális és informális módjai a politikai társadalom szereplői számára (nevezzük politikai kultúrának).

A politikai integráció általunk használt fogalma azt jelenti, hogy a társadalom egészének működése szempontjából a rendszer politikai eleme/alrendszere válik a központi, mindent irányító, akaratképző szereplővé. A (politikai) rendszer a társadalom jelentős, de nem többségi részének beleegyezése mellett átalakítja az

életvilág kölcsönös megértésre irányuló törekvéseit, felülről irányítja, és szigorúan egy irányba, azaz maga felé tereli. *Az életvilág átengedi a mindennapi élet működéséhez szükséges gyakorlatok, nyelv és identitások kialakítását, vezénylését a rendszer számára* (lásd pl. a politikai nyelv, nemzeti szimbólumok és ünnepek kisajátítása).

A politikai integráció fent felvázolt modellje egyrészt hatékony, a rendszer feől az életvilág irányába mutató kommunikációs és meggyőzési csatornákat igényel (a hatalomban levő könnyen és hatékonyan eljuttatja üzeneteit a választókhoz), másrészt a horizontális, társadalmi csoportok közötti kommunikáció blokkolását igényli annak érdekében, hogy a politikai rendszer főszereplői által biztosított keretezés zavartalan maradjon.

Ez azt is jelenti, hogy a habermasi értelemben leírt rendszer számára az ideális politikai állapot kétféle lehet. Egyrészt az, ha a társadalom, azaz az életvilág egyes rétegei közötti határvonalak úgy mosódnak el, hogy azok viszonylag homogén módon legitimálják a rendszer működését. Ezt a folyamatot a politikai szociológia úgy írja le, hogy a rendszer képes túlnyúlni a saját potenciális szavazótáborán, azaz nemzetegyesítőnek felfogott ügyek révén (lásd Mueller 1970, Metz–Árpási 2020, Szabó 2023) legitimációját a lehető leginkább megerősíteni. Másrészt szintén ideális rendszererősítő az a szituáció is, amikor a társadalom egyes rétegei képtelenek egymással kommunikálni, a határok a lehető legszilárdabbakká válnak egymás között, így nem tud szolidaritás és együttműködés kialakulni a társadalmon belül (társadalmi értelemben a mobilitás leszűküléséről, egyfajta kasztosodási folyamatról beszélhetünk). Az életvilág ebben az értelemben úgy atomizálódik, hogy alapvető érdekeit sem képes felismerni és ennek megfelelően cselekedni. Charles Tilly nyomán (2003) három olyan elsődleges területet azonosíthatunk, amelyen keresztül a politikai integráció módosítja a társadalmi csoportok határvonalait: a redisztribúciós politikák, vagyis a társadalmi javak újraelosztása, a privilegizált csoportok kijelölése és megerősítése; az ideológián keresztül a politikai kommunikáció irányítása; és végül az úgynevezett bizalmi hálózatok, amelyek felfogásunk szerint elsősorban a társadalmi mozgalmakat, a civil társadalmat, valamint az informális hálózatokat jelentik.

Ha ezeket a mechanizmusokat a rendszer hatékonyan működteti, akkor létrejön az az ideális állapot, amelyben az életvilág egyrészt belesimul a rendszer elvárásaiba, másrészt a társadalmi szeparáció révén képtelen lesz a rendszer behatolásával szemben működtetni alapvető ösztöneit és ellenállni a legenyhébb nyomásnak is.

Összességében Habermas és Tilly nyomán úgy véljük, nem az a kérdés, hogy a politikai rendszer megtestesítője, az Orbán-rezsim miért hatol be az életvilág

szintjére, és miért nyomul be az ott uralkodó együttműködési mechanizmusokba. A késői kapitalizmusban a rendszer működésének ez a „normális” eljárási rendje. Sokkal inkább az, miért nem áll ellen az életvilág ezen nyilvánvaló szándékoknak és több mint tízéves politikai gyakorlatnak. Ahhoz, hogy ezt megértsük, érdemes reflektálni az Orbán-rezsim működési mechanizmusaira.

Az Orbán-rezsim működése

Róbert Péter és Szabó Andrea (2017) szerint a második² és a harmadik Orbán-kormány a formális és informális hatalmi viszonyok gyökeres átalakításával olyan erős centralizált államot épített 2010–2016 között, amely a társadalomból érkező nyilvános politikai kihívásokkal szemben kifejezetten elzárkózóvá és elutasítóvá tette a hatalmat. A Fidesz–KDNP a társadalom közérzetének folyamatos monitorozása mellett hatékonyan épít a politikai hatalomgyakorlás formális és informális, magyar politikai kultúrában gyökerező hagyományaira, így az apolitikusságra és a demobilizáltságra (Gerő–Szabó 2015, Oross–Szabó 2019), a politikai polarizációra (Patkós 2019), az etatizmusra, valamint a mélyen gyökerező társadalmi-politikai törésvonalakra, például a bal–jobb, a város–vidék ellentétére, a vallási és az osztálykonfliktusokra (Huszár 2022).

Oross és Szabó (2023) tanulmányukban azt állítják, hogy az átalakulást és annak következményeit Orbán Viktor 2009-ben elhangzott kötcsei beszédét³ elemezve lehet leginkább megérteni. Ebben a szónok egy hatalom működésének három forrását jelöli meg: a pénzt, az ideológiát és a szavazatot. A rendszer működésében nyomon követhetők az Orbán által leírt rövid, közép és hosszú távú szándékok. Rövid távon a cél a soron következő választás demonstratív arányú megnyerése, azaz a szavazatmaximalizálás biztosítása (Szabó 2015, Szabó 2022). Középtávon a forrásallokáció, azaz a redisztribúciós mechanizmusok irányítása a szavazótábor megerősítése érdekében (lásd pénz) (Kovács et al. 2020), végül pedig hosszú távon a szocializációs mechanizmusok – oktatáspolitikai, kultúrpolitikai – centralizált működtetése és egyirányú kisajátítása, vagyis a rendszer nemzeti karakterének és erős jobboldali ideológiájának megszilárdítása (lásd ideológia) (Szabó 2014, Oross–Szabó 2019). Mindez összeegyeztethető Tilly korábban idézett politikai integráció fogalmával.

A rendszer kialakulásának alapfeltétele kétségtelenül a politikai intézményi struktúra átszabása volt. Ehhez az alapot azok a közpolitikai jellegű döntések adták, amelyek közül kiemelendő az Alaptörvény 2011-es népszavazás nélküli, kormánypárti képviselőkkel történt elfogadtatása, majd kihirdetése (és folyama-

2 Az első Orbán-kormány 1998 és 2002 között regnált.

3 A beszéd szerkesztett formában a *Megőrizni a létezés magyar minőségét* címmel jelent meg a *Nagyítás* című folyóiratban.

tos módosítása), a választási törvény 2011-es egyoldalú átalakítása, de legalább ugyanekkora súlyú a politikai kormányzást megalapozó médiatörvény átalakítása (erről lásd Sebők–Horváth–M. Balázs 2018, Bozóki–Hegedűs 2017). Van azonban még egy negyedik döntés, ez pedig elvi szinten az állam gyors cselekvőképességét és a válság(ok) hatékony kezelését lehetővé tevő vészhelyzeti kormányzás bevezetése. Stumpf (2020:78) úgy véli, hogy ezáltal a kormány rendkívüli felhatalmazást teremtett arra, hogy a különböző veszélyhelyzeteket rendeleti kormányzással hárítsa el, felfüggeszse egyes törvények alkalmazását, vagy eltérjen bizonyos törvényi rendelkezésektől, illetve egyéb rendkívüli intézkedéseket léptessen életbe. Ezek egyedülállóan központosítottá tették az Orbán-rezsimet.

A nemzetközi szervezetek és kutatóintézetek a 2020-as években a demokrácia minőségének, működésének elemzése alapján a magyar politikai rendszert már nem demokráciaként értelmezik. A Freedom House *Freedom in the World* jelentése szerint, amely az országokat a polgári és a politikai szabadságjogok alapján minősíti, Magyarországot 2019 óta „részben szabad” kategóriába sorolja. A német Bertelsmann Stiftung *Bertelsmann Transformation*⁴ indexe Magyarországot „highly defective democracies”, azaz erősen sérült demokráciának nevezi, végül pedig a V-Dem Institute 2023-as *Democracy Report*-ja szerint Magyarország választási autokráciának minősül 2018 óta. Az Orbán-rezsim működésével kapcsolatosan a V-Dem „megbomlott demokrácia” (*broke down*) kifejezést használja, és külön kiemeli, hogy a 2022-es országgyűlési választásokon „a régóta autokratizálódó Orbán Viktor és jobboldali, keresztény nacionalista Fidesz-pártja” a választási szabályok manipulálását követően újabb győzelmet aratott (V-Dem 2023:24). Magyar és Madlovics (2023) úgy véli, hogy a 2022-re kialakult magyar helyzet az autokratizációs folyamat harmadik fázisába lépett, azaz kiépült autokratikus berendezkedésről beszélhetünk – szemben az autokratikus kísérlettel és az autokratikus áttöréssel.

A posztszocializmus 1990 és 2010 közötti időszakában a demokrácia fejlődésével és működésével a magyar állampolgárok a legkevésbé sem voltak elégedettek. Ezzel szemben az utóbbi egy évtizedben készült politikai szociológiai kutatások arra mutatnak rá, hogy Magyarországon egyre több állampolgár érzi úgy, hogy a demokrácia minden politikai rendszer közül a legjobb, és ha a demokrácia és a diktatúra közötti skálán helyezük el a jelenlegi állapotokat, akkor túlnyomó többség egyértelműen demokráciaként jellemzi azt (Szabó et al. 2021, Szabó–Gerő 2022). Ahogy Susánszky, Szabó és Oross (2021) rámutatnak, ennek háttérében egy végletekig polarizált társadalom érhető tetten, ahol a Fidesz támogatói rendkívüli mértékben elégedettek, az ellenzékiek pedig ugyanilyen arányban elé-

4 <https://bti-project.org/en/reports/regional-dashboard/ESE?&d=D&cb=00000>.

gedetlenek a demokrácia működéssel. De kétségtelen tény, hogy a Fidesz negyedik kétharmados győzelme után – szemben a nemzetközi intézetek minősítésével – többen látták Magyarországot demokráciának, mint bármikor a hasonló kérdést vizsgáló kutatások során.

A kutatás témája, változók és módszer

Elemzésünk során a KEP három hullámának 2015, 2018 és 2021 (Győri 2024) adatait használjuk fel, és elsősorban arra a kérdésre keressük a választ, hogy a Habermas- és Tilly-féle modelleknek milyen lenyomata mutatható ki a magyar társadalomban. Hogyan sikerül az egyre erősödő rendszerlegitimációt fenntartani, és megakadályozni, hogy a társadalom természetes ellenállása a politikai rendszer életvilágszinten történő intervencióival szemben elhalkuljon és megtörjön úgy, hogy a behatolás ténye még csak ne is tudatosuljon? Vizsgálatainkat a KEP-kutatócsoport által kialakított integrációs csoportok és a 2022-ben abból létrehozott strukturális rétegek elemzésén keresztül végezzük (Kovács et al. 2016, 2018, 2020, Győri 2024).

Azt állítjuk, hogy a rendszerteljesítmény lenyomata először is megjelenik a demokráciával mint politikai rendszerrel való elégedettség megítélésében, de a Magyar Országgyűlésben való bizalom szintjén keresztül is érvényesül. Úgy véljük, hogy minél elégedettebbek az állampolgárok az Orbán-rezsim teljesítményével, annál elégedettebbek lesznek a demokráciával általában, de a rendszert szimbolizáló egyik legfontosabb intézménybe, az országgyűlésbe vetett bizalom is magasabb lesz. Ez a trend érvényesül az integrációs csoportok mindegyikében, de leginkább az integrációs csoportok (Győri 2024) alsó és felső rétegeiben. A rendszerteljesítmény azonban az életvilág szintjén közvetlenül is értelmezhető. Az egyének kiadásainak egyre stabilabb fedezése, illetve az étellel való elégedettség egyaránt jelezheti, milyen hatásai vannak a rezsim működésének az emberek életére.

A rendszer behatolása az életvilág szintjére kétféle módon történik meg. Egyrészt csökkenti a rendszerellenállást, pacifikálja és dezintegrálja a társadalmat. A rendszer inputokkal, követelésekkel szembeni erősen kizáró jellege folytán az életvilág szintjén szerveződő ellenállások, tiltakozások – ha vannak egyáltalán – nem fenyegetik a rendszer működését, mert ezek nem kapcsolódnak össze szervezett, rétegeket átívelő, erős ellenállással. Egyes rétegekben lehet lokális ellenállás, de ennek a társadalom egészének a rendszerrel kapcsolatos elégedettségét nem befolyásolja. Másrészt viszont a rendszer önálló mobilizációs aktorként lép fel, azaz olyan szervezeti hálót működtet, amelyekben az alapvetően lojális és támogató – rétegek jelennek meg. Ha van is civil és intézményi szervezettség, a lo-

kalitás szintjén ezek a hálók inkább nem a rendszer ellenében, hanem éppen azt legitimálandó szerveződnek. A rendszer maga is integrátorként lép fel.

A rendszer fenti működése ahhoz vezet, hogy a kormányzópárt legitimációját biztosító választói támogatottság minden integrációs rétegben elég magas ahhoz, hogy az életvilág szintjén megjelenő esetleges ellenállási gócpontok lokalizálhatók és eliminálhatók legyenek.

Az életvilágon belül az Orbán-rezsim képes egy olyan erős, jobboldali identitás és egységes világkép kialakítására, ami megkönnyítheti a kormányzati teljesítménytől legalább részben független attitűdök kialakulását. Nem azt állítjuk tehát, hogy a rendszernek nincs teljesítménye, csak azt, hogy a Magyarországon működtetett politikai integrációs vagy dezintegrációs mechanizmusok *elvi szinten* lehetővé teszik, hogy az Orbán-rezsimnek ne legyen teljesítménykényszere. Ezt a centralizált hatalomgyakorlás mellett ideológiai eszközökkel, a társadalom erős polarizációjával érheti el. Minél polarizáltabb ugyanis a társadalom, annál erősebb lehet a saját, rezsimtámogató csoport identitása (integráció), másrészt a saját csoporton kívüliek elutasítása. Ez pedig elősegítheti az esetleges rendszer-teljesítménnyel kapcsolatos problémák, hibák „megbocsátását”, sőt az Orbán-rezsim működésének egyértelmű elfogadását. Azaz a polarizáció és a dezintegráció inkább segíti, mint gyengíti az Orbán-rezsim hatalomban maradását.

Összességében az Orbán-rezsim olyan politikai integrációs mechanizmusokat működtet tehát, ahol a permanens választási győzelem elérése a rendszerteljesítménytől és annak társadalmi lenyomatától elválasztott lehet, azaz a köztudatban szétkapcsolódhat egymástól a működés teljesítménye és annak felfogása, érzete. A rendszer legitimációja ugyanis a rendszer melletti diffúz ideológiai és (kommunikációs) lojalitáson alapul (Easton 1975). A fenti állítások teszteléséhez többlépcsős, komplex elemzést végzünk, megvizsgálva a rendszerteljesítmény mutatóinak változását, a magyar társadalom ideológiai és identitásmintázatait, a szervezettségét és politikai részvételét és mindezek eredményeként a pártpreferenciák alakulását.⁵

5 Minden adatfelvételi hullámban az éppen arra a vizsgálatra elkészült integrációs csoportok, illetve 2021-re vonatkozóan a strukturális rétegek eredményeit közöljük. Fontos jelezni, hogy vizsgálatról vizsgálatra, tehát időben az egyes integrációs csoportok összehasonlítása módszertanilag nem lehetséges. Ha egy jól beazonosítható integrációs csoport eredményében óriási, szisztematikus változás következik be, az értelemszerűen esetleg jelzésértékű lehet, de metodológiaiailag az egy hullámon belüli tendenciák alakulására szükséges felhívni a figyelmet.

A rendszerteljesítmény megítélése

Első hipotézisünkben azt állítottuk, hogy az Orbán-rezsim rendszerteljesítménye összekapcsolódik a társadalom egyes tagjainak szubjektív elégedettségével. Egyrészt tehát az Orbán-rezsim időszakában javul a rendszerteljesítmény megítélése, ami megnyilvánul a demokráciával való elégedettség, illetve a Magyar Országgyűléssel kapcsolatos közbizalom emelkedésében. Másrészt az életvilág szintjén is nő az elégedettség, amit a szubjektív jóllét két, előre kiválasztott dimenziójában (elégedettség az étellel, háztartási kiadások fedezése) történő átlagnövekedéssel, illetve az ezek közötti kapcsolat erősödésével vizsgálunk. Ha a hipotézisünk verifikálható, akkor ez az egyes integrációs csoportokban is kimutatható összefüggés. A kapcsolat iránya azonban nem teljesen egyértelmű. Mi azt feltételezzük, hogy a rendszerteljesítmény növekedése okozza az egyéni szintű elégedettség növekedését, de plauzibilisnek tűnik egy ellenkező irányú hatásmechanizmus is. A vizsgálat 2018-ra és 2021-re készíthető el teljeskörűen, mert 2015-ben a demokráciával való elégedettséget nem kérdezték.⁶

Az 1. táblázat alapján 2018 és 2021 között – ha nem is nagyságrendekkel, de – kismértékben emelkedett a szubjektív elégedettség átlaga Magyarországon. Ez igaz a háztartási kiadások fedezésére éppúgy, mint az általános étellel való elégedettségre vonatkozóan is. Nem állítható ugyanez a rendszerteljesítményt mérő másik két politikai/ideológiai töltetű változóval kapcsolatban, ott ugyanis inkább csökkenés vagy stagnálás regisztrálható. Az étellel való elégedettség és a háztartási kiadások fedezése közepesen szoros kapcsolatban áll egymással, azonban egyik vizsgálatban és egyik tétel esetében sem állítható ugyanez a rendszerteljesítménnyel való kapcsolatról. A szubjektív elégedettség és a Magyar Országgyűléssel szembeni bizalom némiképp magasabb korrelációkat mutat, ugyanakkor – meglepetésünkre – a demokráciával való elégedettség bár szignifikáns, de relatíve alacsony összefüggést jelez. Az életvilág szintjén bekövetkező elégedettség-növekedés nem kapcsolódik össze erősen a rendszer teljesítményének emelkedésével.⁷

6 A KEP-projekt keretében 2017 tavaszán készült egy kisebb, politikai kérdésblokkot leképező alvizsgálat. Ebből a kutatásból a háztartások kiadásainak fedezésére (1–6 fokú skála átlaga 2,97), továbbá a demokráciával való elégedettségre (1–4 skála átlaga 2,38) és a Magyar Országgyűlésre vonatkozó kérdések (0–10 fokú skála átlaga 3,76) összefüggése megvizsgálható. Pearson-féle korreláció: háztartási kiadás – demokrácia: 0,277**; háztartási kiadás – Magyar Országgyűlés bizalom: 0,242**; demokrácia – Magyar Országgyűlés: 0,547**.

7 A rendszerjellemző két változó 2018-ban és 2021-ben is szorosan függ össze, és még némiképp szorosabbá is válik a kapcsolat. Országgyűléssel és a demokráciával való elégedettség korrelációs együtthatója: 0,518**; 0,579**.

1. táblázat

A rendszerteljesítmény indexeinek átlagai, 2015, 2018 és 2021

	2015	2018	2021
Véleménye szerint hogyan tudja fedezni az Ön háztartása a szokásos kiadásokat? (1–6 skála)	2,79	3,33	3,43
Kérem, mondja meg, hogy mennyire elégedett a következő dolgokkal – mindent egybevetve az életével. (0–10 skála)	7,05	7,00	7,18
Kérem, mondja meg, hogy Ön személy szerint mennyire bízik a következő intézményekben – a Magyar Országgyűlésben. (0–10 skála)	3,89	4,48	4,20
Mennyire elégedett Ön a demokrácia működésével Magyarországon? (1–4 skála)	–	2,41	2,4

2. táblázat

A rendszerteljesítmény indexeinek kapcsolata, 2015, 2018 és 2021
(Pearson-féle korrelációs együtthatók)

	Véleménye szerint hogyan tudja fedezni az Ön háztartása a szokásos kiadásokat?	Kérem, mondja meg, hogy Ön személy szerint mennyire bízik a következő intézményekben – a Magyar Országgyűlésben.	Mennyire elégedett Ön a demokrácia működésével Magyarországon?
	Kérem, mondja meg, hogy mennyire elégedett a következő dolgokkal – mindent egybevetve az életével.		
2015	,440**	,201**	–
2018	,465**	,226**	,131**
2021	,410**	,191**	,106**
	Kérem, mondja meg, hogy mennyire elégedett a következő dolgokkal – mindent egybevetve az életével.	Kérem, mondja meg, hogy Ön személy szerint mennyire bízik a következő intézményekben – a Magyar Országgyűlésben.	Mennyire elégedett Ön a demokrácia működésével Magyarországon?
	Véleménye szerint hogyan tudja fedezni az Ön háztartása a szokásos kiadásokat?		
2015	,440**	,219**	–
2018	,465**	,124**	,132**
2021	,410**	,076**	,073**

Forrás: Mobilitás Centrum: KEP1; KEP2; KEP3

A fenti elemzés folytatásaként megvizsgáltuk az integrációs csoportokon belüli korrelációkat (a részletes elemzés a mellékletben található F1 táblázat, az integrációs (strukturális) rétegek szerinti megoszlásokat az alábbi táblázat tartalmazza). Ezek az eredmények nagyon is hasonlóak akár a 2018–2021-es időszakot, akár az alábbi, strukturális csoportokra vonatkozó, 2021-es adatokat vizsgáljuk. Az életvilág szintjén megjelenő elégedettségi mutatók a legtöbb integrációs cso-

portban, illetve a belőlük képzett strukturális rétegekben közepes erősséggel járnak együtt, ugyanakkor a rendszerteljesítményt mérő két változóval a kapcsolat gyenge, helyenként pedig nem is szignifikáns. Különösen igaz ez a felső- és felső-közép strukturális rétegekre, akik a szubjektív helyzetüket – különösen az anyagi/jövedelmi dimenziót – részben vagy egészben függetleníteni tudják a rendszer működésétől. Ebben az értelemben a rendszer elfogadottsága csak áttételes kapcsolatban lehet a rendszer teljesítményével.⁸

Az egyes strukturális rétegek közül a felső középosztályok elégedettsége minden indexet tekintve a legmagasabb, különösen igaz ez az étellel való elégedettségre, valamint a bizalmi indexre. Az alsó egyharmadban található csoportok tudják a legnehezebben fedezni a kiadásait, és ők a legkevésbé elégedettek az életükkel, mégis a rendszerteljesítmény két indexe nem a körükben a legalacsonyabb. Mindig magasabb, mint a középrétegeké, sőt, a demokráciával való elégedettségük még a felső csoportokénál is magasabb. Körükben tehát a rendszerteljesítmény megítélését más dimenziók mozgathatják.

⁸ A mellékletben található ANOVA F2 tábla mutatja, hogyan alakult 2018-ban és 2021-ben az elégedettség integrációs csoportonként. Nem időben összehasonlítva, hanem egy hullámon belül úgy tűnik, hogy a kiadásokat általában a felülintegrált csoportok tudják a társadalmi átlagnál jobban fedezni. Fontos azonban, hogy 2021-ben a nem felülintegrált csoportok közül is kettő jelentősen közelebb került a társadalmi átlaghoz, mint 2018-ban. Az étellel való elégedettség 2018-ban hasonló eredményeket mutat, mint a háztartási kiadások esetében. 2021-ben a felső öt integrációs csoport általános elégedettsége helyenként jelentősen meghaladja az átlagot (politikailag integráltak 8,00 átlagpont; normakövető kapcsolatgazdag 7,83 átlagpont), de a legalsó csoport, azaz a normakövető dezintegráltak elégedettsége is közelebb került a társadalmi átlaghoz. Más szóval növekedett a rétegeken belüli generalizált elégedettség.

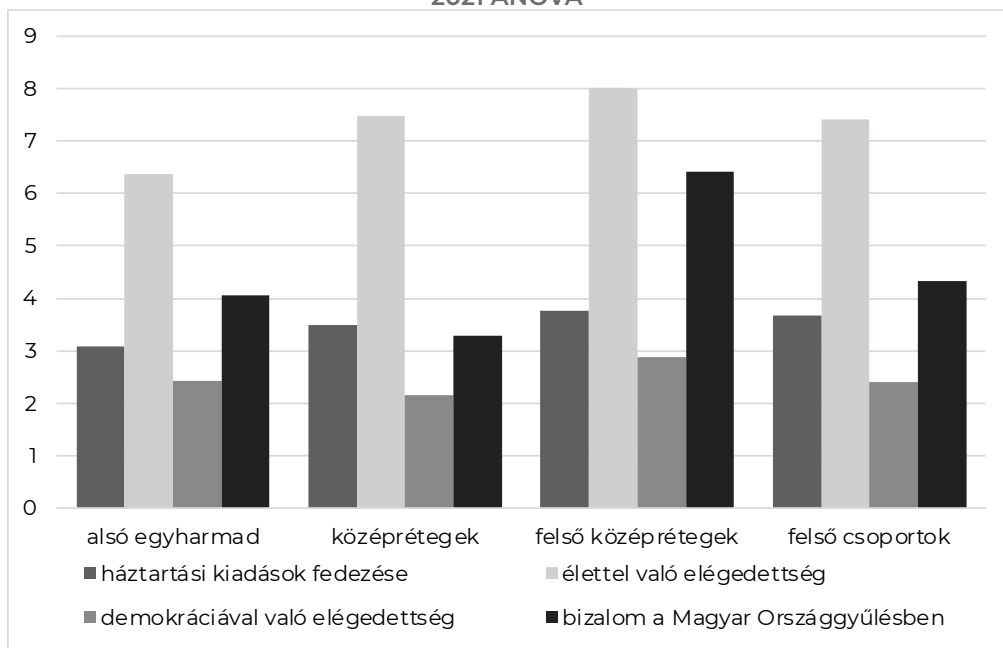
A rendszerteljesítmény politikai vetülete már nem ilyen egyértelmű eredményekhez vezet. A Magyar Országgyűléssel kapcsolatos intézményi bizalom abban a négy integrációs csoportban volt magasabb az összátagnál, ahol az egyéni elégedettség is magasabb volt (legnagyobb mértékben a normakövető aktívaknál: 5,73 átlagpont), azaz egy középső csoport, a normakövető, munkaerőpiacon integráltak eltérően viselkednek, mint általában a felülintegrált csoportok. A demokráciával való elégedettség pedig legfelül és középen haladta meg az átlagot. 2021-re annak ellenére, hogy a demokráciával való elégedettség stagnált 2018 és 2021 között, a hétből öt integrációs csoportban meghaladta az átlagot ez az index. Különösen érdekes a legalsó integrációs csoport, a normakövető dezintegráltak helyzete. Jól láthatóan a szokásos kiadásai fedezése nagy nehézségekkel jár, egyéni élethelyzetükkel átlag alatt elégedettek, mégis átlagos vagy magasabb a rendszerteljesítménnyel való elégedettségük. Ebben a csoportban tehát teljesen inkonzisztenssé válik az egyéni és a rendszerszinten megjelenő integráció. Érdekes módon a másik alulintegrált csoportnál, a dezintegrációtól veszélyeztetetekenél is látható ilyen inkonzisztencia, de csak a demokráciával való elégedettség mutatójánál.

3. táblázat
A rendszerteljesítmény indexeinek kapcsolata strukturális csoportonként*,
2021
(Pearson korrelációs együtthatók)

Strukturális helyzet	Kérem, mondja meg, hogy mennyire elégedett a következő dolgokkal – mindent egybevetve az életével.		
	Véleménye szerint hogyan tudja fedezni az Ön háztartása a szokásos kiadásokat?	Kérem, mondja meg, hogy Ön személy szerint mennyire bízik a következő intézményekben – a Magyar Országgyűlésben.	Mennyire elégedett Ön a demokrácia működésével Magyarországon?
Felső csoportok	.368**	.190**	,051
Felső középrétegek	.390**	.179**	.111**
Középrétegek	.440**	.106**	.122**
Alsó egyharmad	.283**	.215**	.096**
Strukturális helyzet	Véleménye szerint hogyan tudja fedezni az Ön háztartása a szokásos kiadásokat?		
	Kérem, mondja meg, hogy mennyire elégedett a következő dolgokkal – mindent egybevetve az életével.	Kérem, mondja meg, hogy Ön személy szerint mennyire bízik a következő intézményekben – a Magyar Országgyűlésben.	Mennyire elégedett Ön a demokrácia működésével Magyarországon?
Felső csoportok	.368**	,063	,014
Felső középrétegek	.390**	-,015	,057
Középrétegek	.440**	,038	.114**
Alsó egyharmad	.283**	.058*	,029

*a csoportok létrehozása az integrációs rétegek mechanikus összevonásával történt (Cyőri 2024)

1. ábra
A rendszerteljesítmény indexeinek átlagai strukturális csoportonként*,
2021 ANOVA

Az F-próba $p \leq 0,000$ szinten szignifikáns minden strukturális rétegnél.

Forrás: Mobilitás Centrum: KEP3

Ideológiai elköteleződés és politikai kommunikáció

Hipotéziseinkben azt feltételeztük, hogy az integrációs és dezintegrációs mechanizmusok ahhoz vezetnek, hogy a kormányzópárt támogatottsága – végső soron ez az, ami a legitimitást megadja számára – minden integrációs csoportban elég magas ahhoz, hogy az életvilág szintjén megjelenő esetleges ellenállási gócpontok könnyen lokalizálhatók és eliminálhatók legyenek. Az Orbán-rezsim az ideológián, az identitáspolitikán és a politikai kommunikáción keresztül polarizálja a társadalmat, úgy, hogy egyszerre integrál (azaz ad egy egységes jobboldali, erős és szervezett világképet) és dezintegrál (azaz elválasztja a társadalom különböző rétegeit egymástól). Az identitáspolitikai megjelenési formája a helyi identitások folyamatos erősítése (Csurgó 2024) lehet, de a politikai kommunikáció segítségével az ellenségképzés egyre erősebb befolyása is erre irányulhat. Érdemes ezért a társadalom ideológiai elköteleződését, illetve az ellenségképzés tendenciáit is elemezni.

Az 1990-es éveket a bal–balközép és a jobb pólus versenye, a 2000-es éveket az enyhe balra tolódás (Angelusz–Tardos 2005), míg a 2010-es éveket az erősebb jobbra tolódás jellemezte (Enyedi–Fábián–Tardos 2014, Szabó 2015). 2018-tól kezdődően azonban a magyar társadalom még a korábbinál is nagyobb arányban jobbra orientálódik (Szabó–Gerő 2019, 2022), és tovább polarizálódik, azaz egyre inkább a semleges középről az ideológiai pólusokra, ezen belül is a jobbpólusra húzódik. Az Orbán-rezsim kialakulása óta soha nem volt annyira polarizált a magyar társadalom, mint 2021 őszén, vagyis a polarizációs indexet 2010 óta a legnagyobbra mérték, és nyilvánvalóan nem véletlenül (lásd még Patkós 2019, Farkas–Patkós 2020). *A jobbpóluson soha nem voltak annyian, mint éppen akkor (29%)* (Szabó–Gerő 2022:27–28).

A kormányzópárt számára ez egy igen kényelmes forgatókönyv, mert elegendő az önmagukat jobboldalra sorolókhöz (46%) beszélni, őket megszólítani és mobilizálni (egységes, erős jobboldali világkép). Ha a jobboldaliak erősen meghatároznak egy-egy integrációs réteget, vagy esetleg dominálják azt, akkor olyan szavazók is megszólíthatók az adott integrációs rétegen belül megfelelő üzenetekkel (ellenségkonstrukciók), akik még nem szavazói a kormányzópártnak.⁹ A szélsőséges polarizáció révén ugyanis az a saját identitáscsoportok és a nem saját csoportok annyira elkülönülnek egymástól, hogy az egyes csoportok közötti megértés, párbeszéd megszűnik, vagy minimálisra csökken (McCoy–Somer 2019).

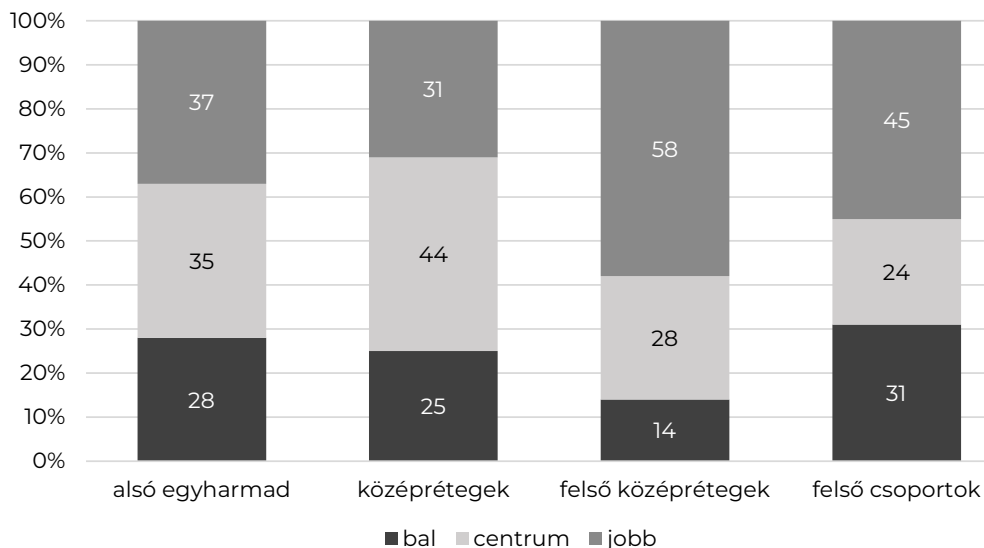
A mellékletben közölt F3 táblázat alapján az általános jobbratolódás világosan kivehető az egyes integrációs csoportokon belül is. Egyrészt igaz ez a skálaátlagok tekintetében (4,19-ről 4,30-ra változik úgy, hogy az 1–7 skála középértéke 4), másrészt a jobboldali póluson (1–7 skála 6-os és 7-es, azaz szélsőjobboldali kategóriái) lévő aránya is némileg emelkedik, igaz, csak 2018 és 2021 vonatkozásában.

2021-ben már vannak olyan integrációs csoportok, ahol a jobboldaliak (politikailag integrált 45%, lokálisan integrált 36%) meghatározó csoporttá válnak, ami a skálaátlagokban is jelentkezik (5,04 és 4,70). Továbbá eltűnnek az olyan integrációs csoportok, amelyeknél az ideológiai elköteleződés átlaga nem érné el a középértéket. Az életvilág szintjén bekövetkező elégedettség növekedése mellett a rendszer számára igencsak kedvező ideológiai eltolódás is lezajlik, miközben egyes rétegeken belül (lásd kapcsolatgazdag, politikailag aktív) erőteljes polarizáció következik be. A politikai kommunikációban ez utóbbi átalakulást azonban „elitcsatározásként” vagy kultúrharcként is be lehet mutatni a társadalom többi rétegei számára. *2021 őszén tehát egyes, a jobboldali ideológia iránt nyitottabb strukturális rétegekben (amelyeket integrációs csoportok összevonásával hoz-*

9 A baloldali–jobboldali önbesorolás mindhárom nagymintás KEP-kutatásban vizsgálható, így bemutatathatók a tendenciák.

tunk létre) pedig kifejezetten jobboldali eltolódás megy végbe, aminek következtében a rezsim politikai kommunikációs üzenetei ezekben a rétegekben még hatékonyabban tudnak működni.

2. ábra
Az egyes strukturális rétegek ideológiai hovatartozása
a baloldali–jobboldali (1–7) skálán, százalék

Pearson's Chi²: 215,190; sig=0,000; Cramer'V: 0,154.

Forrás: KEP3

A fentiek tükrében fontos, hogyan alakul az ideológia önbesorolás szerint a rendszerteljesítményt mérő változó együttes értéke. Függetlenül attól, hogy baloldali, centrum- vagy jobboldali szavazókat vizsgálunk, az életvilág szintjén az elégedettség értéke egyre magasabb. Érdekes azonban jelezni, hogy a háztartás helyzetét tekintve az érdemi ugrás nem 2018 és 2021 között következett be, hanem még korábban, 2015 és 2018 között. Minden mutatónál és minden csoportban azonban 2021-es évben voltak a leginkább elégedettek az ideológiai csoportok (4. táblázat). Ami különösen figyelemre méltó, hogy az elégedettség a baloldali szavazóknál is emelkedett.

A rendszerteljesítményt mérő másik két mutató esetében a tendenciák nem egészen egyeznek meg a fentiekkel. Az Országgyűléssel kapcsolatos bizalom 2018-ban volt a legmagasabb minden rétegben, míg a demokrácia működésével egyedül a jobboldaliak elégedettebbek 2021-ben, mint 2018-ban. Ez mintha arra utalna, hogy a rendszer csúcsidezőszaka 2018 körül lehetett.

4. táblázat

A rendszerteljesítmény átlaga ideológiai önbesorolás szerint, 2015, 2018, 2021
(átlagértékek)

Ideológiai besorolás		Véleménye szerint hogyan tudja fedezni az Ön háztartása a szokásos kiadásokat?	Mennyire elégedett a következő dolgokkal? – mindent egybevetve az életével	Mennyire bízik a következő intézményekben? – a Magyar Országgyűlésben?	Mennyire elégedett Ön a demokrácia működésével Magyarországon?
bal	2015	2,85	6,83	3,25	–
	2018	3,34	6,96	3,7	2,07
	2021	3,41	7,06	3,35	1,96
centrum	2015	2,73	7,06	3,76	
	2018	3,22	6,87	4,02	2,3
	2021	3,39	7,1	3,57	2,26
jobb	2015	3,01	7,28	5,05	–
	2018	3,49	7,24	5,67	2,79
	2021	3,52	7,37	5,46	2,83
Total	2015	2,84	7,07	4,04	–
	2018	3,33	7	4,48	2,41
	2021	3,45	7,2	4,27	2,41

Az ANOVA minden számítás esetében $p \leq 0,001$ szinten szignifikáns.
Sötéttel jelölve a legmagasabb érték.

Forrás: KEP1; KEP2; KEP3

A társadalomra leselkedő veszélyek és az azokért felelős aktorok

A Fidesz politikai kommunikációja a 2015-ös migrációs válság óta erősen épít az ellenségképek és a veszélyek hangsúlyozására. Ennek célja a táboron belüli homogenizáció és a politikai polarizáció erősítése. A veszélyek kezdetben a bevándorláshoz és a bevándorlással összekapcsolt terrorizmushoz kötődtek, de később lényegében mindenféle, a nemzeti szuverenitást és a nemzeti kultúrát fenyegető veszély is megjelenik, egészen a 2022-es konkrét egzisztenciális veszélyt jelentő háborúig. Persze ezek többnyire nem valódi veszélyek, hanem olyan kommunikációs panelek, amelyek – kezdetben – valamilyen jól kommunikálható eseményre építve (pl. a Charlie Hebdo elleni támadás 2015 januárjában vagy a bevándorlók megérkezése 2015 nyarán) a valóságtól elrugaszkodott, eltúlzott és a közösség számára ténylegesen vagy átvitt értelemben egzisztenciális veszélyként tált jelenségeket (pl. a nemzeti kultúra elsorvasztása, beszennyezése stb.) mutatnak be. Ahhoz, hogy a veszélyérzetet felkeltsék, megszemélyesített okokra, azaz ellenségképekre és persze folyamatos sulykolásra, propagandagépezetre van szükség.

ség, ami nagyon hasonlít a felülről irányított morális pánikra (Goode–Ben-Yehuda 1994). Folyamatosságában pedig az erre épített kommunikációs gépezetre, amelyet Sik Endre morálistpánik-gombnak nevezett el (Sik 2016), ami meglehetősen jól működik: a kormányzat által sulykolt panelek a pártválasztás alapvető, meghatározó tényezőivé váltak (lásd Gerő–Sik 2020). Az ellenségképzésre és a veszélyekre épülő kommunikáció homogenizálja az ellentábort is (ott természetesen Orbán Viktor lesz a főgonosz), illetve sikeresen stabilizálja a politikából kimaradó rétegek politikaundorát, és távol tartja őket a szavazástól.

A 2018-as és a 2021-es KEP-adatfelvételeket használva elemeztük a politikai és társadalmi veszélyek, valamint az azokért felelős aktorok összetételét (Szabó–Gerő 2019, Szabó–Gerő 2022). A 2018-hoz képest 2021-re még szorosabban együtt járóvá váltak a legfontosabb ellenség- és veszélykonstrukciók, és a kognitív polarizáció is növekedett a magyar társadalomban. A potenciális veszélyforrások és az azokért felelős aktorok közül a bevándorlás, a terrorizmus, a nemzeti szuverenitás elvesztése alkot egy klasztert, amihez felelősként az ellenzék, Gyurcsány Ferenc és a korábbi baloldali kormányok, a liberálisok és a nemzetközi szereplők, azaz Soros György és a Soros Alapítvány által finanszírozott szervezetek, a nemzetközi pénzügyi szervezetek, valamint az európai uniós, brüsszeli bürokraták kapcsolódnak. Ez egy zárt, bármilyen szituációra adaptálható politikai-logikai készítmény, ami a Fidesz 2010-től élesülő ellenségképzési eszköztárának fő üzenete (Szabó–Gerő 2022).

2018-ban a két leginkább integrált csoport (kapcsolatgazdag, politikailag aktív és lokálisan integrált) között a különbségek jellemzően kicsik, és meglepően működnek: például a demokrácia lebontása, egy párt túlhatalma és a korrupció válasszelehetőségeket mint veszélyeket nagyobb arányban választották a lokálisan integráltak közül (28, 27 és 42%), mint a kapcsolatgazdag, politikailag aktív csoportból (20, 20 és 37%). Ugyanaz a helyzet a tömeges bevándorlással (17-tel szemben 33%), míg az idegen befolyás növekedése és a nemzeti szuverenitás elvesztése kapcsán fordított a helyzet (35 és 26% és 26 a 20%-kal szemben). Érdekes módon a felelősök közül a nemzetközi szervezeteket a lokálisan integráltak, míg a Soros Alapítványt és az ahhoz köthető személyeket a kapcsolatgazdag csoportban választották a többen (33 a 22%-kal szemben).

A másik folytonos különbség, hogy a normakövető aktívak választják az egyenlőtlenségi és a közpolitikai (egészségügy, oktatás) problémát a legnagyobb arányban. Ők tartják a politikai és a gazdasági elitet is a legnagyobb mértékben felelősnek a bajokért (54%), ugyanakkor az Orbán-kormányt inkább a kevésbé integrált csoportok (normakövető, munkaerőpiacon integrált és kirekesztett alulintegrált csoportok) nevezik meg a legnagyobb arányban felelősként.

2021-ben a különbségek nem nagyobbak, mint 2018-ban, de a válaszok arányai inkább az intuitív várakozásainknak megfelelően alakulnak. Egyedül a demokrácia lebontásának a megítélése alakul másképpen: a politikailag integráltak mindössze 12%-a választja, míg a többi csoport 20–25%-a jelöli meg.

A társadalmi egyenlőtlenségek növekedése és a korrupció a kapcsolatgazdag csoportok szerint a leginkább probléma (35%), míg a lokálisan integrált és a politikailag integrált csoport (28–28%) a bevándorlást, a migrációt tartja annak. Az idegen, külföldi befolyást és az Európai Unió befolyásának növekedését a lokálisan integrált csoport jelölte meg a legnagyobb arányban (24% és 19%), a terrorizmust pedig a normaszegő kirekesztettekhez (22%) hasonló mértékben (21%) jelölték meg. Ezzel párhuzamosan a terrorizmust a politikailag aktívak mindössze 8%-a jelölte. A felelősöket nézve lényegében hasonló változásokat látunk: a lokálisan integrált csoportokban rendre a legerősebb a kormányzati kommunikációs paneleknek megfelelő tényezők jelenléte, míg Orbán Viktort és kormányát a kapcsolatgazdag politikailag aktívak és a normakövető munkaerőpiacon integráltak körében tartják felelősnek. A kapcsolatgazdagok jelölték meg a politikai és gazdasági elitet is a legnagyobb arányban (48%)

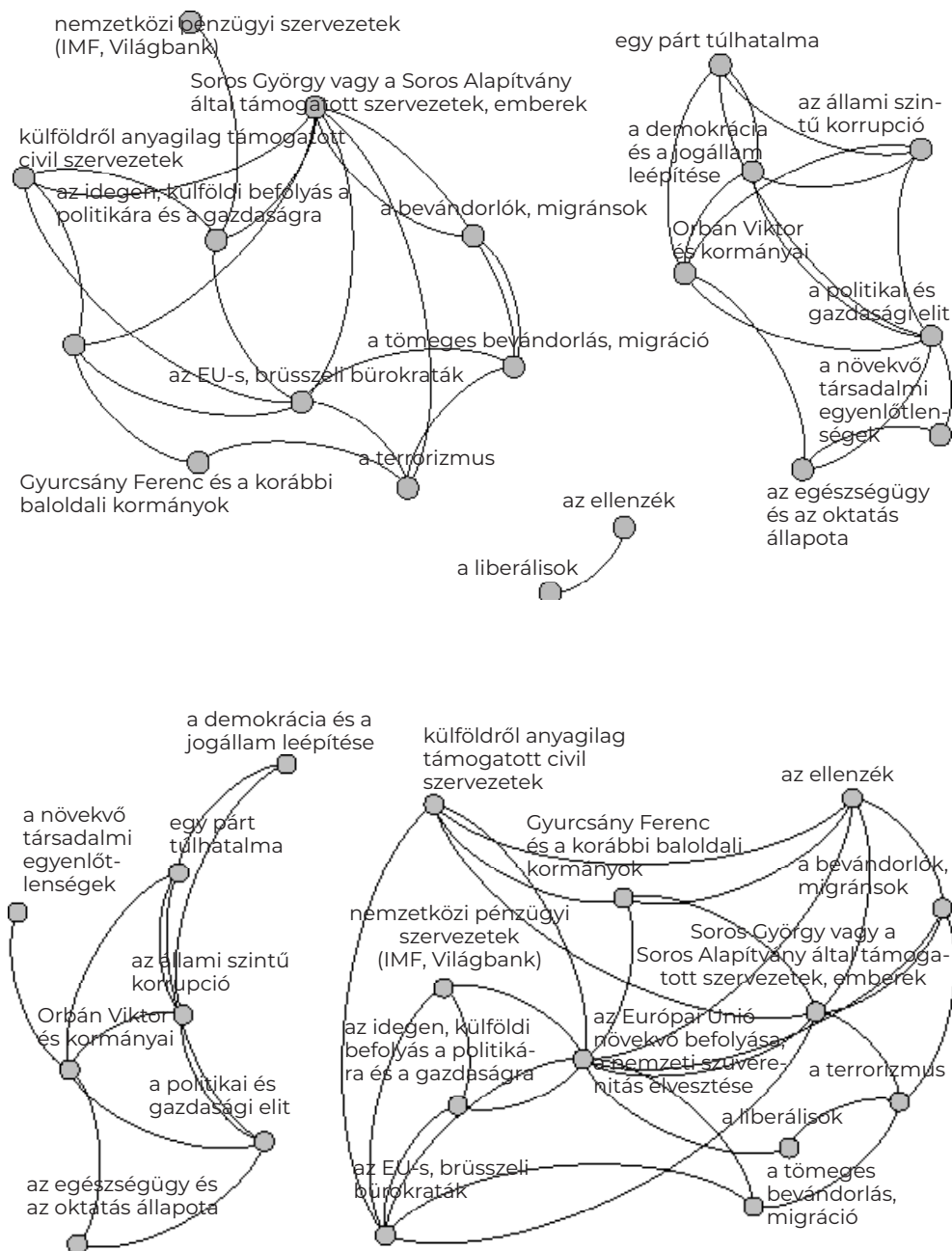
Ezek alapján úgy tűnik, hogy *lényegében egyfajta kognitív „átrendeződés” megy végbe. Az egyes elemek közötti korrelációk alapján kirajzolódó kapcsolatokat vizsgálva lényegében a polarizáció erősödik fel: ez egyfajta kognitív polarizálódás, azaz egyre jobban elválnak egymástól a kormányzat által sulykolt panelek (aki az egyiket választja ezek közül, nagy eséllyel innen választ másik kettőt is).* Illusztrációképp érdemes megnézni a kapcsolatgazdag, politikailag aktív és a lokálisan integrált csoportok kognitív térképeit. Ez a két csoport elég hasonló egymáshoz a két időpontban, így próbálkozhatunk az összehasonlítással is.

Érdekes módon a kapcsolatgazdag csoport esetében már 2018-ban is elég jól elválnak a kormányzati kommunikáció által sulykolt elemek, míg a lokálisan integráltak esetében ez kevésbé egyértelmű.

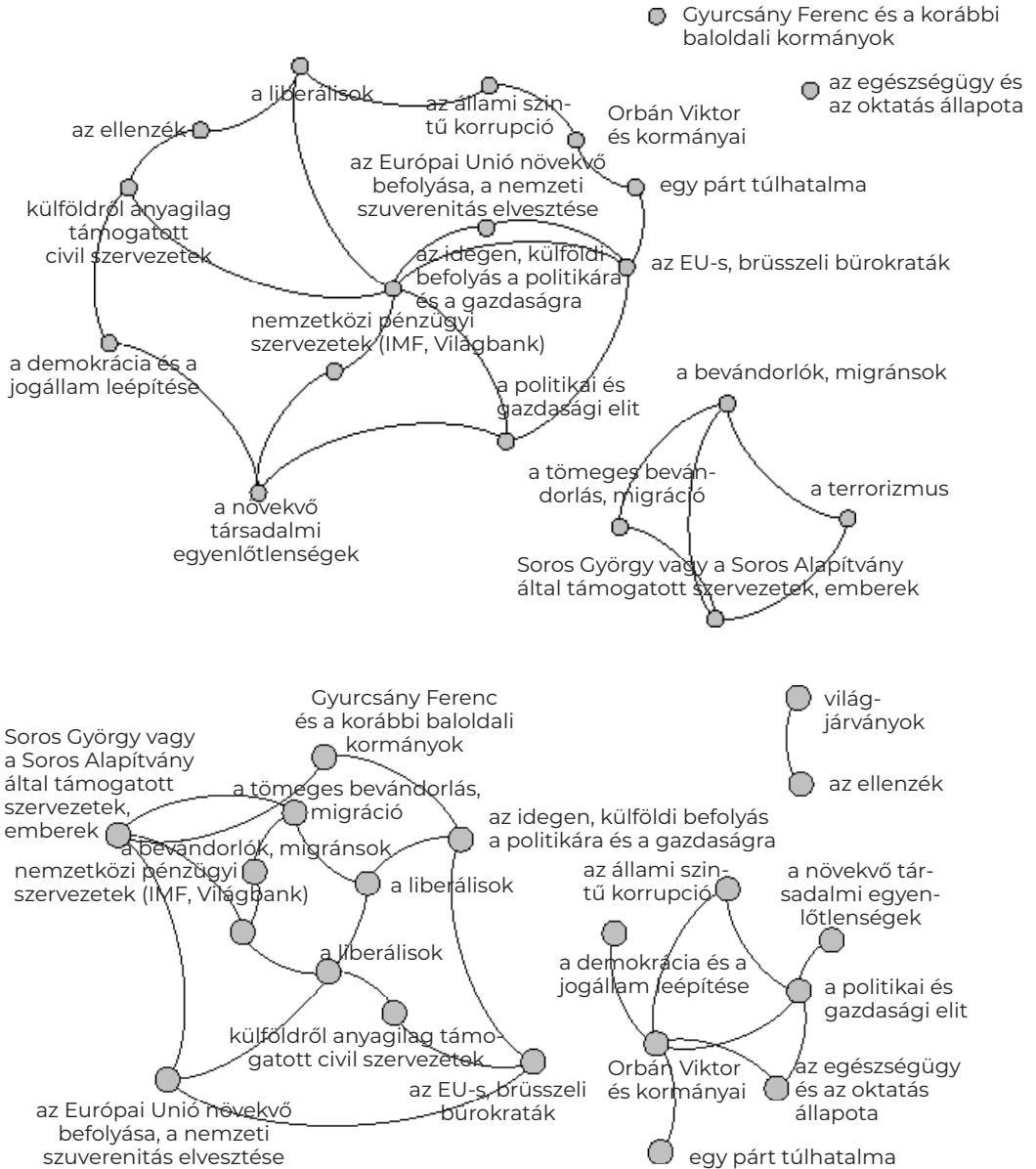
A lokálisan integráltak esetében ugyan már 2018-ban is elválnak a bevándorlás, a terrorizmus veszélye, illetve a Soros Györgyhez köthető szervezetek és személyek minden más tényezőtől, de ezek egy nagy, közös hálózatot alkotnak. A többi tényező egy komponensben kapcsolódik össze, amelyet tulajdonképpen a külföldi befolyástól való félelem tart össze. 2021-re viszont az idegen befolyás, az ellenzék, a liberálisok átvándorolnak a korábbi, kisebb csoportba, így létrejön egy, Orbán Viktor és kormányai, valamint a politikai és gazdasági elit köré szerveződő veszélycsoport.

Így tehát egyrészt azt tapasztaljuk, hogy *a polarizáció tetten érhető a politikailag leginkább aktív csoportokban, sőt, ez csak erősödött 2018 és 2021 között*

3. ábra
Veszélyek és ellenségek, kapcsolatgazdag, politikailag aktív,
2018 és 2021

4. ábra
Veszélyek és ellenségek, lokálisan integráltak, 2018 és 2021

Jelmagyarázat:

A kapcsolatok: a pozitív, szignifikáns korrelációs együttjárások.

Az ábrán azok a korrelációs együttjárások szerepelnek kapcsolatként, amelyek pozitív és legalább a $p < 0,05$ szinten szignifikáns együttjárást jelölnek két tényező között.

Forrás: KEP1, KEP3, saját szerkesztés

függetlenül attól, mekkora a Fidesz támogatottsága az adott csoportban. Így azt feltételezhetjük, hogy a politikai orientáció szerint létrehozott csoportok közötti kommunikációt még az integrációs csoportokon belül is sikerrel blokkolják az erre irányuló kormányzati erőfeszítések. Másrészt igaznak véljük azt a feltételezést, hogy a kormánypárti üzenetek (és ezek ellentéte az ellenzéki csoportokban) – elsősorban a médián keresztül – szervezett és egységes világgéppé rögzülhetnek a társadalomban.

Az integrációs csoportok részvétele és szervezettsége

Az elmúlt években készített tanulmányainkban (Gerő–Szabó 2017, 2020, Szabó–Gerő 2020, 2022) részletesen elemeztük a szervezettség és a társadalmi részvétel aktuális profilját, és azt is, hogy ezek milyen tendenciákat mutatnak integrációs csoportonként. A 2020-as tanulmányunk (Gerő–Szabó 2020) legfontosabb eredménye az volt, hogy bizonyítottuk: „... [a] Magyarországon kiépülőben lévő rendszer koherens és szisztematikus törekvéseket mutat arra, hogy a társadalmi csoportok közötti határokat élesebbé tegye, a közöttük létrejövő kommunikációs folyamatokat akadályozza és a saját szempontjai szerint irányítsa.” (73) Ezt a sarkos megállapításunkat a társadalmi kapcsolati hálózat és a nyilvánosság közvetítő szerkezetének polarizációjával, a Fidesz–KDNP támogatóinak egyre erősebb helyi szervezeti-hálózati beágyazottságával, valamint a politikai részvétel csökkenésével és online irányba történt elmozdulásával magyaráztuk. Jelen kutatásunkban hat-hat részvételi formára¹⁰ és szervezeti formához történő kötődésre¹¹ támaszkodva mutatjuk be a 2015 és 2021 között bekövetkező változásokat. 2018-ban és 2021-ben külön is megvizsgáljuk a lokális szervezetekhez való kötődést és az internetes aktivitást, amelyek a 2015-ös adatfelvételben még nem szerepeltek. Úgy véljük, hogy akár a politikai részvétel, akár a szervezeti háló egyértelműen a kormányzópárt számára kedvező irányú változásokat eredményez.

Elsőként a politikai részvétel tendenciáit jelezzük 2015 és 2021 vonatkozásában. Továbbra is fenntartjuk azt a metodológiai állítást, hogy az egyes integrációs csoportokon belüli időbeli változást nem tudjuk vizsgálni, ezért elsősorban az egy hullámon belüli, korábban még nem elemzett tendenciákra támaszkodunk. Min-

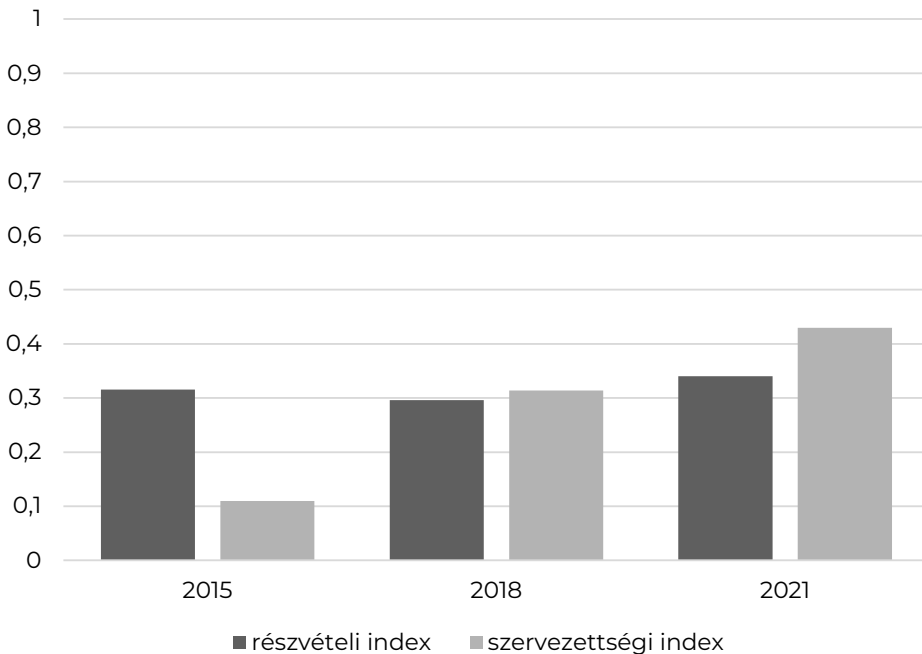
10 Kapcsolatba lépett politikussal vagy önkormányzati képviselővel; tevékenykedett egy politikai pártban, részt vett a rendezvényein; tiltakozó levelet, petíciót írt alá hagyományos vagy internetes formában; részt vett tüntetésen (demonstráción); szándékosan nem vásárolt, bojkottált bizonyos árucikkeket; pénzt adományozott civil szervezetnek.

11 Sportklub, (természetjáró, horgász stb.) sportegyesület; kulturális vagy hobbi kör (tánc, színjátszó, dalárda, filmklub, felolvasó kör, zenekar, hagyományőrző egyesület stb.); környezetvédelemmel foglalkozó szervezetek; vallási, egyházi szervezet; szakszervezet, szakmai (gazdasági, tudományos) kör, társaság; politikai (párt, politikai ifjúsági szervezet, közéleti kérdéseket felvállaló, polgári kör) szervezet.

den hullámra a hat összehasonlítható részvételi típusból és szervezeti kötődésből készítettünk egy részvételi és egy szervezeti indexet. Akár a politikai részvételt, akár a társadalmi hálót vizsgáljuk, 2015-höz képest 2021-re a társadalom növekvő elköteleződése és aktivizmusa rögzíthető. Különösen igaz ez a megállapítás 2018 és 2021 vonatkozásában (2015-ben mindkét témát kissé más kérdésstruktúrában kérdezték le). Többen vesznek részt politikai akciókban, és a hálózatosodás terén is érzékelhető változás következett be (a személyközi kapcsolatok és hálózatok alakulásáról részletesen lásd Dávid–Albert–Hajdu 2024). A lokális szintű részvétel (részt vett helyi esemény, közösségi megmozdulás szervezésében, részt vett lakossági fórumon) és szervezettség (kötődik szülői közösséghez, szomszédsági/lakóhelyi csoporthoz, nyugdíjas klubhoz) ugyanakkor érdemben nem változott 2018 és 2021 között.

5. ábra

A politikai részvételi index és a társadalmi szervezettség indexének átlagai

Forrás: KEP1, KEP2, KEP3

A politikai részvétel és a szervezeti háló közötti kapcsolat egyre szorosabbá vált 2015 és 2021 között: akik *tehát politikailag aktívabbak lettek, azok ezzel párhuzamosan társadalmi szervezetekhez is nagyobb valószínűséggel kapcsolódtak, és fordítva* (F4 táblázat). Ez azonban nem tökéletes lineáris együttjárás, inkább arról

van szó, hogy akinek semmilyen szervezeti kötődése sincs, az politikailag sem aktív – de önmagában egy szervezethez kötődés még nem jár együtt érdemi politikai részvétellel.

A mellékletben lévő F4 és F5 táblázat azt is jelzi azonban, hogy a rendszerteljesítmény indexei és a részvétel, illetve a szervezettség indexei közötti kapcsolat nem azonos. A politikai részvétel esetében az életvilág elégedettsége helyenként még csak nem is jár együtt, az országgyűlési bizalom csökkenő, ezzel szemben a demokráciával való elégedettség növekvő együttjárást mutat. Ez alapján időben előre haladva nem írható le semmilyen világos trend. Az biztosan látható, hogy messze nem az elégedetlen csoportok dinamikus politikai aktivizmusa következik be 2015 és 2021 között.

Nem úgy a szervezettség vonatkozásában. A háztartási kiadások fedezése és a szervezettség között növekvő, pozitív kapcsolat mutatható ki, ahogy a bizalom és a demokráciával való elégedettség szerint is, azonban ezekben az esetekben a korreláció nagyon gyenge kapcsolatot jelez. Az élettel való elégedettség azonban nem mutat egyértelmű trendet.

A politikai aktivizmus szintje emelkedett 2021-re. Bár a növekedés a társadalom vonatkozásában statisztikailag kevésbé robusztus, különösen a felső integrációs csoportokban mégis érdemi. Talán a részvétel vonatkozásában legnagyobb az eltérés, hogy míg 2015-ben és 2018-ban volt egy olyan alulintegrált integrációs csoport, ahol a politikai részvétel indexértéke meghaladta a skálaátlagot, 2021-re ez teljesen eltűnt. 2021-ben a politikai részvétel lényegében társadalmi elitcsoportokon belüli polarizált aktivizmusversennyé alakult (lásd 6. ábra). A két felülintegrált, kedvező helyzetben lévő integrációs csoporton kívül a politikai részvétel nem választási típusa elhanyagolható. A társadalmi ellenállás jelei az elitcsoportokon kívül nem olvashatók ki az adatokból.

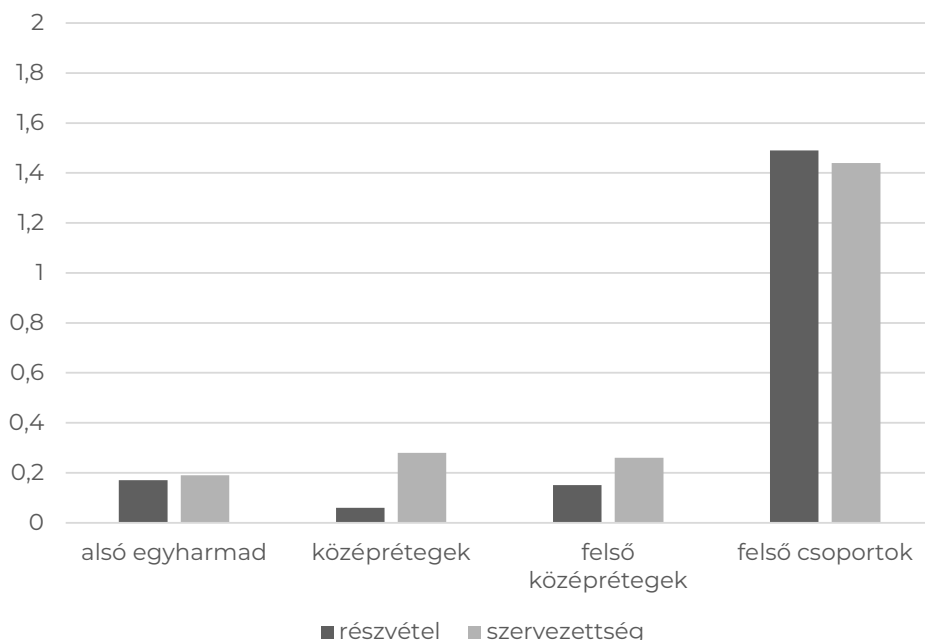
Ha a két felső integrációs csoport politikai részvételét pártpreferenciák alapján vizsgáljuk, nagyon érdekes eltérések írhatók le. A kapcsolatgazdag politikai aktívák között ugyanis a fideszesek politikai aktivizmusa a legmagasabb, a lokálisan integráltak között pedig az ellenzéki. A politikai részvételt tekintve az alsó integrációs csoportok között is van különbség, de elsősorban a pártos, illetve a párton kívüliek vonatkozásában.

2021-re – függetlenül attól, hogy az integrációs csoportok teljesen nem összehasonlíthatók – a magyar társadalom szervezeti hálója valamivel sűrűbbé vált. A vizsgált vallási, egyházi szervezetekhez, a politikai pártokhoz, a szakszervezetekhez, valamint az egyesületekhez (pl. sportegyesület, környezetvédő szervezet, kulturális szervezet) tartozás átlaga globálisan és integrációs csoportonként is jelentősen, helyenként duplájára nőtt. Azonban olyan alacsony a bázis akár 2015-

ben, akár 2018-ban, hogy az átlagosan 0,43-as kötődési átlagot (vagyis még fél szervezethez sem kötődnek a magyar társadalom tagjai) továbbra sem érdemes túlbecsülni. A legmagasabb kötődési átlaggal (2,8 szervezet) a lokálisan integráltak, majd 0,6-el a kapcsolatgazdag politikailag integráltak rendelkeznek.

6. ábra

A politikai részvételi index és a társadalmi szervezethez tartozás indexének átlagai strukturális rétegenként, 2021

Forrás: KEP3

Az egyes integrációs csoportokon belül a kapcsolatgazdag politikailag aktív szervezeti kötődései különböznek statisztikailag pártpreferencia alapján. Ebben a rétegben – ahogy erre az elemzés fenti szakaszában többször is utaltunk – jellegzetes pártos polarizáció jelei mutatkoznak, mert a Fidesz-szavazók, de egyes ellenzéki pártok támogatói körében is relatíve magas a szervezethez való tartozás. Ha az ellenzéket egy egységes tömbként elemezzük, akkor viszont a fideszesek szervezettsége statisztikailag szignifikánsan magasabb náluk, és jóval magasabb, mint az ismeretlen pártpreferenciájúaké. Tehát lehet, hogy ebben a rétegben vannak nagyszámú ellenzéki szavazók, akik kötődnek egyes szervezetekhez, de a Fidesznek még ennél is jelentősebb az elköteleződése. A lokálisan integráltak szervezeti kötődései ellenzék-kormány viszonylatban egyaránt relatíve magasak (közelítik a hármas értéket), ezért sincs statisztikai eltérés közöttük. Van viszont a

politikailag integráltaknál. A szervezeti kötődés tekintetében a fideszesek ebben a rétegben a legmagasabb értéket mutatják. A többi rétegen belül nincsenek jelentős különbségek, de a fideszesek szervezettsége majd minden integrációs csoportban még így is a legmagasabb.

Pártpreferenciák változása

A rendszer legitimitációját végső soron a pártpreferenciákon keresztül megvalósuló választói akarat adja meg. Véleményünk szerint azonban sem a rendszerteljesítmény, sem az ideológiai elköteleződés, sem a szervezettség és a részvétel tendenciái nem függetlenek attól, hogyan alakult 2015 és 2021 között a Fidesz támogatottsága. Az adatok alapján ugyanis a támogatottság igen jellegzetes képet mutat 2015 és 2021 között: a társadalom felső és alsó integrációs csoportjaiban egyaránt magas a támogatottsága. Felül, a kapcsolatgazdag politikailag aktívak körében, akik minden adatfelvételben a legjobb szociális mutatókkal rendelkeznek, a Fidesznek 2018-ban volt a legmagasabb támogatottsága, míg a kezdő és az utolsó vizsgálatnál nagyjából azonos teljes népességre vetített eredmények regisztrálhatók. Fontos különbség azonban, hogy az átlagos támogatottsághoz képest az előbbi esetben magasabb, míg 2021-ben alacsonyabb volt ebben az integrációs csoportban a Fidesz választottsága (ennek oka egyértelműen a Fideszen kívüli, ellenzéki oldal pártjai össztámogatottságának növekedése volt). Ebben a főleg relatíve magas jövedelmű, politikailag igen aktív, diplomásokból álló rétegben politikai polarizálódás következik be. A politikai polarizáció ugyanakkor addig nem veszélyes a hatalomra, amíg a saját oldalon megfelelő méretű és megfelelően magas részvételi szándékkal rendelkező rétegek vannak.

Álláspontunk szerint *a Fidesz 2014-es és 2018-as győzelmét a lokálisan integráltak létszámában nem túl nagy, fontosságában viszont kiemelkedő jelentőségű réteg körében látható mérésről mérésre növekvő támogatottsági arány kiemelkedő szerepet játszik (25-ről 44%-ra) (lásd erről a Kultúra és Közösség 2020/2. számában megjelent integrációs külön blokkot).* A helyi közélet irányításának kulcsszereplői épp e csoport tagjai. Olyan politikailag érdeklődő, lokális véleményvezérek (felső társadalmi rétegek) teszik ki ezt a csoportot, akik révén a Fidesz és az általa képviselt ideológia világosan detektálhatóvá válik a társadalom tagjai számára.

2015-ben és hangsúlyosan 2021-ben is található egy olyan csoport, amely leginkább a politikai rendszeren keresztül integrálódik (politikailag integráltak). A rendszerintegrációjuk kiemelkedő, mert a legmagasabb politikai intézményi bizalommal rendelkeznek, és a választási részvételi hajlandóságuk is a legmagasabb (Győri 2024). Társadalmi integrációjuk pedig leginkább a munkaerőpiachoz kapcsolódás révén kiemelkedő, azaz beilleszkedtek az Orbán-rezsim működésé-

5. táblázat

A kormányzópárt támogatottságának alakulása az integrációs csoportokban, 2015, 2018 és 2021 (teljes választókorú népesség, százalék)

2015	Kormány- párt	NT, NV	2018	Kormány- párt	NT, NV	2021	Kormány- párt	NT, NV
Kapcsolat- gazdag politikailag aktívak	29	48	Kapcsolat- gazdag politikailag aktívak	41	35	Kapcsolat- gazdag, politikailag aktív	28	30
Lokálisan integráltak	25	49	Lokálisan integrált	39	28	Lokálisan integrált	44	15
Munkaerőpi- acon integráltak	24	44	Normaköve- tő, munka- erőpiacon integrált	23	56	Politikailag integrált	56	26
Rendszer- integráltak	33	42	Normaszegő, munkaerő- piacon integrált	36	39	Normakö- vető kapcsolat- gazdag	28	44
Gyengén integráltak	23	50	Kirekesztett alulintegrált	29	40	Normaköve- tő, munka- erőpiacon integrált	15	47
Normaköve- tő dezinteg- ráltak	7	74	Normaköve- tő dezinteg- rált	25	52	Dezintegrá- ciótól veszé- lyeztetett	31	35
Dezintegrált kirekesztet- tek	18	47	Normaköve- tő aktívak	31	37	Norma- követő dezintegrált	34	37
Összesen	24	50	Összesen	31	44	Összesen	32	36

Az átlagnál magasabb értékek kiemelve

Forrás: KEP3

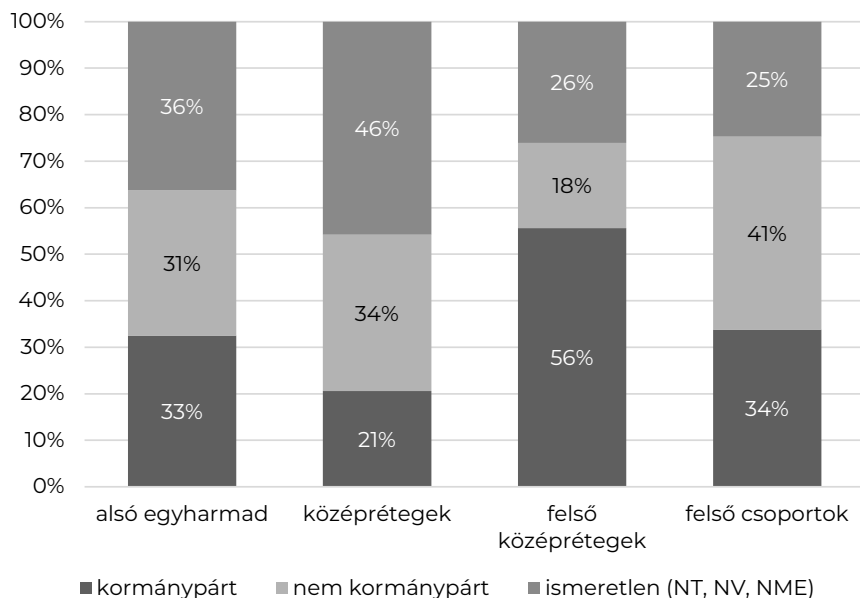
be, megtalálták a helyüket és szerepüket. Mindamellet olyan magas ekvivalens jövedelmi átlaggal rendelkeznek, aminek a megvédése különösen fontos lehet számukra. Talán nem túlzás őket egyfajta nyertes, felső középréteggként aposztrofálni, amelyben a legmagasabb, 56% a kormányzópárt támogatottsága.

A két legalsó, társadalmi helyzetüket tekintve kedvezőtlen jellemzőkkel rendelkező integrációs csoportban (Győri 2024) statisztikailag szignifikáns módon növekedett a kormányzópárt választottsága úgy, hogy a Fideszen túli pártok együttes támogatottsága némileg emelkedett, vagy alig változott, viszont az ismeretlen preferenciájúaké szignifikánsan csökkent. A két alsó, dezintegrált csoportban tehát – szemben a kapcsolatgazdag politikailag aktívakkal – nem pártos polarizáció történik, hanem úgy csökken az el nem köteleződés, a pártszimpátián kívüliség, hogy az aktívá váló csoportok egyértelműen a kormányzópárt mögé sorakoznak fel.

Harmadik hipotézisünkben azt feltételeztük, hogy a kormányzópárt támogatottsága minden integrációs rétegben elég magas ahhoz, hogy a politikai rendszer által az életvilág szintjén megjelenő esetleges ellenállási gócpontok lokalizálhatók és eliminálhatók legyenek. Míg 2015-ben volt olyan integrációs csoport, ahol a kormányzópárt támogatottsága 10% és még egy, ahol 20% alatti volt, 2018-ban az átlagos támogatottsághoz képest a szórás csökkent, egyenletesebbé vált a kormányzópárt elfogadottsága. 2021-ben az integrációs rétegek közötti kormánytámogatottság különbsége jelentősen nőtt, de egyetlen olyan csoport sincs, amelyben drámaian alacsony lett volna a Fidesz elfogadottsága (sőt, ahogy jeleztük, kétfőben 40% felé emelkedett). Azt feltételezzük, hogy mindez a fentebb elemzett ideológiai kijegecesedéssel, egész pontosan egy következetes identáspolitikával járt együtt. Míg az alsó és a felső rétegeknél a választásokat megelőző fél évvel már relatíve alacsony volt a szabad ve gyértékű szavazói réteg (ismeretlen preferenciájúak), addig a középréteg jelentős része még megszólítható volt (46%) megfelelő üzenetekkel.

7. ábra

A kormányzópárt, más pártok, valamint az ismeretlen preferenciájúak* támogatottsága, 2021 (százalék)

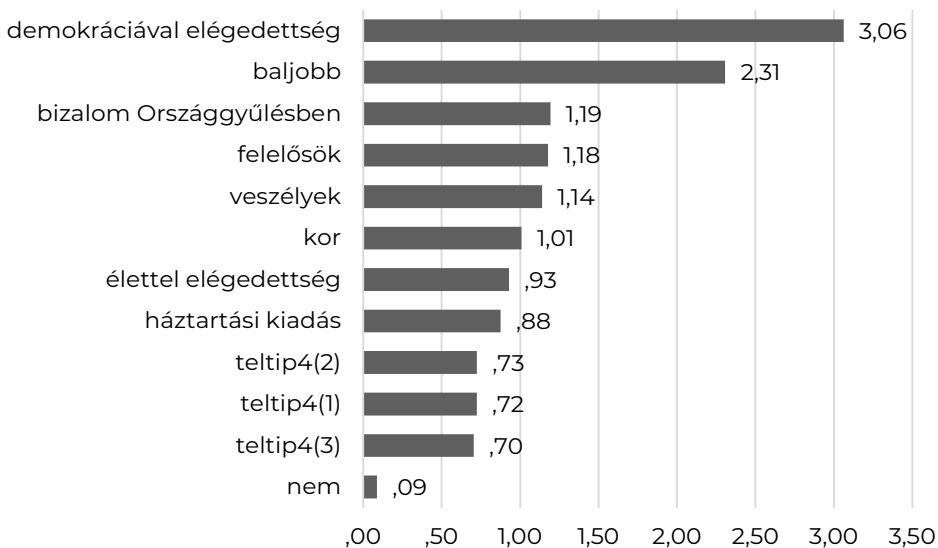

*ismeretlen preferenciájúak: nem tudja, melyik pártra szavazna; nem mondja meg, hogy melyik pártra szavazna; nem kíván elmenni egy most vasárnap esedékes parlamenti választásra.

Forrás: KEP3

Elemzésünk utolsó lépéseként egy bináris logisztikus modell segítségével vizsgáltuk, hogy 2021-ben a fentebb vizsgált elégedettségi és teljesítményt mérő tényezők – ideológiai besorolás, veszély-, ellenségkép-konstrukciók, illetve a részvétel és szervezettség – milyen módon hatott a Fidesz-KDNP választottságára. Kontrollváltozóként bevontuk a nemet, az életkort, az állandó lakhely település-típusát (kategorialis változóként), valamint az iskolázottsági szintet. A mellékletben közölt modell (F6. táblázat) és a 8. ábra alapján azok szavaznak nagyobb valószínűséggel a Fideszre, akik elégedettek a demokráciával ($\text{ExpB}=3,06$), akik a baloldali-jobboldali skálán inkább jobboldalon találhatók, a nők ($\text{ExpB}=0,087$), míg az ellenségkonstrukciók, valamint a Magyar Országgyűlés iránti bizalom hasonlóan valószínűsíti a Fideszre szavazást. De jól láthatóan a legfontosabb tényező, ha a választópolgárok elégedettek a demokráciával, ehhez képest a rendszerteljesítmény életvilág szintjén mérhető teljesítménye (hogyan tudja fedezni a háztartási kiadásait, mennyire elégedett az életével) másodlagos. A részvételnek és a szervezettségnek – valamint az iskolázottságnak – nincs kapcsolata a kormányzópárt támogatottságával, ennél dominánsabb egy érzet és identitás kialakítása, aminek a következménye egy egységes, egyre inkább bezáruló és erősen átideologizált világkép kialakítása.

8. ábra
A kormányzópártra szavazás bináris logisztikus modellje,
Exp B értékek ábrázolva*

Az ábrán csak a szignifikáns kapcsolatok kerülnek bemutatásra.

Forrás: KEP3

Összefoglalás és konklúzió

2008-ban jelent meg Kolosi Tamás és Tóth István György tanulmánya „A rendszerváltás nyertesei és vesztesei – generációs oldalnézetből” címmel. A szerzőpáros több, témánk szempontjából is alapvető állítást tesz a rendszerváltás folyamatával és társadalmi hatásaival kapcsolatban. Ezek közül is kiemelendő az a gondolatuk, hogy a magyar átmenet egy „*sajátos kombinációból egy másik sajátos kombinációba történt változást*” jelenti (Kolosi–Tóth 2008:17, a szerzők saját kiemelése). A rendszerváltás egy olyan intézményi átalakulás, amely már meglévő politikai-gazdasági-társadalmi folyamatokra építő „fokozat”, ahol a korábbi működési jellemzők hatnak a később létrejött, új konstellációra. Ebben az értelemben az Orbán-rezsimben történő átalakulások nem érthetők meg anélkül, hogy ne értelmeznénk a posztoszocializmus 1989/1990 és 2010 közötti időszakát.

Kolosiék szerint Magyarországon a rendszerváltás tulajdonképpen egy nagyon hosszú, majd 20 éves átmeneti időszak eredménye, ami az 1980-as évek elején indul – méghozzá a kapitalizmus csíráit jelző gazdasági munkaközösségek/vállalati gazdasági munkaközösségek létrejöttével –, és egészen a tényleges intézményi átalakulásig, azaz az 1990-es évek végéig tart. Azt állítják ugyanis, hogy a rendszerváltás nem ér véget az 1990-es szabad választásokkal, hanem szükséges az új, kapitalizmusra épülő liberális demokrácia megerősítése legalább egy választással. A választásszociológiai szakirodalom ezzel a felfogással egyező módon azon az állásponton van, hogy a kritikus (rendszerváltó) választást általában egy ún. megerősítő típusú választás követ, amely megadja a legitimitást a létrejövő új konstellációnak (Norris–Evans 1999).

Pataki (1993) úgy látja, hogy a rendszerváltás folyamatában az állampolgárok nemcsak a szabadságjogok adta keretben csalódtak, hanem az egyenlő esélyek érvényesülését sem tapasztalták: tehetetlenségérzés, egzisztenciális szorongás és társadalmi kimerülés kísérte végig a rendszerváltást követő éveket. A magyar társadalom számára legfontosabb elvárások, az életszínvonal jelentős emelkedése nemhogy nem következtek be (a foglalkoztatás erőteljes szűkülése, a munkanélküliség 700 000 fő körüli tetőzése 1993-ban), hanem olyan gazdasági válság és ezzel párhuzamosan olyan társadalmi lesüllyedés (Kolosi–Tóth 2008) alakul ki a rendszerváltás korai időszakában, ami 1991-re lényegében megvonta a társadalmi legitimitást a rendszertranszformációtól (Böcskei–Szabó 2021:27). Nem véletlen, hogy a Medián 1997-es kutatása alapján a magyar társadalom kétharmada (64%) a rendszerváltás vesztesének tartotta magát, a nyertesek aránya mindössze 6% volt (Hann 1998:697), és a Sofres Modus kutatásai szerint 1991 és 1998 között egyetlen olyan év sem akadt, amikor a demokrácia fejlődésével a magyar állampolgárok legalább egyharmada elégedett lett volna (Lengyel–Tóth–Vinczellér 1998).

A kapitalizmus mint gazdaságszervező elv és a liberális demokrácia mint politikai működési forma összekapcsolódott a társadalomban, és a kapitalizmus negatív társadalmi következményei a demokrácia kudarcaként fogalmazódtak meg. Ehhez járult, hogy a társadalom a demokrácia működéséhez a politikai szereplők közötti kibékíthetetlen, folyamatos és az időben előre haladva egyre mélyülő konfliktusát kapcsolta hozzá (Kéri 2010).

Kolosi és Tóth úgy véli, hogy a rendszerváltás harmadik szakasza, azaz az 1990-es évek második fele és a kétezres évek legeleje tekinthető társadalmi szempontból a posztszocializmus legsikerültebb időszakának, mert érdemben lassult az egyenlőtlenségek növekedése. A rendszerváltás pozitív eredményei tehát ebben a múlt, mindössze 3-4 évig tartó korszakban voltak kézzelfoghatók a magyar társadalom számára. Ezt követően azonban újra az egyenlőtlenségek erősödése, a társadalmi dezintegráció jellegzetes formái erősödtek fel Magyarországon. Állításuk szerint 2007-ben „az egyenlőtlenségek aggregált nagysága lényegében az 1990-es évek közepén mértnek felelt meg” (Kolosi–Tóth 2008:27).

Ebbe a kedvezőtlen társadalmi helyzetbe érkezett a 2006 őszén kirobbant politikai válság (az őszi beszéd és politikai következményei) és a 2008/2009-es gazdasági válság, ami lényegében eldöntötte a posztszocializmus időszakában kialakult kapitalizmus és politikai rendszer sorsát (Böcskei–Szabó 2021). Az *Orbán-rezsim valójában nem 2010-ben jutott hatalomra* (Szabó 2015), hanem három lépésben fokozatosan: 2006-ban, 2008-ban és 2009-ben. Első lépésben, azaz 2006-ban kialakul a kettős hatalom, mert ugyan a központi irányítás továbbra is a balliberális kormányzat kezében összpontosul, de az önkormányzatok többségét a Fidesz kezdi el irányítani. Ezt követi a 2008-as érvényes és eredményes ún. szociális népszavazás, ami egyrészt kijelöli a központi hatalom cselekvési korlátait, másrészt politikai kommunikációs szempontból elveszi a Gyurcsány–Bajnai-kormányok napirendformáló képességét. Végül pedig 2009-ben, amikor az EP-választáson relatíve magas részvétel mellett a Fidesz–KDNP először nyer 50%-ot meghaladó aránnyal (56,36%), és mutatja meg valódi politikai erejét.

A 2000-es évek második felében tehát olyan folyamatok zajlottak Magyarországon, amelyek egyszerre érintették a gazdasági, a politikai és a társadalmi alrendszert. A gazdasági hanyatlás nyomán felgyorsult társadalmi egyenlőtlenségek összekapcsolódtak a politikai rendszer válságának folyamatával, azaz habermasi értelemben vett *klasszikus legitimációs válság jön létre Magyarországon. A társadalom számára a baloldali, liberális pártok által irányított politikai alrendszer teljesítménye, amely a demokrácia működésében, a gazdaság hanyatlásában és a társadalmi egyenlőtlenségek – Kolosi és Tóth által jelzett – felerősödésében jelent meg, kritikán aluliként rögzült.*

Böcskei és Szabó (2021) nyomán a 2010-es kritikus választást (Enyedi-Benoit 2011) összességében felfoghatjuk a rendszerváltás és a posztszocializmus lezárásaként, egy hosszú, az 1980-as években kezdődő és 2010-ig tartó átmenet egy aktusban történő összesűrűsödéseként. Álláspontunk szerint 2010-re a dolgok lényegében eldőlték a társadalom jó részében. *A demokrácia nem szervesült a magyar társadalomban, mert az egyének szintjén a teljesítménye gyenge volt, ráadásul dezorientációval, dezintegrációval és társadalmi konfliktusokkal párosult.* A magyar választópolgárok így 2010. április 11-én és 25-én megadták a Fidesz-KDNP-nek azt a többségi felhatalmazást, amelynek üzenete nagyon egyszerűen dekódolható: olyan hatalomra van szükség, amely képes felülkerekedni a dezintegrációs, dezorientációs folyamatokon. Az eszköz pedig szinte mindegy, ha annak eredménye a társadalom jelentősebb csoportjai számára valamiféle pozitív attitűddel és/vagy tényleges pozitív kimenetellel párosul.

A társadalom számára rendelkezésre álló jövedelmek és ennek következtében a fogyasztás kétségtelenül növekedett az Orbán-rezsim egyes időszakaiban. 2013 óta – a koronavírus-járvány által sújtott 2020-as évet kivéve – egészen 2022-ig jövedelemnövekedés regisztrálható. A társadalom jelentős csoportjai azt érezték, hogy az Orbán-rezsimben van munkájuk és ezáltal megbecsültségük, presztízsük (a foglalkoztatottsági ráta a rendszerváltás utáni legmagasabb szintre jutott 2022/2023-ra), jövedelmi és fogyasztási többlethez jutnak (a posztszocializmus időszakához képest magasabb életszínvonal, benne a 13. havi nyugdíj, a családtámogatások, adókedvezmények), ezért minden hibája ellenére érdemes szavazataikkal megvédeni a kialakult politikai konstellációt. Ebben az értelemben a 2010-ben felálló, majd megszilárduló *Orbán-rezsimen csak részleges teljesítménykényszer volt* –, és *amíg a helyzet és annak érzete legalább részben jobb, kedvezőbb, mint a posztszocializmus idején, a rendszer működése* – minden hibája ellenére – *elfogadható.*

Tanulmányunkban azt vizsgáltuk, hogy ez utóbbi érzetet hogyan, milyen kettős integrációs és dezintegrációs mechanizmusok révén sikerült elérnie a Fidesznek. Hangsúlyozzuk, hogy véleményünk szerint az Orbán-rezsimnek vannak olyan eredményei akár a foglalkoztatottság, akár a jövedelmek, akár a fogyasztás terén, amelyeket egyes társadalmi rétegek tényleges eredményként, értékként foghatnak fel, és szavazataikkal feltétlenül meg kívánnak védeni, ez azonban nem cáfolja állításunkat: az Orbán-rezsim fennmaradása nem feltétlenül annak teljesítményén múlik.

Elemzésünkben Jürgen Habermas elméletére támaszkodtunk, amikor azt állítottuk, hogy a rendszer Magyarországon különösebb ellenállás nélkül hatol be az életvilágba. Nem az a kérdés, hogy ez milyen mélységű, hanem hogy az eset-

leg érzékelt behatolással szemben miért nem fejt ki ellenállást a magyar társadalom.

A tanulmányunkban azt állítottuk, hogy Magyarországon megszilárdult egy erős jobboldali identitás és szervezett világkép, ami elvileg lehetővé teszi a kormányzati teljesítménytől független választói támogatás kialakulását. A rendszer kétféle módon hatol be az életvilág szintjére. Egyrészt pacifikálja és dezintegrálja a társadalmat, másrészt integrátorként maga válik a társadalmi szervezeti háló egyik irányítójává. Végül pedig úgy véltük, hogy a kormányzópárt támogatottsága minden integrációs csoportban elég magas ahhoz, hogy az életvilág szintjén megjelenő ellenállási gócpontok lokalizálhatók és eliminálhatók legyenek.

Vizsgálatunk során – erős megszorításokkal – időbeli összehasonlításokat tettünk az integrációs csoportokra és 2021-re vonatkozóan, az ebből létrehozott strukturális rétegek politikai integrációjával kapcsolatban. Vizsgáltuk a rendszerteljesítmény mutatóit (életvilág szintjén az élettel való elégedettség és a háztartási jövedelmek fedezése, rendszer szintjén a demokráciával való elégedettség és a Magyar Országgyűlésbe iránti bizalom), az ideológiai elköteleződést, a szervezett világképet (ellenségek és felelősök), a szervezettség és a részvétel mutatóit, legvégül pedig a pártpreferenciát. Úgy véljük, hogy ezek a mutatók, ha nem is közvetlenül, de képesek betekintést nyújtani a rendszer és életvilág kapcsolatának változásaiiba.

2018 és 2021 között – ha nem is nagyságrendekkel, de – emelkedett a szubjektív elégedettség átlaga. Ez igaz a háztartási kiadások fedezésére éppúgy, mint az élettel való általános elégedettségre. Nem állítható ugyanez a rendszerteljesítményt közvetlenül mérő két másik változóval kapcsolatban (a demokráciával való elégedettség és a Magyar Országgyűlésbe vetett bizalom), ott ugyanis inkább csökkenés vagy stagnálás regisztrálható. Az életvilág szintjén megjelenő elégedettségi mutatók a rendszerteljesítményt mérő két változóval gyenge, helyenként pedig nem szignifikáns kapcsolatot jeleznek. Különösen igaz ez a felső és felsőközép strukturális rétegekre, akik a szubjektív helyzetüket részben vagy egészben (különösen az anyagi/jövedelmi dimenziót) függetleníteni tudják a rendszer működésétől. Ebben az értelemben a rendszer elfogadottsága csak áttételes kapcsolatban lehet a rendszer teljesítményével. Azt tapasztaltuk, hogy 2021-ben az alsó egyharmadban található csoportok, bár a legnehezebben tudják fedezni a kiadásait és ők a legkevésbé elégedettek az életükkel, mégis a rendszerteljesítmény két indexe nem a körükben legalacsonyabb. A rendszerteljesítmény megítélését más dimenziók mozgathatják.

Elemzésünk világosan mutatja, hogy az ideológiai tényezők működése teljesen intuitív, azaz *2018 és 2021 között az életvilág szintjén bekövetkező kismértékű*

elégedettségnövekedés mellett a rendszer számára igencsak kedvező ideológiai eltolódás is lezajlik, miközben egyes rétegeken belül erőteljes polarizáció következett be. 2021 őszére olyan strukturális rétegek alakulnak ki, amelyek jobboldaliak vagy kifejezetten jobboldali orientációjúak, így más mechanizmusokkal együtt nyitottá válnak a kormányzat politikai kommunikációs üzenetei iránt.

Ezek a politikai kommunikációs üzenetek a 2015-ös migrációs válság óta erősen építenek az ellenségek és a veszélyek hangsúlyozására. Ennek célja a táboron belüli homogenizáció és a politikai polarizáció erősítése. Arra a következtetésre jutottunk, hogy a magyar társadalomban 2018-hoz képest 2021-re szorosabban összetapadnak a legfontosabb ellenség- és veszélykonstrukciók. Az adatokból látható, hogy a kormánypárti üzenetek elsősorban a médián és az identitáspolitikán keresztül szervezett és egységes világképpé rögzülhetnek a társadalomban.

Úgy tűnik, hogy ezen üzenetekkel és erős kormányzati polarizációs szándékkal szemben a társadalom teljesen eszköztelen. A választáson túli részvétel alacsony, a szervezeti háló pedig gyengén szövött. Tulajdonképpen kizárólag a felső társadalmi rétegekre korlátozódik a morális és normatív ellenállás valamiféle csírája, ezt azonban a politikai kommunikáció elitcsatározásként, kultúrharcként, egyfajta zárványként tudja bemutatni. Mindamelllett az eredményeink azt is alátámasztják, hogy a szervezeti háló az egyes integrációs csoportokban gyakran a fideszes szavazók által domináltak, a helyi társadalom mobilizációjában gyakran ők az integrátorok.

A lokális társadalom szervezését és irányítását kulcsfontosságúnak tartjuk a politikai integrációs mechanizmusok működése szempontjából. A lokálisan integráltaknak ugyanis több mint a négytizede a kormánypárt szavazója, e csoport tagjai pedig igen intenzíven vehetnek részt a kisvárosok, kisebb települések, de nagyobb városok egyes községeiben is a helyi közélet és az egységes identitás kialakításában. Érdemes felhívni a figyelmet még egy integrációs rétegre, az ún. politikailag integráltakra. E csoport tagjai a legmagasabb politikai intézményi bizalommal rendelkeztek 2021-ben, és a választási részvételi hajlandóságuk is a legmagasabb. Társadalmi integrációjuk pedig leginkább a munkaerőpiachoz kapcsolódás révén kiemelkedő, azaz szervesen beilleszkedtek az Orbán-rezsim működésébe, megtalálták a helyüket és a szerepüket. Talán nem túlzás őket egyfajta nyertes felső középréteggént aposztrofálni, akik erősen érdekeltek a rezsim fennmaradásában.

Ennek záloga pedig a választási győzelem. Adataink bizonyítják, hogy a Fidesz-szavazó minden integrációs csoportban erősen jelen van, a felső középrétegek körében pedig egyenesen domináns szereplő. Legalul és legfelül pedig min-

den harmadik kérdezett fideszesnek vallja magát. Úgy véljük, hogy különösen érdekes az a regressziós modell, amely a Fideszre való szavazás tényezőit vizsgálja. Ebből ugyanis – hipotézisünknek megfelelően – éppen az derül ki, hogy az ideológiai elköteleződés és a demokráciával való elégedettség a két legfontosabb dimenzió, ami a szavazást befolyásolja. Ezzel szemben a rendszer életvilág szintjén érzékelhető teljesítménye másodlagos a konstruált világképhez képest.

Úgy véljük, hogy az elemzések megerősítik a hipotéziseinket. *2021-re ténylegesen létrejött Magyarországon egy olyan jobboldali identitás és szervezeten konstruált, mediatizált világkép, ami lehetővé teszi a kormányzati teljesítményfüggetlen választói támogatás kialakulását.* A rendszer pacifikálta és dezintegrálta a társadalmat, a rendszerellenállás a felső társadalmi rétegek egyes alcsoportjaira korlátozódik, másrészt pedig egyes integrációs csoportokban maga válik a társadalmi szervezeti háló integrátorává. Végül pedig a fentiek együttesen ahhoz vezetnek, hogy a kormányzópárt támogatottsága minden integrációs csoportban elég magas ahhoz, hogy az életvilág szintjén megjelenő esetleges ellenállási góc-pontok politikai kommunikációs eszközökkel ellehetetleníthetők legyenek.

Vajon lehetséges-e a hatalom megtartása rendszerteljesítménytől függetlenül nyílt diktatúra eszközei nélkül? A magyar eset azt sugallja, hogy lehet, hiszen az elmúlt néhány évben a rendszer konszolidációja, beágyazottságának és elfogadottságának növekedése lényegében annak ellenére ment végbe, hogy a kedvező gazdasági környezet 2019 után megváltozott. 2020-tól kezdve az ország több válsághelyezettel szembesült (pandémia, orosz–ukrán háború, ennek nyomán kitört energiaválság, majd gazdasági és megélhetési válság), de a 2022-es nagyarányú választási győzelem arra utal, hogy a legitimitáció – legalábbis a legutóbbi választásokig – töretlennek bizonyult.

A kutatásnak abba az irányba lenne érdemes továbblépnie, hogy a magyar tapasztalatokon nyugvó vizsgálatokból egy, a nemzetközi, összehasonlító vizsgálatok által is alkalmazható, a rendszerteljesítmény különböző elemeit mérő modellt dolgozzon ki. A különböző nemzetközi példák arra utalnak, hogy egy ilyen modell létrehozása és tesztelése jelentős muníciót adhatna a demokratikus ellenállóképességgel foglalkozó kutatásoknak. A 2023-as lengyelországi választások kimenetele például arra utal, hogy a viszonylag széles támogatottsággal rendelkező autokratizáló hatalommal szembeni ellenállás is lehet eredményes, míg a török példa (a rengeteg áldozatot követelő földrengés és a jóval magasabb infláció) mintha a magyar helyzetenél is plasztikusabban mutatná, hogy a rendszer teljesítménye és a hatalom megtartása el is válhat egymástól. Az integrációs logika megadja a kutatók számára azt a lehetőséget, hogy a társadalom belüli folyamatokat komplex módon elemezhesék.

Hivatkozások

- Ágh, A. (2013) The triple crisis in Hungary: The „Backsliding” of Hungarian Democracy after Twenty Years. *Romanian Journal of Political Science*, 13(1), 25–51.
- Angelusz R. – Tardos R. (2005) A választói tömbök rejtett hálózata. In Angelusz R. – Tardos R. (szerk.) *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 65–159.
- Arato, A (2019) Socialism and populism. *Constellations*, 26(3), 464–474.
- Bognár, É. – Sik, E. – Surányi, R. (2018) *The case of Hungary – de Wilde goes wild*. CEASEVAL Report, Chemnitz. Elérhető: https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/project_papers/ceaseval/the_case_of_hungary_de_wilde_goes_wild [Letöltve: 2020-05-20].
- Bozóki A. – Hegedűs D. (2017) A kívülről korlátozott hibrid rendszer. Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében. *Politikatudományi Szemle*, 26(2), 7–32.
- Böcskei B. – Szabó A. (2021) *Rendszerváltás 30. Elvárások – fontosságok – érvényesülések: a rendszertranszformáció és 30 évének lakossági megítélése*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet.
- Csurgó B. (2024) Lokalizáció és integráció. A lokálisan integráltak társadalmi sajátosságai és integrációs szerepük. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 2. kötet*. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 73–102.
- Dávid B. – Albert F. – Hajdu G. (2024) A kapcsolathálózati tipológia változása és jelentősége a társadalmi integráció szempontjából 2015–2021 között. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 1. kötet*. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 277–320.
- Delbos-Corfield, G. (2022) *Interim report on the proposal for a Council decision determining, pursuant to Article 7(1) of the Treaty on European Union, the existence of a clear risk of a serious breach by Hungary of the values on which the Union is founded* (Report No. A9-0217/2022). European Parliament. Elérhető: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0217_EN.html [Letöltve: 2024-02-01].
- Dubcsik Cs. – Szabari V. (2015) Elméleti bevezető az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című OTKA kutatáshoz. *socio.hu*, 3, 44–63. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.44>.
- Easton, D. (1975) A Re-Assessment of the Concept of Political Support. *British Journal of Political Science*, 5(4), 435–457. <https://doi.org/10.1017/S0007123400008309>.
- Edwards, M. (2009) *Civil society*. Cambridge: Polity.
- Enyedi Zs. – Benoit, K. (2011) Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal–jobb dimenzióban. In Enyedi Zs. – Szabó A. – Tardos R. (szerk.) *Új képlet. Választások Magyarországon, 2010*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 17–42.
- Enyedi Zs. – Fábián Z. – Tardos R. (2014) Pártok és szavazók, 2002–2014. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2014*. Budapest: TÁRKI Társadalomkutatási Intézet, 532–557.
- Farkas E. – Patkós V. (2020) Boldogok a kormánypártiak. *socio.hu*, 10(4), 1–22. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2020.4.1>.
- Farkas E. – Böcskei B. – Szabó A. (2022) Egy az ország, ha vakcina, kettő, ha tudomány. Tudomány- és vakcinaszkeptizmus az ideológiák és pártos polarizáció tükrében Magyarországon. *socio.hu*, 12(2), 24–40. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.2.24>.
- Fleck, Z. – Kovács, Á. – Körtvélyesi, Zs. – Mészáros, G. – Polyák, G. (2022) The changes undermining the functioning of a constitutional democracy. *MTA Law Working Papers*, 9(9). Elérhető: <https://hdl.handle.net/1814/74524> [Letöltve: 2024-02-01].

- Gerő M. (2012) A civil társadalom néhány trendje Magyarországon 1990 után. In Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Argumentum – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 317–342.
- Gerő M. – Szabó A. (2015) *Politikai tükör. Jelentés a magyar társadalom politikai gondolkodásmódjáról, politikai integráltságáról és részvételéről, 2015*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont. Elérhető: https://szociologia.tk.hun-ren.hu/uploads/files/2015/poltukor_online.pdf [Letöltve: 2024-02-01].
- Gerő M. – Szabó A. (2017) A társadalom politikai integrációja. A politikai értékcsoporthok. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest–Szeged: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Belvedere Meridionale, 117–153.
- Gerő M. – Szabó A. (2019) *A magyar társadalom és a politika, 2019. A magyar társadalom politikai gondolkodásmódja, politikai integráltsága és részvétele 2018 őszén*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Gerő, M. – Sik, E. (2020) *The Moral Panic Button: Construction and consequences. In Europe and the Refugee Response*. London: Routledge, 39–58. <https://doi.org/10.4324/9780429279317-4>.
- Gerő M. – Szabó A. (2020) Struktúra és cselekvés. A politikai integráció mechanizmusai. In Kovách I. (szerk.) *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban, 2020*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum, 45–82.
- Goode, E. – Ben-Yehuda, N. (1994) Moral Panics: Culture, Politics, and Social Construction. *Annual Review of Sociology*, 20, 149–171. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.20.080194.001053>.
- Győri Á. (2024) Integrációs csoportok 2021-ben. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 2. kötet*. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 277–290.
- Habermas, J. (1994) *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Habermas, J. (2011) *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hajdu G. (2012) Bizalom, normakövetés és társadalmi részvétel Magyarországon a rendszerváltás után. In Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Argumentum – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 45–62.
- Hann E. (1998) A politikai közvélemény a Medián kutatásainak tükrében. In Kurtán S. – Sándor P. – Vass L. (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 1997-ről*. Budapest: DKMKA, 689–709.
- Huszár Á. (2022) A Fidesz-támogatók előre mennek, az ellenzékiek meg hátra? Osztályszavazás Magyarországon. In Böcskei B. – Szabó A. (szerk.) *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022*. Budapest: Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 87–111.
- Kéri L. (2010) *A rendszerváltás krónikája 1988–2009*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Kern T. – Szabó A. (2011) A politikai részvétel alakulása Magyarországon 2006–2010. In Tardos R. – Enyedi Z. – Szabó A. (2011) *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 17–56.
- Kiss B. (2015) Integráció és politika. *socio.hu*, 5(3), 84–104. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.84>.
- Kolosi T. – Tóth I. Gy. (2008) A rendszerváltás nyertesei és vesztesei – generációs oldalnézetből. Tíz állítás a gazdasági átalakulás társadalmi hatásairól. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 2008*. Budapest: TÁRKI Társadalomkutatási Intézet, 15–45.

- Kovách I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2016) A magyar társadalom integrációs és rétegződésmodelljei. *Szociológiai Szemle*, 26(3), 4–27.
- Kovách I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2018) Az integrációs modell érvényessége. *Szociológiai Szemle*, 28(3), 22–42. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2018.3.2>.
- Kovách I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2020) A magyar társadalom integrációja 2015, 2018. In Kovách I. (szerk.) *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum, 59–88.
- Kuti, É. (2017) Hungary. In Vándor, P. – Traxler, N. – Millner, R. – Meyer, M. (szerk.) *Civil Society in Central and Eastern Europe: Challenges and Opportunities*. Vienna: ERSTE Stiftung, 58–75. Elérhető: https://www.erstestiftung.org/wp-content/uploads/2020/02/civil_society_studie_issue_el-1.pdf [Letöltve: 2019-05-01].
- Lengyel E. – Tóth A. – Vinczellér E. (1998) Magyar és közép-európai lakossági vélemények a gazdaságról, politikáról és az európai együttműködésről 1997-ben. In Kurtán S. – Sándor P. – Vass L. (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 1997-ről*. Budapest: DKMKA, 728–752.
- Magyar B. – Madlovics B. (2023) Európa és a lengyel választások a magyar autokrácia tükrében. *444.hu* Elérhető: <https://444.hu/2023/10/19/europa-es-a-lengyel-valasztasok-a-magyar-autokracia-tukreben> [Letöltve: 2024-02-01].
- McCoy, J. – Somer, M. (2019) Toward a Theory of Pernicious Polarization and How It Harms Democracies: Comparative Evidence and Possible Remedies. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 681(1), 234–271. <https://doi.org/10.1177/0002716218818782>.
- Medve-Bálint G. – Boda Zs. (2014) Ki szegényebb, jobban bízik? Az anyagi helyzet, a gazdasági fejlettség és a jövedelmi egyenlőtlenségek hatása az intézményi bizalomra Kelet-Közép-Európában. *socio.hu*, (4)4, 56–86. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2014.4.56>.
- Metz R. – Árpási B. (2020) Miért sereglünk a vezetők köré, ha baj van? A koronavírus-járvány nemzetegyesítő hatása. In Körösné A. – Szabó A. – Böcskei B. (szerk.) *Vírusba oltott politika. Világjárvány és politikatudomány*. Budapest: TK Politikatudományi Intézet – Napvilág Kiadó, 31–43.
- Mueller, J. E. (1970) Presidential Popularity from Truman to Johnson. *The American Political Science Review*, 64(1), 18–34. <https://doi.org/10.2307/1955610>.
- Norris, P. – Evans, G. (1999) Introduction: Understanding Electoral Change. In Norris, P. – Evans, G. (szerk.) *Critical Elections. British Parties and Voters in Long-Term Perspective*. London: SAGE, xix–xl. <https://doi.org/10.4135/9781446218518.n15>.
- Oross D. – Szabó A. (2019) *A politika és a magyar fiatalok*. Budapest: Noran Libro Kiadó.
- Oross D. – Szabó A. (2023) Új pártok és szavazók az Orbán-rezsimben. In Sonnevend P. et al. (szerk.) *Homo Politicus: Ünnepi tanulmányok a 80 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Budapest: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 253–268.
- Pálné Kovács, I. (2020) Az önkormányzás álma és valósága Magyarországon: 1990–2020. *Comitatus: Önkormányzati Szemle*, 30(236), 3–12.
- Pataki F. (1993) *Rendszerváltás után: társadalomlélektani terepszemle*. Budapest: Scientia Humana.
- Patkós V. (2019) *Szekértáborharc. Eredmények a politikai megosztottság okairól és következményeiről*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont – MTA Kiválósági Kutatóhely Politikatudományi Kutatóintézete – Napvilág Kiadó.
- Polyák, G. (2019) Media in Hungary: Three pillars of an illiberal democracy. In Połońska, E. – Beckett, C. (szerk.) *Public Service Broadcasting and Media Systems in Troubled European Democracies*. Cham: Palgrave Macmillan, 279–303. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02710-0_13.

- Róbert P. – Szabó A. (2017) „Magad uram, ha szolgád alig van!”: A politikai részvétel tendenciái Magyarországon. In Boda Zs. – Szabó A. (szerk.) *Trendek a magyar politikában 2.: A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák*. Budapest: MTA TK Politikatudományi Intézet – Napvilág Kiadó, 199–227.
- Sebők, M. – Horváth, A. – M. Balázs, Á. (2018) Electoral reforms, entry barriers and the structure of political markets: A comparative analysis. *European Journal of Political Research*, 58(2), 741–768. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12309>.
- Sik E. (2016) Egy hungarikum: a morálispánik-gomb. *Mozgó Világ*, 42(10), 67–80.
- Stumpf I. (2020) Alkotmányos hatalomgyakorlás és alkotmányos identitás. Budapest: Gondolat Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Susánszky P. – Szabó A. – Oross D. (2021) A demokráciával való elégedettség és a demokrácia értelmezése Magyarországon. *socio.hu*, 11(2), 30–57. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.2.30>.
- Szabó A. (2015) A választók. In: Körösné A. (szerk.) *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Budapest: Osiris – MTA TK Politikatudományi Intézet, 279–306.
- Szabó A. (2022). A centrális erőter újragombolása: A magyar választó magatartásának alakulása 2010–2022. In Böcskei B. – Szabó A. (szerk.) *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 17–39.
- Szabó A. (2023) A kormányzó párt támogatottsága és a koronavírus-járvány társadalmi percepciójának összefüggései. A nemzetegyesítő hatás érvényesülése a 2018–2022-es ciklusban. In Csurgó B. – Kovács I. (szerk.) *A Covid-19-járvány társadalmi hatásai*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, 44–70.
- Szabó A. – Oross D. (2016) A politikai rendszerintegrációt befolyásoló tényezők. *Politikatudományi Szemle*, 25(3), 59–84.
- Szabó A. – Gerő M. (2019) *A magyar társadalom és a politika, 2019. A magyar társadalom politikai gondolkodásmódja, politikai integráltsága és részvétele*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Szabó A. – Gerő M. (2020) A magyar társadalom politikai integrációja. In Kovács I. (szerk.) *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum, 89–125.
- Szabó A. – Oross D. (2021) Változó világ – állandó értékek. Az ifjúság politikai érdeklődésének és politikai értékrendjének változása. In Székely L. (szerk.) *Magyar fiatalok a koronavírus-járvány idején: Tanulmánykötet a Magyar Ifjúság Kutatás 2020 eredményeiről*. Budapest: Enigma 2001, 211–237.
- Szabó A. – Oross D. – Papházi V. – Pokornyi Zs. – Sebestyén A. (2021) *A magyar társadalom politikai értékei, identitásmintázatai, 2020: A magyar társadalom politikai percepciója, értékrendszere, politikai részvétele, 2020 december*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet.
- Szabó A. – Gerő M. (2022) *A magyar társadalom törésvonalai és politikai integrációjának dimenziói a COVID-19 árnyékában. A magyar társadalom politikai gondolkodásmódja, politikai preferenciája és részvétele 2021 őszén*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Szabó I. (2014) Embereszmények és identitáspolitikák a rendszerváltás utáni politikai szocializációban. *Kultúra és közösség*, 4, 5–32.
- Szabó M. (2003) A diszkurzív politikatudomány alapjai. Budapest: L'Harmattan.
- Tilly, C. (2003) Inequality, Democratization, and De-Democratization. *Sociological Theory*, 21(1), 37–43. <https://doi.org/10.1111/1467-9558.00174>.

- Tóka G. (2018) A centralis erőtér bomlása. In Böcskei B. – Szabó A. (szerk.) *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest: Napvilág Kiadó – MTA TK Politikatudományi Intézet, 78–101.
- Tóka G. (2022) A 2022-es országgyűlési választások: Adatok és meglepetések. In Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (2022) *Társadalmi Riport 2022*. Budapest: TÁRKI, 371–388. <https://doi.org/10.61501/TRIP.2022.19>.
- Tóth Cs. – Szabó A. (2018) A győztes mindent visz? A 2018-as választás eredményei. In Böcskei B. – Szabó A. (szerk.) *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018*. Budapest: Napvilág Kiadó – MTA TK Politikatudományi Intézet, 19–42.
- V-dem (2023) *Democracy Reports 2023. Defiance in the Face of Autocratization*. V-Dem Institute at the University of Gothenburg. Elérhető: <https://www.v-dem.net/publications/democracy-reports/> [Letöltve: 2024-02-01].
- Zoltán Gy. (2019) Tanügyirányítás – Education governance. *Educatio* 28(2). Elérhető: <https://akjournals.com/view/journals/2063/28/2/2063.28.issue-2.xml> [Letöltve: 2024-02-01].

Melléklet

A hipotézisek teszteléséhez használt változók

	2015	2018	2021
1. hipotézis	Kérem, mondja meg, hogy mennyire elégedett a következő dolgokkal – mindent egybevetve az életével. (1–105 skála)		
	Véleménye szerint hogyan tudja fedezni az Ön háztartása a szokásos kiadásokat? (1–6 skála)		
	–	Mennyire elégedett Ön a demokrácia működésével Magyarországon? (1–4 skála)	
	Kérem, mondja meg, hogy Ön személy szerint mennyire bízik a következő intézményekben. – A) ...a Magyar Országgyűlésben. (1–10 skála)		
2. hipotézis	Különböző módokon lehet a közügyekben cselekedni, a problémák megoldásáért fellépni. Az elmúlt 12 hónap során előfordult-e, hogy Ön ezek közül a dolgok közül valamelyiket megpróbálta? (dummy változók egy indexbe rendezve, ahol 0=sem-miben sem vett részt):		
	Kapcsolatba lépett politikussal vagy önkormányzati képviselővel.		
	Tevékenykedett egy politikai pártban, részt vett a rendezvényein.		
	Tiltakozó levelet, petíciót írt alá hagyományos vagy internetes formában.		
	Részt vett tüntetésen (demonstráción).		
	Szándékosan nem vásárolt, bojkottált bizonyos árucikkeket.		
	Pénzt adományozott civil szervezetnek.		
	Részt vett Ön a? (dummy változók egy indexbe rendezve, ahol 0=semmiben szervezeti kötődése nincs)		
	Vallási, egyházi szervezet (nem gyülekezet) tevékenységében		
	Politikai párt tevékenységében		
	Szakszervezet tevékenységében		
	Valamilyen egyesület, alapítvány (pl. sportegyesület, környezetvédő szervezet stb.) tevékenységében		
3. hipotézis	Pártpreferencia		
	Bal–jobb ideológiai skálán elfoglalt pozíció		
	–	Ön szerint az alábbi csoportok közül melyek tehetők felelőssé az Ön által előbb megjelölt problémákért? Kérjük, válassza ki azt a legfeljebb hármat, amelyeket a leginkább felelősnek tart.	
		Az EU-s, brüsszeli bürokraták	
		A liberálisok	
		Soros György vagy a Soros Alapítvány által támogatott szervezetek, emberek	
		A bevándorlók, migránsok	
	Gyurcsány Ferenc és a korábbi baloldali kormányok		

F1. táblázat
A rendszerteljesítmény kapcsolata, 2021 (Pearson-féle korreláció)

Kérem, mondja meg, hogy mennyire elégedett a következő dolgokkal – mindent egybevetve az életével.	Véleménye szerint hogyan tudja fedezni az Ön háztartása a szokásos kiadásokat?	Kérem, mondja meg, hogy Ön személy szerint mennyire bízik a következő intézményekben – a Magyar Országgyűlésben.	Mennyire elégedett Ön a demokrácia működésével Magyarországon?
Kapcsolatgazdag, politikailag aktív	,419**	,185**	,154**
Lokálisan integrált	,290**	,213**	-,084
Politikailag integrált	,390**	,179**	,111**
Normakövető kapcsolatgazdag	,439**	,135**	,162**
Normakövető, munkaerőpiacon integrált	,421**	-,011	,035
Dezintegrációtól veszélyeztetett	,259**	,161**	,000
Normakövető dezintegrált	,401**	,242**	,196**

F2. táblázat
A rendszerteljesítmény indexeinek átlaga integrációs csoportonként,
2018 és 2021

Klaszterek	Véleménye szerint hogyan tudja fedezni az Ön háztartása a szokásos kiadásokat?	Kérem, mondja meg, hogy mennyire elégedett a következő dolgokkal – mindent egybevetve az életével.	Kérem, mondja meg, hogy Ön személy szerint mennyire bízik a következő intézményekben – a Magyar Országgyűlésben.	Mennyire elégedett Ön a demokrácia működésével Magyarországon?
2018				
Kapcsolatgazdag, politikailag aktívák	3,78	7,84	5,51	2,63
Lokálisan integráltak	3,67	7,81	4,85	2,41
Normakövető, munkaerőpiacon integráltak	3,41	7,04	2,75	2,25
Normakövető aktívák	3,65	7,66	5,73	2,51
Normaszegő, munkaerőpiacon integráltak	3,40	7,11	5,30	2,58
Normakövető dezintegráltak	2,93	6,36	3,96	2,31
Kirekesztett alulintegráltak	2,97	6,06	4,29	2,32
Total	3,38	7,07	4,46	2,43
2021				
Kapcsolatgazdag, politikailag aktívák	3,62	7,43	3,96	2,28
Lokálisan integráltak	3,78	7,38	4,96	2,62
Politikailag integráltak	3,77	8,00	6,42	2,89
Normakövető kapcsolatgazdagok	3,68	7,83	4,58	2,44
Normakövető, munkaerőpiacon integráltak	3,37	7,26	2,41	1,93
Dezintegrációtól veszélyeztetettek	3,23	5,93	3,90	2,44
Normakövető dezintegráltak	2,93	6,85	4,25	2,41
Total	3,43	7,18	4,20	2,40

F3. táblázat
Baloldali-jobboldali ideológiai orientációs átlagok az integrációs
csoportokban (1–7 skála átlagai, valamint a jobbpóluson (6–7 érték aránya)
és a centrumban lévők (4-es érték) aránya

2015				2018				2021			
Integrációs csoportok	bal-jobb skála átlag	jobb-pólus (%)	centrum (%)	Integrációs csoportok	bal-jobb skála átlag	jobb-pólus (%)	centrum (%)	Integrációs csoportok	bal-jobb skála átlag	jobb-pólus (%)	centrum (%)
Kapcsolat-gazdag politikailag aktívak	4,4	24	36	Kapcsolat-gazdag politikailag aktívak	4,61	22	42	Kapcsolat-gazdag, politikailag aktívak	4,02	25	25
Lokálisan integráltak	4,05	14	48	Lokálisan integráltak	4,15	12	49	Lokálisan integráltak	4,70	36	24
Munkaerő-piacon integráltak	4,36	23	43	Norma-követő, munkaerő-piacon integráltak	4,15	11	50	Politikailag integráltak	5,04	45	28
Rendszer-integráltak	4,12	18	38	Norma-követő aktívak	4,34	32	32	Norma-követő kapcsolat-gazdagok	4,23	22	39
Gyengén integráltak	4,25	18	48	Norma-szegő, munkaerő-piacon integráltak	4,32	20	46	Norma-követő, munkaerő-piacon integráltak	4,04	13	48
Norma-követő dezintegráltak	3,81	9	58	Normakövető dezintegráltak	3,94	17	32	Dezintegrációtól veszélyeztetettek	4,12	14	34
Dezintegrált kirekesztettek	3,89	17	41	Kirekesztett alul-integráltak	4,02	17	54	Normakövető dezintegráltak	4,16	21	37
Total	4,19	19	44	Total	4,22	19	45	Total	4,30	23	36

Bolddal jelölve az átlagnál magasabb értékek az oszlopon belül.

F4. táblázat

Kapcsolat a részvételi index és a szervezettség, valamint a rendszerteljesítmény indexei között (Pearson-féle korreláció)

		Szervezeti index	Háztartás szokásos kiadásai	Mennyire elégedett mindent egybevetve az életével?	Mennyire bízik a Magyar Országgyűlésben?	Mennyire elégedett Ön a demokrácia működésével Magyarországon?
politikai részvételi index	2015	.336**	.107**	.078**	.052**	–
	2018	.386**	.033	.015	.048*	-.040*
	2021	.465**	.064**	-.013	.047**	.050**
szervezeti index	2015		.045*	.065**	.034	–
	2018		.070**	.096**	.051**	-.037
	2021		.122**	.044**	.077**	.069**

F5. táblázat

Részvétel és szervezettség az integrációs klaszterekben, 2021 (indexek átlagai)

Integrációs klaszterek	Részvételi össz-index	Integrációs klaszterek	Részvételi össz-index	Integrációs klaszterek	Részvételi össz-index
Kapcsolatgazdag politikailag aktívak	,7596	Kapcsolatgazdag politikailag aktívak	,8387	Kapcsolatgazdag politikailag aktív	1,3766
Lokálisan integráltak	1,1023	Lokálisan integráltak	1,5044	Lokálisan integrált	1,6932
Munkaerőpiacon integráltak	,1124	Normakövető, munkaerőpiacon integráltak	,0200	Politikailag integrált	,1464
Rendszerintegráltak	,1980	Normakövető aktívak	,1190	Normakövető kapcsolatgazdag	,0030
Gyengén integráltak	,1129	Normaszegő, munkaerőpiacon integráltak	,1692	Normakövető, munkaerőpiacon integrált	,1053
Normakövető dezintegráltak	,0260	Normakövető dezintegráltak	,0682	Dezintegrációtól veszélyeztetett	,2547
Dezintegrált kirekesztettek	,4586	Kirekesztett alulintegráltak	,2966	Normakövető dezintegrált	,0844
Total	,3273	Total	,2860	Total	,3401

Integrációs klaszterek	Szervezettség index	Integrációs klaszterek	Szervezettség index	Integrációs klaszterek	Szervezettség index
Kapcsolatgazdag politikailag aktívak	0,0000	Kapcsolatgazdag politikailag aktívak	,3969	Kapcsolatgazdag, politikailag aktív	,6582
Lokálisan integráltak	1,2013	Lokálisan integráltak	2,0714	Lokálisan integrált	2,8043
Munkaerőpiacon integráltak	,0018	Normakövető, munkaerőpiacon integráltak	,1339	Politikailag integrált	,2629
Rendszerintegráltak	,0074	Normakövető aktívak	,2519	Normakövető kapcsolatgazdag	,3553
Gyengén integráltak	,0126	Normaszegő, munkaerőpiacon integráltak	,1521	Normakövető, munkaerőpiacon integrált	,2228
Normakövető dezintegráltak	,0177	Normakövető dezintegráltak	,1377	Dezintegrációtól veszélyeztetett	,1964
Dezintegrált kirekesztettek	,0196	Kirekesztett alulintegráltak	,1167	Normakövető dezintegrált	,1817
Total	,1178	Total	,2878	Total	,4296

F6. táblázat: A Fideszre szavazás bináris logisztikus modellje

Változók	B	Wald	Sig.	Exp(B)
Háztartási jövedelem fedezése	-.133	6.095	.014	.875
Elégedettség az életével	-.073	6.728	.009	.929
Demokrácia működésével való elégedettség	1.119	226.071	.000	3.063
Bizalom a Magyar Országgyűlésben	.177	58.690	.000	1.193
Szervezettség	-.019	.097	.756	.981
Résztétel	-.116	3.679	.055	.891
Veszélyek	.131	18.095	.000	1.140
Felelősök	.163	44.599	.000	1.178
Baloldali-jobboldali orientáció	.836	425.923	.000	2.307
Nem	-2.440	222.186	.000	.087
Kor	.009	9.643	.002	1.009
teltip4		9.390	.025	
teltip4(1)	-.323	4.517	.034	.724
teltip4(2)	-.321	4.481	.034	.725
teltip4(3)	-.352	8.127	.004	.704
iskolázottság	-.018	.708	.400	.983
Constant	-7.372	385.470	.000	.001

Model Summary

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	2724.657 ^a	.482	.661

a. Estimation terminated at iteration number 6 because parameter estimates changed by less than .001.

MAGYARORSZÁG HELYE A GLOBÁLIS ÉS EURÓPAI ÉRTÉKTÉRKÉPEKEN

ZSIGMOND CSILLA

PAPP Z. ATTILA

Bevezető

Az értékek az egyéni és a társadalmi magatartásunk irányelveit, rendező elveit jelenítik meg. Tudományos meghatározásával az ötvenes évektől találkozhatunk (pl. Thomas–Znaniecki 1958, Kluckhohn 1951). A társadalmi értékek alapozzák meg az egyéni és a közösségi viselkedést, kommunikációt, azt a közös nevezőt, amely a társadalmi elvárásokat és az együttműködést hosszabb távon is biztosítani tudja (Luhmann 1996). A társadalomtudományokban az értékrendkutatások a társadalmi értékek több megközelítési módját dolgozták ki. A teljesség igénye nélkül ilyenek például a gyermeknevelési elvekre irányuló teszt (Kohn 1977), vagy az egyetemes értékekre fókuszáló Rokeach-teszt (Rokeach 1973) és Schwartz-teszt (Schwartz 1992, 2006), illetve az Ingleharthoz kapcsolódó materiális és posztmateriális értékutatások (Inglehart 2018). A materiális és posztmateriális értékeknek a magyar társadalmon belüli megoszlásáról, az ebben bekövetkező értékrendváltozásokról, illetve a koronavírus-járványnak az erre gyakorolt hatásairól is olvashattunk (Szabó et al. 2021).

Tanulmányunk első részében az Inglehart nevéhez fűződő értéktérképen vizsgáljuk Magyarország helyét az európai- és világtérképen, az időbeli változásokra is reflektálva, majd ezt a megközelítést a KEP3 2021-es felmérés lehetőségeihez igazítva az integráció vetületei alapján az integrációs rétegek, integrációs csoportok, polgárosodás vonatkozásában vizsgáljuk. Ezáltal átfogóbb képet kaphatunk a társadalmi integrációnak az értékrendben megmutatkozó jellemzőiről, illetve arra is kíváncsiak vagyunk, hogy az európai értéktérképeken érvényesülő kelet–nyugat lejtő – amelyre majd az elemzés során kitérünk – megmutatkozik-e az integrációs csoportok esetében. Az elemzés második része a társadalmi szolidaritás kérdésére fókuszál. Kísérletet teszünk a társadalmi integrációnak a segítségben és a segítségben feltáruló jellemzőinek az elemzésére.

A KEP 2015-ös felmérés adataira alapozva Kovách és társai kidolgozták és meghatározták a magyar társadalom integrációs dimenzióit (bővebben lásd Kovách et al. 2016), melynek során hét látens társadalmi csoportot azonosítottak nyolc integrációs dimenziót vizsgálva. A következő adatfelvétel során azt is megnézték, milyen változások következtek be a társadalmi egyenlőtlenségek és integráció rendszerében 2018-ig (Gerő et al. 2020). A kapcsolatgazdag, politikailag aktív csoport legerősebb jellemzője a magas arányú ún. direkt politikai részvétel – a választási részvétel és a szavazáson túli aktivitás. A lokálisan integráltak csoportjára egyebek mellett a legmagasabb civil szervezeti tagság jellemző, a normakövető, munkaerőpiacon integráltak csoport sajátossága, hogy bár politikailag kevésbé integráltak, mégis erős a társadalmi integrációjuk, mely az aktív munkaerőpiaci kötődéseiknek köszönhető. A normakövető kapcsolatgazdagok csoportra jellemző például a magas intézményi bizalom, ugyanakkor a politikai passzivitás is, ami alól kivételt képez a (magas) választási részvétel. A gyengén integráltak, dezintegrációtól fenyegetettek csoportjára leginkább az ellentmondásos rendszerintegráció jellemző: politikailag passzívak, ugyanakkor a politikai intézményekbe vetett bizalmuk a mintaátlagnál erősebb, de a normaszegés is körükben a legelfogadottabb. A normakövető dezintegráltak csoportjának sajátosságai közé tartozik a korlátozott kapcsolati háló, az alacsony rendszerintegráció és az erős politikai passzivitás (részletesen lásd Gerő et al. 2020).

A KEP3 2021-es adatfelvétele alapján azonosított integrációs csoportokról, ezek jellemzőiről Győri Ágnes tanulmányában olvashatunk részletesen (Győri 2024) – ezen integrációs csoportok tükrében vizsgáljuk az értékrend és a szolidaritás jellemzőit. Elemzésünkbe bevonjuk a polgárosodás dimenzióját is, amely magába foglalja a vállalkozószellemet, a közösségi elkötelezettséget, az autonóm polgár jellemzőit, illetve a polgári életmódot, mentalitást. A polgárosodás kategóriáinak és a polgárosodási index kialakításának a részletes ismertetése Kovách Imre és Szabó Andrea vonatkozó tanulmányában olvasható (Kovách–Szabó 2024).

Tanulmányunkban tehát az inglehart-i értékrend, illetve a társadalmi szolidaritás sajátosságait vizsgáljuk a társadalmi integrációs csoportok és a polgárosodás jellemzői szerint.

A magyar társadalom értékrendjének nemzetközi és idősoros vonatkozásai

Az értékrendkutatások közül az Inglehart-féle megközelítést használjuk (Inglehart 1977). Ennek egyrészt az az oka, hogy a saját empirikus anyagunk lehetővé teszi, hogy valamilyen mértékben rekonstruáljuk az ingelehart-i globális értékrend pilléreit, másrészt azt gondoljuk, ha a magyar társadalom értékrendjét szeretnénk elemezni, szükséges a világérték-kutatások eredményeihez viszonyítani a tapasztaltakat.

Az empirikus érték kutatások a nemzetközi szociológiai összehasonlító kutatások egyik fő irányát jelentik. A második világháború utáni évtizedekben – legalábbis európai szinten – komoly gyakorlati tétje volt annak a kérdésnek, milyen értékekre lehet építeni bárminemű nemzetközi együttműködést a konfliktusokkal terhelt kontinensen. E késztetésekre válaszolva fejlesztették ki az európai értékrend (European Values Study – EVS), majd pedig – Ronald Inglehartnak köszönhetően – a világérték-kutatásokat (World Values Survey – WVS), amelyekhez jelenleg mintegy 120 országban 5 évente készülnek a felvételek.¹ Az európai értékrend kutatásokba 1990-ben bekapcsolódott Magyarország is, így lehetővé vált, hogy bizonyos adatokkal idősorosan rendelkezünk. Megjegyzendő azonban, hogy a hazai empirikus, a Rokeach-tesztre épülő érték kutatások már a hetvenes években elkezdődtek, és ezáltal hozzájárultak a magyar szociológia intézményesüléséhez, módszertani megújulásához és nemzetközi elfogadottságához is (Füstös–Szakolczai 1994).

Az értékek vizsgálata azért is kiemelkedő fontosságú, mert segítségével bizonyos értelemben lényeges kiegészítő információkat kaphatunk a társadalmi folyamatok kibontakozásának lehetőségeiről. Az értékek elvont kategóriáknak tűnnek, ám valójában a társadalmi változások hordozói és generátorai, a társadalom tagjainak prioritásairól, identitásáról szólnak, és mint ilyenek, kutatási és közpolitikai relevanciával is bírnak (Szabó et al. 2021). A világérték-kutatások elméleti alapját adó Inglehart-féle értékelmélet szerint az értékek időben egyfajta transzformáción esnek át: először a tradicionális értékek alakulnak modern értékekké, majd azokat váltják fel a posztmodern értékek (modernizáció és posztmodernizáció zajlik). Inglehart koncepciójában az értékek nem önmagukban léteznek, hanem a társadalmi, politikai, gazdasági környezet tényezői befolyásolják. Inglehart szerint minél fejlettebb gazdaságilag egy ország/társadalom, annál inkább a posztmodern értékek dominálnak lakosai körében (Inglehart 1997).

A világérték kutatások eredményeiből leginkább az ún. értéktérképek terjedtek el, hiszen ezek segítségével látványosan meg lehet jeleníteni az országok közötti különbségeket. Az értéktérképek valójában olyan kétdimenziós diagramok, ame-

¹ <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>

lyekben az országok egymáshoz viszonyított helyét ábrázolják egy olyan koordináta-rendszerben, ahol a tengelyek legalább egy-egy, országos szinten átlagolt aggregált értéket jelenítenek meg. Logikusnak tűnik, hogy minél több információ áll az egyes tengelyértékek mögött, annál árnyaltabb képet kaphatunk az országok kölcsönös elhelyezkedéséről. A szakirodalomban megkülönböztetik a „nagy felbontású” és „kis felbontású” térképeket: az előbbi csak egy-egy átlagot sűrít magába, az utóbbi esetben a tengelyértékek valamilyen indexet jelenítenek meg. A kis felbontású térképek előnye, hogy árnyaltabb regionális különbségeket tud megjeleníteni, az elemzés folyamán azonban törekedni kell az ökológiai tévkövetkeztetés csapdájának elkerülésére, magyarul vigyáznunk kell, hogy a makroregionális különbségeket ne egyedi szintű különbségekként értékeljük (Keller 2009). Ha például egyik ország nyitottabbnak, egy másik pedig zártabbnak tűnik, nem azt jelenti, hogy az előző ország összes állampolgára nyitottabb a másik állampolgáraihoz képest.

Az 1. mellékletben a világ kulturális értéktérképét láthatjuk, mely 2023-ban készült az azt megelőző majd két évtized európai, illetve világérték-kutatási adatainak felhasználásával.² Az ábra ugyan újkeletű, ám az általa megjelenített nyolc nagyobb kultúrkör sok-sok évszázados múlttal rendelkezik. A térkép dimenziói a hagyományos vs. szekuláris, illetve az ún. túlélési vs. önkifejezési értékek meglétét jelenítik meg.³

Az értéktérképek dimenzióit Inglehart és Welzel faktorelemzéssel hozták létre, mindkét tengely esetében 5–5 itemet redukáltak egy változóba: a hagyományos-szekuláris tengely a vallásosságot, az autonómiát, az abortuszelfogadást, a nemzeti büszkeséget és a tekintélytisztelést foglalja össze, míg a túlélés-önkifejezés dimenziót a gazdasági-fizikai biztonságra, boldogságra, a melegség elfogadására, politikai részvételre és személyközi bizalomra vonatkozó változókból generálták (Inglehart–Welzel 2005).

Az így létrejött térben az egyik pólus (az ábrán a bal alsó sarok) a hagyományos értékek és a túlélésre játszó, családi-rokoni-törzsi kapcsolatok világát, a másik pedig (jobb felső sarok) az önkifejezést igenlő, politikai részvételt, bizalomra épülő, autonóm gondolkodást követő szekularizált értékrendet jelenti. Inglehart és Welzel szerint az életszínvonal emelkedésével, a posztindusztriális társadalmak kiala-

2 The Inglehart–Welzel World Cultural Map – World Values Survey 7 (2023). Source: <http://www.worldvaluessurvey.org/>

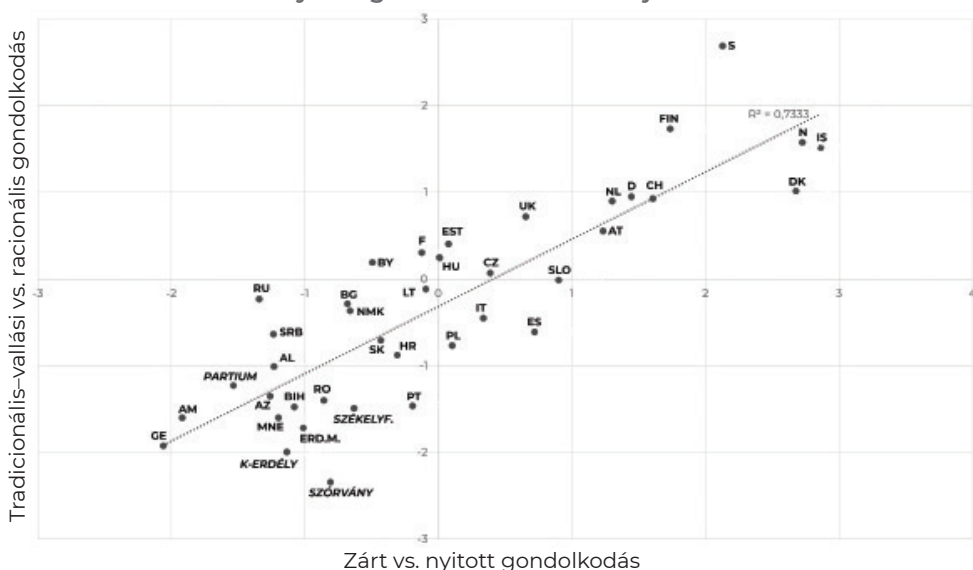
3 Megjegyzendő azonban, hogy a hazai elemzésekben (lásd például Keller 2009, 2013, Zsigmond–Papp 2022) e tengelyeket vallási-rationális, illetve zárt-nyitott gondolkodás címkeű tengelyekként szokták használni. „A tengely nevének megváltoztatása háttérben az áll, hogy magyar fordításban meglehetősen furcsán hangzik az 'önkifejezési érték', hiszen minden érték egyfajta önkifejezés. Ugyanakkor az általunk alkalmazott elnevezés sem tökéletes.” (Keller 2013:53)

kulásával az országok ezen ábrán átlósan felfelé mozognak. Ez ugyanakkor azt is jelenti, az anyagi helyzet és az iskolázottság befolyásolja, hol helyezkedik el egy adott társadalom a világ értéktérképén (Inglehart–Welzel 2005).

Ezt az átlós elmozdulást még inkább szemléletesebbé tudjuk tenni, ha csak az európai országokra terjedő EVS-adatokat használjuk. Egy korábbi elemzésünkben (Zsigmond–Papp 2022) – Keller (2009) módszertanát követve – kis felbontású térképet használva a függőleges (vallási vs. racionális érték) tengelyt olyan indexre építettük, amely a vallásosságot, hazaszeretetet, tekintélytisztelést, engedelmességet és családközpontúságot fejezte ki, míg a vízszintes zárt vs. nyitott gondolkodás nevű tengely értékeit, amely a szabadság, érdekvényesítés, tolerancia, önállóság és bizalom összevonásából létrehozott indexből származott.⁴

1. ábra

Az EVS-ben szereplő országok⁵ a tradicionális-vallási vs. racionális-világi és a zárt vs. nyitott gondolkodás által kirajzolt értéktérben

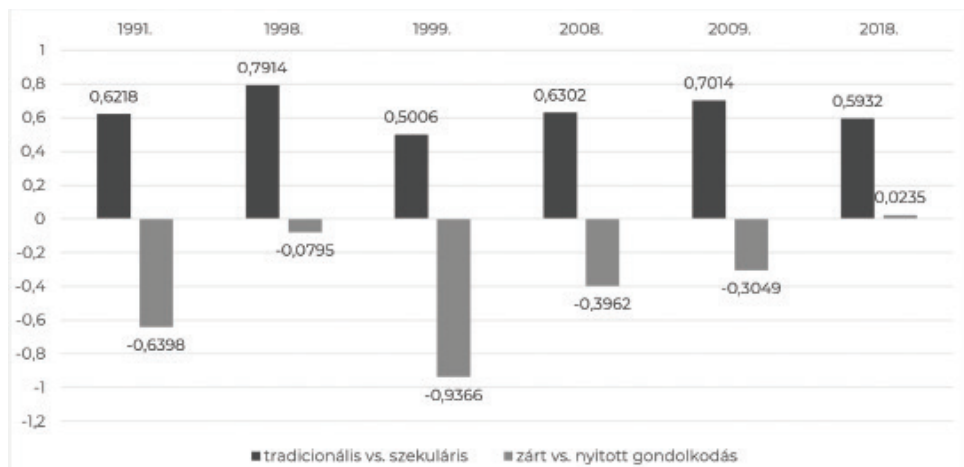
Forrás: Zsigmond–Papp (2022:134)

Az 1. ábrán is könnyen azonosíthatjuk, hogy a fejlettebb nyugati, észak-nyugati országok a racionális és nyitott gondolkodást valló régiókba kerültek, míg a szegényebb poszt szocialista országok a hagyományosabb, vallásosabb és zártabb gon-

⁴ Az indexek matematikai létrehozásakor szintén a Keller által alkalmazott módszertant használtuk: az értékek az egyes változók sztenderdizált értékeinek (ún. z-szorok) összegeit jelentik. A sztenderdizált változók átlaga nulla, szórása egy.

⁵ Az országnévek feloldását lásd a 3. mellékletben.

2. ábra
Magyarország tradicionális vs. szekuláris, illetve zárt
vs. nyitott gondolkodás értékdimenziójának értékei a WVS-kutatásokban

Forrás: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSNewsShow.jsp?ID=467>

dolkodást jelenítik meg. Magyarország ebben a térben a balti államokkal együtt valamiféle köztes állapotot képvisel.

Visszatérve Inglehart és Welzel globális térképére (1. melléklet), azt láthatjuk, hogy Magyarország a katolikus Európának nevezett klaszter periferiáján helyezkedik el, az ázsiai és a konfuciánus kultúrkörök közvetlen szomszédságában, „karnyújtásnyira” az ortodox Európától. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az ország igazi köztes (*in-between*) helyzetben van a nyugat-európai/angolszász és kelet-európai/ázsiai régiók határmezsgyéjén. A térkép/diagram tengelyeinek értelmezése alapján ez a köztes állapot azt jelenti, hogy Magyarországon ugyan a hagyományos (vallási) értékek háttérbe szorultak már, ugyanakkor az individuális- önkifejezési formák, a szabadság értékei sem törtek át erőteljesen – legalábbis a nyugat-európai országokhoz hasonló mértékben nem.

Több elemzés ezt a köztes állapotot egyfajta balkanizálódásként értékeli: „*Elemzésünk fő üzenete az volt, hogy hazánk a nyugati kultúrába tartozó országcsoportok peremén helyezkedik el, olyan ortodox kultúrába tartozó országok társaságában, mint Bulgária, Oroszország vagy Moldova.*” (Keller 2013:53)

Az értékrendkutatások időbeli változás követésére is lehetőséget adnak.⁶ A magyar társadalom helyzetét ugyan végig lehetne követni az egyes adatfelvételek során kialakult kulturális konstellációkon belül is, azonban ha az egyes adatfel-

6 Látványos prezentációban is végigkövethetők az értéktérkép 1981 óta mért változásai: <https://www.forsense.hu/valtozo-ertekek-magyarorszagon/>

vételekre épülő értéktérképeket (lásd 1. és 2. melléklet) idősorosan összevetjük, szembetűnő, hogy az ország a rendszerváltozás környékén is hasonló helyzetet foglalt el, mint jelenleg: a nyugati kultúra perifériáján, az ortodox vallású és poszt-szovjet társadalmak közelében. Ha a térképek alapjául szolgáló faktorszakók változását követjük (lásd 2. ábra), azt állapíthatjuk meg, hogy 1991 után egy átmeneti időre csekély mértékben nőtt a vallásos-tradicionális értékek fontossága (és csökkent a szekuláris értékek volumene), ugyanakkor a társadalom jóval nyitottabb lett. A rendszerváltást követő felmérések során Magyarországon a tradicionális-vallási értékek fontossága hasonló szinteken mozgott, azonban 1991 után egészen 2018-ig határozott elmozdulás volt tapasztalható a nyitott gondolkodás irányába. Nem szabad elfeledni azonban, hogy az ország relatív pozíciója nem változott különösebben: átlag fölötti szekuláris értékekkel és átlagosnak tekinthető nyitottsággal rendelkezik. Összességében mindez egy sajátos mintázatot sugall: a családi, nemzeti, morális értékek fellazulását nem tudja kompenzálni a társadalmi integráltság és a bizalomra épülő nyitott gondolkodás (lásd még Keller 2013:53–55).

Integrációs csoportok, a polgárosulás kapcsolata az értékrendekkel

Saját adatfelvételünk (KEP3 2021) ugyan nem az előbbieken vázlatosan ismertett értékrendkutatás operacionalizálásából származik, ám mivel a KEP3 kutatásban több téma kapcsán is mértünk attitűdöket, a szóba jöhető változók némi átalakításával rekonstruálni tudjuk a tradicionális-vallási vs. szekuláris, illetve a zárt vs. nyitott gondolkodás dimenzióit.⁷ Ennek segítségével a későbbiekben el tudjuk

⁷ A hagyományos-vallási vs. szekularizált-rationális értéktengely elemei között Inglehart eredetileg egy olyan autonómia indexet használt, amely a gyereknevelés során a vallási alávetettséget fejezte ki, szemben az autonómiára neveléssel. Mivel a KEP3-ban ilyen kérdés nem szerepelt, Keller Tamás egy korábbi operacionalizálása alapján ehelyett mi is a családközpontúságot, illetve a válás elfogadását használtuk. Emellett a hagyományos nemi szerepek igenlését tartalmazó változót is beemeltük ebbe az értéktengelybe. Az autoritás tiszteletét a politikai dimenzióon belül mértük: a változót úgy alakítottuk át, hogy egyik póluson a diktatúra elfogadása, másik végponton pedig a demokrácia elfogadása szerepelt. A nemzeti büszkeséget azzal a kérdéssel mértük, hogy a válaszadó számára mennyire fontos, hogy magyar. E kérdés során fontossági sorrendben kellett a válaszadónak egy listáról kiválasztaniuk az egyes tételeket. Az első három hely valamelyikére a válaszadók háromnegyede tette a magyarság fontosságát. A relatív magas adathiány elkerülése céljából a nem válaszolókat is kódoltuk, hiszen ez az opció vélhetően azt jelentette, hogy számára nem fontos ez az item.

A zárt vs. nyitott gondolkodás értékdimenzióban bizonyos értelemben visszatértünk Inglehart eredeti megközelítéséhez, amelyben ez a tengely fizikai és gazdasági túlélési értékeket is magába sűrített. A túlélést mértük egyéni (milyen mértékben képes egészségi állapota miatt szabadon gondolkodni), és társadalmi szinten is. Ez utóbbi kapcsán azt a kérdést emeltük az indexünkbe, hogy a válaszadó a klímaváltozás elleni küzdelemben felismeri-e a saját felelősségét. Az eredeti elemek jobbára megfeleltethetők a mi

helyezni az integrációs csoportokat is egy értéktérképen, és reményeink szerint ezáltal e csoportok jellegét is sikerül újfajta megvilágításba helyoznünk.

1. táblázat

A hagyományos-vallási vs. szekularizált értékdimenzió a KEP 2021 alapján

aldimenzió	kérdés	skála <i>pozitív pólus: szekularizált /racionális értékek</i>	Megjegyzés
vallásosság	Melyik állítással tudná magát a legjobban jellemezni?	1 - vallásos vagyok... 4 - nem vagyok vallásos	
családközpon- tuság, válás elutasítása	A házasság élethosszig tartó kapcsolat, és nem érhet véget.	1 - teljesen egyetért... 4 - egyáltalán nem ért egyet	átkódolva
hagyományos nemi szerepek	Az a helyes, ha a férj számára a munka fontosabb.	1 - teljesen egyetért... 4 - egyáltalán nem ért egyet	átkódolva
abortusz	A gyermekvállalás az embereknek saját, egyéni döntése.	1 - egyáltalán nem ért egyet... 4 - teljesen egyetért	
nemzeti büszkeség	Mennyire fontos a válaszadó számára az, hogy magyar?	1 - első helyre tette... 3 - harmadik helyre tette 4 - nem választotta ki	4-es értékkel kiegészítve
autoritás tisztelet	A következő kijelentések közül melyik áll Önhöz a legközelebb?	1 - bizonyos körülmények között a diktatúra jobb, mint egy demokratikus rendszer 2 - az egyik politikai rendszer olyan, mint a másik 3 - a demokrácia minden politikai rendszernél jobb	eredeti sorrend megváltoztatva, átkódolva

Forrás: KEP3 2021

Az általunk használt változókból főkomponens elemzéssel létrehoztuk az értéktérképhez szükséges tengelyeket, majd pedig az egyes integrációs csoportok átlagait alapul véve felrajzoltuk e csoportok elhelyezkedését az értéktérképen (lásd

kérdőívünk bizonyos kérdéseinek. Egy hangsúlyeltolódást jelezhetünk még, a KEP-felmérés a boldogságra explicite nem kérdezett rá, ezért ezt az étellel való elégedettséggel helyettesítettük. Inglehart nyomán fontos hangsúlyozni azt is, hogy a változók listáját nyilván lehetne növelni, elviekben lehetséges lenne még jobb indikátorokat is találni, ám az itt használt 12 változó jól megragadja az értékpólusokat, és lehetővé teszi az értékrendtípusok értelmezését.

2. táblázat

A zárt vs. nyitott gondolkodás értékdimenzió a KEP2021 alapján

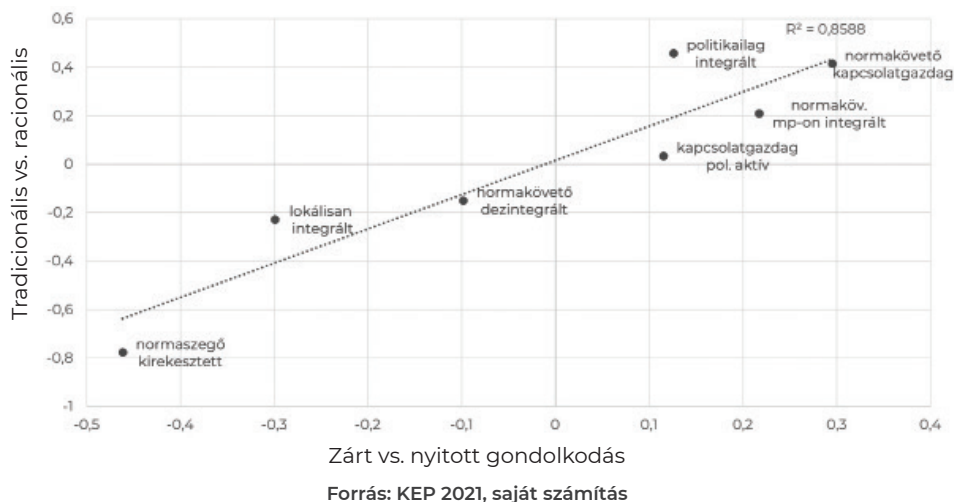
aldimenzió	kérdés	skála <i>pozitív pólus: nyitott gondolkodás értékek</i>	Megj.
túlélés 1	Annyira aggódom a testi-fizikai panaszok miatt, hogy másra nem tudok gondolni.	1 - teljes mértékben... 4 - egyáltalán nem	átkódolva
túlélés 2	Én is tehetek azért, hogy a klímaváltozás lassuljon	1 - nagyon nem ért egyet... 5 - nagyon egyet ért	
boldogság	Mennyire elégedett az élettel?	0 - egyáltalán nem... 10 - teljes mértékben elégedett	
homoszexualitás elfogadása	A homoszexuális pároknak ugyanolyan jogokat kellene adni, mint a heteroszexuálisoknak.	1 - egyáltalán nem ért egyet... 4 - teljesen egyetért	
aláírás – részvétel	tiltakozó levelet írt, petíciót írt alá vagy részt vett aláírásgyűjtésben	1 - nem vett részt 2 - előfordult	átkódolva
személyközi bizalom	A legtöbb emberben meg lehet bízni.	0 - nem lehetünk eléggé óvatosak... 10 - a legtöbb ember megbízható	

forrás: KEP3 2021

3. ábra). Könnyű belátni, hogy e csoportok – a nemzetközi tapasztalatokkal összhangban – szintén egy átlós elmozdulást jeleníthetnek meg: az egyik végleten (hagyományos és zárt értékvilág) a normaszegő kirekesztett csoport található, a másikon pedig (nyitott és szekuláris értékvilág) a normakövető kapcsolatgazdag. A csoportok illeszkedése e tengelyre meglehetősen magas, az R-négyzet értéke: 0,86. Mindez azt is jelzi, hogy noha az ország összességében a nyugati kultúra peremén helyezkedik el, ám országban belül az egyes társadalmi rétegek értékvilága meglehetősen eltér. Míg a normakövető dezintegrált, normaszegő kirekesztett és lokálisan integrált csoportok (a magyar társadalom mintegy 40 százaléka) az ortodox, bezárkózó kultúra értékjegyeit hordozzák, addig a politikailag vagy a munkaerőpiacon integrált, illetve a normakövető kapcsolatgazdag csoportok nyugatiasabb értékrendűek.

A lokálisan integráltak és a kapcsolatgazdag, politikailag aktív csoportjaira az a jellemző, hogy egyértelműen nem a nyugati mintát követik. Ha az előbbieken felvázolt magyarországi értéktérképet összevetjük a 2023-as globális értéktérképpel, arra a következtetésre juthatunk, hogy a lokálisan integráltak inkább az ortodox értékmező felé hajlanak, a politikailag aktív, kapcsolatgazdag csoport pedig jó esetben a nyugati katolikus kultúra peremén, már-már ázsiai, keleti értékvilágot testesít meg (2. melléklet). Ez azért érdekes, mert jelzi, hogy az integráció nem jár együtt feltétlenül a nyugati értékjegyek hordozásával. Noha beazonosítható egyfajta szakadék a társadalmon belül az értékek szintjén is, nem jelenthető ki, hogy a dezintegráció és az integráció leképezi a kelet–nyugat lejtőt.

3. ábra
Integrációs csoportok értéktérképe

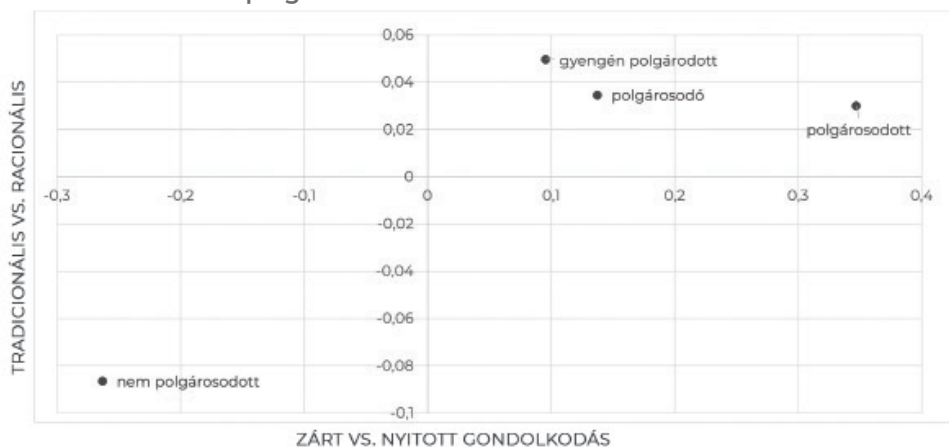

Megvizsgáltuk továbbá azt is, milyen mintázatot rajzol ki a polgárosodás mértéke⁸ és a két értékdimenzió. A 4. ábrán láthatjuk, hogy a nem polgárosodott réteg mindkét értékdimenzióban átlagon aluli helyet foglal el. Eszerint a nem polgárosodott kategóriába tartozók egyszerre mutatnak zártságot és a hagyományos értékek melletti markánsabb elköteleződést. A valamilyen mértékű polgárosodás mint olyan pedig a racionális, szekularizált értékeket és átlag fölötti nyitottságot feltételez. A (4. ábra jobb felső részén található) valamilyen mértékben polgárosodott rétegek között azonban árnyalatnyi különbségek is vannak, ezek közül mindenképpen kiemelendő, hogy a polgárosodottnak tekinthető réteg a leginkább nyitott gondolkodású, ám szekularizáltságát tekintve relatíve kisebb mértékű a többi polgárosodottsági szinthez képest.

⁸ A polgárosodás mértékét kifejező csoportok részletes leírását lásd Kovách–Szabó (2024).

4. ábra

A polgárosodás formái és az értékrendek

Forrás: KEP 2021, saját számítás

Az is lényeges kérdés lehet, milyen összefüggést mutatnak a társadalmi mobilitás különféle formái az értékrendekkel. Előzetes szakirodalmi ismeretek alapján (lásd például Bourdieu 1978) feltételezhetjük, hogy bizonyos értékek (habitus) megléte a mobilitás irányába mutat: a felfelé mobilisak vélhetően nyitottabb gondolkodásúak, míg a lefelé mobilisak zártabbak. Ahogy Bourdieu fogalmazott, az alsóbb osztályba tartozók későn találják meg a jó megoldásokat. Ezen előzetes várakozásokat azonban csak részben tudjuk igazolni. A foglalkozási mobilitás alapján (lásd 3. táblázat) nem mutatható ki szignifikáns kapcsolat a mobilitási státusz és a hagyományos vs. szekularizált értékdimenziója között. A zárt vs. nyitott gondolkodás dimenzióval ugyan szignifikáns kapcsolat látszik, de éppen az derül ki, a foglalkozás szerinti lefelé mobilis réteg mintha az átlagnál nyitottabb lenne. Ez talán azt jelzi, hogy a nyitott gondolkodás a foglalkozások szélesebb palettáját vonzza be, és e szempontból nem kulcsfontosságúak a szülői meghatározottságok (magyarán a szülők iskolai végzettségéhez képest alacsonyabb státusú foglalkozást is gyakorolhatnak az érintettek). A foglalkozás szerinti felfelé mobilitás viszont zártabb értékeket feltételez, amit értelmezhetünk úgy is, hogy itt viszont a szülői minta érvényesül. Az iskolai mobilitás vonatkozásában (lásd 4. ábra) viszont azt látjuk, hogy az apa iskolai végzettségéhez képest magasabb iskolai végzettséget elérők körében egyértelmű a nyitottabb gondolkodás megléte, és ezzel párhuzamosan a lefelé mobilisak körében a zártabb gondolkodás.

Ezen utóbbi két eredményt együttesen úgy értelmezhetjük, hogy az értékrend az iskolai mobilitásba mindenképpen konvertálódik, ám ez automatikusan nem jelenik meg a foglalkozási státuszban. Vélhetően a foglalkozási mobilitás megha-

tározottságában az értékvilág hatása másképpen nyilvánul meg, illetve a foglalkozási mobilitás alakulásában más tényezők is szerepet játszhatnak.

3. táblázat
Az értékrend dimenziói a foglalkozási mobilitás státusza szerint (átlagok)

	hagyományos vs. szekularizált értékek	zárt vs. nyitott gondolkodás
lefele mobil	-0,0491763	0,0904814
felfele mobil	0,0148445	-0,0499282
immobil vagy horizontálisan mobil	0,0092679	-0,0121366
szign.	0.222	0.003

Forrás: KEP 2021, saját számítás

4. táblázat
Az értékrend dimenziói az iskolai mobilitás státusza szerint (átlagok)

	hagyományos vs. szekularizált értékek	zárt vs. nyitott gondolkodás
immobil	-0,0059285	-0,0271126
felfele mobil	0,0259521	0,1044575
lefele mobil	-0,0763272	-0,1165533
szign.	0.093	0.000

Forrás: KEP 2021, saját számítás

A társadalmi szolidaritás dimenziói

Tanulmányunk második részében a társadalmi szolidaritás kérdését járjuk körül. Az értékrendvizsgálatok, értéktérképek segítenek a globális állapot felvázolásában, az egyes társadalmi értékek felőli közelítés pedig árnyalhatja az értékrend egy-egy aspektusát. A szolidaritás – a társadalmi igazságossághoz, az autonómiához vagy a demokráciához hasonlóan – olyan normatív jellemző, amely központi szerepet kapott a társadalmak leírásában. Akár leíró, akár előíró megközelítésben használják/használjuk a fogalmat, szorosan kapcsolódik az igazságosság kérdéséhez és a közösségiséghez (Laitinen–Pessi 2021). A közösségiség, a szolidaritás és a társadalmi bizalom kölcsönhatásban állnak egymással. Mivel jelen kötetben több tanulmány is érinti a bizalom és demokrácia kérdéseit (lásd pl. Gerő–Szabó 2024),

írásunkban elsősorban a szolidaritás témakörére szorítkozunk. A bizalom vonatkozásában azonban kiemeljük, hogy számos korábbi elemzés rámutatott, Magyarországon európai viszonylatban is alacsony a társadalmi bizalom szintje – mind az általánosított, mind az intézményi bizalomé (Csepeli et al. 2004, Dupcsik–Tóth 2008, Giczi–Sik 2009, Tóth 2009, Hajdu 2012, Utasi 2013). A magyar társadalom 2020-ig terjedő politikai értékvizsgálata is jelezte, hogy a politikai bizalom a 2010-es évek második felére némiképp erősödött (Szabó et al. 2021).

A jóléti államtól való eltávolodás, a munkaalapú társadalom politikai jelszava és ennek térnyerése (Ferge 2012), a neoliberális kapitalizmusban a „globális gondoskodási láncok” kialakítása (Fraser 2017, 2018) együtt jár(t) a jóléti szolgáltatások csökkentésével, kiüresítésével (Czibere–Gerő–Kovács 2017, Scharle–Szikra 2015), illetve a gondoskodási feladatoknak a személyes mezőbe való utalásával (Feischmidt 2018, Zakariás 2018). Ezzel párhuzamosan a bizalmatlanság fokozódása, illetve a diszkurzív tér hatása is megmutatkozott az előítéletesség és a zártság növekedésében (Messing–Ságvári 2016, Feischmidt 2016, Sik–Simonovits–Szeitl 2016, Csepeli–Örkény 2017, OECD 2020, Papp–Zsigmond 2020). Ezt a zártságot láthattuk az elemzés előző részében felrajzolt értéktérképen is. Ugyanakkor Magyarországon a kapcsolathálózati struktúra is átrendeződött (Albert–Dávid 2012, Albert–Dávid 2018, Albert–Koltai–Dávid 2021), a kapcsolathiány és a dezintegráció negatív következményei felerősödtek (Albert–Hajdu 2016).

Az említett tényezők hatással vannak a szolidaritás alakulására, az „érdemesség” diskurzusaira, a rászorultság dimenzióira és a szolidaritási értékek beágyazottságára (Zakariás 2018). A válsághelyzetek felerősítik a szolidaritást – ezt láthattuk a 2015-ös menekültválság idején (Feischmidt–Zakariás 2020, Messing–Ságvári 2019), a koronavírus-járványkor (Sik–Zakariás 2021a, Szabó et al. 2021, Fodor et al. 2021, Feischmidt–Neumann 2023), de ez mutatkozott meg az ukrajnai háború elől menekülők segítésében is (Zakariás et al. 2024). A szolidaritási mező – Covid-19 hatására történő – átalakulása megmutatta annak diszfunkcióit is, így azt, hogy nem képes pótolni a jóléti állam hiátusait (Sik–Zakariás 2021a, 2021b).

Mindezek alapján azt feltételezzük, hogy a szolidaritás és a társadalmi integráltság összefüggésben áll egymással, és a szolidaritás nem (csak) a legkiszolgáltatottabbak esélyegyenlőtlenségeinek a mérséklésében mutatkozik meg.

Szolidaritás a KEP3 2021 adatai tükrében

A KEP-felmérés adatai alapján a szolidaritást a segítségnyújtás és a kapott segítség dimenziói felől vizsgálhatjuk.⁹

Integráció és segítség

A KEP3 2021 adatai alapján a megkérdezettek közel fele (48%-a) kapott valamilyen anyagi vagy természetbeni támogatást az elmúlt 2 évben, elsősorban a személyes (család, barát, szomszéd, más ismerős) kapcsolat köréből, 52%-a pedig nem tapasztalt semmilyen segítségnyújtást.¹⁰ Gyakoribb a természetbeni támogatás, szolgáltatás, munkavégzés segítésének (ideértve: gyerekfelügyelet, bevásárlás, beteggondozás, rendszeres telefonhívás stb.) előfordulása, mint az anyagi támogatás.

A szociodemográfiai változók alapján szignifikáns eltérések jelentkeztek a kétváltozós elemzés során. A segítették valamivel nagyobb arányban nők (50% vs. 46%), korcsoportok szerint az idősek (70 év fölöttiek) és a fiatalok (18–29, 30–39) kaptak elsősorban segítséget (53%, 52%-52%), az 50–59 évesek a legkevésbé (41%), iskolai végzettség alapján a legalacsonyabb iskolai végzettségűek (52%). Településszerkezet szerint pedig a fővárosiak és a megyeszékhelyeken élők (57%, illetve 54%) inkább tapasztaltak támogatást, mint a községekben vagy városokban lakók (45%, illetve 44%). Vagyis a segítették profiljából is felsejlenek a középkorúakra háruló erőteljes segítségi/gondozási feladatok, akik egyrészt segítik tanuló/pályakezdő/fiatalt gyermekeiket, másrészt a rászoruló idősebb szüleiket – próbálva kompenzálni a jóléti állam hiányzó vagy hiányos szolgáltatásait. Megfordítva: *azt látjuk, hogy a rászorultsági jellemzők növelik a kapott segítség előfordulását*, illetve annak gyakoriságát is – például a max. 8 osztályt végzettek átlagosan 2 forrásból kaptak segítséget, míg a diplomások átlagosan 1.5 forrásból. Az egy főre jutó átlagos háztartási jövedelem a segítségben nem részesülők esetében 198065 Ft, míg azok esetében, akik kaptak segítséget, átlagosan 179135 Ft.

Ha a legnehezebb helyzetben levőkre fókuszálunk, azt látjuk, hogy a létminimum alatt élők nem egészen kétharmada (57%-a) kapott valamilyen forrásból és valamilyen formában segítséget, míg a létminimum fölött élők esetében kevésbé gyakori a segítségkapás (46%) (6. melléklet).

Amennyiben az integrációs rétegződés összefüggésében vizsgáljuk a kapott támogatást, az látható, hogy a legprivilegizáltabb csoportokhoz tartozók kaptak szignifikánsan a legnagyobb mértékben segítséget (kétharmaduk), míg a legdepriváltabb csoportokba tartozók fele nem részesült semmilyen segítségben

9 A kérdésblokkot Zakariás Ildikó alakította ki.

10 A kapott segítség formáit, mennyiségét az 5. melléklet összesíti. Ezekből hoztuk létre az összsegítség-mutatót, illetve a kapott segítséget–nem kapott segítséget dummy változót.

5. táblázat
Az integrációs rétegződés és a segítség
(%, szignifikáns eltérések) (N=4940)

Segítséget kapott		Integrált felső középréteg	Integrált közép-rétegek	Integrált alsó közép-rétegek	Dezintegrált alsó rétegek
Kapott bármilyen forrásból segítséget:	nem	34	55	52	58
	igen	66	45	48	42
	összesen	100	100	100	100

$p \leq 0,001$

Forrás: KEP 2021, saját számítás

(5. táblázat). Ez ellentmond az előzőekben kirajzolódó képnek, rámutatva a segítségkapás ambivalenciájára, amely egyrészt a rászorultság alapján szerveződik, másrészt azonban a társadalmi integráció is elősegíti.

Ha tovább árnyaljuk a képet az integrációs csoportok elemzésbe emelésével, még jobban megmutatkoznak a társadalmi integráció és a kapcsolatgazdagság pozitív hozadécai, illetve a dezintegráltság és a depriváció áttörhetetlen korlátai. A kapcsolatgazdag, politikailag aktívak és a normakövetők valamivel több mint kétharmada részesült segítségben, de a lokálisan integráltak közé tartozók is közel kétharmad arányban. Ezzel szemben a normaszegő, kirekesztett réteghez tartozók és a normakövető, munkaerőpiacon integráltak alig több mint egyharmada kapott bármilyen támogatást, a leghátrányosabb társadalmi helyzetben levő normakövető dezintegrált csoporthoz tartozóknak pedig több mint a fele semmilyen segítséget nem tapasztalt (6. táblázat).

Az eredmények az akkumulációs tézishez is kapcsolhatók, és a szolidaritás kapcsán hasonló összefüggéseket mutatnak, mint amit az anyagi kirekesztettség és kapcsolati kirekesztettség vonatkozásában Albert és Hajdu (2016) megfogalmazott: a dezintegráció és a depriváció egy „lefelé tartó kirekesztettségi spirálhoz” vezethet, a társadalmi tőke – jelen esetben a kapott segítség – csökkenéséhez.

A kapott segítséget a továbbiakban – Sik és Zakariás (2021a) hasonló elemzési szempontjait követve – szektoriális bontásban, a privát/személyes, az állami-önkormányzati és a civil segítség vonatkozásában vizsgáljuk, melyet kiegészítünk a munkahelyi segítség jellemzőivel.

A privát szférából érkező segítségről a megkérdezettek közel fele számolt be (44%), ez az anyagi és/vagy természetbeni támogatások legjelentősebb forrása. *Ez is alátámasztja a jóléti állam visszaszorulását, a neoliberális állam azon működésmódját, hogy a segítség feladatait elsősorban a családi, civil és piaci szféra felelősségi körébe utalja, amelyben a személyes kapcsolatok súlya felértékelődik*

6. táblázat
Az integrációs csoportok és a segítségben részesülés
(%, szignifikáns eltérések) (N=4941)

Segítséget kapott		Kapcsolatgazdag, politikailag aktív	Lokálisan integrált	Politikailag integrált	Normakövető kapcsolatgazdag	Normakövető, munkaerőpiacon integrált	Normaszegő kirekesztett	Normakövető deintegrált
Kapott bármilyen forrásból segítséget:	nem	33	36	55	32	65	64	52
	igen	67	64	45	68	35	36	48
	összesen	100	100	100	100	100	100	100

p≤0,001

Forrás: KEP 2021, saját számítás

(Muehlebach, 2012, Sik–Zakariás 2021a, Feischmidt 2018, Zakariás et al. 2024). Állami és/vagy önkormányzati segítséget a válaszolóknak valamivel több mint egytizede tapasztalt, civil segítségről 7%, munkahelyiről 6% számolt be (7. táblázat).

7. táblázat
A kapott segítség szektorális bontásban (%)

Segítséget kapott		%
Privát/személyes segítség	nem	56
	igen	44
	összesen	100
Állami-önkormányzati segítség ¹¹	nem	88
	igen	12
	összesen	100
Civil segítség vagy egyéb	nem	93
	igen	7
	összesen	100
Munkahelyi segítség	nem	94
	igen	6
	összesen	100

Forrás: KEP 2021, saját számítás

¹¹ A kérdőív az államtól és a helyi önkormányzattól kapott segítségre kérdez rá, a válaszadó belátására bízva, hogy mit ért „segítség” alatt.

Amennyiben a közösségi segítség formáiként tekintünk bármilyen intézményes segítségre – civil, állami-önkormányzati, munkahelyi –, és összevonjuk ezeket, a privát segítség dominanciája az esetben is egyértelmű. Bármilyen közösségi segítségről a megkérdezettek 17%-a számolt be, míg személyes kapcsolatain keresztül kapott segítségről 44% (7. melléklet).

8. táblázat
A kapott segítség integrációs csoportok
és szektorok szerint (% , szignifikáns eltérések, $p \leq 0,001$)

Segítséget kapott	Kapcsolatgazdag, politikailag aktív	Lokálisan integrált	Politikailag integrált	Normakövető kapcsolatgazdag	Normakövető, munkaerőpiacon integrált	Normaszegő kirekesztett	Normakövető dezintegrált
Privát/személyes segítség	61	59	41	65	31	31	44
Állami-önkormányzati segítség ¹²	17	21	8	13	5	13	14
Civil segítség vagy egyéb	8	16	5	4	4	9	8
Munkahelyi segítség	10	15	5	7	4	7	1

Forrás: KEP 2021, saját számítás

Az integráció és a kapcsolatgazdagság előnyei a szolidaritás személyes mezőjében is megmutatkoztak, akárcsak az állami és/vagy önkormányzati segítségben. A lokálisan integráltak egyötöde, illetve a kapcsolatgazdag, politikailag aktívak közel egyötöde tapasztalt valamilyen állami segítséget, az integrációs szempontból kedvezőtlen csoportok – a normakövető dezintegráltak és a normaszegő kirekesztett csoportok – pedig csak 13-14 százalékban számoltak be állami és/vagy önkormányzati segítségről (8. táblázat).

A civil segítség megtalálja a rászorultsági csoportokhoz tartozókat, de kevesek számára tudja enyhíteni a gondokat – a normakövető dezintegráltak és a normaszegő kirekesztett csoportok 8-9%-ban említették a civil szervezetektől érkező

¹² A kérdőív az államtól és a helyi önkormányzattól kapott segítségre kérdez rá, a válaszadó belátására bízva, hogy mit ért „segítség” alatt.

segítést. Ugyanakkor – az állami segítséghez hasonlóan – a lokálisan integrált csoportokhoz tartozók erről a támogatási típusról is beszámoltak.

A munkahelyi segítség esetében értelemszerű, hogy a dezintegráltak – akik eleve kevésbé jelennek meg a munkaerőpiacon, illetve sokkal kedvezőtlenebb munkaviszonyokban – alig vagy kismértékben kaptak munkahelyi (anyagi vagy természetbeni) támogatást.

A rászoruló deprivált, dezintegrált csoportok a szolidaritási mezőből is jobban kimaradnak, ezek nem képesek ellensúlyozni, kompenzálni a rendszerszintű problémákat, nehézségeket. A privilegizált helyzet azonban újabb privilégiumokat szülhet, a kapcsolatgazdagság, a lokális integráció kedvezhet a klientelizmusnak.

A polgárosodás már kevésbé mutat összefüggést a kapott segítséggel: a kétváltozós elemzések sem a privát segítségben, sem a civil segítségben nem jeleztek szignifikáns eltéréseket. Az állami-önkormányzati segítség esetében viszont kiemelhető, hogy a nem polgárosodott kategóriába tartozók számoltak be a legnagyobb arányban állami segítségről (13%), míg a gyengén polgárosodott csoportok érzékelték legkevésbé állami támogatást (9.6%).

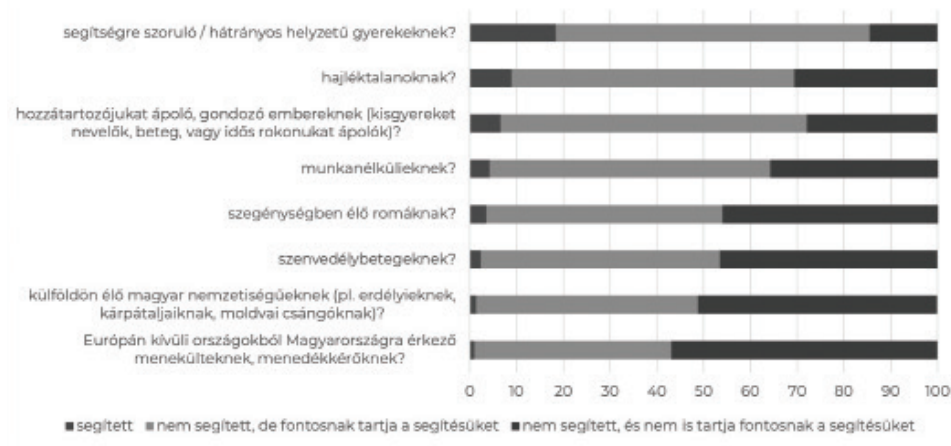
Integráció és segítségnyújtás

A KEP3 felmérés alapján a segítségnyújtás mintázatairól is képet alkothatunk. A kérdőívben az elmúlt két évben nyújtott segítségre kérdeztek rá,¹³ és a válaszokból egyrészt kirajzolódik a segítségnyújtás gyakorlata – segített-e az elmúlt két évben az egyes csoportokhoz tartozóknak –, másrészt az érdemesség dimenziói – ha nem is segített, de fontosnak tartja az adott csoportba tartozók segítését. Az elemzésünkben ezen két dimenzió szerint vizsgáljuk a segítségnyújtást.

A konkrét segítségnyújtás a rászoruló/hátrányos helyzetű gyermekek esetében a legnagyobb arányú, a megkérdezettek közel egyötöde (18.4%) említette, míg legkevésbé az Európán kívüli országok menekültjeinek segítése a jellemző (1%). Ezek az arányok a segítségnyújtás koncentrikus köreit is felrajzolják, amelyek a gondoskodási körökhöz hasonlóak, leginkább az elsődleges törődésviszonyokban jelentkeznek (pl. család/gyermekek), utána a gondoskodásra épülő másodlagos gondoskodáskapcsolatokban, majd a szolidaritásra épülő harmadlagos gondoskodáskapcsolatokban (Lynch 2007).

¹³ A kérdőívben szereplő kérdés: „Kérjük mondja meg, hogy az elmúlt 2 évben segített-e a családtagjain, közeli barátain kívül más embereknek...? Kérjük, gondoljon pénz- vagy természetbeni adományra (pl. élelmiszer, ruhanemű, használati cikkek), vagy arra, hogy elvégzett számukra valami tevékenységet, amelyért nem várt viszonzást. Segített-e Ön...”

5. ábra
Segítségnyújtás és segíteni szándék a különböző
segített csoportok esetében (%)

Forrás: KEP 2021, saját számítás

Az érdemességet egy dichotóm változó segítségével vizsgáltuk.¹⁴ A *segítségre legérdemesebbnek gondolt csoportok a rászoruló/hátrányos helyzetű gyerekek, illetve a hozzátartozójukat ápoló, gondozó emberek, akik segítségét a megkérdezettek kétharmada fontosnak gondolja (segítette vagy fontosnak gondolja a segítségüket)*. A hajléktalanok és a munkanélküliek segítségének szándéka 60% körüli, a szegénységben élő romákat és a szenvedélybetegeket a megkérdezettek fele támogatná – és közel fele nem is gondolná indokoltnak az ő támogatásukat. A külföldön élő magyar nemzetiségűek támogatásának már valamivel nagyobb az elutasítása, mint az elfogadása, de a legkevésbé elfogadott az Európán kívüli menekültek, menedékkérők segítése (5. ábra).

Ha a társadalmi integráció két dimenzióját – az integrációs rétegekhez tartozást, illetve az integrációs csoportokat – beemeljük az elemzésbe, akkor azt látjuk, hogy a *segítségre legérdemesebbnek gondolt csoportokat az integrált felső és integrált középrétegek segítenék leginkább, és őket követik az alsó középrétegek, illetve a dezintegrált alsó rétegek*. Ez főként a rászoruló/hátrányos gyermekek segíteni szándékában jelentkezik. De amennyiben a többi csoport támogatási hajlandóságát is figyelembe vesszük, árnyaltabb a kép. A kétdimenziós elemzések szerint például a munkanélküliek vagy a szegénységben élő romák iránti segíteni szándék az

¹⁴ Összevontuk a 'segített' és a 'nem segített, de fontosnak tartja a segítségüket' válasz kategóriákat – ezzel mérve az „érdemességet” vs. nem segített, és nem is tartja fontosnak a segítségüket.

integrált középrétegek körében a legmagasabb, őket követi az integrált felső középréteg, majd a dezintegrált alsó rétegekhez tartozók és legkisebb mértékben az integrált alsó középrétegek. Ugyanezek az összefüggések fogalmazhatóak meg a külföldön élő magyarok és az Európán kívüli menekültek segítési szándékával kapcsolatban is. *A segítő attitűd leginkább az integrált középrétegekre jellemző, és legkevésbé az integrált alsó középrétegekhez tartozókra.* Ebben a rétegben minden bizonnyal azért alacsonyabb mértékű a szolidaritás, mert tagjai erőfeszítéseket tettek/tesznek sikeres integrációjuk érdekében, és ezt várják el másoktól is. Azok körében, akik maguk is marginalizált, dezintegrált helyzetűek, akik „már” ki-/leszakadtak a társadalomból, ismét nagyobb mértékben jellemző a szolidaritás (pl. 9. táblázat).

9. táblázat

Az integrációs rétegek segítési hajlandósága az Európán kívüli menekültek irányába (% , szignifikáns eltérések, $p \leq 0,001$)

Segítés	Integrált felső középréteg	Integrált középrétegek	Integrált alsó középrétegek	Dezintegrált alsó rétegek
segített, vagy fontosnak gondolja a segítséget	46	53	34	46
nem segített, és nem is tartja fontosnak	54	47	66	54
összesen	100	100	100	100

Forrás: KEP 2021, saját számítás

A diszkurzív politikai tér megnövekedett hatásáról mind nemzetközi vonatkozásban (Nandi–Platt 2020), mind magyar vonatkozásban sokat olvashatunk (lásd pl. Messing–Ságvári 2016). Két kiválasztott rászorultsági csoport – a szegénységben élő romák és az Európán kívülről érkezett menekültek – esetében vázoljuk fel ennek a szolidaritásban megmutatkozó lenyomatait. *Míg a segítségkapást a társadalmi integrációnak a kapcsolatgazdagság aspektusából tudtuk leginkább megragadni, a segítési hajlandóság esetében a normakövetés-normaszegés tűnik a meghatározóbbnak.* Mindkét csoporttal kapcsolatban a szolidaritás hasonló mintázatai rajzolódnak ki. Az Európán kívüli menekültekkel szemben a normakövető, munkaerőpiacon integrált, a normakövető kapcsolatgazdag, illetve a normakövető dezintegrált csoportokban a legerősebb a szolidaritás elutasítása, és a normaszegő dezintegráltak, illetve a politikailag integráltak körében erősebb a segítési hajlandóság (10.–11. táblázat). A szegénységben élő romákkal az előbbieken kívül a kapcsolatgazdag, politikailag aktívak is szolidárisabbaknak mutatkoztak, a lokálisan integráltak azonban a normakövető csoportok elutasító attitűdjéhez közelítenek.

A polgárosodás kedvez a szolidaritásnak, a polgárosodottság szignifikánsan erőteljesebb szolidaritással jár együtt.

10. táblázat

Az Európán kívüli menekültek iránti segítési hajlandóság integrációs csoportok szerint (% , szignifikáns eltérések, $p \leq 0,001$)

Segítés	Kapcsolatgazdag, politikailag aktív	Lokálisan integrált	Politikailag integrált	Normakövető kapcsolatgazdag	Normakövető, munkaerőpiacon integrált	Normaszegő kirekesztett	Normakövető dezintegrált
segített, vagy fontosnak gondolja a segítséget	46	47	53	35	34	53	38
nem segített, és nem is tartja fontosnak	54	53	47	65	66	47	62
összesen	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: KEP 2021, saját számítás

11. táblázat

Az szegénységben élő romák iránti segítési hajlandóság integrációs csoportok szerint (% , szignifikáns eltérések, $p \leq 0,001$)

Segítés	Kapcsolatgazdag, politikailag aktív	Lokálisan integrált	Politikailag integrált	Normakövető kapcsolatgazdag	Normakövető, munkaerőpiacon integrált	Normaszegő kirekesztett	Normakövető dezintegrált
segített, vagy fontosnak gondolja a segítséget	64	54	64	51	42	60	49
nem segített, és nem is tartja fontosnak	36	46	36	49	58	40	51
összesen	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: KEP 2021, saját számítás

Lezárásként tehát azt emelhetjük ki, hogy a segítségnyújtásban egyrészt visszszaköszönnek a gondoskodásra jellemző koncentrikus körök – a legközelebb állók (gyermekek, családtagjukat ápolók stb.) erőteljesebb segítése, majd az általánosabb gondoskodási kör (hajléktalanok, munkanélküliek) segítése és segítési hajlandósága, és végül a szolidaritás körei (pl. külföldön élő magyarok, Európán kívüli menekültekkel való szolidaritás), amelyre hatással van a tágabb társadalmi/politikai kontextus is (pl. a politikai diskurzus mint diszkurzív tér). Az integráció tükrében vizsgálva pedig a normakövetés/normaszegés az a vonatkozás, amely szerint a leginkább megragadhatóak a segítségnyújtás mintázataiban kirajzolódó különbségek, *az erősen normakövető csoportok például jobban azonosulnak az „érdemességnek” a politikai diskurzusban tetten érhető tendenciáival – például kevésbé gondolják segítségre/támogatásra méltónak az Európán kívüli menekülteket.*

Összegzés

Tanulmányunkban az értékrend inglehart-i megközelítését és a szolidaritást vizsgáltuk a társadalmi integráció és a polgárosodás jellemzői alapján. Az inglehart-i értékrendvizsgálatokra alapozva korábban is olvashattunk a materiális-posztmateriális értékek megoszlásáról és ennek változásairól a magyar társadalomban (p. Szabó et al. 2021). Tanulmányunk egyik célja az volt, hogy tágabb időperspektívából is reflektáljunk a magyar társadalom jellemzőire. Ha Magyarország helyét tekintjük át a világ értéktérképén, akkor az látható, hogy a rendszerváltás környékéhez képest az ország relatív pozíciója nem változott lényegesen.

Az elemzés központi célkitűzése a társadalmi integráció (Györi 2024) és a polgárosodás jellemzői (Kovách–Szabó 2024) alapján vizsgálni az értékrendváltozásokat. Az integrációs csoportok értéktérképen elfoglalt helye alapján kiemelhető, hogy a normaszegő kirekesztett csoport a hagyományos és zárt értékvilághoz áll közelebb, míg a normakövető kapcsolatgazdag csoport a nyitott és szekuláris értékvilághoz, de ez nem jelenti azt, hogy a dezintegráció és az integráció leképezné a kelet–nyugat lejtőt. A polgárosodási kategóriák szerint vizsgálva pedig az állapítható meg, hogy a polgárosodás legerősebb jellemzője az értékrendben megjelenő nyitottság.

A polgárosodott életmód az erősebb szolidaritással is együtt jár. Az elemzés második része a szolidaritás dimenzióit vizsgálta a társadalmi integráció és a polgárosodás jellemzői szerint. A szolidaritásra olyan normatív jellemzőként tekintünk, amely központi szerepet kapott a társadalmak leírásában – a demokráciához, a társadalmi igazságossághoz vagy az autonómiához hasonlóan (Laitinen–Pessi 2021).

A szolidaritást két dimenzió alapján vizsgáltuk: a segítségnyújtás és a kapott segítség vonatkozásában. A kapott segítséget – Sik és Zakariás (2021a) hasonló elemzési szempontjait követve – szektoriális bontásban vizsgáltuk: a privát/személyes, az

állami-önkormányzati és a civil segítség vonatkozásában, melyet kiegészítettünk a munkahelyi segítség jellemzőivel.

A KEP3 2021 adatai alapján a megkérdezettek közel fele (48%-a) kapott valamilyen anyagi vagy természetbeni támogatást az elmúlt 2 évben, 52%-a pedig nem tapasztalt semmilyen segítségnyújtást. A természetbeni támogatás (szolgáltatás, munkavégzés) megtapasztalása gyakoribb volt, mint az anyagi támogatás. Illetve a privát szférából érkező segítség jóval jellemzőbb, mint az állami/önkormányzati, vagy civil szférából érkező támogatások. Ez utóbbiak azonban megtalálják a nehéz helyzetben élő, rászoruló csoportokat, bár a támogatásról beszámolók aránya alacsony (8-9%).

A kétváltozós elemzések alapján egy ambivalens kép rajzolódott ki. Azt láthatuk, hogy a rászorultsági jellemzők alapján ugyan nőtt a segítséget kapók aránya, de az integráció és a kapcsolatgazdagság előnyei is megmutatkoztak. A lokálisan integráltak, illetve a kapcsolatgazdag, politikailag aktív csoportok minden támogatási mezőben – a szolidaritás személyes mezőjében, valamint az állami és/vagy önkormányzati segítségben, de még a civil támogatásoknál is – gyakrabban tapasztaltak valamilyen segítséget, mint az integrációs szempontból kedvezőtlen csoportok – a normakövető dezintegráltak és a normaszegő kirekesztett csoportok.

Összegzőként kiemelhető tehát, hogy a kapott segítség esetében a kapcsolatgazdagság volt a legmeghatározóbb. Ez utóbbi eredmény az akkumulációs tézishez is kapcsolható, azt jelzi, hogy a dezintegráció és a depriváció negatív spirálként ráerősíthet a kirekesztettségre (Albert–Hajdu 2016). Vagyis a deprivált, dezintegrált, legrászorulóbb csoportok annak ellenére is jobban kimaradnak a szolidaritási mezőből, hogy látszólag a rászorultsági mutatók alapján jobban elérik őket a különböző támogatások, de ezek nem képesek ellensúlyozni a rendszerszintű problémákat, nehézségeket, nem tudják kompenzálni a jóléti állam leépülését.

Míg a kapott segítség esetében a kapcsolatgazdagság, a segítségnyújtás esetében a társadalmi integrációnak a normakövetéshez/normaszegéshez való viszonya mutatkozott a legerősebbnek. A segítő attitűd az integrált középrétegekre jellemző leginkább, és legkevésbé az integrált alsó középrétegekhez tartozókra. Az ezekhez tartozók valószínűleg folyamatos erőfeszítéseket tesznek sikeres integrációjuk érdekében, és ezt elvárják másoktól is. Azok azonban, akik maguk is marginalizált, dezintegrált helyzetűek, akik „már” ki-/leszakadtak a társadalomból, másokkal is szolidárisabbak. Elemzésünk alapján az is megállapítható, hogy az erősen normakövető csoportok jobban azonosulnak az „érdemességgel” a politikai diskurzusban tetten érhető narratíváival is – például kevésbé gondolják segítésre/támogatásra méltónak a szegénységben élő romákat vagy az Európán kívüli menekülteket.

Hivatkozások

EVS-adatbázisok:

<https://europeanvaluesstudy.eu/methodology-data-documentation/survey-2017/full-release-evs2017/>

<https://www.gesis.org/en/services/finding-and-accessing-data/european-values-study>

EVS (2020) European Values Study 2017: Romania – Hungarian minority (EVS 2017 Country data file). GESIS Data Archive, Cologne. ZA7550 Data file Version 1.0.0, <https://doi.org/10.4232/1.13562>.

EVS (2022) European Values Study 2017: Integrated Dataset (EVS 2017). GESIS, Cologne. ZA7500 Data file Version 5.0.0, <https://doi.org/10.4232/1.13897>.

WVS:

The Inglehart–Welzel World Cultural Map – World Values Survey 7 (2023). Source: <http://www.worldvaluessurvey.org/>

https://www.worldvaluessurvey.org/images/Cultural_map_WVS4_1996.jpg.

Albert F. – Dávid B. (2012) Az interperszonális kapcsolathálózati struktúra átrendeződése Magyarországon. In Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon: tanulmányok*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet – Argumentum Kiadó, 343–356.

Albert F. – Hajdu G. (2016) Integráltság, szegénység, kapcsolati tőke. *Szociológiai Szemle*, 26(3), 28–55.

Albert F. – Dávid B. (2018) Interpersonal relationships in Hungary – an overview. *Metszetek*, 7(2), 72–93. <https://doi.org/10.18392/metsz/2018/2/6>.

Albert, F. – Koltai, J. – Dávid B. (2021) The increasing importance of friends: Changes in core discussion network composition in post-communist Hungary between 1997–2015. *Social Networks*, 66, 139–145. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2021.02.005>.

Bourdieu, P. (1978) *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest: Gondolat.

Csepeli Gy. – Örkény A. – Székelyi M. – Barna I. (2004) Bizalom és gyanakvás. Szociálpszichológiai akadályok a piacgazdasághoz vezető úton Kelet-Európában. *Szociológiai Szemle*, 14(1), 3–35.

Csepeli Gy. – Örkény A. (2017) Nemzet és migráció. Budapest: ELTE TÁTK. Elérhető: <http://tatk.elte.hu/oktatas/etananyagok> [Letöltve: 2024-05-22].

Czibere I. – Gerő M. – Kovách I. (2017) Újraelosztás és integráció. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció: az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest–Szeged: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Belvedere Meridionale, 51–116. Elérhető: <http://mek.oszk.hu/18800/18811/18811.pdf> [Letöltve: 2024-05-22].

Dupcsik Cs. – Tóth O. (2008) Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia*, 51(4), 307–328.

Feischmidt M. (2016) Manipulált félelmek és dehumanizált idegenek. A xenorasszizmus felépítése és társadalmi háttere egy magyarországi faluban. *Regio*, 4, 5–32. <http://doi.org/10.17355/rkkpt.v24i4.135>.

Feischmidt M. (2018) Szolidaritás és társadalmi reflexió a menekültek önkéntes segítőinek elbeszéléseiben. *socio.hu*, 8(1), 69–94. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2018.1.69>.

Feischmidt, M. – Zakariás, I. (2020) How Migration Experience Affects the Acceptance and Active Support of Refugees? Philanthropy and Paid Work of Hungarian Migrants in the German Immigrant Service. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 18(4), 481–497. <https://doi.org/10.1080/15562948.2020.1724353>.

- Feischmidt, M. – Neumann, E. (2023) The political aspects of solidarity mobilizations in the context of shrinking civil society during the first wave of COVID-19. *European Societies*, 25(1), 132–153. <https://doi.org/10.1080/14616696.2022.2100443>.
- Ferge Zs. (2012) *Vágányok és vakvágányok a társadalompolitikában*. Válogatott tanulmányok. Budapest: L'Harmattan.
- Fodor É. – Gregor A. – Koltai J. – Kováts E. (2021) The impact of COVID-19 on the gender division of childcare work in Hungary. *European Societies*, 23(Suppl.1), S95–S110. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1817522>.
- Fraser, N. (2018) A tőke és a gondoskodás ellentmondásai. *Fordulat*, 24, 88–108. Elérhető: http://fordulat.net/pdf/24/FORDULAT24_A%20T%C5%90KE%20%C3%89S%20A%20GONDOSKOD%C3%81S%20ELLENTMOND%C3%81SAI_FRASER.pdf [Letöltve: 2024-05-22].
- Fraser, N. (2019) *The Old Is Dying and the New Cannot Be Born. From Progressive Neoliberalism to Trump and Beyond*. London–New York: Verso.
- Füstös L. – Szokolczai Á. (1994) Értékek változásai Magyarországon, 1978–1993. Kontinuitás és diszkontinuitás a kelet-közép-európai átmenetben. *Szociológiai Szemle*, 4(4), 57–90.
- Gerő M. – Hajdu G. – Kovách I. – Kristóf L. – Szabó A. (2020) A magyar társadalom integrációja 2015, 2018. In Kovách I. (szerk.) *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum Kiadó, 59–88.
- Gerő M. – Szabó A. (2024) A politikai integrációs mechanizmusok Magyarországon. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 1. kötet*. 67–114.
- Giczi J. – Sik E. (2009) Bizalom, társadalmi tőke, intézményi kötődés. In Tóth I. Gy. (szerk.) *TÁRKI Európai Társadalmi Jelentés 2009*. Budapest: TÁRKI, 65–84.
- Győri Á. (2024) Integrációs csoportok 2021-ben. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 2. kötet*, 277–290.
- Hajdu G. (2012) Bizalom, normakövetés és társadalmi részvétel Magyarországon a rendszerváltás után. Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon: tanulmányok*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet – Argumentum Kiadó, 45–62.
- Inglehart, R. (1977) *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997) *Modernization and postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9780691214429>.
- Inglehart, R. (2018) *Cultural evolution: People's motivations are changing, and reshaping the world*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108613880>.
- Inglehart, R. – Welzel, C. (2005) *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keller T. (2009) *Magyarország helye a világ értéktérképén*. Budapest: TÁRKI.
- Keller T. (2013) *Értékek 2013. Bizalom, normakövetés, az állam szerepéről és a demokráciáról alkotott vélemények alakulása Magyarországon. „A gazdasági növekedés társadalmi/kulturális feltételei” c. kutatás 2013. évi hullámának elemzése*. Budapest: TÁRKI.
- Kluckhohn, C. (1951) Values and value-orientations in the theory of action. An exploration in definition and classification. In Parsons, T. – Shils, E. A. (szerk.) *Toward a General Theory of Action*. 2. ed. Cambridge–London: Harvard University Press, 388–433. <https://doi.org/10.4159/harvard.9780674863507.c8>.

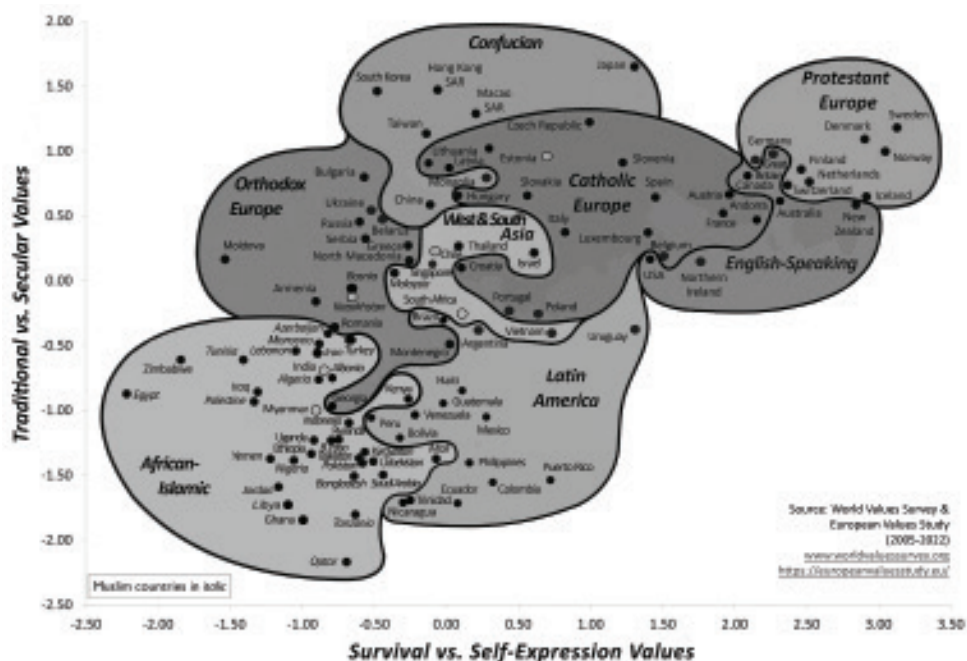
- Kohn, M. L. (1977) *Class and Conformity. A Study in Values*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Kovách I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2016) A magyar társadalom integrációs és rétegződésmoდეllei. *Szociológiai Szemle*, 26(3), 4–27.
- Kovách I. – Szabó A. (2024) Polgárosodás Magyarországon a 2020-as években. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 2. kötet*, 29–72.
- Laitinen, A. – Pessi, A. B. (2021) Szolidaritás: elmélet és gyakorlat. *Regio*, 29(2), 5–23. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v29i2.05>.
- Luhmann, N. (1996) The sociology of the moral and ethics. *International Sociology*, 11(1), 27–36. <https://doi.org/10.1177/026858096011001003>.
- Lynch, K. (2007) Love Labour as a Distinct and Non-Commodifiable Form of Care Labour. *Sociological Review*, 55(3), 550–570. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2007.00714.x>.
- Messing V. – Ságvári B. (2016) „Ahogy »másokhoz« viszonyulunk, az tükrözi azt, amilyenek magunk vagyunk”: A magyarországi idegenellenesség okairól. In Takács J. – P. Tóth T. (szerk.) *Kisebbség, többség, többszörösség: Kisebbségi-többségi viszonyok a magyar társadalomban*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 59–80.
- Messing, V. – Ságvári, B. (2019) *Still divided but more open. Mapping European Attitudes Towards Migration Before and After the Migration Crisis*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Muehlebach, A. (2012) *The Moral Neoliberal: Welfare and Citizenship in Italy*. Chicago, IL: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226545417.001.0001>.
- Nandi, A. – Platt, L. (2020) The relationship between political and ethnic identity among UK ethnic minority and majority populations. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(5), 957–979. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1539286>.
- OECD (2020) *All Hands In? Making Diversity Work for All*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/efb14583-en>.
- Papp Z. A. – Zsigmond Cs. (2020) Kontextus vagy kontaktus?: Előítélet-rendszerek és migrációs tapasztalatok. In Kovách I. (szerk.) *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*. Budapest: Argumentum – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 371–410.
- Rokeach, M. (1973) *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Scharle, Á. – Szikra, D. (2015) Recent Changes Moving Hungary away from the European Social Model. In Vaughan-Whitehead, D. (szerk.) *The European Social Model in Crisis: Is Europe Losing Its Soul?* Cheltenham: Edward Elgar, 289–338. <https://doi.org/10.4337/9781783476565.00012>.
- Schwartz, S. H. (1992) Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. In Zanna, M. P. (szerk.) *Advances in Experimental Social Psychology*, 25. New York: Academic Press, 1–65. [https://doi.org/10.1016/s0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/s0065-2601(08)60281-6).
- Schwartz, S. H. (2006) Basic Human Values: Theory, Measurement, and Applications. *Revue française de sociologie*, 47(4), 929–968. <https://doi.org/10.3917/rfs.474.0929>.
- Sik D. – Zakariás I. (2021a) Járvány és válság – rászorultsági és segítési viszonyok a COVID-19 első hulláma idején. *Regio*, 29(2), 24–72. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v29i2.24>.
- Sik D. – Zakariás I. (2021b) A szolidaritási mező – járvány idején. *socio.hu*, 11(1), 1–30. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.1.1>.
- Sik E. – Simonovits B. – Szeitl B. (2016) Az idegenellenesség alakulása és a bevándorlással kapcsolatos félelmek Magyarországon és a visegrádi országokban. *Regio*, 24(2), 81–108. <http://doi.org/10.17355/rkkpt.v24i2.114>.

- Szabó A. – Oross D. – Papházi V. – Pokornyi Zs. – Sebestyén A. (2021) *A magyar társadalom politikai értékei, identitásmintázatai, 2020: A magyar társadalom politikai percepciója, értékrendszere, politikai gondolkodásmódja és részvétele 2020 decemberében*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet.
- Thomas, W. I. – Znaniecki, F. (1958) *The Polish Peasant in Europe and America*. 2. ed., vol. 1. New York: Dover Publications.
- Tóth I. Gy. (2009) *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében. A gazdasági felemelkedés társadalmi-kulturális feltételei című kutatás zárójelentése*. Budapest: TÁRKI.
- Utasi Á. (2013) *Kötelékben: Szolidaritás-hálók és közélet*. Budapest–Szeged: MTA Társadalomkutató Központ – Belvedere Meridionale.
<https://doi.org/10.14232/belvbook.2013.58508>.
- Zakariás I. (2018) *Jótevény nemzet. Szolidaritás és hatalom a kisebbségi magyarok segítésében*. Budapest: MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram.
- Zakariás, I. – Feischmidt, M. – Gerő, M. – Morauszki, A. – Zentai, V. – Zsigmond, Cs. (2024) Solidarity with Displaced People from Ukraine in Hungary: Attitudes and Practices. *Journal of International Migration and Integration*, 1–28.
<https://doi.org/10.1007/s12134-023-01096-8>.
- Zsigmond Cs. – Papp Z. A. (2022) A zártság árnyalatai. Székelyek az EVS kutatásban. In Filep T. – Papp Z. A. – Szerbhorváth Gy. (szerk.) *Palimpszesztus. Írások Bárdi Nándor 60. születésnapjára*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet – Kalligram, 221–245.

Mellékletek

1. melléklet

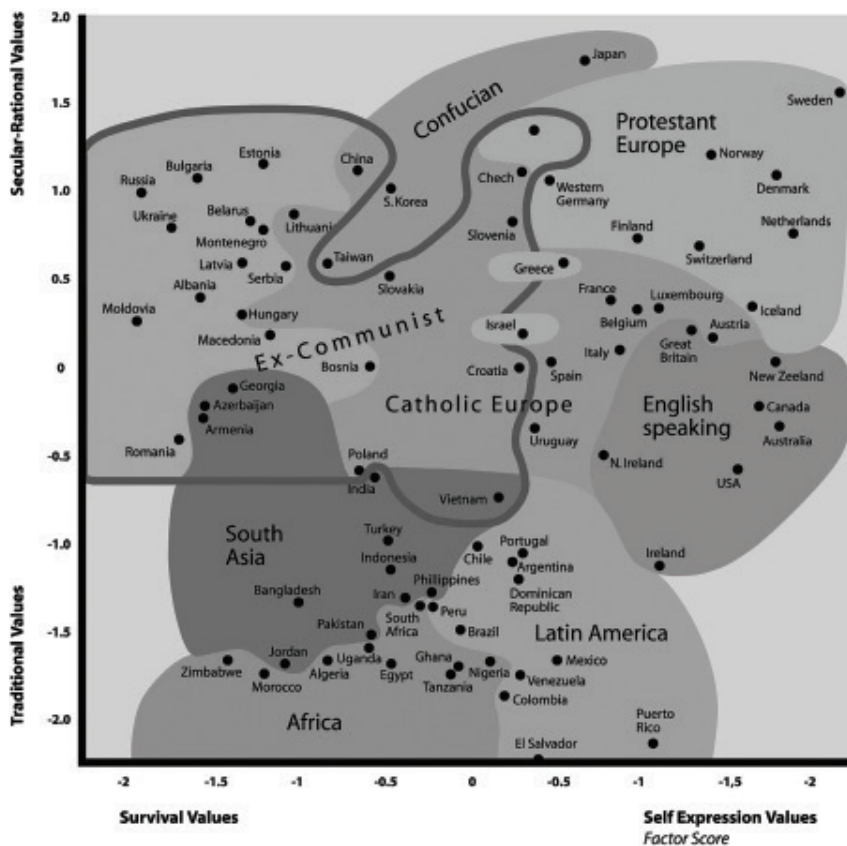
Az Inglehart–Welzel-féle globális értéktérkép, 2023

2. melléklet

Az Inglehart–Welzel-féle globális értéktérkép, 1996

https://www.worldvaluessurvey.org/images/Cultural_map_WVS4_1996.jpg

3. melléklet

**Az EVS-ben szereplő országok a tradicionális-vallási vs. racionális-világi
és a zárt vs. nyitott gondolkodást kifejező indexek értékei**

Ország, régió	Használt rövidítés	Zárt vs. nyitott gondolkodás	Tradicionális vallásos vs. világi-racionális
Albánia	AL	-1,23	-1,01
Azerbajdzsán	AZ	-1,26	-1,35
Ausztria	AT	1,23	0,56
Örményország	AM	-1,92	-1,60
Bosznia-H.	BIH	-1,08	-1,48
Bulgária	BG	-0,68	-0,28
Fehéroroszország	BY	-0,49	0,19
Horvátország	HR	-0,31	-0,88
Csehország	CZ	0,39	0,07
Dánia	DK	2,68	1,01
Észtország	EST	0,08	0,40
Finnország	FIN	1,74	1,73
Franciaország	F	-0,12	0,30
Georgia/Grúzia	GE	-2,06	-1,92
Németország	D	1,45	0,95
Magyarország	HU	0,01	0,25
Izland	IS	2,86	1,52
Olaszország	IT	0,34	-0,45
Litvánia	LT	-0,09	-0,12
Montenegró	MNE	-1,20	-1,60
Hollandia	NL	1,30	0,90
Norvégia	N	2,73	1,58
Lengyelország	PL	0,10	-0,77
Portugália	PT	-0,19	-1,46
Oroszország	RU	-1,34	-0,23
Szerbia	SRB	-1,23	-0,64
Szlovákia	SK	-0,43	-0,71
Szlovénia	SLO	0,90	-0,01
Spanyolország	ES	0,72	-0,61
Svédország	S	2,13	2,69
Svájc	CH	1,61	0,93
Észak-Macedónia	NMK	-0,66	-0,37
Nagy-Britannia	UK	0,66	0,72
Románia	RO	-0,86	-1,40
Románia – erdélyi magyar	ERD. M.	-1,01	-1,72
Székelyföld	SZÉKELYF.	-0,63	-1,49
Közép-Erdély	K-ERDÉLY	-1,13	-2,00
Partium	PARTIUM	-1,53	-1,23
Szörvány	SZÓRVÁNY	-0,81	-2,34

4. melléklet

Az értékdimenziók a polgárosodottság mértéke szerint (átlagok)

	hagyományos vs. szekularizált értékek	zárt vs. nyitott gondolkodás
nem polgárosodott	-0,0865546	-0,2631144
gyengén polgárosodott	0,0496241	0,0954726
polgárosodó	0,0345176	0,1375716
polgárosodott	0,0300019	0,3470818

Forrás: KEP 2021, saját számítás

5. melléklet

A kapott segítség formái, mennyisége

Kapott segítség	Mennyiség	Anyagi támogatást, pénzt		Természetbeni támogatást, szolgáltatást, munkavégzési segítséget (ideértve a gye- rekfelügyeletet, bevásárlást, beteggondo- zást, rendszeres telefonhívást stb.)	
		N	%	N	%
Önell egy településen élő családtagjaitól	egyáltalán nem kapott	4015	80,3	3538	70,8
	kismértékben	553	11,1	747	14,9
	közepes mértékben	248	5	398	8
	jelentős mértékben	168	3,4	304	6,1
	nem tudja	9	0,2	7	0,1
	nem válaszol	8	0,2	7	0,1
	Összesen	5000	100	5000	100
másik településen élő családtagjaitól	egyáltalán nem kapott	4465	89,3	4031	80,6
	kismértékben	356	7,1	659	13,2
	közepes mértékben	125	2,5	207	4,1
	jelentős mértékben	41	0,8	92	1,8
	nem tudja	6	0,1	5	0,1
	nem válaszol	6	0,1	6	0,1
	Összesen	5000	100	5000	100
szomszédjaitól	egyáltalán nem kapott	4795	95,9	3975	79,5
	kismértékben	166	3,3	801	16
	közepes mértékben	18	0,4	164	3,3
	jelentős mértékben	8	0,2	47	0,9
	nem tudja	8	0,2	8	0,2
	nem válaszol	5	0,1	5	0,1
	Összesen	5000	100	5000	100
Önell egy településen élő barátaitól, ismerőseitől	egyáltalán nem kapott	4741	94,8	4122	82,4
	kismértékben	204	4,1	599	12
	közepes mértékben	31	0,6	184	3,7
	jelentős mértékben	9	0,2	82	1,6
	nem tudja	10	0,2	8	0,2
	nem válaszol	5	0,1	5	0,1
	Összesen	5000	100	5000	100

másik településen élő barátaitól ismerőseitől	egyáltalán nem kapott	4838	96,8	4543	90,9
	kismértékben	112	2,2	335	6,7
	közepes mértékben	28	0,6	78	1,6
	jelentős mértékben	8	0,2	29	0,6
	nem tudja	10	0,2	10	0,2
	nem válaszol	4	0,1	5	0,1
	Összesen	5000	100	5000	100
helyi segítő szervezettől, közosségtől	egyáltalán nem kapott	4874	97,5	4817	96,3
	kismértékben	88	1,8	110	2,2
	közepes mértékben	18	0,4	35	0,7
	jelentős mértékben	2	0	23	0,5
	nem tudja	13	0,3	9	0,2
	nem válaszol	6	0,1	7	0,1
	Összesen	5000	100	5000	100
nem helyi szervezettől, nem helyi közosségtől	egyáltalán nem kapott	4933	98,7	4903	98,1
	kismértékben	38	0,8	55	1,1
	közepes mértékben	6	0,1	15	0,3
	jelentős mértékben	5	0,1	10	0,2
	nem tudja	12	0,2	9	0,2
	nem válaszol	6	0,1	7	0,1
	Összesen	5000	100	5000	100
a munkahelyétől (munkáltatótól, munkahelyi szervezettől, szakszervezettől)	egyáltalán nem kapott	4800	96	4814	96,3
	kismértékben	132	2,6	120	2,4
	közepes mértékben	37	0,7	39	0,8
	jelentős mértékben	18	0,4	9	0,2
	nem tudja	9	0,2	11	0,2
	nem válaszol	5	0,1	6	0,1
	Összesen	5000	100	5000	100
az államtól	egyáltalán nem kapott	4656	93,1	4843	96,9
	kismértékben	257	5,1	125	2,5
	közepes mértékben	50	1	16	0,3
	jelentős mértékben	19	0,4	2	0
	nem tudja	12	0,2	10	0,2
	nem válaszol	6	0,1	5	0,1
	Összesen	5000	100	5000	100
a helyi önkormányzattól	egyáltalán nem kapott	4734	94,7	4762	95,2
	kismértékben	221	4,4	188	3,8
	közepes mértékben	26	0,5	28	0,6
	jelentős mértékben	6	0,1	9	0,2
	nem tudja	9	0,2	9	0,2
	nem válaszol	4	0,1	4	0,1
	Összesen	5000	100	5000	100
egyéb forrásból	egyáltalán nem kapott	4886	97,7	4905	98,1
	kismértékben	74	1,5	63	1,3
	közepes mértékben	17	0,3	10	0,2
	jelentős mértékben	4	0,1	4	0,1
	nem tudja	15	0,3	13	0,3
	nem válaszol	5	0,1	6	0,1
	Összesen	5000	100	5000	100

Forrás: KEP 2021, saját számítás

6. melléklet
A létminimum alatt és felett élők segítségben részesülése
(%, szignifikáns eltérések) (N=4940)

Segítséget kapott		létminimum felett levők	létminimum alatt levők
Kapott bármilyen forrásból segítséget:	nem	54	43
	igen	46	57
	összesen	100	100

$p \leq 0,001$

Forrás: KEP 2021, saját számítás

7. melléklet
A privát és közösségi segítség megoszlásai (%)

Segítséget kapott		%
Privát/személyes segítség	nem	56
	igen	44
	összesen	100
Közösségi segítség	nem	83
	igen	17
	összesen	10

Forrás: KEP 2021, saját számítás

MOBILITÁSOK

AZ EGYENLŐTLENSÉGEK ÚJRATERMELŐDÉSE AZ 1980-AS ÉVEKBEN ÉS MA

HUSZÁR ÁKOS
HAJDU GÁBOR

Bevezetés

Tanulmányunk fő kérdése, miként termelődnek újra az egyenlőtlenségek a mai Magyarországon, és ez hogyan változott az 1980-as évekhez képest. Kicsit provokatívabban úgy is megfogalmazhatjuk a kérdést, mennyire kifizetődő ma az államszocializmus utolsó évtizedéhez képest magasabb státuszú, jó anyagi és kulturális körülmények között élő, privilegizált családba születni, és mekkora ára van annak, ha valakinek nem adatott meg ez a szerencse.

Ez a kérdésfeltevés két alkérdésre bontható. Egyrészt mennyire egyenlőtlen a javak eloszlása a társadalomban, másrészt pedig mennyire egyenlőtlenek a társadalom tagjainak az esélyei arra, hogy e javakhoz hozzáférjenek. Az első kérdés nyomán arra kaphatunk választ, mi is a tartalma tulajdonképpen a privilegizált társadalmi helyzetnek, illetve mekkora távolság van a társadalom alsó, illetve felső csoportjai között. A második kérdésre adott válasz révén pedig az tudhatjuk meg, mennyire átjárható a társadalom szerkezete, vagyis mekkora az esélye annak, hogy valaki, aki kedvezőtlen helyzetből indul, felkapaszkodjon a társadalomszerkezet tetejére, illetve – a másik oldalról – a társadalom csúcsán lévők elveszítsék privilegizált pozíciójukat.

E két kérdés tartalma Anthony Atkintont (2015) követve jól megvilágítható egy úszóverseny példáján. Ha a társadalmilag fontos javakért folyó versengést egy úszóverseny módjára gondoljuk el, akkor a verseny akkor tekinthető fairnek, ha a résztvevők egyenlő esélyekkel vesznek részt a küzdelemben. Ezt azt jelenti, hogy csak a versenyzők egyéni erőfeszítésén és képességein, azaz a saját teljesítményükön múlik, ki lesz a győztes.¹ Ha a verseny az esélyek egyenlősége tekintetében teljességgel fairnek is tekinthető, attól még a végeredményt tekintve igen különböző szintű (kimeneti) egyenlőtlenségekhez vezethet. A kimenetek oldalán ugyanis a

¹ Ha például egyes versenyzők később ugorhatnának vízbe, mint a többiek, vagy összekötött lábbal kéne úszniuk, akkor már az esélyek egyenlősége sem valósulna meg.

javak eloszlásának az egyenlőtlenségét az határozza meg, miként van kialakítva a verseny díjazása. Ha pl. a verseny csupán az első helyezettet díjazza, a többieket viszont egyáltalán nem, az az egyenlőtlenségek szélsőséges formájához vezet. Ha viszont az össznyereményből az első három, az első hat vagy a résztvevők még nagyobb köre részesül valamilyen elosztási metodika révén, akkor a kimenetek egyenlőtlensége is jóval mérsékeltebb lesz.

A mai viszonyoknak az 1980-as évekkel való összehasonlítása nyomán képet alkothatunk arról, mennyiben alakult át a társadalom egyenlőtlenségrendszerére a legutóbbi rendszerváltás (Laki 2006, 2020) nyomán az elmúlt mintegy harminc évben. Az 1980-as évek az államszocializmus keleti variánsának az utolsó évtizedét és összeomlását jelentik. Vagy ahogy Szelényi Szonja (1998) fogalmaz, annak a nagy kísérletnek a végét, amely a magyar társadalom destratifikációját tűzte ki célul. Az államszocialista rendszer önértelmezése szerint egyszerre kívánta felszámolni a Horthy-korszakból örökölt egyenlőtlenségeket, illetve a marxista-leninista ideológiának megfelelően felemelni a munkásosztályt. Az 1989–90-es rendszerváltással lezárult ez a kísérlet, és egy másik vette kezdetét. A keleti orientációt nyugati váltotta fel, szocializmus helyett pedig kapitalizmus építésébe kezdett az ország. A kísérlet vezérfonalát természetesen már nem a marxista-leninista tanok képezték, hanem a nyugati, neoliberais minták (Éber et al. 2014, Sebők 2019, Laki 2020). A munkásosztály is lekerült a színről, a helyét pedig a polgárosodás elősegítésének, illetve a középosztály bővítésének és megerősítésének a célkitűzése vette át.² Munkánk annak a feltárásához kíván hozzájárulni, milyen hatással volt e projekt az egyenlőtlenségek újratermelődésének mértékére Magyarországon.

Nem vállalkozunk tehát ehelyütt arra, hogy részletes leírást adjunk az 1980-as és a 2000-es évek magyar társadalmának többdimenziós rétegződéséről. Több munka foglalkozott ezzel a korábbi és a mostani időszakra vonatkozóan is.³ Kifejezetten a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének problémájára koncentrálnak. Arra tehát, hogy mennyiben tér el a kimenetek egyenlőtlensége az 1980-as években és ma, illetve hogy milyen átalakulások figyelhetők meg az esélyek egyenlőtlensége tekintetében. A következőkben e kérdésekre a keresetek egyenlőtlensége, illetve a társadalmi mobilitás vizsgálata által igyekszünk választ adni. Ez utóbbi kérdéskört először az intergenerációs foglalkozási mobilitás hagyományos mérőszámai alapján közelítjük meg, amelyek az egyének jelenlegi, illetve származási

2 Vö. az 1990-es évek elején zajlott polgárosodásvitákat (lásd mindenekelőtt a Replika 1990/2-es és a Századvég 1992/2–3-as számát), illetve a kérdés újabb tárgyalásaihoz lásd (Morcsányi–Tóth 2016, Huszár–Berger 2020, Szalai 2020, Éber 2021a, 2021b).

3 Az 1980-as évek kapcsán lásd mindenekelőtt Kolosi Tamás (1987) munkáját, az utóbbi időszakhoz pedig lásd pl. a következőket (Kovách et al. 2016, 2018, Albert et al. 2018, Kabai–Kenéz–Iharosi 2018, Harcsa 2022, Tardos 2022).

társadalmi pozíciójának összehasonlításán alapulnak. Ezt követően azonban azt vizsgáljuk, hogyan függött össze a származás a keresetekkel az 1980-as években, illetve hogyan függ össze napjainkban – függetlenül attól, hogy valaki a hagyományos felfogás alapján mobil volt-e vagy sem. Ezek a vizsgálatok természetesen nem helyettesíthetik a társadalom rétegződésének aprólékos, több dimenzióra kiterjedő feltárását, de olyan alapvető információkat hozhatnak felszínre, amik alapul szolgálhatnak ezekhez.

A társadalmi egyenlőtlenségek, ezen belül a származás és az egyének társadalmi-gazdasági jellemzői közti kapcsolat fontos következményekkel járhat a társadalmi integráció szempontjából, így több korábbi elemzést is inspirált (Balogh et al. 2019, Hajdu–Huszár–Kristóf 2019). Ebben a tanulmányban a társadalmi integráció egyik mechanizmusára fókuszálunk. A társadalmi szintű integráció részeként a munkaerőpiachoz való kapcsolódás, a munkaviszony az egyik alapvető integrációs mechanizmus (Kovách et al. 2016). A származás és a jövedelem kapcsolatának vizsgálatával közvetetten a társadalom integrációjának több fontos eleméről is képet kaphatunk, hiszen a jövedelem nagysága összefügg a szűkebb és tágabb közösségben való részvétellel. Az alacsonyabb jövedelem kisebb kapcsolati tőkével, így alacsonyabb szintű személyközi integráltsággal jár együtt (Böhnke 2008, Mood–Jonsson 2016, Albert–Hajdu 2020, Dávid–Albert–Hajdu 2024). Nem csak a jövedelem nagysága, de a jövedelmi egyenlőtlenségek is fontos szerepet játszanak egy társadalom integráltságában. A kimenetek egyenlőtlenségének ára van, illetve ára lehet, ami a legkülönbözőbb jelenségekkel – így például a gazdaság vagy a demokrácia működésével, a társadalmi bizalom mértékével, a társadalom tagjainak fizikai és mentális egészségi állapotával, a bűnözés mértékével, a devianciák elterjedtségével (Wilkinson–Pickett 2009, Stiglitz 2013, Barone–Mocetti 2016, Kang 2016), azaz a társadalom dezintegráltságával és integráltságával (Kovách–Kristóf–Szabó 2015) állhat összefüggésben. Az esélyek egyenlőtlensége pedig ahhoz járulhat hozzá, hogy a kimenetek egyenlőtlenségei rögzüljenek a társadalom szegmentálódásának adva teret.

A továbbiakban áttekintjük, mit is tudhatunk az esélyek, illetve a kimenetek egyenlőtlenségének alakulásáról a korábbi vizsgálatok alapján (2. rész). Ezután ismertetjük az általunk használt adatbázisokat és a kulcsváltozóinkat (3. rész). Végül bemutatjuk az eredményeinket: elsőként a kereseti egyenlőtlenségekre vonatkozókat, utána a társadalmi mobilitás mértékéről, végül pedig a származás és a jövedelem nagysága közti kapcsolatról szólókat.

Esélyegyenlőség és a kimenetek egyenlősége

Anthony Atkinson (2015) példájára visszautalva az 1980-as évekhez képest a 2020-as évek elejére tehát megváltoztak a verseny szabályai, amelyek eredményeként az egyenlőtlenségek előálltak. Lényegileg átalakult az az intézményi környezet, amelynek keretében újratermelődnek a társadalmi egyenlőtlenségek. A következőkben először az vizsgáljuk, miként alakult át a verseny díjazása e változó környezetben, vagyis miként alakultak a verseny kimeneteként előálló egyenlőtlenségek.

A jövedelmi, illetve vagyoni egyenlőtlenségek történeti alakulására az utóbbi években különösen nagy figyelem irányul a nemzetközi irodalomban. E megkülönböztetett figyelem pedig elsősorban annak köszönhető, hogy nagyjából az 1970-1980-as évektől a legtöbb nyugati országban növekedtek a jövedelmi, illetve vagyoni egyenlőtlenségek, a 2010-es évekre pedig már a két világháború közötti szinteket közelítették. Megjegyzendő azonban, hogy ezek a trendek csupán az országokon belüli egyenlőtlenségekre érvényesek. Globális szinten vizsgálva a folyamatot ellenkező irányú, ami elsősorban az ázsiai országok (mindenekelőtt Kína és India) felzárkózásának köszönhető (Atkinson 2015, Piketty 2015, Milanovic 2016, Mihályi–Szelényi 2019).

A nemzetközi trendekhez hasonlóan Magyarországon is növekedtek a jövedelmi, illetve vagyoni egyenlőtlenségek az elmúlt évtizedekben a korábbi vizsgálatok szerint. A II. világháborút megelőző időszakhoz képest az 1980-as évekig jelentősen csökkentek a jövedelmi egyenlőtlenségek, ezután viszont határozott növekedésnek indultak még a rendszerváltás előtt évtizedben. Az 1990 utáni időszakban folytatódtak ezek a trendek, és a következő három évtizedben – némileg hullámozó dinamikát követve – további koncentráció figyelhető meg (Tóth 2005, Éltető–Havas 2009, Szivós–Tóth 2013, Huszár 2022b, Krekó–Tóth 2023). A rendszerváltás utáni időszakban a jövedelmi egyenlőtlenségek mellett ráadásul egyre inkább felértékelődött a vagyon szerepe is, amelynek eloszlása a jövedelmeknél jóval egyenlőtlenebb (Kolosi–Fábián 2016, MNB 2022, Krekó–Tóth 2023). Ezek a folyamatok tehát az jelentik, hogy az „atkinsoni” verseny díjazása jóval egyenlőtlenebbé vált a 2020-as évek elejére annál, mint amilyen az 1980-as években volt (Éber 2020).

Az egyenlőtlenségek növekedése mellett a verseny tétjét az is tovább emeli, hogy az egyenlőtlenségek különböző formái jóval inkább együtt járnak és összekapcsolódnak, mint az 1980-as években. Kolosi Tamás (1987) vizsgálata szerint az 1980-as évek első felének magyar társadalmát igen magas fokú státuszinkonzisztencia jellemezte. Jellemző volt tehát, hogy míg a társadalom tagjai egyes dimenziók szerint alacsonyabb pozíciót foglaltak el, addig mások szerint kedvezőbb helyzetben voltak. A rendszerváltás utáni vizsgálatok alapján az inkonzisztencia

mértéke határozottan csökkent, és az egyenlőtlenségek különböző formái sokkal inkább összekapcsolódtak egymással. A társadalomszerkezet ez alapján egyre jobban kikristályosodott, és mindinkább egy osztálytársadalom képét mutatta, ahol az előnyök különböző formái a társadalomszerkezet csúcsán, a hátrányok viszont alul koncentráálódtak (Kolosi 2000, Angelusz–Tardos 2006, Kolosi–Dencső 2006, Kolosi–Keller 2010, Huszár 2019). A verseny tétjét e folyamatok tovább emelték.

Az *esélyegyenlőség* problémája (azaz mennyiben egyenlők a feltételek a versenyben résztvevők számára (Atkinson 2015) hagyományosan a társadalmi mobilitás vizsgálatának központi kérdéseit jelenti: Mennyiben határozza meg az egyének társadalmi helyzetét a származásuk, illetve ez mennyiben múlik a saját teljesítményükön? Mennyire döntő az előrejutás szempontjából azoknak a körülményeknek a szerepe, amelyekbe az egyének beleszületnek, és adottságként jelennek meg számukra, illetve mennyiben képesek e körülményektől függetlenül saját erőfeszítéseik, szorgalmuk révén előre jutni?

A funkcionista társadalomelmélet központi tétele, hogy a modern társadalmakat többek között éppen az különbözteti meg a tradicionális társadalmaktól, hogy ezek rétegződésében csökkent az olyan tulajdonított tényezők szerepe, mint a vallás, az etnicitás vagy az osztályhelyzet, viszont felértékelődnek a gazdasági rendszerben kifejtett egyéni teljesítmények (Parsons 1970). Ezzel a kiindulóponttal összhangban fogalmazta meg Donald Treiman (1998) – a mobilitáskutatások számára máig meghatározó – modernizációs tézisé, mely szerint az iparosodás és az urbanizáció előrehaladásával, valamint az iskolázottsági szint emelkedése és a tömegkommunikáció terjedése nyomán az egyének származási társadalmi helyzete egyre kevésbé határozza meg a későbbi társadalmi pozíciójukat, és annál nagyobb arányú a (cirkuláris) mobilitás. A modernizáció kibontakozásával tehát az esélyegyenlőtlenségek csökkennek, e társadalmak egyre nyitottabbá és egyre meritokratikusabbá válnak, amelyekben egyre nagyobb a szerepe az érdemeknek és a tehetségnek (Bell 1972, 1973).

A korábbi mobilitásvizsgálatok alapján a tézis megítélése ellentmondásos. Mind a nemzetközi, mind a magyarországi vizsgálatok közül idézhető olyan, amelynek eredményei megerősítik Treiman feltételezését, mások viszont inkább ellentmondanak neki. Ami a Magyarországra vonatkozó vizsgálatokat illeti, Andorka Rudolf, Bukodi Erzsébet és Harcsa István (1994) az intergenerációs mobilitás több évtizedes trendjeit vizsgálva azt állapította meg, hogy az eredmények alapján a modernizációs tézis nem támasztható alá maradéktalanul, de – különösen a férfiak esetében – vannak az esélyegyenlőtlenségek csökkenése irányába mutató jelek is. Hasonló eredményre jutott Szelényi Szonja (1998) is, amennyiben az 1983-as mobilitás-adatfelvétel alapján nem látott bizonyítékot a mobilitási esélyek érdemi csök-

kenésére. Luijx és munkatársai (Luijx et al. 1995) viszont jóval határozottabban foglaltak állást, amikor kohorszvizsgálat révén megállapították, hogy az 1920-as évektől az 1980-as évekig csökkent az apa foglalkozásának a hatása a kérdezettek iskolai végzettségére, illetve foglalkozására, és ez a trend csupán az 1980-as évekre/ az 1990-es évek elejére torpant meg. Ezt azonban a szerzők átmenetinek tartották,⁴ és úgy vélekedtek, hogy a magyarországi eredmények alátámasztják a származás jelentőségének a csökkenéséről, illetve az egyéni teljesítmények szerepének növekedéséről szóló treimani tézist.

A később készült vizsgálatok eredményei már jóval inkább egy irányba mutatnak. Ezek szerint ugyanis – Luijx és kollégái optimizmusával szemben – az 1980 utáni évtizedek esetében a treimani tézis egyáltalán nem tekinthető plauzibilisnek. A rendszerváltás utáni időszakra vonatkozó korábbi vizsgálatok egyfelől egybehangzó módon az osztályszerkezet konzerválódására, illetve polarizálódására hívták fel a figyelmet (Bukodi–Záhonyi 2004, Huszár 2015, Kolosi 2016, Huszár–Záhonyi 2018, Harcsa 2021a, 2023). Azaz arra, hogy a foglalkozási csoportok mérete a rendszerváltás után kisebb mértékben változott, mint a megelőző évtizedekben, és a változások leginkább a foglalkozási szerkezet felső és alsó csoportjaiban jártak bővüléssel. A társadalom strukturális változásai így a társadalmi mobilitás abszolút szintjének a csökkenését eredményezték. Másfelől a korábbi vizsgálatok arra is rámutattak, hogy Magyarországon a relatív (tehát a társadalomszerkezeti változásoktól független) mobilitás sem növekedett, sőt – a férfiak és a nők esetében némileg eltérő dinamikát követve – inkább stagnáló, csökkenő trendeket mutatott (Róbert–Bukodi 2004, Bukodi–Goldthorpe 2010, Jackson–Evans 2017, Róbert 2018, Tóth–Szelényi 2018, Erát–Huszár–Füzér 2022). E folyamatok következtében pedig jelenleg a magyar társadalom európai összehasonlításában a legzártabbak között van (Eurofound 2017, OECD 2018, Bukodi–Paskov–Nolan 2020). A vizsgálatok tehát arra utalnak, hogy nemcsak a kimenetek, de az esélyek egyenlőtlensége is meg-növekedett mára az 1980-as évekhez képest.

A társadalmi mobilitás hagyományos vizsgálatai szinte kizárólag arra a kérdésre koncentrálnak, milyen hatással van a származás arra, hogy az egyének milyen pozíciót tudnak elfoglalni a társadalomban. Sokkal kevesebb kutatás foglalkozik azzal, hogy a származás mennyiben és milyen módon befolyásolja az egyének életkörülményeit, illetve viselkedését a társadalmi élet különböző területein.

Ez utóbbi kutatási irányon belül az egyik leggyakrabban vizsgált kérdés Pitirim Sorokin disszociatív hipotéziséhez kapcsolódik. Sorokin abból a feltételezésből in-

4 „Arra számítunk, hogy a visszaforduló tendenciák csak átmenetiek, mivel Magyarország gazdasága néhány éven belül növekedésnek indul, az iparosodás és a modernizáció üteme ismét nőni fog, és ez a státuszmegszerzés folyamatában kedvező változást eredményez” (Luijx et al. 1995).

dul ki, hogy a társadalmi térben való mozgás – különösen ha az nagy távolságokon ível át – negatív hatással lehet az egyének társas kapcsolataira, illetve általában az egyének jóllétére, mivel a származási pozíció elhagyásával az egyének korábbi társas kapcsolatai megbomlanak, az új környezetben viszont nehézséget jelenthet új kapcsolatok kialakítása (Chan 2018, Hajdu–Huszár–Kristóf 2019, Vastagh 2020, Durst–Nyíró–Bereményi 2023). E kutatási irányon belül szintén gyakran kerül elő az a kérdés, vajon a társadalmi mobilitás miként hat az egyének politikai viselkedésére, illetve társadalmi politikai attitűdjeire, illetve miként rendezi át a társadalmi mobilitás az osztályszavazás hagyományos mintázatait (Clifford–Heath 1993, Daenekindt–van der Waal–de Koster 2018, Houle 2018, Huszár 2022a, Mareeva–Slobodenyuk–Anikin 2022). Sokkal ritkábbak viszont az olyan típusú vizsgálatok, amelyek a származás, a társadalmi mobilitás és a munkaerőpiaci sikerek, illetve a keresetek kapcsolatát állították a vizsgálatok középpontjába (vö. Blaskó 2008).

Ez utóbbira jó példát jelentenek Sam Friedman és Daniel Laurison újabb kutatásai, amelyek azt vizsgálták, mennyire zártak az Egyesült Királyságban az elit, illetve a középosztályi-felső középosztályi foglalkozások a társadalmi mobilitás hagyományos mérőszámai alapján, illetve mennyiben van hatással a származás a foglalkozások betöltőinek munkaerőpiaci sikereire és kereseteire (Laurison–Friedman 2016, Friedman–Laurison 2019). Eredményeik jó betekintést nyújtanak abba, mennyire zártak e foglalkozások, illetve milyen jellegzetes különbségek figyelhetők meg az elitfoglalkozásokon belül e tekintetben, valamint rámutatnak arra is, hogy az elitfoglalkozásokon belül a munkás származásúak masszív hátrányban vannak a privilegizált családokból indulókhöz képest kereseti viszonyaikat illetően. Ahogy Friedman és Laurison fogalmaznak, az Egyesült Királyságban az elitfoglalkozásokat betöltők körében egy jókora, származási osztályok közötti bérszakadék (class pay gap) mutatható ki.

Ezek az eredmények igen jelentősek. Rámutatnak arra, hogy a szülői osztályhelyzet nem csak abban a tekintetben döntő, kiből mi lehet, vagyis ki milyen foglalkozási pozíciót érhet el, de befolyással van arra is, hogy az elért pozícióban ki miként boldogul. A származási osztályhelyzet hatása ennyiben különböző mechanizmusok útján akkor is érvényesülhet, ha az egyén kilépett a gyermekkorában a szülei által betöltött foglalkozási pozícióból, és teljesen megváltozott az osztályhelyzete. A származási osztályok közötti bérszakadék vagy a Friedman és Laurison által szintén használt osztályplafon (class ceiling) kifejezés érzékletesen mutatja be ennek a problémának a tétjét. Arra utal ugyanis, hogy ahogy a nemek közötti bérszakadék (gender pay gap) vagy az üvegplafon-jelenség esetében egy diszkriminatív mozzanat azonosítható, amely révén a nők ugyanazon munkáért kisebb díjazásban részesülnek, illetve amely meggátolja, hogy a nők felsővezetői pozíci-

ókba jussanak, úgy az osztályhelyzet esetében is megfigyelhető egy efféle diszkrimináció. A hátrányos megkülönböztetés e különböző formái pedig teljességgel aláássák a modern társadalmak meritokratikus önértelmezését, amely szerint e társadalmakban egyre inkább az egyéni teljesítmény, illetve érdem a boldogulás, illetve az előrelépés alapja.

Munkánkban ez alapján nem csupán azt vizsgáljuk tehát, mennyire voltak egyenlőek az esélyeik a különböző társadalmi háttérrel rendelkezőknek az 1980-as években, illetve ma abban a tekintetben, hogy változzon a foglalkozási pozíciójuk, hanem azt is, miként függött össze a származási pozíciójuk a kereseti viszonyaikkal.

Adatok és változók

Adatbázisok

Az 1980-as évek magyar társadalmának vizsgálatához a Rétegződés-modell vizsgálat adatbázisára támaszkodunk, amelynek az adatfelvételére 1982-ben került sor.⁵ Az adatbázis mind tematikai gazdagsága, mind az adatfelvétel minősége, mind pedig az ez alapján készült munkánk nyomán egyedülálló a magyar társadalomkutatásban.⁶ A kiinduló mintanagyságunk 15 839 fő volt. Az elemzésből kizártuk a 23 évnél fiatalabbakat (1081 fő), azokat, akik a kérdezés idején nem dolgoztak (nem voltak alkalmazottak vagy önfoglalkoztatók) (6399 fő), azokat, akiknél nem állt rendelkezésre információ a saját vagy az apa foglalkozási csoportjáról (387 fő), illetve a jövedelméről (103 fő). Az elemzett minta nagysága így 7869 fő volt.

Vizsgálatunk másik fontos adatfelvételére 2021-ben került sor a Társadalomtudományi Kutatóközpont Mobilitás Kutatási Centrumának keretében. Ez szintén kiemelkedő mind a tartalmi gazdagsága, mind pedig a minta elemszáma tekintetében, és így a mai magyar társadalom tanulmányozásának egyik legfontosabb adatforrásává válhat.⁷ A kiinduló mintanagyság 5000 fő volt. Az elemzésből kizártuk a 23 évnél fiatalabbakat (328 fő), azokat, akik a kérdezés idején nem dolgoztak (nem voltak alkalmazottak vagy önfoglalkoztatók) (1515 fő), azokat, akiknél nem állt rendelkezésre információ a saját vagy az apa foglalkozási csoportjáról (154 fő), illetve a jövedelméről (953 fő). Az elemzett minta nagysága így 2053 fő volt.

5 Nagyon köszönjük a Tárki adatbankjának, hogy rendelkezésünkre bocsátotta az adatbázist. Ennek részletesebb leírásához lásd az adatbankot: https://adatbanktest.tarki.hu/cgi-bin/katalogus/tarkifo_hun.pl?sorszam=TDATA-A87.

6 Lásd ehhez mindenekelőtt a Rétegződés-modell vizsgálat kiadványsorozatát, illetve a témánk kapcsán különösen Kolosi Tamás (1987) és Róbert Péter (1986) munkáját.

7 Az adatfelvétel részletes leírásához lásd Szabó Andrea és Gerő Márton (2022:97–98) munkáját.

Változók

Vizsgálatunknak két kulcsváltozója van: az egyének keresete, illetve osztályhelyezete. A válaszadók keresetét a 2021-es kérdőív a kérdezettnek a megelőző 12 hónap során egy átlagos hónapban keletkező összes bevételével (munkabér, támogatások stb.) mérte, az 1982-es adatbázisban pedig a kérdezett havi átlagos keresetéről állt rendelkezésre adat.

A válaszadók (és apjuk⁸) foglalkozási osztályhelyzetét foglalkozásuk, illetve egyéb munkaerőpiaci jellemzőik alapján mérjük. Az 1982-es Rétegződés-modell vizsgálat esetében a korábban létrehozott és az adatbázison hozzáférhető EGP változóra támaszkodunk (Erikson–Goldthorpe–Portocarero 1998, Goldthorpe 2006), a 2021-es adatbázis esetében pedig mind elméleti építkezését, mind empirikus tartalmát tekintve az EGP sémára, illetve az ESeC-re (Rose–Harrison 2012) visszanyúló Társadalmi-foglalkozási rétegsémát használtuk. E sémák érvényességét többször tesztelték, és a Társadalmi-foglalkozási rétegséma a 2000-es évek eleje óta részét képezi a hazai statisztikai adatközléseknek is (Bukodi 1999, Evans–Mills 1999, Bukodi–Záhonyi 2004, Huszár 2015, Huszár–Záhonyi 2018).⁹ A jelen vizsgálatban e sémák egy összevontabb, hét foglalkozási csoportot megkülönböztető verziójára támaszkodunk, e foglalkozási csoportokat, illetve a hozzájuk kapcsolódó tipikus foglalkozásokat az 1. táblázat mutatja be.

A következőkben, amikor ezekre a foglalkozási csoportokra utalunk, az egyszerűség kedvéért nem fogjuk mindig a pontos megnevezésüket használni. A felső két csoport a felső középosztályi, középosztályi foglalkozásokat különíti el, a következő három pedig azokat, amelyek a középosztályhoz, alsó középosztályhoz sorolhatók. Az utolsó három csoportra pedig a munkásság, illetve a munkásosztály megnevezést is használjuk. Amikor privilegizált társadalmi csoportokról beszélünk, mindezekelőtt az első foglalkozási kategóriára utalunk, amikor pedig deprivált csoportokról, akkor az utolsó kettőre.

A társadalmi mobilitás vizsgálatához a sémában megkülönböztetett hét foglalkozási csoportot három, egyértelműen hierarchiába rendezhető blokkba soroljuk be a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően (Róbert–Bukodi 2004, Bukodi–Goldthorpe 2019, Huszár–Győri–Balogh 2023). Ezt jelzik a fenti ábrában vastag vonallal elkülönített sávok. Ez alapján intergenerációs alapon mobilnak tekintjük azokat, akik kiléptek a származási foglalkozási csoportjukból, és a kérdéses időpontjában egy másikban foglaltak helyet. A mobilak csoportján belül különbséget teszünk továbbá horizontális, illetve fölfelé vagy lefelé irányuló mobilitás között. Fölfelé, illetve

8 Sajnos az anyákra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre egységesen információk a két adatfelvételtől.

9 A sémákról részletesebben lásd (Róbert 1997, 2010, Huszár 2013a, 2013b).

1. táblázat
Foglalkozási osztályok és az ezekbe tartozó tipikus foglalkozások

	Foglalkozási osztály	Tipikus foglalkozások
1.	Felső- és középszintű vezetők, magasan képzett értelmiségiek, nagy- és közepes vállalkozók	felső, illetve középfvezetők; mérnökök, orvosok, jogászok, oktatók, 10-nél több alkalmazottal rendelkező vállalkozók
2.	Alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmiségiek	alsó szintű vezetők; szociális munkások, védőnők, általános iskolai tanárok, óvónők, adószakértők, programozók
3.	Irodai, illetve szakképzett szolgáltatási foglalkozásúak	ápolók, szociális segítők, ügynökök, titkárnők, bolti eladók, pincérek
4.	Kisfoglalkoztatottak, önálló vállalkozók	önálló vállalkozók 10-nél kevesebb alkalmazottal
5.	Közvetlen termelésirányítók, szakmunkások	esztergályosok, varrónők, lakatosok, kőművesek, vízvezeték-szerelők, festők és mázolók
6.	Betanított munkások, segédmunkások	telefonos ügyintézők, gépkezelők, összeszerelők, takarítók, rakodómunkások, konyhai kisegítők,
7.	Mezőgazdasági munkások	növénytermesztők, kisállattartók

lefelé mobilitásról csak akkor beszélünk, amikor a mobilitás iránya egyértelműen megállapítható, amikor tehát az egyénnek nem egyszerűen megváltozott a foglalkozási csoportja, de a fenti táblázatban megkülönböztetett három blokk között is vándorolt. Horizontális mobilitásnak tekintjük azt, ha változott ugyan az egyén foglalkozási csoportja a származásához képest, de ugyanabban a blokkban maradt.

Az egyenlőtlenségek újratermelődése az 1980-as években és ma

Kereseti egyenlőtlenségek

Ahogy feljebb bemutattuk, a korábbi vizsgálatok alapján az 1980-as évekhez képest a 2020-as évek elejére növekedtek a jövedelmi, illetve a vagyoni egyenlőtlenségek Magyarországon, és az egyenlőtlenségek különböző dimenziói egyre konzisztensebb módon kapcsolódnak össze egymással. A következőkben a kimeneti egyenlőtlenségek kapcsán csupán egyetlen dimenzióra, az 1980-as évek, illetve napjaink kereseti eloszlására koncentrálunk.

A 2. táblázat a kérdezett foglalkozási csoportja szerint mutatja az átlagos kereseteket, valamint az adott foglalkozási csoport átlagos keresetének az átlagos ke-

2. táblázat
A keresetek foglalkozási csoportok szerinti átlaga
és az átlagos keresethez viszonyított aránya

	1982	Az átlaghoz viszonyított arány (%)	2021	Az átlaghoz viszonyított arány (%)
Foglalkozási csoportok	Forint		Forint	
1. Felső- és középszintű vezetők, magasan képzett értelmiségiek	6405	144	358 179	147
2. Alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmiségiek	4878	110	277 689	114
3. Irodai, illetve szakképzett szolgáltatási foglalkozásúak	3965	89	218 039	90
4. Kisfoglalkoztatottak, önálló vállalkozók	3602	81	350 694	144
5. Szakmunkások	4573	103	245 264	101
6. Betanított és segéd munkások	4039	91	201 060	83
7. Mezőgazdasági munkások	3791	85	180 592	74
Összesen	4454	100	242 922	100
A felső, illetve alsó foglalkozási csoportok átlagjövedelmének hányadosa 1 / (6, 7)	1,618		1,795	

Megjegyzés: A felső és alsó foglalkozási csoportok jövedelmének összehasonlításakor az alsó két csoportot (betanított és segéd munkások, illetve mezőgazdasági munkások) összevontan kezeltük.

resethez viszonyított arányát. Az eredmények szerint a kereseti egyenlőtlenségek növekedtek, illetve némileg át is rendeződtek a vizsgált időszakban. Míg 1982-ben az egyes csoportok keresete az átlag 81–144%-a között szóródott, addig 2021-ben már 74–147% között. Az 1980-as évekhez képest a 2020-as évek elejére az alsó foglalkozási csoportok keresetének átlagtól való lemaradása növekedett, míg a felső foglalkozási csoportok keresete némileg jobban meghaladta az átlagot. Ennek következtében a foglalkozási szerkezet tetején lévő magasabb szintű vezetői, értelmiségi foglalkozásúak és a szakképzetlen munkások átlagjövedelmének hányadosa az 1982-es 1,6-os szintről 2021-re 1,8-ra nőtt. Az egyenlőtlenségek növekedése mellett a másik jelentős változás a kisfoglalkozók, illetve az önálló vállalkozók pozíciójának változása. Míg az 1980-as évek elején e csoport átlagkeresete még a legalacsonyabbak között volt, addig a 2020-as években messze meghaladta az átlagot.

A felső, illetve alsó foglalkozási csoportok közötti egyenlőtlenségek természetesen jóval mérsékeltebbek, mint a más kutatások által rendszerint közölt felső, illetve alsó kereseti, illetve jövedelmi ötödök közötti különbségek (KSH 2023), ami

jelzi, hogy a foglalkozási csoportok maguk is heterogének, illetve hogy az osztályszerkezetben elfoglalt pozíció mellett más tényezők is szerepet játszanak az egyenlőtlenségek alakulásában (Ferge 1969, Harcsa 2021b, Huszár 2022b). Ezek az eredmények mindazonáltal arra utalnak, hogy a 80-as évekhez képest napjainkra a kimenetek egyenlőtlensége nagyobb lett. A 2020-as években a nyertesek nagyobb nyereségre tehetnek szert, ahogy a vesztesek is nagyobbat veszítenek, és a két csoport közötti távolság növekedése miatt nagyobb a tétje annak, ki hová kerül.

A kimenetek egyenlőtlenségének aktuális szintje bizonyos mértékig igazolható, amennyiben vissza lehet ezt vezetni az egyéni teljesítményekben megmutatkozó különbségekre (Offe 1970, Honneth 2011, Huszár 2011, Mihályi–Szelényi 2019). Akkor tehát, ha ezek az egyenlőtlenségek úgy álltak elő, hogy közben az esélyek egyenlősége nem sérült. A következőkben azt vizsgáljuk, miként változott az esélyek egyenlőtlensége a vizsgált időszakban.

Társadalmi mobilitás

A társadalmi mobilitás abszolút mutatója arról tájékoztat, mekkora az aránya azoknak, akiknek változott a foglalkozási pozíciója a származási társadalmi helyzetükhöz képest. Ennek mértéke alapvetően két fő tényezőtől függ. Egyrészt attól, mennyiben változik az osztályszerkezet maga egyik generációról a másikra. Másrészt pedig attól, mekkora a relatív mobilitás, vagyis mekkora az esélye annak, hogy az osztályszerkezet különböző pontjairól indulók helyet cseréljenek egymással: hogy valaki úgy lépjen be egy foglalkozási csoportba, hogy eközben más elhagyja azt.

A mostani eredményeink összhangban vannak a korábbi vizsgálatokkal, amelyek mind az abszolút, mind pedig a relatív mobilitás esetében csökkenő trendeket mértek a rendszerváltás utáni időszakra vonatkozóan. A Függelék F1. táblázata mutatja a kérdezettek, valamint az apák foglalkozási csoportjának eloszlását 1982-ben és 2021-ben. Ez alapján az 1980-as évek elejéhez képest a 2020-as évek elejére csökkent a mezőgazdasági munkások aránya, az önálló vállalkozóké viszont növekedett. Szintén látványos az egyszerű szellemi munkát végző, irodai foglalkozásúak csoportjának a bővülése és a szakmunkások arányának csökkenése is.¹⁰ Összességében 2021-ben valamelyest nagyobb a felső és alsó szintű vezetők és értelmiségiek aránya, ahogy a képzetlen munkások (betanított és segédmunkások, valamint mezőgazdasági munkások) súlya is növekedett, az osztályszerkezet középső részén elhelyezkedők aránya viszont csökkent.

A foglalkozási csoportok megoszlásának kisebb változása az elmúlt évtizedekben azt eredményezte, hogy a kérdezettek és az apjuk generációjának osztály-

¹⁰ E különbségekben szerepet játszhatott az is, hogy a két időpontban alkalmazott séma némileg eltérő módon ragadja meg az osztályszerkezet középső szegmensében elhelyezkedő csoportok közötti különbségeket.

szerkezete sokkal inkább hasonlít egymásra a 2020-as, mint az 1980-as években. A 21. században munkába állók számára tehát kevésbé adott az a lehetőség, hogy a társadalom strukturális változásainak köszönhetően mozogjanak az osztályszerkezetben. Ennek köszönhetően a mobilak aránya is csökkent, a társadalmi egyenlőtlenségek generációk közötti újratermelődése viszont erősödött.

A 3. táblázat az abszolút mobilitás fő mutatóit tartalmazza a két időpontban.¹¹ 2021-ben jóval magasabb volt az immobilak aránya, mint 1982-ben (22%, illetve 29%), tehát a foglalkoztatottak jóval magasabb hányada maradt az apja foglalkozási csoportjában. Ezzel párhuzamosan pedig a mobilitás – mindegyik irányát tekintve – csökkent.¹² Ezek a trendek mindkét nem esetében megfigyelhetők, ám a férfiak körében jóval nagyobb mértékben növekedett az immobilak aránya.

3. táblázat
Abszolút mobilitás a mobilitás iránya szerint, nemenként, %

	1982			2021		
	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen
Felfelé mobil	29,7	35,2	32,1	25,6	33,8	29,7
Lefelé mobil	20,6	15,7	18,5	18,4	16,5	17,5
Horizontálisan mobil	24,4	30,6	27,1	19,1	28,4	23,8
Immobil	25,2	18,5	22,3	36,8	21,2	29,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A foglalkozási szerkezet változása alapján tehát mindenekeelőtt azt a következtetést fogalmazhatjuk meg, hogy a társadalom strukturális változásai az 1980-as években inkább támogatták, illetve kényszerítették ki az egyének mozgását a foglalkozási csoportok között. A 2020-as években az osztályszerkezet ennél merevebbnek mutatkozik, aminek köszönhetően kevésbé nyíltak meg új pozíciók a felső foglalkozási csoportokban, ahová a kedvezőtlenebb helyzetből indulók beléphetek volna. A társadalmi mobilitás abszolút mutatói részben ezt a változást tükrözik, részben pedig a relatív mobilitási esélyek változását. A következőkben azt vizsgáljuk, ezek miként változtak mára az 1980-as évekhez képest.

A társadalmi mobilitás relatív mérőszámai a társadalomszerkezet változásától függetlenül tájékoztatnak az egyének mobilitási esélyeinek alakulásáról. Ennyiben

¹¹ A részletes mobilitási táblákat lásd a függelékben (F2. és F3. táblázat).

¹² Az 1982-re vonatkozó eredmények némileg eltérnek a korábbi vizsgálatok eredményeitől. Róbert és Bukodi (2004) a KSH mobilitás adatfelvételei alapján (részletesebb foglalkozási sémát használva, illetve némileg eltérő életkori csoportra vonatkozóan) magasabb felfele irányuló mobilitást és alacsonyabb lefelé tartó mobilitást mutatott ki az 1980-as évekre vonatkozóan, és eredményeik szerint az előbbi csökkenő, míg az utóbbi növekvő trendet mutatott az ezt követő két évtizedben, amely trendek a legutóbbi vizsgálatok szerint a 2010-es években is folytatódtak (Huszár–Győri–Balogh 2023).

pedig ezek alapján közvetlenebbül következtethetünk az esélyegyenlőtlenségek mértékének változására (Marshall–Swift–Roberts 2000, Breen 2010). A Függelék F4–F6. táblázatai a felső és az alsó foglalkozási csoportokba jutás valószínűségét mutatják a származás és a kérdezettek neme szerint a két időpontban, a 4. táblázat pedig az ezek alapján számított relatív mobilitási rátákat esélyhányadosokban kifejezve.¹³

Az F4. táblázat A panelje a felső kategóriában maradás és bejutás valószínűségét mutatja. 1982-ben a felsőszintű vezető, értelmiségi származásúak 23%-a maga is felsőszintű vezető, értelmiségi lett, míg az alacsonyabb származásúak közül 7% lépett be a felső csoportba. 2021-ben a helyzet hasonló, amennyiben a felsőszintű vezető, értelmiségi származásúak 29%-a maradt magas foglalkozási csoportban, míg az alacsonyabb származásúak 6%-a lépett be oda. Ezt az esélyhányadosok is tükrözik: a relatív mobilitást kifejező esélyhányados 3,89 az első időpontban, és 6,89 a második időpontban (4. táblázat). Azaz egy felsőszintű vezető, értelmiségi származású személy mindkét időpontban jóval nagyobb valószínűséggel lett felső csoport tagja, mint egy alacsonyabb származású személy, de az egyenlőtlenség növekedett. Ha a mobilitási esélyeket a felsőbb és alsóbb szintű vezetői, illetve értelmiségi foglalkozásúakra együttesen számoljuk ki, akkor hasonló összefüggésekre jutunk, ám az egyenlőtlenségek és a változások kisebbek (lásd az F4. táblázat B paneljét). 1982-ben a vezető, értelmiségi származásúak fele maga is vezető, értelmiségi volt, míg az alacsonyabb származásúak között ez az arány mindössze 16%. 2021-ben nagyon hasonló mintázatot látunk. A relatív mobilitást kifejező esélyhányadosok szerint az esélyek 2021-ben valamivel egyenlőtlenebbek, ám a két időpontban hasonlóan zárt volt a vezetők, értelmiségiek csoportja (4. táblázat).

A F4. táblázat C panelje szerint 1982-ben a szakképzetlen munkásszármazásúak 35%-a maga is szakképzetlen munkás lett, ugyanakkor a magasabb származásúak között is 23% a hasonló foglalkozásúak aránya. A relatív mobilitást kifejező esélyhányados értéke 1,87 (4. táblázat). 2021-ben a szakképzetlen munkásszármazásúak 47%-a hasonló foglalkozású maga is, ugyanakkor a magasabb származásúak közül csupán 20%-nyian voltak szakképzetlen munkások. A szakképzetlen munkások csoportjában maradás különbségeit kifejező esélyhányados értéke 3,61. Azaz a két időpont között jelentősen megnőtt az alacsony státuszban maradás esélye

¹³ A relatív mobilitás nagyságát kifejező esélyhányadosok a bizonyos foglalkozási csoportokban való maradás esélyét viszonyítják a más foglalkozási csoportokból származóknak az adott foglalkozási csoportba való bekerülésének esélyéhez. Tehát például a legfelső, magas szintű vezetői, illetve értelmiségi csoportból származóknak a legfelső csoportban maradási esélyét viszonyítják az alacsonyabb foglalkozási csoportokból származóknak ugyanezen csoportba való bekerülési esélyéhez.

4. táblázat
Relatív mobilitás, esélyhányados

		1982			2021		
		Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen
1	Az 1. csoportban maradás a felfelé mobilitáshoz képest	4,99	2,63	3,89	8,99	4,39	6,41
2	Az 1. és 2. csoportban maradás a felfelé mobilitáshoz képest	5,47	4,83	5,08	6,68	4,30	5,32
3	A 6. és 7. csoportban maradás a felfelé mobilitáshoz képest	1,87	1,87	1,87	4,02	3,33	3,61

Megjegyzés: A táblázatban szereplő értékek esélyhányadosok, amelyek az egyes sorokban jelzett foglalkozási csoportokból származóknak az adott foglalkozási csoportban maradásának esélyeit viszonyítják a más foglalkozási csoportokból származóknak az adott foglalkozási csoportba való bekeverülésének esélyeihez. 1: Felső- és középszintű vezetők, magasan képzett értelmiségiek, 2: Alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmiségiek, 6: Betanított és segéd munkások, 7: Mezőgazdasági munkások.

a „lecsúszáshoz” képest, ami elsősorban abból adódik, hogy az alacsonyabb származásúak között nőtt az immobilitás esélye.

Továbbá mindkét időpontban a férfiak esetében jellemzőbb volt a foglalkozási csoport „öröklődése”, mint a nők között.¹⁴ A felső foglalkozási csoportok esetében – akár külön vizsgáljuk a felső szintű vezetőket és értelmiségieket, akár együtt a vezetői, értelmiségi foglalkozásúakat – a férfiak esélykülönbségei mutatkoznak nagyobbak. Így volt ez az 1980-as években is, mára pedig tovább növekedtek a nemek közötti különbségek. Az alsó foglalkozási csoportok mobilitási esélyei tekintetében az 1980-as években még nem volt különbség a nemek között, mára azonban határozottan a férfiak körében magasabbak az esélyegyenlőtlenségek.

Összességében ezek az eredmények a társadalmi mobilitás relatív esélyeiről arra utalnak, hogy az osztályszerkezet alsó és felső része egyaránt sokkal zártabb volt 2021-ben, mint 1982-ben, és az esélyek egyenlőtlenebbé válása a nőket és férfiakat egyaránt érintette.

Származás szerinti kereseti egyenlőtlenségek

A következőkben Friedman és Laurison munkáit követve regressziós elemzéssel azt vizsgáljuk, hogyan függ össze a származás a keresettel, illetve az egyéni jövedelmekkel (Laurison–Friedman 2016, Friedman–Laurison–Macmillan 2017, Friedman–Laurison 2019). Azaz azt, függ-e ezek nagysága attól, hogy valaki alacsonyabb vagy magasabb foglalkozási csoportból származik.

Ehhez az elemzéshez a hét kategóriás foglalkozási csoportokat – az egyes csoportok alacsony aránya és elemszáma miatt – ötkategóriássá vontuk össze. A legalsó foglalkozási kategóriába a betanított és segéd munkások, valamint a mező-

¹⁴ Ez a nemek közötti különbség részben abból fakadhat, hogy a nők és férfiak esetében is az apa foglalkozási csoportjával mértük a származási társadalmi pozíciót.

gazdasági munkások tartoztak, míg a vállalkozókat az irodai és szakképzett szolgáltatási foglalkozásaikkal egybevonva kezeltük.¹⁵ Az elemzéshez egymásra épülő regressziós modelleket használtunk, amelyekben a származás mellett olyan változócsoportokat szerepeltettünk, amelyek a származással összefüggve magyarázhatják a kereseti különbségeket.

A változócsoportok szerepe kiemelt jelentőségű. A származási osztályhelyzet összefügghet például demográfiai különbségekkel. Így elképzelhető, hogy a privilegizált helyzetből indulók azért keresnek többet, mert például idősebbek vagy nagyobb arányban élnek Közép-Magyarország régióban. E tényezők hatásának figyelembevétele érdekében első lépésként az egyének társadalmi-demográfiai jellemzőire vonatkozó változókat, köztük a nemet vontuk be az elemzésbe. Ezt követően olyan változócsoportokat vontunk be a modellbe, amelyek összefüggnek a származással, és magyarázhatják a származás szerinti megfigyelt jövedelmkülönbségeket. A második körben a kérdezettek iskolázottságára, illetve képzettségére vonatkozó változókat építettük be, amelyek evidens módon összefüggnek mind az egyének származásával, mind pedig a jövedelmével. Lehetséges továbbá, hogy a kedvezőbb helyzetből indulók keresete azért magasabb, mert például egészségesebbek, szélesebb és értékesebb kapcsolatrendszerük van, vagy egyéb olyan erőforrásokkal rendelkeznek, amelyeket mozgósítani tudnak. A következő lépésekként ezért az egyének különböző tőkefajtákkal – humán tőke, társadalmi tőke, illetve inkorporált, valamint tárgyiassult kulturális tőke – való ellátottságáról tájékoztató változókat vontunk be az elemzésbe, hiszen a származás szerinti jövedelmi különbségek amiatt is kialakulhatnak, hogy a különböző háttérű családok eltérő mértékű kapcsolati tőkéhez vagy kulturális tőkéhez tudják juttatni a gyerekeiket. Végül pedig a keresetek nagyságára szintén magától értetődő módon hatással vannak a munkahely, illetve a munka jellemzői (pl. a munkahely ágazata, nagysága, állami vagy magánszektorhoz tartozása), valamint hogy a kérdezettnek mi a jelenlegi foglalkozása. Utolsó lépésként ezeket a tényezőket vontuk be az elemzésbe.

Az első regressziós modell, amely csak a származást tartalmazza magyarázó változóként, azt mutatja meg, milyen kereseti különbségek vannak a különböző foglalkozási csoportokból származók között. Az utolsó, minden változócsoportot tartalmazó modell pedig azt, mekkorák ugyanezek a becsült kereseti különbségek, ha figyelembe vesszük a különböző foglalkozási csoportokból származók közötti megfigyelhető jellemzők szerinti összetételbeli különbségeket, amelyek magyarázhatják a kereseti különbségek bizonyos részét. (A változó és a regressziós modellek részletesebb leírása a Függelékben található.)

¹⁵ Ezt elsősorban a viszonylag alacsony elemszámok miatt tettük.

Az elemzés fő eredményeit az 5. táblázat és a 6. táblázat mutatja be.¹⁶ Ami az 1982-re vonatkozó eredményeket illeti, a táblázat első oszlopában bemutatott regressziós modell tehát magyarázó változóként még csupán a kérdezettek származási osztályhelyzetére vonatkozó információkat tartalmazza. Ez alapján a 1980-as évek elején a magasabb szintű vezetői, értelmiségi származásúak jövedelmének 84,1%-át keresték a segédmunkás, illetve a betanított munkás származásúak, míg a szakmunkás származásúak 93,8%-át. Ha figyelembe vesszük a demográfiai tényezőket (2. modell), akkor a különböző származásúak közötti jövedelmi egyenlőtlenségek szűkülnek. Az iskolázottságra vonatkozó változók bevonásával (3. modell) pedig el is tűnnek, sőt, a különböző munkásrétegek becsült jövedelme néhány százalékkal magasabb, mint az azonos jellemzőkkel bíró felsőszintű vezető, értelmiségi származásúaké. Azaz az 1980-as évek elején az apa foglalkozási csoportjával mért származás szerinti kereseti különbségeket szinte teljesen megmagyarázzák az iskolázottsági különbségek, azaz azt, hogy a különböző származású egyéneknek eltérő iskolázottsági és képzési lehetőségeik voltak. A további – különböző tőkékre, illetve munkajellemzőkre vonatkozó – változók bevonásával ez az összefüggés alapvetően nem változik. Mindez azt jelenti, hogy 1982-ben jelentős, 16%-os kereseti különbség figyelhető meg a legfelső és legalsó foglalkozási csoportokból származók átlagos keresete között, amit szinte teljesen megmagyaráznak – a demográfiai jellemzők mellett – az iskolázottsági különbségek, azaz az, hogy a különböző származású egyéneknek eltérő iskolázottsági és képzési lehetőségeik voltak. Sőt, ha egy munkáscsaládból származó és egy vezető, értelmiségi származású egyén azonos végzettséget ért el, hasonló munkahelyen dolgozott hasonló foglalkozásban (és az elemzésben figyelembe vett egyéb tényezők szempontjából is hasonló volt), akkor a keresetüket tekintve a munkásszármazású némi előnybe is került a vezető, értelmiségi családi háttérrel rendelkezőhöz képest.

A 2020-as évek elején a helyzet más, mint az 1980-as években (Forrás: saját számítás 6. táblázat). A munkáscsaládokból származók jövedelmi hátránya az első modell alapján jóval nagyobb, mint a rendszerváltás előtti időszakban. A szakmunkás családból származók 68%-át, a képzetlen munkás háttérből jövőek pedig 62%-át keresik a magasabb szintű vezetői, illetve értelmiségi családból származók jövedelmének, azaz másik oldalról nézve a jövedelmi hátrányuk 32%-os, illetve 38%-os. A demográfiai jellemzők ennek a hátránynak viszonylag kis részét magyarázzák, azok figyelembevételére is 29%-os, illetve 33%-os a jövedelmi hátrány azoknak, akiknek apja szakmunkás, illetve képzetlen munkás volt (2. modell). A 3. modell alapján a jövedelmi hátrányok legerősebb közvetítője az iskola. Az iskolázottsági különbségek – demográfiai jellemzők mellett – figyelembevételére a munkásszár-

¹⁶ A lépésenkénti regressziók eredményét a Függelék F7. és F8. táblázata mutatja.

5. táblázat
Az osztályok közötti bérszakadék, 1982

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Származás (ref: Magasabb szintű vezetők, értelmiségiek)						
Alacsonyabb szintű vezetők, értelmiségiek	1,003	0,973	0,993	0,994	1,004	1,016
Köztes foglalkozásúak	0,887**	0,892**	1,013	1,026	1,036*	1,038*
Szakt munkások	0,938**	0,943**	1,055**	1,066**	1,068**	1,075**
Szakképzetlen munkások	0,841**	0,889**	1,032+	1,049**	1,058**	1,059**
Demográfia	Nem	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen
Iskolázottság	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen	Igen
Humántőke (egészség)	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen
Társadalmi tőke	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen
Kulturális tőke	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen
Munkajellemzők	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen
Foglalkozás	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen
N	7869	7869	7869	7869	7869	7869

A táblázat Poisson-regressziók eredményeit mutatja. Független változó: egyéni kereset. Demográfia: nem, életkor, életkor négyzete, családi állapot, háztartásnagyság, településtípus, megye. Iskolázottság: legmagasabb iskolai végzettség, jelenleg tanul-e, nyelvvizsga. Humántőke: krónikus betegség, előző évben egy hónapig munkaképtelen, előző évben egy hónapig fekvőbeteg otthon, előző évben két hétig kórházban. Társadalmi tőke: van-e kapcsolata bizonyos dolgokat elintézni, testvérek száma. Kulturális tőke: könyvek száma, kulturális fogyasztás. Munkajellemzők: munkahely nagysága, ágazat, állami szektor-e, vállalkozó, alkalmazottak száma. A feltüntetett koefficiensek exponenciális koefficiensek, és az adott foglalkozási csoportból származók becsült jövedelmének az arányát mutatják a felső csoportból származók jövedelméhez képest. + $p < 0,1$, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

mazásúak jövedelmi hátrányát 14–16%-osra csökkenti, azaz a teljes jövedelmi hátrány nagyjából felét az iskolázottsági különbségek (hátrányok) magyarázzák. Az eltérő egészségi állapot, a társadalmi tőkében és kulturális tőkében megfigyelhető különbségek, az eltérő munkajellemzők és az eltérő foglalkozás a teljes jövedelmi különbségek további 7–13%-át magyarázzák. Ugyanakkor a megfigyelhető (és jelen elemzésben vizsgált) tényezők figyelembevételére után is megmagyarázatlan marad a munkásszármazásúak vezető, értelmiségi származásúakhoz viszonyított jövedelmi hátrányának 11–12%-a. Másképpen fogalmazva, ha egy munkáscsaládból származó egyén azonos iskolai végzettséget szerez, hasonló munkahelyen, hasonló foglalkozásban dolgozik – és a többi vizsgált szempont szerint is hasonló – egy vezető, értelmiségi családból származó egyénhez, akkor is csupán az utóbbi jövedelmének 89%-át keresi.

A származás szerint becsült kereseti egyenlőtlenségek forintban kifejezve szemléletesen jelzik a különbségek nagyságát. 1982-ben egy vezető, értelmiségi száрма-

6. táblázat
Az osztályok közötti bérszakadék, 2021

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Származás (ref: Magasabb szintű vezetők, értelmiségiek)						
Alacsonyabb szintű vezetők, értelmiségiek	0,835**	0,841**	0,906+	0,910+	0,898*	0,925+
Köztes foglalkozásúak	0,779**	0,792**	0,933	0,943	0,923+	0,915*
Szaktanácsadók	0,682**	0,713**	0,863**	0,876**	0,874**	0,886**
Szakképzetlen munkások	0,618**	0,671**	0,838**	0,859**	0,877**	0,886**
Demográfia	Nem	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen
Iskolázottság	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen	Igen
Humántőke (egészség)	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen
Társadalmi tőke	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen
Kulturális tőke	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen
Munkajellemzők	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen
Foglalkozás	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen
N	2053	2053	2053	2053	2053	2053

A táblázat Poisson-regressziók eredményeit mutatja. Független változó: egyéni kereset. Demográfia: nem, életkor, életkor négyzete, családi állapot, partnerrel él-e, etnikum, háztartásnagyság, településtípus, megye. Iskolázottság: legmagasabb iskolai végzettség, jelenleg tanul-e. Humántőke: szubjektív egészségi állapot, akadályozottság, krónikus betegség. Társadalmi tőke: gyenge kötések száma, erős kötések száma. Kulturális tőke: kulturális fogyasztás. Munkajellemzők: ágazat, állami szektor-e, vállalkozó, alkalmazottak száma, az előző 12 hónap mekkora részében dolgozott. A feltüntetett koefficiensek exponenciális koefficiensek, és az adott foglalkozási csoportból származók becsült jövedelmének az arányát mutatják a felső csoportból származók jövedelméhez képest. + $p < 0,1$, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

zású személy átlagos keresete 4975 forint volt, míg egy szakképzetlen munkáscsaládból származóé 4182 forint. Az előbbi egy év alatt tehát közel kéthavi jövedelemmel keresett többet, mint az utóbbi. 2021-ben egy vezető, értelmiségi származású egyén átlagos jövedelme 345 222 forint volt a mintában, míg egy egyéné, akinek az apja szakképzetlen munkás volt, átlagosan 213 255 forint. Azaz az előbbi nagyjából 4,5 havi jövedelemmel szerzett többet egy év alatt. A kettő közti különbség még a vizsgált, igen széleskörű – többek között iskolázottságra, egészségi állapotra, társadalmi tőkére, a munkahely jellemzőire és a foglalkozásra vonatkozó – jellemzők figyelembevételére is jelentős maradt. A szakképzetlen munkás apák gyerekeinek jövedelme 11,4%-kal maradt el az értelmiségi, vezető apák gyerekeinek jövedelmétől, ami az utóbbi csoport átlagos jövedelmében kifejezve évente nagyjából 470 000 forintnyi jövedelmi hátrányt jelent. Tehát ha egy szakképzetlen munkás gyereke a vizsgált minden szempont szerint hasonlóvá válik egy vezető vagy értelmiségi gyerekéhez (azonos végzettséget szerez, azonos mértékű kultu-

rális és társadalmi tőkét halmoz fel, hasonló munkahelyen, hasonló foglalkozásban dolgozik stb.), akkor is ekkora jövedelmi hátránya lesz.

Ellenőrzésképpen megvizsgáltuk, miként alakulnak a származás szerinti kereseti egyenlőtlenségek, ha az apa foglalkozási osztályhelyzete helyett az iskolai végzettségével mérjük az egyének származását. Az eredmények mindegyik vizsgált évben nagyon hasonlóak (lásd a Függelék F9. és F10. táblázatát).

Az 1980-as évekhez képest a 2020-as évekre tehát a származási osztályhelyzet szerepe felértékelődött a kereseti egyenlőtlenségek magyarázatában, és ma egy jelentős bérszakadék mutatható ki a kedvezőbb, illetve kedvezőtlenebb családi háttérrel rendelkezők között. A nemek közötti bérszakadékot vizsgálva azonban az eredmények alapján inkább ellenkező irányú változások figyelhetők meg (lásd a függelék F7–F8. táblázatait). A nemek közötti kereseti egyenlőtlenségek az 1980-as években is jelentősek voltak. 1982-ben a 2. modell alapján – tehát a demográfiai és a származási eltérések figyelembevételével – a nők keresete a férfiakénak a 70%-át érte el, a további kontrollváltozók bevonásával pedig 76%-ra csökkent a különbség. A 2020-as években ehhez képest a nemek közötti kereseti egyenlőtlenségek mérsékeltebbek, ám továbbra is jelentősek. 2021-ben a származási és a demográfiai változók figyelembevételével a nők keresete a férfiakénak a 84%-át érte el, a végzettségre, a különböző tőkékre, valamint a munkahelyi és foglalkozási jellemzőkre vonatkozó információk bevonásával ez az arány 88%-ra csökkent. Azaz 2021-ben a nők jövedelmi hátrányának mintegy harmadát magyarázza csak, hogy eltérő típusú munkát végeznek.

Következtetések

Eredményeink szerint az 1980-as évekhez képest a 2020-as évek elejére növekedtek a kereseti egyenlőtlenségek a foglalkozási osztályok között, a társadalmi mobilitás viszont csökkent részint a foglalkozási szerkezet megmerevedése következtében, részint a mobilitási esélyek egyenlőtlenebbé, s így a társadalom zártabbá válása miatt is. Továbbá függetlenül attól, hogy valaki intergenerációs vonatkozásban mobil volt-e, növekedett a származási osztályhelyzet összefüggése a kérdezettek jövedelmi helyzetével, ahogy ezt a kereseti egyenlőtlenségeket vizsgáló regressziós elemzések mutatják.

Ezek az eredmények pedig azt jelentik, hogy egyrészt a verseny tétje jócskán megnövekedett a vizsgált időszakban, másrészt pedig, hogy maga a verseny egyre kevésbé tekinthető tisztességesnek. Nemcsak arról van szó ugyanis, hogy a verseny díjazásának egyenlőtlenebbé válásával a 2020-as években a nyertesek többet nyerhetnek, a vesztesek pedig többet veszíthetnek, de a társadalom zártabbá válása okán arról is, hogy egyre inkább a versenyzők családi háttere, nem pedig

az egyéni erőfeszítéseik határozzák meg, ki állhat oda eséllyel a rajtkőhöz. Sőt, ha a kedvezőbb pozíciókért folytatott küzdelemben valaki a származási hátrányait leküzdve sikeresnek mutatkozott is, a családi háttér akkor is megmutatkozik a jövővelmi viszonyaiban és életkörülményeiben.

E folyamatok egyáltalán nem erősítik a társadalom integrációját, hanem inkább gyengítik, amennyiben a társadalmon belüli választóvonalakat felerősítik, és egyre inkább átjárhatatlanná vagy nehezebben átjárhatóvá teszik. Azaz, miközben a munkaerőpiachoz kapcsolódás az egyik legalapvetőbb integrációs mechanizmus (Illéssy–Huszár–Csizmadia 2024), amit jelentős mértékben meghatároz a családi háttér (Balogh et al. 2019, Balogh 2024), még a foglalkoztatottak körében is jelentős különbségeket jelent a származás. Mindez a társadalom polgári mivoltába (Kovách–Szabó 2024), illetve igazságos működésébe vetett hiten keresztül rombolhatja a társadalom kohézióját és integráltságát (Delhey et al. 2018), valamint a társadalmi intézményekbe vetett bizalom gyengülésén keresztül is negatív integrációs hatásokkal járhat (Hajdu 2012, Gerő–Szabó 2024).

Vajon mi magyarázhatja azonban a növekvő egyenlőtlenségeket mind a kiemenetek, mind pedig az esélyek tekintetében, és mi lehet az oka annak, hogy a 2020-as évek elején ilyen jelentős bérszakadék azonosítható a középosztályi, felső középosztályi háttérűek, illetve a munkáscsaládokból származók között? Továbbá mivel magyarázható, hogy ez a szakadék az 1980-as évek elején még mérsékeltebb volt, illetve, hogy a kereseteket illetően az azonos jellemzőkkel bírók esetében inkább a munkáscsaládok voltak előnyben?

Ami az utóbbi kérdést illeti, ahogy korábban szó volt már róla, a kommunista párt a II. világháború utáni hatalomátvételt követően az osztályszerkezet radikális átalakítására vállalkozott. A régi uralkodó osztályok eliminálását tűzte ki célul, és önértelmezése szerint a kommunista élcsapat vezetésével a munkásosztályt kívánta hatalomra juttatni. Ennek az önértelmezésnek a valóságára természetesen okkal kétségbe vonható, amennyiben valójában nem a munkások, hanem éppenséggel a pártvezetés, valamint a párt-, illetve az állami funkcionáriusok kerültek privilegiált helyzetbe, és élvezhették leginkább a rendszer előnyeit, legyen szó politikai előjogokról vagy anyagi, kulturális erőforrásokról. Ezzel együtt azt sem lehet állítani, hogy az általuk bevezetett reformok súlytalanok lettek volna, és ne járultak volna hozzá az osztályszerkezet radikális átrendeződéséhez. Mindenekelőtt az államosítások, illetve a szövetkezetesítés nyomán valóban osztályok tűntek el, illetve megtört a gazdasági tőke átöröklődésének direkt útja. Az oktatási rendszer bővülése, illetve a származási alapú kvótarendszer bevezetése révén valóban mobilitási utak nyíltak meg a munkáscsaládok gyermekei számára, miközben az osztályellenségek esetében bezárultak (Szelényi 1998). Összességében a korábbi időszakhoz képest

az államszocialista Magyarországon csökkentek a vagyoni, illetve jövedelmi egyenlőtlenségek, ami magyarázatot adhat középosztályi, felső középosztályi háttérűek bérhátrányára, illetve a munkásszármazásuk előnyére.

A mostani időszzakkal más a helyzet, a magyarázatot is máshol kell keresni. Ebben az esetben az eredmények azt támasztják alá, hogy a keresetek nagyságában megnyilvánuló sikeresség nem vezethető vissza maradéktalanul az egyéni teljesítményekre, illetve érdemekre,¹⁷ hanem erre a származás is hatással van. Az esélyegyenlőség elve tehát nem csupán azon a ponton sérül, hogy ki milyen pozícióba juthat be, de ugyanazon foglalkozásokon belül is kimutatható egy diszkriminatív mozzanat a privilegizált származásuk előnyére és a munkások kárára. A származási osztályhelyzet ennyiben hosszú árnyékként végigkíséri az egyének életét akkor is, ha a szüleikhez viszonyítva mobilak voltak, akkor is, ha nem.

Az eredmények értelmezésekor felmerülhet mindenekelőtt, hogy az elemzésbe bevont magyarázó változók segítségével mennyiben sikerült jól megragadni azt, ami az egyének önálló erőfeszítéseinek, teljesítményének, érdemének tekinthető. Ezzel kapcsolatban lehet hiányérzetünk. A legmagasabb iskolai végzettség fontos változó, de természetesen az sem mellékes például, ki milyen egyetemen és milyen képzési területen végzett, illetve hogy a közoktatásban milyen útvonalat járt be (Berényi 2022). A kérdezettek munkahelyére, illetve az általuk végzett konkrét munkára vonatkozó részletesebb információk szintén finomítanák az eredményt. E hiányokkal együtt is azt gondoljuk azonban, hogy az általunk használt adatfelvételek kivételesen jó lehetőséget biztosítottak e vizsgálathoz, és az esetlegesen hiányzó információk sem változtatnának érdemi módon az összképen.

Ezen ponton pedig az a fő kérdés, melyek azok a rejtett vagy nagyon is jól látható mechanizmusok, amelyek révén a származási osztályhelyzet megmutatkozik az egyének jövedelmében akkor is, ha egyébként az osztályhelyzetük változott a szüleikéhez képest. E kérdésre a jelenlegi munka csupán korlátozott módon tud választ adni, sokkal inkább olyan kvalitatív vizsgálatok lehetnek alkalmasak erre, mint Friedman és Laurison (2019) idézett kutatása az Egyesült Királyságban vagy a reziliencia jelenségére, valamint a romák mobilitási lehetőségeire vonatkozó hazai kvalitatív vizsgálatok (Ceglédi 2012, Durst et al. 2022, Plainer 2022, Árendás-Messing 2022). E munkák több olyan mechanizmusra rámutattak, amelyek működése hozzájárulhat e hosszú távú hatás fennmaradásához. Ilyen szerepe lehet például a származási család számára rendelkezésre álló gazdasági tőkének, amely képes lehet arra, hogy túllendítsen az esetleges kudarcos időszakokon, illetve le-

¹⁷ Érdemes persze megjegyezni, hogy az egyének által elért iskolai végzettség vagy foglalkozási pozíció sem kizárólag egyéni teljesítményen és érdemen alapszik, hanem erősen meghatározza a családi háttér. Lásd: Kertesi–Kézdi (2005a, 2005b, 2013), OECD (2019).

hetőséget teremt kockázatosabb, ám nagyobb haszonnal kecsegtető karrierutak bejárására. Szintén fontos lehet a szülők által mozgósítható kapcsolati tőke, amely a mentorálás, a patronálás vagy éppenséggel a protekció különböző formáit biztosíthatja a privilegiált környezetből indulók számára. Ugyanígy kiemelt jelentősége lehet a családi háttér által biztosított inkorporált kulturális tőkének, amely olyan soft skilllel, illetve kulturális kódokkal vértelmezheti fel az egyéneket, amelyeket az iskolában nem lehet megtanulni, ám a munkaerőpiaci siker szempontjából döntőek lehetnek.

Hivatkozások

- Albert, F. – Dávid, B. – Kmetty, Z. – Kristóf, L. – Róbert, P. – Szabó, A. (2018) Mapping the Post-communist Class Structure: Findings from a New Multidimensional Hungarian Class Survey. *East European Politics and Societies: And Cultures*, 32(3), 544–565. <https://doi.org/10.1177/0888325417739954>.
- Albert, F. – Hajdu, G. (2020) Association between poverty indicators and social relations. *Journal of Poverty and Social Justice*, 28(3), 401–423. <https://doi.org/10.1332/175982720X15966472176159>.
- Andorka R. – Bukodi E. – Harcsa I. (1994) Társadalmi mobilitás, 1992. In Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 1994*. Budapest: TÁRKI, 293–310.
- Angelusz R. – Tardos R. (2006) Hálózatok a magyar társadalomban. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi metszetek: Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon: szociológiai tanulmányok*. Budapest: Napvilág, 227–252.
- Árendás, Z. – Messing, V. (2022) 'I was told the position has already been filled': Barriers to mobility and coping strategies of highly qualified Roma youth on their way to the business sector in Hungary. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 8(2), 41–58. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v8i2.863>.
- Atkinson, A. B. (2015) *Inequality: What Can Be Done?* Cambridge–London: Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674287013>.
- Balogh K. (2024) A család integrációs szerepe. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 1. kötet*. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 349–384.
- Balogh K. – Hajdu G. – Huszár Á. – Kristóf L. – Megyesi G. B. (2019) *Származás és integráció a mai magyar társadalomban*. Budapest: MTA TK.
- Barone, G. – Mocetti, S. (2016) Inequality and Trust: New Evidence from Panel Data. *Economic Inquiry*, 54(2), 794–809. <https://doi.org/10.1111/ecin.12309>.
- Bell, D. (1972) On meritocracy and equality. *The Public Interest*, 29, 29–68.
- Bell, D. (1973) *The Coming of Post-industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
- Berényi, E. (2022) Social selection step by step: The case of the Early Selective Grammar Schools in Hungary. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 8(2), 59–79. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v8i2.848>.
- Blaskó Z. (2008) *Származási hatások a munkapiacon? A társadalmi egyenlőtlenségek iskolarendszeren kívüli átörökítéséről*. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.
- Böhnke, P. (2008) Are the poor socially integrated? The link between poverty and social support in different welfare regimes. *Journal of European Social Policy*, 18(2), 133–150. <https://doi.org/10.1177/0958928707087590>.
- Breen, R. (2010) Social Mobility and Equality of Opportunity. *The Economic and Social Review*, 41(4), 413–428.
- Bukodi E. (1999) Osztály vagy réteg? Történeti változások, emberi tőke, karrierminták a foglalkozási osztály- és réteghelyzet vizsgálatában. *Szociológiai Szemle*, 9(2), 28–57.
- Bukodi E. – Záhonyi M. (2004) *A társadalom rétegződése*. Népszámlálás 25. Budapest: KSH.
- Bukodi, E. – Goldthorpe, J. H. (2010) Market versus Meritocracy: Hungary as a Critical Case. *European Sociological Review*, 26(6), 655–674. <https://doi.org/10.1093/esr/jcp043>.
- Bukodi, E. – Goldthorpe, J. (2019) *Social mobility and education in Britain: research, politics and policy*. Cambridge (et al.): Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108567404>.
- Bukodi, E. – Paskov, M. – Nolan, B. (2020) Intergenerational Class Mobility in Europe: A New Account. *Social Forces*, 98(3), 941–972. <https://doi.org/10.1093/sf/soz026>.

- Ceglédi T. (2012) Reziliens életutak, avagy a hátrányok ellenére sikeresen kibontakozó iskolai karrier. *Szociológiai Szemle*, 22(2), 85–110.
- Chan, T. W. (2018) Social mobility and the well-being of individuals. *The British Journal of Sociology*, 69(1), 183–206. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12285>.
- Clifford, P. – Heath, A. F. (1993) The Political Consequences of Social Mobility. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (Statistics in Society)*, 156(1), 51–61. <https://doi.org/10.2307/2982860>.
- Daenekindt, S. – van der Waal, J. – de Koster, W. (2018) Social mobility and political distrust: cults of gratitude and resentment? *Acta Politica*, 53(2), 269–282. <https://doi.org/10.1057/s41269-017-0050-4>.
- Dávid B. – Albert F. – Hajdu G. (2024) A kapcsolathálózati tipológia változása és jelentősége a társadalmi integráció szempontjából 2015–2021 között. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 1. kötet*. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 277–320.
- Delhey, J. – Boehnke, K. – Dragolov, G. – Ignácz, Zs. S. – Larsen, M. – Lorenz, J. – Koch, M. (2018) Social Cohesion and Its Correlates: A Comparison of Western and Asian Societies. *Comparative Sociology*, 17(3–4), 426–455. <https://doi.org/10.1163/15691330-12341468>.
- Durst, J. – Nyíró, Zs. – Dés, F. – Boros, J. (2022) Racial glass ceiling: The glass ceiling and the labour-market segmentation of first-in-family Roma graduates in Hungary. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 8(2), 12–40. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v8i2.1048>.
- Durst J. – Nyíró Zs. – Bereményi Á. (2023) *A társadalmi mobilitás ára. Elsőgenerációs diplomások és az osztályváltás következményei*. Budapest: Gondolat, ELKH Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Éber M. Á. (2020) *A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest: Napvilág.
- Éber M. Á. (2021a) A középosztály mint akarat és képzet: A középosztály normatív és leíró koncepciójának kritikája. *Politikatudományi Szemle*, 30(1), 129–141. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.1.129>.
- Éber M. Á. (2021b) Sohasem voltunk középosztálybeliek: A középosztály ideológiájáról és az uralkodó osztály uralkodó gondolatairól. *Eszmélet*, 132, 126–140.
- Éber M. Á. – Gagyí Á. – Gerőcs T. – Jelinek Cs. – Pinkasz A. (2014) 1989: Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához. *Fordulat*, 21(1), 10–63.
- Éltető Ö. – Havasi É. (2009) A hazai jövedelemegyenlőtlenség főbb jellemzői az elmúlt fél évszázad jövedelmi felvételei alapján. *Statisztikai Szemle*, 87(1), 5–40.
- Erát D. – Huszár Á. – Füzér K. (2022) Társadalmi mobilitás és partnerszelekció. In Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2022*. Budapest: TÁRKI, 193–205. <https://doi.org/10.61501/TRIP.2022.10>.
- Erikson, R. – Goldthorpe, J. H. – Portocarero, L. (1998) Intergenerációs osztálymobilitás és a konvergenciátézis Anglia, Franciaország és Svédország példáján. In Róbert, P. (szerk.) *A társadalmi mobilitás. Hagyományos és új megközelítések*. Budapest: Új Mandátum, 220–255.
- Eurofound / Jungblut, J. – Ludwinek, A. – Ahrendt, D. et al. (2017) *Social mobility in the EU*. LU: Publications Office. Elérhető: <https://data.europa.eu/doi/10.2806/420671> [Letöltve: 2024-01-12].
- Evans, G. – Mills, C. (1999) Are there classes in post-communist societies? A new approach to identifying class structure. *Sociology*, 33(1), 23–46. <https://doi.org/10.1177/S0038038599000024>.
- Ferge Zs. (1969) *Társadalmunk rétegződése: Elvek és tények*. Budapest: KJK.

- Friedman, S. – Laurison, D. – Macmillan, L. (2017) *Social Mobility, the Class Pay Gap and Intergenerational Worklessness: New Insights from The Labour Force Survey*. London: Social Mobility Commission.
- Friedman, S. – Laurison, D. (2019) *The class ceiling: why it pays to be privileged*. Bristol–Chicago: Policy Press. <https://doi.org/10.56687/9781447336075>.
- Gerő M. – Szabó A. (2024) Politikai integrációs mechanizmusok Magyarországon. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 1. kötet*. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 67–114.
- Goldthorpe, J. H. (2006) Social Class and the Differentiation of Employment Contracts. In *On Sociology. Illustration and Retrospect. Vol. 2*. Redwood City: Stanford University Press, 101–124. <https://doi.org/10.1515/9781503624801-005>.
- Gould, W. (2011) The Stata Blog ‘Use poisson rather than regress; tell a friend’. *The Stata Blog*. Elérhető: <http://blog.stata.com/2011/08/22/use-poisson-rather-than-regress-tell-a-friend/> [Letöltve: 2024-01-12].
- Hajdu G. (2012) Bizalom, normakövetés és társadalmi részvétel Magyarországon a rendszerváltás után. In Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon: Tanulmányok*. Budapest: Argumentum, 45–62.
- Hajdu G. – Huszár Á. – Kristóf L. (2019) Mobilitás és társadalmi integráció. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 9(4), 42–61. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2019.4.42>.
- Harcza I. (2021a) A társadalmi tagolódás sémájának újragondolása. A tagolódás rendszerében átívelő trendjei: Az Andorka-séma nyomdokain. *Replika*, 121–122, 251–275. <https://doi.org/10.32564/121-122.15>.
- Harcza I. (2021b) Az intergenerációs mobilitás és az életkörülmények közötti kapcsolat: Kételemek a párhuzamos megközelítés tükrében. *Replika*, 123, 163–188. <https://doi.org/10.32564/123.6>.
- Harcza I. (2022) Társadalmi rétegek polarizálódása és heterogénebbé válása, a „nagyszerkezet” beállásával. Dilemmák az utóbbi két évtized kutatásai alapján. *Metszetek*, 11(2), 62–88. <https://doi.org/10.18392/metsz/2022/2/4>.
- Harcza I. (2023) Társadalomképek és tagolódás a hosszú idősorok tükrében (1920–2016): Párhuzamos megközelítések a rétegződéskutatásban. *Replika*, 128, 139–165. <https://doi.org/10.32564/128.9>.
- Honneth, A. (2011) *Das Recht der Freiheit: Grundriss einer demokratischen Sittlichkeit*. Berlin: Suhrkamp.
- Houle, C. (2019) Social Mobility and Political Instability. *Journal of Conflict Resolution*, 63(1), 85–111. <https://doi.org/10.1177/0022002717723434>.
- Huszár Á. (2011) Társadalmi rétegződés és az egyenlőtlenségek igazolása. Sérülékeny csoportok a magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle*, 21(3), 107–124.
- Huszár Á. (2013a) Foglalkozási osztályszerkezet (I.) – Elméletek, modellek. *Statisztikai Szemle*, 91(1), 31–56.
- Huszár Á. (2013b) Foglalkozási osztályszerkezet (II.) – Az osztályozás problémái. *Statisztikai Szemle*, 91(2), 117–131.
- Huszár Á. (2019) Osztálytársadalom-e a magyar társadalom? *Szociológiai Szemle*, 29(4), 4–32. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2019.4.1>.
- Huszár Á. (2022a) A Fidesz-támogatók előre mennek, az ellenzékiek meg hátra? Osztályszavazás Magyarországon. In Böcskei B. – Szabó A. (szerk.) *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022*. Budapest: Gondolat – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 87–111.

- Huszár Á. (2022b) Osztályszerkezet és jövedelemeloszlás Magyarországon 1982 és 2019 között. In Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2022*. Budapest: TÁRKI, 159–173. <https://doi.org/10.61501/TRIP.2022.8>.
- Huszár Á. (szerk.) (2015) *A társadalom rétegződése*. Budapest: KSH.
- Huszár Á. – Záhonyi M. (2018) *A foglalkozási szerkezet változása és jellemzői Magyarországon*. Budapest: KSH.
- Huszár Á. – Berger V. (2020) Az új középosztály? *Politikatudományi Szemle*, 29(2), 71–99. <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2020.2.71>.
- Huszár, Á. – Győri, Á. – Balogh, K. (2023) Resistance to Change: Intergenerational Class Mobility in Hungary, 1973–2018. *Sociological Research Online*, 28(3), 838–857. <https://doi.org/10.1177/13607804221084727>.
- Illéssy, M. – Huszár, Á. – Csizmadia, P. (2024) Flexibility without security: Labour market integration mechanisms in Hungary during the 2010s. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 9(4), 4–25. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v9i4.1170>.
- Jackson, M. – Evans, G. (2017) Rebuilding Walls: Market Transition and Social Mobility in the Post-Socialist Societies of Europe. *Sociological Science*, 4, 54–79. <https://doi.org/10.15195/v4.a3>.
- Kabai I. – Kenéz A. – Iharosi T. (2018) *Hol tart ma a társadalomtagozódás kutatása: A ZSKE Társadalomtudományi Kutatóközpontjának elméleti és empirikus kísérleteiről. Rétegződéskötet*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – Zsigmond Király Főiskola.
- Kang, S. (2016) Inequality and crime revisited: effects of local inequality and economic segregation on crime. *Journal of Population Economics*, 29(2), 593–626. <https://doi.org/10.1007/s00148-015-0579-3>.
- Kertesi G. – Kézdi G. (2005a) Általános iskolai szegregáció, I. rész: okok és következmények. *Közgazdasági Szemle*, 52(4), 317–355.
- Kertesi G. – Kézdi G. (2005b) Általános iskolai szegregáció, II. rész: az általános iskolai szegregálódás folyamata Magyarországon és az iskolai teljesítménykülönbségek. *Közgazdasági Szemle*, 52(5), 462–479.
- Kertesi, G. – Kézdi, G. (2013) *School segregation, school choice and educational policies in 100 Hungarian towns* (Budapest Working Papers On The Labour Market). Budapest: Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences.
- Kolosi T. (1987) *Tagolt társadalom: struktúra, rétegződés, egyenlőtlenség Magyarországon*. Gondolat.
- Kolosi T. (2000) *A terhes babapiskóta: A rendszerváltás társadalomszerkezete*. Budapest: Osiris.
- Kolosi T. (2016) Strukturális torzulások a magyar társadalomban. *Magyar Tudomány*, 177(8), 902–907.
- Kolosi T. – Dencső B. (2006) Osztálytársadalom? In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2006*. Budapest: Társki, 19–41.
- Kolosi T. – Keller T. (2010) Kikristályosodó társadalomszerkezet. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2010*. Budapest: Társki, 105–135.
- Kolosi T. – Fábián Z. (2016) Vagyoneeloszlás Magyarországon. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2016*. Budapest: Társki, 98–112.
- Kovács I. – Kristóf L. – Szabó A. (2015) Társadalmi integráció, dezintegráció és társadalmi rétegződés. *socio.hu*, 5(3), 64–83. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.63>.
- Kovács I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2016) A magyar társadalom integrációs és rétegződésmoდეlljei. *Szociológiai Szemle*, 26(3), 4–27.

- Kovách I. – Szabó A. – Hajdu G. – Kristóf L. – Gerő M. (2018) Az integrációs modell érvényesége. *Szociológiai Szemle*, 28(3), 22–42. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2018.3.2>.
- Kovách I. – Szabó A. (2024) Polgárosodás Magyarországon a 2020-as években. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 2. kötet*. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 29–72.
- Krekó J. – Tóth G. Cs. (2023) A személyi tőkejövedelmek jellemzői és a jövedelemeloszlásban betöltött szerepük 2007 és 2021 között. In Szabó-Morvai Á. – Pető R. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükrök 2022. Társadalmi egyenlőtlenség és mobilitás*. Budapest: HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaságtudományi Intézet, 135–144.
- KSH (2023) *A háztartások életszínvonala*. Budapest: KSH. Elérhető: <https://ksh.hu/s/helyzetkep-2022/#/kiadvany/a-haztartasok-eletszinvonala> [Letöltve: 2024-01-12].
- Laki L. (2006) Rendszerváltások Magyarországon. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon: szociológiai tanulmányok*. Budapest: Napvilág, 39–77.
- Laki L. (2020) *A rendszerváltás, avagy a "nagy átalakulás"*. Budapest: Napvilág.
- Laurison, D. – Friedman, S. (2016) The Class Pay Gap in Higher Professional and Managerial Occupations. *American Sociological Review*, 81(4), 668–695. <https://doi.org/10.1177/0003122416653602>.
- Luijkx, R. – Róbert, P. – De Graaf, P. M. – Ganzeboom, H. B. G. (1995) A származástól a teljesítményig: A státuszmegszerzés folyamata Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 5(4), 3–27.
- Mareeva, S. – Slobodenyuk, E. – Anikin, V. (2022) Support for reducing inequality in the new Russia: Does social mobility matter? *Intersections*, 8(2), 175–196. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v8i2.782>.
- Marshall, G. – Swift, A. – Roberts, S. (2000) *Against the odds? social class and social justice in industrial societies*. Repr. Oxford: Clarendon Press.
- Mihályi, P. – Szelényi, I. (2019) *Rent-Seekers, Profits, Wages and Inequality: The Top 20%*. Cham: Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-03846-5>.
- Milanovic, B. (2016) *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. Cambridge–London: Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvjghwk4>.
- MNB (2022) *Miből élünk? A 2020-as háztartási vagyonfelmérés első eredményeinek bemutatása*. Budapest: MNB. Elérhető: <https://statisztika.mnb.hu/sw/static/file/vagyonfelmérés-2020-web.pdf> [Letöltve: 2024-01-12].
- Mood, C. – Jonsson, J. O. (2016) The Social Consequences of Poverty: An Empirical Test on Longitudinal Data. *Social Indicators Research*, 127(2), 633–652. <https://doi.org/10.1007/s11205-015-0983-9>.
- Morcsányi G. – Tóth I. G. (szerk.) (2016) *A magyar polgár*. Budapest: TÁRKI.
- Nichols, A. (2010) *Regression for nonnegative skewed dependent variables* (BOS10 Stata Conference). Stata Users Group. Elérhető: <https://econpapers.repec.org/paper/boc-bost10/2.htm> [Letöltve: 2024-01-12].
- OECD (2018) *A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development. <https://doi.org/10.1787/9789264301085-en>.
- OECD (2019) *PISA 2018 Results (Volume II): Where All Students Can Succeed*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development. Elérhető: https://www.oecd-ilibrary.org/education/pisa-2018-results-volume-ii_b5fd1b8f-en [Letöltve: 2024-01-12].

- Offe, C. (1970) *Leistungsprinzip und industrielle Arbeit: Mechanismen der Statusverteilung in Arbeitsorganisationen der industriellen „Leistungsgesellschaft“*. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt.
- Parsons, T. (1970) Equality and Inequality in Modern Society, or Social Stratification Revisited. *Sociological Inquiry*, 40(2), 13–72. <https://doi.org/10.1111/j.1475-682X.1970.tb01002.x>.
- Piketty, T. (2015) *A tőke a 21. században*. Budapest: Kossuth.
- Plainer, Zs. (2022) 'Even if we are Roma, we are clean, respectful, and always went to school': Analysing the types, functions, and meanings of capitals that shape the upward educational mobility path of Roma in Romania. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 8(2), 80–99. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v8i2.838>.
- Róbert P. (1986) *Származás és mobilitás*. Budapest: MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet.
- Róbert P. (1997) Foglalkozási osztályszerkezet: elméleti és módszertani problémák. *Szociológiai Szemle*, 7(2), 5–48.
- Róbert, P. (2010) Stratification and Social Mobility. In Immerfall, S. – Therborn, G. (szerk.) *Handbook of European Societies*. New York, NY: Springer, 499–536. https://doi.org/10.1007/978-0-387-88199-7_17.
- Róbert P. (2018) Intergenerációs iskolai mobilitás az európai országokban a válság előtt és után. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2018*. Budapest: TÁRKI, 64–80. <https://doi.org/10.61501/TRIP.2018.4>.
- Róbert, P. – Bukodi, E. (2004) Changes in Intergenerational Class Mobility in Hungary, 1973–2000. In Breen, R. (szerk.) *Social Mobility in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 287–314. <https://doi.org/10.1093/0199258457.003.0012>.
- Rose, D. – Harrison, E. (szerk.) (2012) *Social class in Europe: an introduction to the European socio-economic classification*. London: Routledge.
- Sebők M. (2019) *Paradigmák fogságában: elitek és ideológiák a magyar pénzügyi kapitalizmusban*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Silva, J. M. C. S. – Tenreyro, S. (2006) The Log of Gravity. *The Review of Economics and Statistics*, 88(4), 641–658. <https://doi.org/10.1162/rest.88.4.641>.
- Stiglitz, J. E. (2013) *The price of inequality*. New York: W. W. Norton & Company. <https://doi.org/10.1111/npqu.11358>.
- Szabó A. – Gerő M. (2022) *A magyar társadalom törésvonalai és politikai integrációjának dimenziói a COVID-19 árnyékában. A magyar társadalom politikai gondolkodásmódja, politikai preferenciája és részvétele 2021 őszén*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Szalai J. (2020) *A nem polgárosuló középosztály: az „államfüggőség” társadalmi konfliktusai a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Szelényi, Sz. (1998) *Equality by Design: The Grand Experiment in Destratification in Socialist Hungary*. Redwood City: Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9780804765220>.
- Szívós P. – Tóth I. Gy. (szerk.) (2013) *Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban: TÁRKI MONITOR JELENTÉSEK 2012*. Budapest: Társi.
- Tardos R. (2022) Jó nexusok és rossz társaságok: Foglalkozási milliók és kapcsolathálózati erőforrások reflektív megközelítése komparatív háttérrel. *socio.hu*, 12(3), 27–61. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.3.27>.
- Tóth I. Gy. (2005) *Jövedelemeloszlás. A gazdasági rendszerváltástól az uniós csatlakozásig*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.
- Tóth I. Gy. – Szelényi I. (2018) Bezáródás és fluiditás a magyar társadalom szerkezetében. Adatolt esszé a felső középosztály bezáródásáról. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2018*. Budapest: TÁRKI, 25–46. <https://doi.org/10.61501/TRIP.2018.2>.

- Treiman, D. J. (1998) Iparosodás és társadalmi rétegződés. In Róbert P. (szerk.) *A társadalmi mobilitás. Hagományos és új megközelítések*. Budapest: Új Mandátum, 86–110.
- Vastagh Z. (2020) Elméleti megfontolások a disszociatív tézis empirikus vizsgálatához: Megjegyzések a Mobilitás és társadalmi integráció című írás kapcsán. *socio.hu*, 10(4), 78–91. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2020.4.78>.
- Wilkinson, R. G. – Pickett, K. (2009) *The spirit level: why more equal societies almost always do better*. London: Allen Lane.

Függelék

A származás szerinti kereseti különbségeket magyarázó regressziós modellek

A származás szerinti kereseti különbségek vizsgálatához az alábbi egyenletet becsültük:

$$Y_i = \alpha + \sum_k \beta^k O_i^k + \gamma X_i + \varepsilon_i$$

ahol Y_i a kérdezett jövedelme, O_i^k a származást (az apa foglalkozási csoportját) mutató indikátorváltozók vektora, ahol minden kérdezett esetében igaz, hogy $\sum_k O_i^k = 1$, azaz minden egyes kérdezett esetében – értelemszerűen – csak egy indikátorváltozó értéke 1. X_i pedig a kontrollváltozók vektora. A kontrollváltozókat az egymásra épülő regressziós modellekbe változócsopontonként, egymás után vontuk be.

Kontrollváltozóként olyan jellemzőket használtunk, amelyek összefüggenek az egyéni jövedelem nagyságával és a származással is:

- Demográfiai jellemzők: életkor, nem, családi állapot, háztartásnagyság, településtípus, megye.
- Iskolázottság: legmagasabb iskolai végzettség, jelenleg tanul-e, nyelvvizsga (csak 1982)
- Egészségi állapot: szubjektív egészségi állapot (csak 2021), krónikus betegség, mindennapi tevékenységet akadályozó egészségi probléma (csak 2021), megelőző évben volt-e egy hónapig fekvőbeteg otthon (csak 1982), megelőző évben volt-e két hétig fekvőbeteg kórházban (csak 1982), munkaképtelensége, iskolai hiányzása meghaladta-e az egy hónapot (csak 1982).
- Társadalmi tőke: van-e rokona, ismerőse, akihez segítségért tud fordulni, ha valamit el kell intézni (csak 1982), testvérek száma (csak 1982), gyenge kötések száma (csak 2021), erős kötések száma (csak 2021).
- Kulturális tőke: könyvek száma (csak 1982), kulturális fogyasztás¹⁸.
- Munkajellemzők: vállalat nagysága (csak 1982), ágazat, szektor (állami/magán), beosztottak száma, önfoglalkoztató-e a kérdezett¹⁹.
- Foglalkozás: FEOR kód (csak 2021), nemzetközi foglalkozási kód (csak 1982).

Az általánosan használt módszer a jövedelem logaritmizált formájának használata és OLS regressziók becslése, ez azonban torzított eredményekhez vezethet (Silva–Tenreyro 2006, Nichols 2010, Gould 2011). Ebben az elemzésben a becslés-

18 1982: szokott folyóiratot olvasni; szokott könyvet olvasni; előző évben járt művelődési otthonban, színházban, múzeumban, hangversenyen (zenei rendezvényen). A kulturális tőke változója 0–5 közötti, az 5 és 6 értékeket a kis elemszám miatt összevontuk. 2021: jár operába, balettre, komolyzenei koncertre; jár múzeumba, kiállításra; jár színházba; szokott könyvet olvasni. A kulturális tőke változója 0–4 közötti.

19 1982-ben: kisiparos, kiskereskedő, egyéni gazda, gebines, munkaközösségi tag, szellemi szabadfoglalkozású vagy alkalmi munkákból él. A válaszadók 97%-a alkalmazásban álló volt.

hez Poisson-regressziókat használtunk. A 2021-es adatoknál a becsléseket olyan súlyokkal súlyoztuk, ami a teljes minta eloszlását nem, életkor, iskolai végzettség és régió szerint a populációs arányokhoz igazítja.²⁰

Táblázatok

F1. táblázat
A foglalkozási csoportok megoszlása
a kérdezettek és az apák körében, 1982, 2021

	1982				2021			
	Saját csoport		Apa csoportja		Saját csoport		Apa csoportja	
Foglalkozási csoportok	N	%	N	%	N	%	N	%
Felső- és középszintű vezetők, magasan képzett értelmiségiek	603	7,7	326	4,1	156	7,6	157	7,7
Alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmiségiek	894	11,4	269	3,4	258	12,6	131	6,4
Irodai, illetve szak-képzett szolgáltatási foglalkozásúak	1559	19,8	833	10,6	605	29,5	192	9,4
Kisfoglalkoztatottak, önálló vállalkozók	86	1,1	1703	21,6	135	6,6	90	4,4
Szakmunkások	2635	33,5	2223	28,3	274	13,4	659	32,1
Betanított és segédmunkások	1414	18,0	955	12,1	577	28,1	655	31,9
Mezőgazdasági munkások	678	8,6	1560	19,8	47	2,3	168	8,2
Összesen	7869	100,0	7869	100,0	2053	100,0	2053	100,0

20 A levonható következtetések azonosak súlyozás nélküli adatok használata esetén is. Ahogy akkor sem változnak, ha Poisson-regressziók helyett negatív binomiális regressziókat vagy OLS-regressziót és logaritmizált jövedelemváltozót használunk.

F2. táblázat
A saját foglalkozás és az apa foglalkozásának megoszlása (fő), 1982

Apa foglalkozási csoportja								
Saját foglalkozási csoport	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	Összesen
1. Felső- és középszintű vezetők, magasan képzett értelmiségiek	74	47	100	89	170	64	59	603
2. Alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmiségiek	99	78	142	125	271	86	93	894
3. Irodai, illetve szakképzett szolgáltatási foglalkozásúak	66	52	222	277	512	191	239	1559
4. Kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók	2	6	4	28	26	9	11	86
5. Szakmunkások	60	62	241	509	886	348	529	2635
6. Betanított és segédmunkások	20	22	112	371	303	212	374	1414
7. Mezőgazdasági munkások	5	2	12	304	55	45	255	678
Összesen	326	269	833	1703	2223	955	1560	7869

F3. táblázat
A saját foglalkozás és az apa foglalkozásának megoszlása (fő), 2021

Apa foglalkozási csoportja								
Saját foglalkozási csoport	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	Összesen
1. Felső- és középszintű vezetők, magasan képzett értelmiségiek	45	25	15	8	28	30	5	156
2. Alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmiségiek	36	36	31	8	81	54	12	258
3. Irodai, illetve szak-képzett szolgáltatási foglalkozásúak	40	36	74	29	221	166	39	605
4. Kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók	22	6	17	18	44	24	4	135
5. Szakmunkások	4	11	24	6	124	85	20	274
6. Betanított és segédmunkások	9	15	29	17	154	282	71	577
7. Mezőgazdasági munkások	2	1	3	3	7	14	17	47
Összesen	157	131	192	90	659	655	168	2053

F4. táblázat
Foglalkozási csoportok közötti mozgás, %

	1982			2021		
A	Saját foglalkozási csoport			Saját foglalkozási csoport		
Apa foglalkozási csoportja	1. csoport	Alacsonyabb	Összesen	1. csoport	Alacsonyabb	Összesen
1. csoport	23	77	100	29	71	100
Alacsonyabb	7	93	100	6	94	100
B	Saját foglalkozási csoport			Saját foglalkozási csoport		
Apa foglalkozási csoportja	1, 2. csoport	Alacsonyabb	Összesen	1, 2. csoport	Alacsonyabb	Összesen
1, 2. csoport	50	50	100	49	51	100
Alacsonyabb	16	84	100	15	85	100
C	Saját foglalkozási csoport			Saját foglalkozási csoport		
Apa foglalkozási csoportja	6, 7. csoport	Magasabb	Összesen	6, 7. csoport	Magasabb	Összesen
6, 7. csoport	35	65	100	47	53	100
Magasabb	23	77	100	20	80	100

Megjegyzés: 1: Felső- és középszintű vezetők, magasan képzett értelmiségiek, 2: Alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmiségiek, 6: Betanított és segéd munkások, 7: Mezőgazdasági munkások.

F5. táblázat
Foglalkozási csoportok közötti mozgás, férfiak, %

	1982			2021		
A	Saját foglalkozási csoport			Saját foglalkozási csoport		
Apa foglalkozási csoportja	1. csoport	Alacsonyabb	Összesen	1. csoport	Alacsonyabb	Összesen
1. csoport	29	71	100	35	65	100
Alacsonyabb	8	92	100	6	94	100
B	Saját foglalkozási csoport			Saját foglalkozási csoport		
Apa foglalkozási csoportja	1, 2. csoport	Alacsonyabb	Összesen	1, 2. csoport	Alacsonyabb	Összesen
1, 2. csoport	47	53	100	51	49	100
Alacsonyabb	14	86	100	14	86	100
C	Saját foglalkozási csoport			Saját foglalkozási csoport		
Apa foglalkozási csoportja	6, 7. csoport	Magasabb	Összesen	6, 7. csoport	Magasabb	Összesen
6, 7. csoport	39	61	100	54	46	100
Magasabb	26	74	100	23	77	100

1: Felső- és középszintű vezetők, magasan képzett értelmiségiek, 2: Alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmiségiek, 6: Betanított és segéd munkások, 7: Mezőgazdasági munkások.

F6. táblázat
Foglalkozási csoportok közötti mozgás, nők, %

	1982			2021		
A	Saját foglalkozási csoport			Saját foglalkozási csoport		
Apa foglalkozási csoportja	1. csoport	Alacsonyabb	Összesen	1. csoport	Alacsonyabb	Összesen
1. csoport	15	85	100	22	78	100
Alacsonyabb	6	94	100	6	94	100
B	Saját foglalkozási csoport			Saját foglalkozási csoport		
Apa foglalkozási csoportja	1, 2. csoport	Alacsonyabb	Összesen	1, 2. csoport	Alacsonyabb	Összesen
1, 2. csoport	55	45	100	47	53	100
Alacsonyabb	20	80	100	17	83	100
C	Saját foglalkozási csoport			Saját foglalkozási csoport		
Apa foglalkozási csoportja	1, 2. csoport	Magasabb	Összesen	1, 2. csoport	Magasabb	Összesen
1, 2. csoport	30	70	100	40	60	100
Magasabb	19	81	100	17	83	100

1: Felső- és középszintű vezetők, magasan képzett értelmiségiek, 2: Alsó szintű vezetők, alsó szintű értelmiségiek, 6: Betanított és segéd munkások, 7: Mezőgazdasági munkások.

F7. táblázat. Osztályok közötti bérszakadék, 1982

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
Számzás (ref: Magasabb szintű vezetők, értelmiségiek)									
Alacsonyabb szintű vezetők, értelmiségiek	1,003	0,973	0,993	0,992	0,994	0,994	1,004	1,016	1,010
Köztes foglalkozásúak	0,887**	0,892**	1,013	1,013	1,015	1,026	1,036*	1,038*	1,038*
Szakt munkások	0,938**	0,943**	1,055**	1,055**	1,058**	1,066**	1,068**	1,075**	1,071**
Szakképzetlen munkások	0,841**	0,889**	1,032+	1,032+	1,034+	1,049**	1,058**	1,059**	1,059**
Nem: nő		0,700**	0,723**	0,725**	0,717**	0,717**	0,750**	0,774**	0,759**
Életkor		1,045**	1,044**	1,044**	1,044**	1,042**	1,036**	1,033**	1,035**
Életkor négyzet		1,000**	1,000**	1,000**	1,000**	1,000**	1,000**	1,000**	1,000**
Családi állapot (ref.: Egyedülálló)									
Házas		1,045*	1,039*	1,039*	1,038*	1,040*	1,030+	1,032*	1,031+
Elvált		1,024	1,032	1,033	1,033	1,035+	1,028	1,030	1,025
Özvegy		1,055+	1,076**	1,074**	1,071**	1,069**	1,047+	1,045+	1,045+
Háztartás nagyság (ref.: 1)									
2		1,001	1,028	1,031	1,034+	1,023	1,023	1,015	1,019
3		1,011	1,023	1,024	1,027	1,010	1,017	1,007	1,012
4		1,007	1,019	1,020	1,023	1,004	1,008	0,997	1,002
5 vagy több		0,949*	0,992	0,994	0,995	0,983	0,996	0,993	0,993
Településtípus (ref.: Budapest)									
Megyeszékhely		0,984	0,958+	0,957+	0,956*	0,962+	0,935**	0,924**	0,935**
Város		0,887**	0,909**	0,908**	0,906**	0,911**	0,895**	0,885**	0,896**
Község		0,794**	0,864**	0,863**	0,862**	0,879**	0,871**	0,861**	0,869**
Iskolai végzettség (ref.: Befejezetlen általános iskola)									
Általános iskola			1,142**	1,142**	1,143**	1,119*	1,107**	1,080**	1,107**
Szakma			1,270**	1,271**	1,270**	1,225**	1,202**	1,148**	1,198**
Szakközépiskola			1,378**	1,376**	1,373**	1,291**	1,233**	1,157**	1,219**
Gimnázium			1,316**	1,314**	1,311**	1,230**	1,191**	1,138**	1,190**
Főiskola			1,552**	1,549**	1,546**	1,419**	1,362**	1,220**	1,323**
Egyetem			1,854**	1,827**	1,823**	1,663**	1,566**	1,340**	1,479**
Jelenleg tanult: igen			0,996	0,996	0,996	0,985	0,977	0,977	0,975
Nyelvvizsga: igen			0,975	0,976	0,978	0,972	0,973	0,990	0,980

F8. táblázat. Osztályok közötti bérszakadék, 2021

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
Származás (ref: Magasabb szintű vezetők, értelmiségiek)										
Alacsonyabb szintű vezetők, értelmiségiek	0,835**	0,841**	0,906+	0,900+	0,908+	0,910+	0,898*	0,925+	0,895*	0,894*
Köztes foglalkozásúak	0,779**	0,792**	0,933	0,930	0,939	0,943	0,923+	0,915*	0,926+	0,920*
Szakmunkások	0,682**	0,713**	0,863**	0,864**	0,869**	0,876**	0,874**	0,886**	0,877**	0,863**
Szakképzetlen munkások	0,618**	0,671**	0,838**	0,839**	0,851**	0,859**	0,877**	0,886**	0,882**	0,874**
Nem: nő		0,840**	0,831**	0,831**	0,836**	0,830**	0,852**	0,883**	0,857**	0,879**
Életkor		1,034**	1,035**	1,036**	1,033**	1,034**	1,020**	1,07**	1,021**	1,019**
Életkor négyzet		1,000**	1,000**	1,000**	1,000**	1,000**	1,000**	1,000**	1,000**	1,000**
Családi állapot (ref: Egyedülálló)										
Házas		1,069*	1,027	1,019	1,032	1,030	1,032	1,021	1,029	1,035
Elvált		1,025	0,996	0,999	1,004	1,008	1,017	1,015	1,016	1,010
Övegy		1,097	1,089	1,096+	1,104+	1,104+	1,084+	1,101*	1,086+	1,085+
Partnerrel él		0,978	0,998	1,003	1,003	1,000	0,988	0,989	0,988	0,980
Roma		0,818**	0,908*	0,921*	0,921*	0,931+	0,964	0,996	0,973	1,003
Háztartásnagyság (ref.: 1)										
2		0,947+	0,947+	0,947+	0,936*	0,938*	0,947*	0,981	0,948*	0,949*
3		0,946	0,943+	0,940+	0,930*	0,936*	0,955	0,981	0,954	0,958
4		1,029	1,018	1,013	0,987	0,993	0,998	1,024	0,998	0,998
5 vagy több		1,020	1,023	1,027	1,002	1,005	1,053	1,037	1,053	1,041
Településtípus (ref: Budapest)										
Megyeszékhely		0,795**	0,801**	0,796**	0,733**	0,732**	0,751**	0,765**	0,752**	0,771**
Város		0,799**	0,831**	0,819**	0,757**	0,760**	0,769**	0,772**	0,770**	0,784**
Község		0,730**	0,778**	0,767**	0,710**	0,713**	0,720**	0,722**	0,721**	0,727**
Iskolai végzettség (ref: Alapfok)										
Szakma			1,197**	1,187**	1,162**	1,160**	1,146**	1,079**	1,139**	1,085**
Szakközépiskola			1,231**	1,219**	1,179**	1,174**	1,151**	1,054+	1,143**	1,076*
Gimnázium			1,208**	1,202**	1,168**	1,156**	1,138**	1,078*	1,133**	1,095**
Felsőfokra nem akkreditált szakképzés			1,247**	1,230**	1,194**	1,166**	1,167**	1,114*	1,156**	1,107*
Főiskola			1,549**	1,535**	1,451**	1,413**	1,324**	1,225**	1,278**	1,204**
Egyetem			1,808**	1,773**	1,683**	1,625**	1,488**	1,401**	1,429**	1,344**
Jelenleg tanul: igen			1,116	1,119	1,104	1,084	1,112	1,049	1,116	1,118

Szubjektív egészségi állapot (ref: Nagyon rossz)											
Roszs				1,511**	1,436**	1,429**	1,371*	1,405	1,344*		1,306+
Kielégítő				1,388**	1,321**	1,304*	1,236	1,273	1,210		1,193
Jó				1,523**	1,451**	1,445**	1,347*	1,359	1,316*		1,285+
Nagyon jó				1,645**	1,567**	1,564**	1,418**	1,402	1,388*		1,350*
Akadályozott				1,036	1,048	1,036	1,045	0,996	1,039		1,031
Krónikus betegség				0,994	0,966	0,981	0,977	1,007	0,980		0,993
Gyenge kötések száma (log)					1,101**	1,105**	1,095**	1,087**	1,092**		1,082**
Erős kötések száma (ref.: 0)											
1					1,012	1,013	1,013	1,016	1,014		1,011
2					1,039	1,039	1,041	1,030	1,040		1,043
3					1,039	1,040	1,064*	1,056*	1,066*		1,071*
4					1,048	1,043	1,064+	1,030	1,060+		1,062*
5					1,114*	1,115*	1,121**	1,086*	1,119**		1,116**
Kulturális fogyasztás index (ref.: 0)											
1						1,057*	1,035	1,026	1,035		1,029
2						1,055	1,008	0,992	1,005		1,003
3						1,053	1,021	1,027	1,016		1,016
4						1,176**	1,128**	1,090*	1,119*		1,111*
Alkalmazottak száma (ref.: 0)											
1–9							1,102**	1,076*	1,063		1,078*
10+							1,279**	1,173**	1,231**		1,202**
Vállalkozó							1,201**	1,153**	1,230**		1,183**
Állami szektor							0,902**	0,929**	0,898**		0,915**
Az elmúlt év mekkora részében dolgozott							1,301**	1,291**	1,297**		1,273**
Megye	Nem	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen
Ágazat	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen
Foglalkozás	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen	Nem	Nem	Nem
Foglalkozás (RB5)	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Nem
Foglalkozás (FEOR2)	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen
N	2053	2053	2053	2053	2053	2053	2053	2053	2053	2053	2053

A táblázat Poisson-regressziók eredményeit mutatja. Függő változó: egyéni kerestet. A feltüntetett koefficiensek exponenciális koefficiensek. A származás esetében az adott foglalkozási csoportból származók becslült jövedelmének az arányát mutatják a felső, SC1 csoportból származók jövedelméhez képest. + p < 0.1, * p < 0.05, ** p < 0.01

F9. táblázat
Az apa iskolai végzettsége szerinti bérszakadék, 1982

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Apa iskolai végzettsége (ref: Diploma)						
Érettségi	0,898***	0,930**	0,983	0,990	0,989	1,008
Szakma	0,918***	0,937**	1,060**	1,073***	1,073***	1,074***
Alapfok	0,878***	0,940**	1,052*	1,063**	1,061**	1,058**
Befejezetlen alapfok	0,828***	0,868***	1,037*	1,058**	1,057**	1,048**
Demográfia	Nem	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen
Iskolázottság	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen	Igen
Humántőke (egészség)	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen
Társadalmi tőke	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen
Kulturális tőke	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen
Munkajellemzők	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen
Foglalkozás	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen
N	7828	7828	7828	7828	7828	7828

A táblázat Poisson-regressziók eredményeit mutatja. Függő változó: egyéni kereset. Demográfia: nem, életkor, életkor négyzete, családi állapot, háztartásnagyság, településtípus, megye. Iskolázottság: legmagasabb iskolai végzettség, jelenleg tanul-e, nyelvvizsga. Humántőke: krónikus betegség, előző évben egy hónapig munkaképtelen, előző évben egy hónapig fekvőbeteg otthon, előző évben két hétig kórházban. Társadalmi tőke: van-e kapcsolata bizonyos dolgokat elintézni, testvérek száma. Kulturális tőke: könyvek száma, kulturális fogyasztás. Munkajellemzők: munkahely nagysága, ágazat, állami szektor-e, vállalkozó, alkalmazottak száma. A feltüntetett koefficiensek exponenciális koefficiensek, és az adott iskolai végzettségű apától származók becsült jövedelmének az arányát mutatják a diplomás apától származók jövedelméhez képest. + $p < 0,1$, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

F10. táblázat
Az apa iskolai végzettsége szerinti bérszakadék, 2021

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Apa iskolai végzettsége (ref: Diploma)						
Érettségi	0,879**	0,900**	1,020	1,023	1,000	0,975
Szakma	0,745***	0,787***	0,952	0,959	0,961	0,952
Alapfok	0,607***	0,661***	0,874***	0,903**	0,918*	0,905**
Demográfia	Nem	Igen	Igen	Igen	Igen	Igen
Iskolázottság	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen	Igen
Humántőke (egészség)	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen
Társadalmi tőke	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen
Kulturális tőke	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen	Igen
Munkajellemzők	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen	Igen
Foglalkozás	Nem	Nem	Nem	Nem	Nem	Igen
N	2041	2041	2041	2041	2041	2041

A táblázat Poisson-regressziók eredményeit mutatja. Független változó: egyéni kereset. Demográfia: nem, életkor, életkor négyzete, családi állapot, partnerrel él-e, etnikum, háztartásnagyság, településtípus, megye. Iskolázottság: legmagasabb iskolai végzettség, jelenleg tanul-e. Humántőke: szubjektív egészségi állapot, akadályozottság, krónikus betegség. Társadalmi tőke: gyenge kötések száma, erős kötések száma. Kulturális tőke: kulturális fogyasztás. Munkajellemzők: ágazat, állami szektor-e, vállalkozó, alkalmazottak száma, az előző 12 hónap mekkora részében dolgozott. A feltüntetett koefficiensek exponenciális koefficiensek, és az adott iskolai végzettségű apától származók becsült jövedelmének az arányát mutatják a diplomás apától származók jövedelméhez képest. + $p < 0.1$, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$

NEMZETKÖZI ÉS BELFÖLDI VÁNDORLÁS

PAPP Z. ATTILA
ZSIGMOND CSILLA
KOVÁCS ESZTER

BEVEZETŐ

A magyarok külföldre irányuló vándorlásával kapcsolatosan a közvéleményt általában az érdekli, hányan, hova és miért vándoroltak ki. E kérdések és az ezekre adható válaszok, mondhatni, politikai színezettől függetlenül, avagy éppen politikai beállítódástól átítatva is relevánsak: a jobboldaliak erőforrást látnak az elment magyar állampolgárok tömegeiben, akiket valamilyen módon meg kell szólítani. Ez voltaképpen a diaszpórapolitika területe, amelynek alapvetése az, hogy kormányzati beavatkozással meg lehet szólítani a külföldre vándoroltakat, és „viszsa lehet csalogatni” őket. Az ellenzéki gondolkodáshoz közelállóak hajlamosak a migrációt választó népességben csendes ellenállókat, „lábbal szavazókat” látni, akik azért mentek külföldre dolgozni, egyszersmind élni, hogy hátat fordítsanak Magyarországnak. Ugyanakkor a kivándorlók erőforrásként való értelmezése az ellenzéki pártok szempontjából is felmerül – gondoljunk csak az előző két parlamenti választások során a külföldön élő magyarok szavazása körül felmerült kérdésekre.¹ Szintén példaként említhető a Momentum identitásának egyik fontos eleme, hogy a mozgalmat külföldön élő magyar fiatalok kezdték el megszervezni, és számos nyugat-európai országban működik alapszervezete a pártnak. De nem csak a Momentum aktív a kivándoroltak megszólításában, illetve az elvándorlás tematizálásában: a Jobbik 2014 óta számos alkalommal kritizálta a kormányt amiatt, hogy nem tesz semmit a kivándorlás megfékezése érdekében, valamint szorgalmazta a külföldön élő magyarok országgyűlési választásokon való részvételének egyszerűsítését, illetve aktívan kampányolt is körükben az elmúlt választások alkalmával.

¹ Míg a kormány a kisebbségi magyar közösségekben a könnyített honosítással kettős állampolgárságot szerettek megszólítására kiemelten fókuszált, a külföldön élő magyar állampolgárok szavazásának gördülékenyebbé tételétől elzárkózott, a többszörös ellenzéki törekvések és tematizáció ellenére.

A nemzetközi vándorláshoz hasonlóan a belföldi migráció trendjei kapcsán is érzékelhető a közbeszédben egyfajta morális pánik („vízfejű ország”, „Kelet-Magyarország kiürülése”).

Ahogy a „Mennyi az annyi?” kérdésre sem lehet egyértelmű választ adni, úgy a kivándorlás- és ideológiavezérelt értelmezések sem lehetnek teljesek. Valamilyen igazságtartalma mindegyik véleménynek van, de ez egyáltalán nem képezi le a társadalmi folyamat komplexitását. Ha csak a már említett két sarkított véleményt (megszólítás lehetősége, politikai motivációjú országelhagyás) vesszük górcső alá, fontos tudni, hogy a külföldön élők „megszólítása” csak korlátozott mértékben lehetséges, leginkább esetleg azokat, akik valamilyen módon kapcsolódnak az ún. újdiaszpóra intézményeihez (magyar iskolák, kulturális rendezvények stb.). Egy korábbi elemzésünk szerint ez a kivándorlók egy szűk, mintegy 15%-át érintheti (Papp–Kovács–Kovács 2020). Ugyanígy a feltételezett politikai okokból kivándorlók is csak egy kisebb réteget jelentenek. Említett elemzésünkben az országot elhagyók mintegy 10%-áról lehet szó (Papp–Kovács–Kovács 2020).

Jelen tanulmányban a belföldi vándorlás adatolása mellett a külföldi munkavállalásra, illetve a kivándorlásra vonatkozó tervek szerint vizsgáljuk a migrációs szándékot. Ez a megközelítés nem feltétlenül alkalmas a tényleges népeségmozgás előrejelzésére/beclésére, hiszen azt elsődlegesen a munkaerőpiaci kereslet határozza meg, ellenben alkalmas arra, hogy jelezze azok arányát, akik kínálati oldalról hajlandóak lehetnek a mobilitásra. A tervezett külföldi munkavállalás időtávjára, illetve magára a tervezésre való rákérdezés jobb megközelítés, mint pusztán a migrációs szándékra való rákérdezés – a KEP 2018-as és 2021-es adatfelvételei a tervezett migráció időtávjára („pár hétre vagy hónapra külföldre menjen dolgozni (ingázni is)”; „pár évre külföldre menjen dolgozni”; illetve „külföldön éljen”), valamint a potenciális célországokra vonatkozóan szolgáltatnak adatokkal.

Mivel a KEP 2021-es adatain egy korábbi tanulmányunkban körüljártuk a migrációs szándéknak a politikai attitűdökhöz, valamint a Covid-19-járványhoz kapcsolódó vonatkozásait (Kovács–Papp–Zsigmond 2023), most arra vállalkozunk, hogy leírjuk a külső és belső migráció néhány alapfogalmát és jellemzőjét, majd a KEP adatfelvételeire támaszkodva megvizsgáljuk a magyarországi felnőtt lakosság belső migrációját, illetve külföldi migrációs terveit, elsősorban a kapcsolati tőke és a társadalmi integráció felől közelítve. A magyar társadalom integrációs dimenzióit Kovács és társai egy 2015-ös felmérés adataira alapozva határozták meg (bővebben lásd Kovács et al. 2016), melynek során nyolc integrációs dimenziót vizsgálva hét látens társadalmi csoportot különítettek el, majd azt is megnézték, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek és az integráció rendszerében ezek hogyan változtak 2018-ig (Gerő et al. 2020). *A kapcsolatgazdag, politikailag aktív*

csoport legerősebb jellemzője a magas arányú ún. direkt politikai részvétel – a választási részvétel és a szavazáson túli aktivitás. A *lokálisan integráltak* csoportjára jellemző például a legmagasabb civilszervezeti tagság, a *normakövető, munkaerőpiacon integráltak* csoport sajátossága pedig, hogy bár politikailag kevésbé integráltak, az aktív munkaerőpiaci kötődéseik révén erős a társadalmi integrációjuk. A *normakövető kapcsolatgazdagok* csoport jellemzői közé tartozik a magas intézményi bizalom és ugyanakkor a politikai passzivitás – kivétel a választási részvétel, amely magas. A *gyengén integráltak, dezintegrációtól fenyegetettek* csoportjának jellemzője az ellentmondásos rendszerintegráció: ők politikailag passzívak, ugyanakkor a politikai intézményekbe vetett bizalmuk a mintaátlagnál erősebb, de a normaszegés is körükben a legelfogadottabb. A *normakövető dezintegráltak* csoportra a korlátozott kapcsolati háló, az alacsony rendszerintegráció és az erős politikai passzivitás jellemző (részletesen lásd Gerő et al. (2020)). Elemzésünkben a KEP 2021-es adatfelvételére alapuló integrációs rétegződés és integrációs modellek vonatkozásában² vizsgáljuk a külső és belső migrációt, körüljárjuk a társadalmi integráció és a migrációs tervek összefüggéseit.

Bár Közép- és Kelet-Európa migrációs szempontból a nagy kibocsátású térségek közé tartozik (lásd pl. Melegh-Csányi 2021), régiós összehasonlításban Magyarország alacsonyabb az elvándorlás mértéke, hiszen a kivándorlók száma és a lakossághoz mért aránya jóval elmarad pl. Lengyelország és Románia mögött (pl. Ionescu 2015). Az EU-csatlakozást követően megemelkedett kivándorlási ütem egy 2012-es – globális – felfutás után nagyrészt 9-11% körül stabilizálódott (Sik–Szeitl 2016). A Covid-19-járvány következményeként a nemzetközi migráció lelassulását prognosztizálták (McAuliffe–Triandafyllidou 2021), de a nemzetközi elemzések mára a migráció válság előtti szintjét jelzik (OECD 2022).

² A modellről lásd Györi (2024).

A migráció és főbb elméletei

Nemzetközi migráció

Vélhetően közelebb járunk az igazsághoz, ha a kivándorlás motivációit tágabban értelmezzük. Mielőtt erre vonatkozó kutatási adatokat ismertetnénk, áttekintjük röviden a nemzetközi migráció mozgatórugóira (beindulására és fenntartására) vonatkozó főbb elméleteket. Ilyen jellegű nagy horderejű áttekintést Massey és munkatársai már 30 éve végeztek (Massey et al. 1993), a szöveg magyarul is több formában megjelent (Sik 2001, 2012), illetve egy relatíve újabb szakirodalmi áttekintés alapját is képezi (Golovics 2019). Az alábbiakban ezen tanulmányok szerkesztését követjük mi is, és maximálisan egyetértünk Massey és társai figyelmeztetésével, miszerint a nemzetközi migrációnak „nincs egységes, átfogó elmélete, csak elmélettöredékek léteznek, amelyek nagyrészt egymástól elszigetelten jöttek létre, a migrációs folyamat megértéséhez nem hívhatjuk mindössze egyetlen tudomány eszköztárát segítségül, nem összpontosíthatunk az elemzésnek csak egyetlen szintjére” (Massey et al. 1993:432).

A nemzetközi vándorlás értelmezésére elsősorban közgazdasági szempontból történtek elméletalkotási kísérletek, amelyek a későbbiek során kiegészültek akár önálló irányzatokként is értelmezhető megközelítésekkel. A közgazdasági szempontok első megközelítésben makrojellegű magyarázatokat igyekeztek adni, amely a kibocsátó és a célország (a tőke és a munka keresleti, kínálati oldala, a bérek, a foglalkoztatás mértéke) közötti eltérésekre épült, és azt feltételezte, hogy a migráció által egyfajta egyensúly alakul ki az országok között. (lásd pl. Lewis 1954, Hagen-Zanker 2008). E kontextusban a migráció valójában munkaerő-vándorlást jelent (Todaro 1976), és ami tanulmányunk szempontjából külön is releváns, hogy ez az elmélet nem csak országok közötti viszonylatban, hanem országon belüli vándorlásra is érvényes. E sokáig nagyhatású, ún. *neoklasszikus makrogazdasági elmélet* az alábbi feltételezésekre épült: 1. a migrációt az országok/régiók közötti béaránytalanságok idézik elő; 2. a kereseti aránytalanságok megszűnése véget vet a munkaerő vándorlásának; 3. a magasan és az alacsonyan képzett munkaerő humántőke megtérülési mintája eltér, és ellentétes irányú (a magasan képzett munkaerő az alacsony humántőkájú országokba vándorol, mert itt magasabb hasznot húz); 4. a munkaerő-áramlás elsősorban a munkaerőpiacra gyakorol hatást; 5. a kormányok a származási és a befogadó országok munkaerőpiacának szabályozásán keresztül tudnak a vándorlásra hatni.

A makroelmélet legnagyobb korlátja, hogy nem tud választ adni az egyéni szintű döntésekre, és főleg arra, hogy miért van az, hogy azonos makrogazdasági mutatókkal rendelkező régióból mégsem vándorol el mindenki (Golovics 2019:99).

Hadd tegyük rögtön hozzá itt is, hogy ez a felvetés szintúgy releváns a belső mozgások értelmezése során is. Nyilvánvaló tehát, hogy a vándorlás megértése feltételezi az egyéni szintű döntések ismeretét is, ezért szükséges olyan elméletek megalkotása, amely az egyéni szintet is beemeli a magyarázatok sorába. Így a *neoklasszikus közgazdaságon belüli mikroelmélet* olyan racionálisan gondolkodó migráló egyént feltételez, aki költség-haszon számításai alapján nettó hasznot remél a helyváltoztatástól. Az elmélet így azt feltételezi, a potenciális migránsok számításokat végeznek a várható haszonra vonatkozóan, és ehhez ráadásul megbízható információkkal is rendelkeznek a befogadó országban végzettségüknek megfelelő bérekről, a lakhatási és más kiadásokról stb. Ugyanakkor a kivándorolni készülő egyén összeveti e számításokat a helyben maradás hasonló adataival, és ha a mérleg pozitív, akkor a vándorlás mellett dönt. A mikroökonómiai elmélet egyik továbbfejlesztett változata, amikor e kalkulusokat nem egyénileg, hanem családi szinten végzik el, és így a migráció melletti döntés a család összesített becsült haszna alapján dől el.

Ugyanakkor az is kérdés, milyen mértékben rendelkezik megbízható információkkal a potenciális kivándorló a másik ország vonatkozásában. Természetesen a mai digitális világ elviekben könnyebbé teszi a távolabbi országokról és kultúrákról való információszerzés lehetőségét, de akkor is kérdés maradhat, mennyire tud egy „kívülálló” bennfentes vagy legalábbis érdemi információkhoz hozzájutni. Az információs aszimmetriát is kezelni próbáló elméletek egy része a fogadó ország munkaadóinak alulinformáltságát hangoztatja (Bauer–Zimmermann 1995), egy másik része pedig elutasítja a racionális kalkulus lehetőségét (Speare 1971), kockázatokkal, az információkeresés költségével is számol (Stigler 1989), vagy a jövőre vonatkozó elképzelésekre véletlen hasznosságként tekint (Molho 1986).

Szintén az információs aszimmetria problémájával foglalkoznak a különféle behaviorista elméletek is, amelyek az alulinformáltság mellett az elégedettségre való törekvést, illetve az elérhető hasznosságot mint mozgatórugót hangoztatják. Speare (1971) modelljében például az egyének lakóhelyükhöz való kapcsolata is szerepet játszik, Wolpert (1966) szerint pedig a lakhelyen tapasztalt, megélt stressz is szerepet játszik a migrációban. Egy másik szerző szerint viszont a stressz vagy a saját helyzettel való elégedetlenség nem elégséges a migrációban való részvételhez, mivel annak akár olyan objektív akadályai is lehetnek, mint a pénz vagy a képzettség hiánya, vagy akár nagyobb tulajdonnal való rendelkezés (Landle–Guest 1985).

Massey és munkatársai azonban már a racionális egyén becslésébe is beépítettek egy pszichológiai faktort, és azt is megjegyzik, hogy „ha a fogadó országra jellemző körülmények pszichológiailag vonzó hatást gyakorolnak [...], akkor a migrációs költségek negatívak is lehetnek” (Massey et al. 1993:435).

Bizonyos értelemben ez a pszichológiai teher/tényező az elmélet kiskapuja, hiszen hiába feltételeztünk racionális cselekvőket, a vándorlással járó lelki terhek, mondhatni, felülírhatják a tényleges és szimbolikus számításokat is. Más elméletek már nemcsak a racionális kalkulusokat feltételező egyénnel számolnak, hanem szisztematikusan számba veszik azokat a vonzó-taszító tényezőket, amelyek összjátéka meghatározza a vándorlást. A push-pull (taszító-vonzó) tényezőkkel számoló elméletek előfutárának Ravensteinnek a 19. század vége felé megjelent művét szokták tekinteni (Ravenstein 1889), de maga az elmélet csak a 20. század második felében terjedt el. A duális munkaerőpiac elméletén belül például Piore (1979) jelezte, hogy a migráció megértéséhez nem elég a kibocsátó ország push tényezőit figyelembe venni (alacsony bérek, magas munkanélküliség), a kulcs inkább a fogadó ország húzóerőiben (külföldi munkaerő iránti kereslet) keresendő. A gazdasági tényezőkön kívül a push tényezők között a politikai instabilitást, a demokrácia hiányát, a társadalmi és környezeti katasztrófákat, az éghajlatváltozást szokták kiemelni, a húzó tényezők között pedig a fogadó ország migrációs politikája, az ott elérhető magasabb életszínvonal. Viszonylag frissen Van Hear és munkatársai két esettanulmányra (az afganisztániak Pakisztánba és Iránba, illetve a szomáliai népesség Afrika déli részeibe való vándorlása) építve a különböző migrációs tényezőket hatáskomplexumokba szerveződve tárgyalják (Van Hear–Bakewell–Long 2018). Elméleti alapjuk az, hogy a migráció rendjét bizonyos hajtóerők, motivációk táplálják. Nem egy adott tényezőt kell figyelembe venni a migráció értelmezésekor, hanem a kontextus által meghatározott különféle ösztönzőket. Ilyenek az 1. előfeltételként működő 2. az ún. közelítő ösztönzők, amelyek a kibocsátó ország negatív történéseinek valószínűsítését, illetve a célországgal kapcsolatos reményeket, elvárásokat tartalmazzák, 3. a migrációt ténylegesen kiváltó ösztönzők, 4. a közvetítő ösztönzők, amelyek olyan tényezők lehetnek, amelyek akár felerősíthetik, vagy akár lassíthatják is a nemzetközi mozgásokat (utazási lehetőségek, kommunikációs csatornák minősége, nemzetközi intézmények szerepe).

Van Hear elméleti kerete ugyan magában hordozza a kapcsolatok fontosságát, illetve a vándorlás kultúráját, a nemzetközi mozgás fenntartása céljából (és adataink majdani értelmezése okán is) szükséges külön említenünk a migrációs hálózatelméletek fontosságát. Ebben a megközelítésben az egyének nem magányosan vándorolnak, hanem egy csoport tagjaként, és mint ilyenek információkat osztanak meg, egymás számára referenciapontokká is válnak. Bizonyos térségekben, társadalmi csoportokon belül akár a migráció kultúrája is kialakul. A migrációs hálózatoknak költségcsökkentő és kockázatminimalizáló szerepük egyaránt lehet. Természetesen itt is kérdés lehet, hogyan hatnak a társadalmi tőke mintá-

zatai és a kapcsolatok jellege (erős-gyenge kötések) a migráció sikerére. Massey és társai arra is felhívják figyelmet, hogy a hálózatalapú migráció dinamikusan fejlődik, és mint ilyen, más következményekkel járhat, mint az egyensúlyt feltételező makroökonómiai elméletek. Az általuk felsorolt következtetésekből kettőt mindenképpen említenünk kell: a hálózatok által a migráció, mondhatni, intézményes formát ölt, és mint ilyen eltávolodik azoktól a tényezőktől, amelyek eredetileg létrehozták. Ugyanakkor a kormányok sem tudják kontrollálni ezeket a hálózatokat, így a migrációs folyamatok a politikai rendszerek eredeti szándékától függetlenül zajlanak (Massey et al. 1993:450).

A földrajzi mobilitás – legyen az belföldi vagy külföldre irányuló – egy összetett döntési helyzetet teremt, amely változással bír az egyén addigi kapcsolati, gazdasági és kulturális tőkéjére egyaránt. Ugyanakkor ezek jelentik azokat az erőforrásokat is, amelyek lehetővé teszik a mobilitást, így indokolt a migrációs terveket a kapcsolati tőke és a társadalmi integráció vonatkozásában is elemezni.

A kapcsolati tőke és a munkaerőpiaci elhelyezkedés közötti kapcsolatnak gazdag szakirodalma van Granovetterig visszanyúlóan, aki a gyenge kötések szerepét hangsúlyozta az elhelyezkedésben (1973). A társas kapcsolatoknak a munkaerőpiaci elhelyezkedésben játszott információközvetítő szerepéről is olvashatunk (Bayer–Ross–Topa 2008, Topa 2011), akárcsak a kapcsolati hálónak a migrációs döntésekre gyakorolt hatásáról (Massey et al. 1993, Beine–Docquier–Özden 2015, Bertoli–Moraga 2015). A közeli kapcsolatoknak – erős kötéseknek – a migrációt segítő hatását egyes elemzések a következőképpen látták: ha a migrációt tervezőnek élnek külföldön közeli hozzátartozói, az otthon élő erős kapcsolatok – meglátásuk szerint – inkább fékezik a migrációs szándékot (Manchin–Orazbayev 2016). Ugyanakkor például kínai belföldi mobilitásvizsgálatokban arról is olvashatunk, hogy a gyenge és erős kötések egyaránt szerepet játszanak a migrációs döntésben (Giulietti–Wahba–Zenou 2018). Koltai és szerzőtársai a migrációspecifikus kapcsolati háló szerepét hangsúlyozzák mint a társas kapcsolatoknak a migrációs tervekre gyakorolt legjelentősebb hatását, vagyis az egyén közeli környezetéből a már külföldön élők/dolgozók jelentőségét emelik ki (2020). Az erős kötéseknek – amennyiben azokat negatívnak ítéli a megkérdezett – a rövid távú migrációs szándékra van némi hatása, az egyén „szabadulási vágyának” tulajdonítva ezt (Koltai–Sik–Simonovits 2020).

Másik fontos aspektus a közösségi média hatása a társas kapcsolatokra, a migrációspecifikus hálózatokra/csoportokra és magára a migrációra (Dekker–Engbersen 2013). A közösségi média felületein megtalálhatók azok a konkrét/specifikus csoportok, kapcsolatok, információk, amelyek célzottan is segíthetik a migrációt tervezőt, mintegy kiváltva vagy legalábbis csökkentve a gyenge kö-

téseknek a korábbi ilyen jellegű funkcióját, szerepét. Az erős kötések esetében pedig lényegesen megkönnyítheti a kapcsolattartást, fellazítva a fizikai közelség szükségességét, ezáltal esetleg tompítva a migrációt fékező jellegét.

A migráció jelensége mögött sokféle ok húzódhat meg, és ezek a mögöttes meghatározottságok egymást erősíthetik is. Ezt Massey és szerzőtársai szintén jelezték, és a kumulált okság fogalmával írták le. Ez alatt azt értik, hogy az indítékok összeadódnak, és a több migráció – átalakítva a kibocsátó és befogadó társadalmi kontextusokat is – még több migrációt fog eredményezni (Massey et al. 1993:451–454).

Belföldi migráció

A vándorlási rendszer sajátosságai négy dimenzió szerint írhatók le: a migráció intenzitásával, a migrációs távolságokkal, a kapcsolatok koncentráltságával és a migráció hatásának mérésével (Bell et al. 2002). Nyugat-Európa országaiban egyre jellemzőbb a migrációs áramlatokban a jóléti migráció térnyerése – az életminőség javítása okán történő lakóhelyváltás – (Abrams et al. 2012), de gyakran megjelenik a természeti adottságok felértékelődése is, melynek következtében jellemzően vidéki települések kerülnek a lakóhelyváltás fókuszába (Moss 2006). Magyarország vonatkozásában a településszintű vándorlási statisztikákat elemezve Kertesi (1997) megállapította, hogy a migrációt elsősorban a prosperáló gazdasági térség fokozza, és ez a kilencvenes években kitartott (Cseres-Gergely 2003, 2005).

A nemzetközi vándorlásra vonatkozó elméletek sok szempontból a belföldi migráció viszonylatában is érvényesek. Erre az összekapcsolt megközelítésre találunk példát Magyarországon is (lásd pl. Hárs 2012). A leggyakrabban alkalmazott magyarázat a neoklasszikus makroökonómiai elméletből eredeztethető, hiszen ezúttal is a küldő és a fogadó régiók közötti gazdasági eltérések lehetnek a földrajzi mobilitás mozgatórugói. A belföldi migráció esetében is érvényes lehet, hogy az egyén vagy a család olyan kalkulációkat végez, amely alapján az új helyszínre való költözés olyan haszonnal, nyereséggel jár, amely meghaladja a vándorlás/költözés monetáris és nem monetáris költségeit, a költözés alatt elmaradt jövedelmeket, a család és a barátok elhagyásának pszichológiai terhét, illetve a lakhatás költségeit (Bálint–Obádovics 2021). A gazdasági tényezők mellett az életminőség, a lakókörnyezet, az infrastruktúráis tényezők, a kapcsolati háló és a küldő és fogadó helyszínek közötti távolság is befolyásolhatja a konkrét belföldi migráció megvalósulását. A Bálint–Obádovics szerzőpáros amellettt érvel, hogy a többféle szempont közül mégiscsak a jövedelemszint bír kitüntetett szereppel. Ezt empirikusan is igazolják, és kimutatják, hogy a legmagasabb jövedelmi ötödbe tartozó

települések migrációs egyenlege pozitív, az alsó jövedelmi kvintilisbe tartozóké pedig negatív egyenleget mutatott: magyarán a gazdagabb településekre be-, a szegényebbekről pedig elköltöznek.

Mivel az életciklus-eseményeknek bizonyos értelemben nagyobb hatása van a belföldi migrációra, ez indirekt módon összefügghet az életkorral is. Míg például a házasság, a gyermekvállalás értelemszerűen fiatalabb életszakaszokra esik, a nyugdíjazás, a megözyegyülés, az egészségi állapot romlása pedig inkább idősebb korokra, ezért az ehhez kapcsolódó földrajzi mobilitás is másképpen valósulhat meg. Van, aki azt feltételezi, a fiatalok inkább a nagyobb haszon reményében, az idősek pedig a ráfordítások csökkenése érdekében költözhetnek (Greenwood 1997).

A kapcsolati háló költségcsökkentő szerepe a belső, országon belüli vándorlás esetében is releváns. A hálózati/kapcsolati tőke ugyanakkor csökkenti az információszerzés költségeit is (DaVanzo 1981). Egy hazai elemzés során például kimutatták azt is, hogy a kiterjedt külső kapcsolatokkal rendelkező településekről nagyobb arányban vándorolnak is el.

A hivatalos statisztikákban használt fogalmak és adatok

A nemzetközi vándorlás fogalmai és néhány adata

Azt az alapkérdést, hogy hány magyar vándorolt ki, vagy él külföldön, nehéz, mondhatni lehetetlen pontosan megválaszolni. Ennek fogalmi és adatforráskorlátai vannak, amelyek részletes bemutatásától itt eltekintünk, mivel néhány korábbi tanulmányban már mi magunk is érintettük e témaköröket (Papp 2010, Papp–Kovács 2023, Kovács et al. 2023), illetve részletesen olvashatunk róluk Csányi és szerzőtársainál (2021), valamint a Demográfiai portré c. könyvsorozat kiadványaiban. Vázlatszerűen azonban érdemes számba venni néhány alaplilemmát.

Először is az, hogy ki magyar, voltaképpen szubjektív kérdés,³ ezért ha valamelyest képet akarunk kapni a „külföldön élő magyarok számáról”, le kell szűkítenünk a vizsgálódást csak a magyar állampolgárookra (és így az összképből kimaradnak a környező országokból származó magyarok vagy a korábban már kivándoroltak nem magyar állampolgárságú leszármazottai). Másodszor a hivatalos statisztikákban továbbá az számít Magyarországról kivándorló magyar állampolgárnak, aki (ténylegesen vagy tervei szerint) legalább 12 hónapra hagyta

3 Önbesorolás alapján például nem szükségesek hozzá objektív ismérvek, elég a szubjektív megélés.

el az országot.⁴ Ez azt jelenti, hogy a szezonális, csak néhány hónapos külföldi munkavállalás láthatatlanná válik a statisztika számára. Harmadrészt pedig fontos tudni, hogy 2011 óta a kivándorlás adminisztratív adatai a TAJ-nyilvántartás alapján történik, ugyanis aki külföldi egészségbiztosítást köt, annak kötelező az otthoni egészségbiztosítónál ezt jelezni.⁵ Csakhogy kérdés, ennek a kötelezettségnek mindenki eleget tesz-e, a hivatalos bejelentéssel élők vélhetően nem jelentik a teljes érintett populációt. Ez a kötelezettség csak 2011 óta érvényes, ezért a TAJ-nyilvántartás kivándorló és visszavándorló populációja alapján csak a folyamatokról lesz adatunk, a populáció teljes állományára vonatkozóan nincsenek, nem lehetnek megbízható adataink. Ezen utóbbiakra az Eurostat vagy ENSZ tükröstatistikáiból következtethetünk: jelenleg – a környező országokban élő könnyítet honosítás általi állampolgárok nélkül – több mint 700 ezer magyar állampolgár él külföldön, ebből az európai országokban félmillióra tehető a populáció (lásd 1. ábra, illetve a Mellékletben). Összességében kijelenthető, hogy a magyarországi hivatalos adatgyűjtésnek nem tárgya a külföldön élő magyar állampolgárok stock adatainak regisztrálása (Csányi et al. 2021:99).

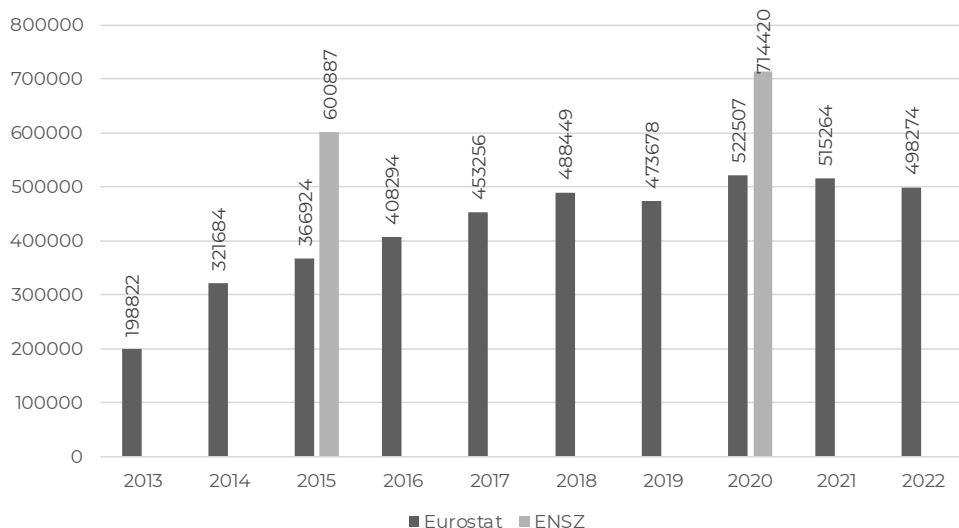
Vizsgáljunk meg egy-két hazai hivatalos adatsort, illetve arra épülő elemzést is. A 2016-os mikrocenzus során a külföldön élőkre vonatkozó információkat és a külföldre való költözési terveket (migrációs potenciált) is megtudakolták. Ekkor azt találták, hogy 306 ezer fő él külföldön, akik közül 258 790 legalább egy éve, míg 47 501 személy kevesebb, mint egy éve. Ez a szám nagyságrendekkel magasabb, mint amit az akkor már néhány éve bevezetett NEAK összeírásból le lehetett szűrni (akkor kb. 120 ezer volt, de mint láttuk, ez nem stock adat), de jóval kisebb, mint amit az ENSZ vagy az európai, kvázi EU-s országok tükröstatistikáiból becsülni lehetett (637, illetve 416 ezer körüli).

A mikrocenzus és más kutatási adatok is azt jelzik, hogy a kivándorlók fő célországa Ausztria, Németország és az Egyesült Királyság, de az időbeni eltérések is

4 https://www.ksh.hu/docs/hun/modsz/nep_modsz.html

5 https://www.ksh.hu/apps/meta.objektum?p_lang=HU&p_menu_id=110&p_ot_id=100&p_obj_id=AACC. A honlapon többek között ez olvasható: „A magyar állampolgárok ki- és bevándorlásának adminisztratív adatforrásokkal történő mérése 2011 óta a Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő (NEAK) TAJ-nyilvántartása és a Belügyminisztérium (BM) nyilvántartása alapján történik. Az Egészségbiztosítási törvény előírja, hogy aki külföldi egészségbiztosítást köt, annak ezt kötelező bejelenteni az itthoni egészségbiztosító felé (a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény 80. § (5)). A TAJ-nyilvántartás tehát a kivándorlásra vonatkozó bejelentési kötelezettségen alapuló adatokat tartalmazza, és a regisztrált mozgások jelennek meg benne. A KSH évenkénti gyakorisággal publikál a magyarok nemzetközi vándorlásához kapcsolódó flow adatokat, amelyek mindig az előző évre vonatkoznak. Mivel a kivándorlás és visszavándorlás TAJ-nyilvántartás alapján történő mérése csak 2010 óta lehetséges, ez a forrás nem alkalmas a külföldön élő magyar állampolgárok összesített számának (kivándorló stock-jának) előállítására.”

1. ábra
Külföldre vándorolt magyar állampolgárok
az ENSZ és az Eurostat tükröstatistikái szerint

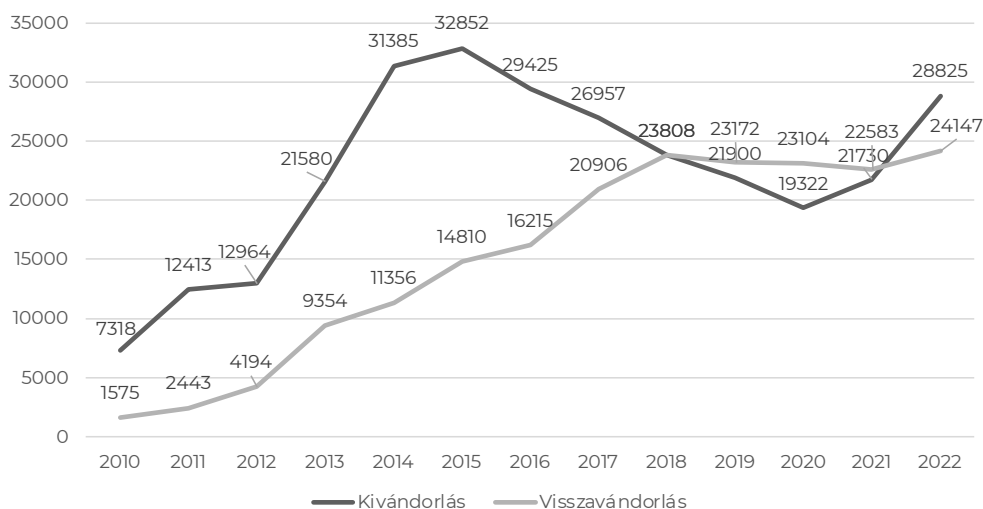

Forrás: saját szerkesztés az ENSZ és az Eurostat tükröstatistikái alapján

jelentősek: a Covid után például Ausztria egyre inkább felértékelődik, az Egyesült Királyság – nem utolsósorban a Brexit miatt – egyre kevésbé lesz célország a magyar állampolgárok számára. A migrációs potenciál vonatkozásában a mikrocenzus során gyűjtött adatok azt jelezték, hogy a 15–64 éves korosztályból mintegy félmillió személy fontolgatta a kivándorlást hosszabb-rövidebb időre, ám azok, akik ezt komolyan is gondolják, vagy már ténylegesen meg is hozták ez irányú döntésüket, e csoport felét teszik ki (254 ezer fő).

Az említett Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő (NEAK) adataira építve éves bontásban jelennek meg a kivándorolt és a visszavándorolt magyar állampolgárok összesített adatai. A 2010–2022 közötti időszakban ezen forrás szerint 290 497 személy vándorolt ki, és 197 260 jött vissza, az erre az időszakra számított vándorlási egyenleg tehát 93 219. Itt újra fontos tudatosítani, ez nem a teljes állomány, hanem flow adatokról van szó. Éves bontásban az látszik, hogy 2018 környékén a visszavándorlás magasabb szintet ért el a kivándorláshoz képest, de a Covid 2020-as megjelenése után újra a kivándorlás mértéke növekedett a visszavándorlás stabilizálódott szintje mellett. A visszavándorlásra vonatkozó adatok értelmezésénél ugyanakkor azt is fontos észben tartani, hogy ez a statisztika azon egyénnel számol csak, akik magyarországi lakcímüket és/vagy társadalombiztosításukat megszüntették, majd hazaköltözésükkor újra beregisztráltak a ható-

2. ábra
A ki- és visszavándorlók száma évenként

Forrás: KSH STADAT

ságoknál. A hivatalosan kijelentkezők csoportja azonban a kivándorlóknak csak egy részét fedi le, így a visszavándorlókra vonatkozó adat is csak a kivándoroltak egy szűkebb köréből hazatelepülők számáról informál.

A NEAK adatok rekordszintű adatállományát használva és a migrációt földrajzi mobilitásként értelmezve, azaz a 12 hónapnál rövidebb időszakot is figyelembe véve nemrégiben egy kutatás arra a következtetésre jutott, hogy 2011–2021 között a 17–65 évesek körében közel 660 ezer vándorlási esemény zajlott, amelyből 436 093 kivándorlás, 223 052 visszavándorlás volt. A vándorlásban érintett országok szintén a már említett Ausztria, Németország és az Egyesült Királyság (a három ország összesen 64%), korcsoportok szerint pedig a legmobilibb a 25–34, illetve a 35–44 éves korosztályok 37, illetve 25%-kal (Zöldi et al. 2022).

A 2022. évi népszámlálás során az online is elérhető kérdőívet ugyan a jelenleg is külföldön élők kitölthették, az ilyen jellegű adatokat nem teszi közzé a KSH. Jelenleg csak a legalább egy éves külföldi tapasztalattal, de már visszatért népességre vonatkozó adatok érhetők el. Ezekből az derül ki, hogy 360 935 személynek van legalább egy évet meghaladó külföldi élettapasztalata, a legnagyobb arányban Németország (25%) és az Egyesült Királyság (20%) szerepel. Ausztriában közel 32 ezren éltek (9%), ami arányaiban relatív alacsonynak számít, de ennek oka vélhetően az, hogy a szomszédos állam elsősorban a szezonális vagy akár a rendszeres ingázással egybekötött munkavégzésnek kedvez. A népszámlálás közzé-

tett adatai között a munkavégzés helyeként a „külföld” kategória is megjelenik, amely szerint 122 581 ilyen munkavállalót regisztráltak, de a népesség ország szerinti bontásban nem derül ki.⁶

Belföldi migrációra vonatkozó fogalmak és adatok

A belföldi migráció mérése során megkülönböztetik az állandó és az ideiglenes vándorlást. Míg előbbi olyan vándorlást jelent, amely túllépi a településhatárt, az utóbbi esetében az eredeti lakóhely fenntartása mellett az egyén más, településhatáron kívüli tartózkodási helyet jelöl meg. Fontos indikátor lehet az állandó vándorlási különbözet is, amely egy településre állandó jelleggel beköltözők és kiköltözők különbözetét jelenti. Ez az indikátor árulkodik egy település vonzerejéről (vagy taszítóerejéről). Ezekon kívül szokták még használni a nyers vándorlási rátát,⁷ a teljes vándorlási arányszámot,⁸ illetve a vándorlások hatásosságát is.⁹

A hazai belső vándorlásról rendszeresen jelennek meg adatok a hivatalos statisztikákban, illetve a 2009 óta háromévenként kiadott Demográfiai portré c. kiadványban, ahol a főbb trendekről is olvashatunk. A legutóbbi, 2021-es kiadvány vonatkozó részéből (Bálint–Obádovics 2021, 211) például megtudhatjuk, hogy 2019-ben rekordszámú, 280 ezer vándorlás történt.¹⁰ Kiderült az is, hogy míg a munkakorú népesség területi mobilitása intenzívebbé vált, az idősebb korosztályon belül mérséklődött. A vándorlás általában későbbi életkorra esik, szoros összefüggésben a házasságkötések, illetve a gyermekvállalás későbbi időpontra való kitolódásával. Településtípusok szerint vizsgálva kiderült az is, hogy egyre inkább a kisebb városok és községek nyeresége mutatkozik a nagyvárosokkal szemben. Szintén megállapítható területi bontásban, hogy a Nyugat- és Közép-Dunántúli és Közép-Magyarországi Régiók a legvonzóbbak, de fontos tudni azt is, hogy a régiók

6 A népszámlálás adatbázisa alapján a saját magunk által megalkotott táblázatok itt generálhatók: <https://nepszamlas2022.ksh.hu/adatbazis/>.

7 A vándorlási események számának a népesség évközepe számához viszonyított aránya, általában 1000 lakosra vetítve.

8 Azt mutatja meg, hogy egy adott év vándorlási viszonyainak állandósulása esetén hány-szor vándorolna egy ember élete folyamán. Kiszámítása: korévenként osztjuk a vándorlások számát a megfelelő korú évközepe népességgel, és e korévenkénti hányadosokat összeadjuk.

9 A migrációs folyamatok kiegyensúlyozottságát mutatja a kibocsátó terület(ek) és a célterület(ek) között.

Kiszámítása: az odavándorlások és az elvándorlások különbségének abszolút értékeit összegezzük, majd osztjuk az odavándorlások és az elvándorlások számával, majd az így kapott hányadost 100-zal szorozzuk. A mutató 0 értéke kiegyenlített kapcsolatot mutat, maximális 100-as értéke pedig teljesen aszimmetrikus kapcsolatot.

10 A STADAT-adatok szerint a Covid után, 2021-ben ez még magasabb volt, elérte a 307 028-at, és szintén ebben az évben volt rekordmagasságú a megyén belüli vándorlás is: 153 373 esemény történt (részletesebben lásd itt: https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0022.html).

egésze heterogén, találni kevésbé vonzó kistérségeket itt is (akárcsak vonzóbb járáásokat az ország más részein is).

Elemzések a KEP adatbázisain

Migrációs szándék

A korábban ismertetett hálózatelméleti megfontolások alapján azt feltételezzük, hogy a kapcsolati tőke és a migrációs tervek összefüggenek, de külön a gyenge és erős kötések hatásáról – a korábbi kutatási eredmények sokszínűsége, olykor ellentmondásai fényében – nem fogalmazunk meg konkrét elvárást.

A másik hipotézisünk részben ehhez kapcsolódik, hiszen a társadalmi integrációra vonatkozik, melynek egyik mutatója a társas integráció. Az integrációt elsősorban a migráció másik irányából vizsgálták, az egyén befogadó országbeli integrációja szempontjából. Ilyen vonatkozásban felmerült az integrációnak a beilleszkedésre, a visszaköltözésre, illetve a transznacionalizmusra gyakorolt hatása. Kezdetben az integrációra mint valamilyen végcélra tekintettek a migrációs folyamat lezárulásaként. A transznacionalizmus paradigmája azonban átkeverte ezt a megközelítést (Tsuda 2012, Portes–Haller–Guarnizo 2002, Durst 2019), rámutatva a kötődések hálójának rugalmasságára, a migráció fluiditására – amelyekre nagymértékben rásegítenek az új IKT-eszközök és a közösségi média előbb is említett jellemzői. Ez által az egyének egyidejűleg lehetnek jelen mind a befogadó, mind a kibocsátó közegben/országban, párhuzamosan is fenntarthatóak a társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai kapcsolatok is. Mára tehát az integrációra és a transznacionalizmusra nem kizáró jelenségeként, hanem komplex viszonyrendszerként tekintenek a kutatók (Carling–Pettersen 2014, Snel–Engbersen–Leerkes 2006, Itzigsohn–Saucedo 2002). Hasonló módon közelítjük meg az integráció kérdését a migráció tervezése esetében is. Azt feltételezzük, hogy a hazai társadalomba való integrálódás és a migráció tervezése nem egymást kizáró jelenségek, hanem az integráció számos vonatkozásban erőforrást is jelenthet a migrációs döntésben – kapcsolati, anyagi, kulturális stb. támogatást, lehetőségeket, a social media-jelentette lehetőségek pedig oldhatják a kapcsolattartás nehézségeit, ezáltal visszatartó erejét. Ezeket figyelembe véve azt feltételezzük, hogy a migrációs tervezés és a társadalmi integráció között összefüggést találunk.

A KEP 2021-es felmérés adatai alapján korábban vizsgáltuk a migrációs szándék és a társadalmi integrációs csoportok, valamint a politikai attitűdök kapcsolatát (Kovács et al. 2023), így ezekre jelen elemzésben nem térünk ki, csak röviden összefoglaljuk a konklúziókat. A migrációs szándék néhány alapvető jellemzőjét azonban itt is bemutatjuk.

A KEP-adatfelvételek három hullámából 2018-ra és 2021-re vonatkoztatva tudjuk összehasonlítani a különböző időtartamra tervezett migrációs szándékokat. Az adatok alapján a hosszabb időre – pár évnyi vagy huzamos külföldön élésre – vonatkozó migrációs szándék emelkedett az elmúlt három évben.

1. táblázat

A migrációs tervek alakulása 2018-ban és 2021-ben (százalékos megoszlások)

Tervezi-e, hogy	2018			2021		
	igen (%)	nem (%)	NT/NV (%)	igen (%)	nem (%)	NT/NV (%)
pár hétre vagy hónapra külföldre menjen dolgozni (ingázni is)	6	88,5	5,5	6,2	89,7	4,1
pár évre külföldre menjen dolgozni	3,8	90,3	5,9	6	89,5	4,5
külföldön éljen	3,3	89,9	6,8	4,3	90,4	5,4

Forrás: (Kovács et al. 2023:86)

A három legvonzóbb célsország továbbra is Ausztria, Németország és Nagy-Britannia, ebben a kivándorlási hajlandóság 2012-es felfutása óta nem történt alapvető változás (Blaskó–Gödri 2014).

A migrációt tervezők szociodemográfiai profiljának megrajzolásakor a szakirodalomból ismert jellemzőkkel találkozhatunk (pl. Sik 2018, Koltai et al. 2020) – a migrációs szándék a (fő)városi fiatal férfiak közt a legerősebb. Azaz nemek szerint vizsgálva: mindhárom időtartamú migrációs szándék a férfiak körében szignifikánsan gyakoribb, mint a nőknél, de az eltérés mértéke a hosszú távú költöztési tervek esetében kisebb, mint a rövidebb távú munkavállalási szándéknál, ahol arányaiban kétszer annyi férfi tervez külföldi munkavállalást, mint nő (1. melléklet). A korcsoportok szerinti megoszlások is visszaigazolják az előzetes várakozásokat: a 18–29 évesek körében a legerőteljesebb a migrációs szándék – 29% tervez valamilyen külföldi munkavállalást/költöztést –, őket követik a 30–39 évesek (13%), majd csökkenő intenzitással a többi korosztály (2. melléklet). Településtípus szerint pedig a bármilyen időtávú külföldi munkavállalást tervezők aránya a fővárosiak körében közel kétszeres a megyeszékhelyen, városban vagy községben élőkkel szemben (3. melléklet).

Az iskolai végzettség hatása a szakirodalom szerint kevésbé egyértelmű, mint a korábban tárgyalt szociodemográfiai változóké (pl. Sik 2018). A kétváltozós elemzés szignifikáns eltéréseket jelez: a migrációs tervek a legalacsonyabb iskolai végzettségűek esetében jóval kisebb mértékben fordulnak elő, mint a többi kategóriánál. Amennyiben a tervezett migráció időtávját is szem előtt tartjuk, azt látjuk, hogy a pár hétre/hónapra vagy a pár évre külföldi munkavállalást tervezők iskolai végzett-

2. táblázat
A kivándorlási tervek célországai 2021-ben

Célország:	pár hétre vagy hónapra külföldre menne dolgozni (ingázás is)		pár évre külföldre menne dolgozni		külföldön élne	
	N	%	N	%	N	%
Ausztria	162	52,4	102	34,1	68	32,1
Belgium	6	1,8	8	2,8	9	4,4
Dánia	2	0,6	4	1,3	2	1
Finnország	5	1,7	6	2,1	6	2,8
Franciaország	6	1,9	5	1,6	6	2,8
Görögország	2	0,7	3	1	2	1
Hollandia	8	2,6	14	4,6	6	2,8
Írország	7	2,3	10	3,3	6	2,8
Luxemburg	1	0,4	2	0,7	0	0
Nagy-Britannia	14	4,6	25	8,2	18	8,5
Németország	55	17,8	62	20,5	39	18,1
Olaszország	3	0,9	2	0,7	4	1,9
Spanyolország	2	0,7	5	1,7	2	0,9
Svédország	1	0,4	2	0,7	2	1
Magyarországgal szomszédos ország (Ausztriát kivéve)	1	0,3	2	0,7	2	1
egyéb európai ország	2	0,6	4	1,4	4	1,9
USA	6	2	9	3	7	3,2
Kanada	2	0,6	1	0,3	2	0,8
egyéb (nem európai) ország	2	0,7	2	0,7	3	1,4
nem tudja	22	7	32	10,6	25	11,6
Összesen	310	100	300	100	213	100

Forrás: (Kovács et al. 2023:87)

ség szerinti töréspontja itt van: a max. 8 osztályt végzettek körében alacsonyabb a migrációs szándék, mint a magasabb iskolai végzettségűek körében, a külföldre költözés esetében azonban az érettségivel rendelkezők azok, akik minden más csoportnál nagyobb arányban tervezik a hosszú távú migrációt (4. melléklet).

Azt is megvizsgáltuk, milyen a kapcsolat az apa iskolai végzettségének függvényében mért iskolai mobilitással. Azt találtuk, hogy a rövid távú migrációs tervekben csak tendenciaszerűen, a pár évre vagy hosszabb időre tervezett külföldi

munkavállalás esetében pedig szignifikánsan jellemző, hogy a lefele mobilak körében erősebb a migrációs szándék, őket követik a felfele mobilak, és a migrációs tervezés legkevésbé az iskolai végzettség szerint immobil válaszadókra jellemző (5. melléklet).

A migrációt tervezők családi állapota alapvetően nőtlen/hajadon. Jövedelem szempontjából pedig esetükben szignifikánsan magasabb az egy főre jutó háztartási jövedelem, mint a migrációt nem tervezők esetében (6. melléklet), kivétel a külföldre költözés tervezése, amelynél az eltérés nem szignifikáns, de a tendencia megfigyelhető.

A migrációs szándék a kapcsolati tőke és az integráció tükrében

A továbbiakban a kapcsolatok és az integráció egyes mutatói felől vizsgáljuk a migrációs szándékot. Hipotézisünk szerint a kapcsolati tőkének és tágabb értelemben az egyén társadalmi integrációjának is szerepe van a migráció tervezésében – a kumulált okság összetevőiként. Elsőként az erős és gyenge kötések viszonyát nézzük meg, majd a polgárosodási mutatók és a migrációs szándék kétváltozós kapcsolatát, végül pedig az integrációs rétegződési modell összefüggéseit.

A migrációs-specifikus kapcsolati háló szerepéről sokat olvashatunk a szakirodalomban (pl. Koltai et al. 2020), de általában a kapcsolati hálónak, a gyenge és erős kötéseknek a belföldi és külföldi mobilitást befolyásoló hatásairól is találunk adatokat (pl. Giulietti et al. 2018). A KEP 2021-es felmérés nem vizsgálta a migrációs-specifikus kapcsolati hálót, de lehetőséget nyújt a gyenge és az erős kötéseknek az elemzésbe való beemelésére. Az ANOVA elemzés eredményeként azt találtuk, hogy a nexusdiverzitásnak, a gyenge kötéseknek nincs szignifikáns hatása a külföldi migrációs tervezésre, de az erős kötések esetében a kapcsolat szignifikáns, a bármilyen időtávú migrációt tervezőknek átlagosan több közeli kapcsolata van, mint azoknak, akiknek nincsenek migrációs terveik (3. táblázat). Eredményeinket úgy értelmezzük, hogy a gyenge kötéseknek a migrációs tervezés ezen fázisában nincs hatása, nem a nexusdiverzitástól függ a tervezés, hanem feltételezhetően egyrészt a migrációs-specifikus kapcsolatokról, másrészt a social media felületein elérhető specifikus csoportokról, kapcsolatokról, amelyek „kiváltják” a korábbi gyenge kötések ilyen jellegű funkcióját. Ezeken a csoportokon keresztül az egyén ugyanúgy megtalálhatja a számára fontos információkat, segítséget, kapaszkodókat, mint ahogyan régebben ezt a gyenge kötésekön keresztül tette a diaszpóra. Az erős kötések esetében ezeknek a migrációt fékező hatásáról is olvashattunk (Manchin–Orazbayev 2016), illetve a negatívnak ítélt közeli kapcsolatoknak a rövid távú migrációt „szabadulási vágyból” serkentő hatásáról (Koltai et al. 2020). A migrációt tervezőknek átlagosan több közeli kapcsolata van, mint

a migrációt nem tervezőknek, ezt pedig több szempontból is megközelíthetjük. Ha megnézzük közelebbről, hogy kiket neveztek meg erős kötéseként, akkor azt látjuk, hogy a barátok, illetve a családtagok szerepelnek elsődlegesen. Úgy gondoljuk, hogy ezek az összefüggések a migrációs szándék mögötti kumulált okokra vezethetők vissza, az okok bonyolult, összefüggő rendszerére. Ez egyrészt arra enged következtetni, hogy a barátok esetében ez lehet közös narratíva, akár cél – a migrációs kultúra átalakulásához kapcsolódóan –, olyannyira megváltozott a migrációról való gondolkodás és diskurzus, hogy sokkal jelenvalóbb a hétköznapi életben, mint korábban. Más fogalomhasználatban ez kapcsolódik a Sik Endre által migrációs burokként megnevezett hálózathoz (2018, 2022). Másrészt a közeli (családi) kapcsolatoknak erőforrást és támogatást jelentő megközelítésével is összefüggésben állhat, hiszen a migrációt tervezők alapvetően fiatalok, akiknek a migráció kezdeti időszakában szüksége lehet az anyagi, kapcsolati stb. támogatásra, amit elsődlegesen a család biztosíthat számukra. Illetve ez esetben is kiemelnénk az új IKT-eszközöknek és a kommunikációs lehetőségeknek a kapcsolattartásra gyakorolt hatását, ami szintén mérsékelheti a közeli kapcsolatoknak a korábban érzékelt visszatartó erejét.

3. táblázat
Az erős kötések közötti szignifikáns eltérések (ANOVA)

Tervezi, hogy		N	átlag	szórás
pár hétre vagy hónapra külföldre menjen dolgozni (ingázni is)	igen	310	2,5671***	1,50495
	nem	4487	2,0392	1,55541
	összesen	4797	2,0733	1,55746
pár évre külföldre menjen dolgozni	igen	300	2,6644***	1,53455
	nem	4474	2,0291	1,55182
	összesen	4774	2,069	1,55823
külföldön éljen	igen	213	2,4558***	1,4136
	nem	4519	2,0527	1,56557
	összesen	4732	2,0709	1,56115

***p≤0,001

Forrás: KEP 2021, saját számítás

A következő elemzési dimenzió a polgárosodás dimenziója, amely magába foglalja a vállalkozószellemet, a közösségi elkötelezettséget, az autonóm polgár jellemzőit, illetve a polgári életmódot, mentalitást.¹¹ Amennyiben a polgárosodás mutatói alapján vizsgáljuk a migrációs szándékot, az látható, hogy a polgároso-

¹¹ A polgárosodás kategóriáinak és a polgárosodási index kialakításának a részletes ismeretése Szabó Andrea vonatkozó tanulmányában olvasható (2024).

dott és polgárosodó kategóriába tartozók jóval nagyobb arányban terveznek külföldi munkavállalást, mint a gyengén polgárosodottak, illetve a nem polgárosodottaknak alig vannak migrációs terveik (4. táblázat).

4. táblázat
A polgárosodás és a migrációs szándék (szignifikáns eltérések)

Tervezi, hogy		nem polgárosodott	gyengén polgárosodott	polgárosodó	polgárosodott
pár hétre vagy hónapra külföldre menjen dolgozni (ingázni is)	igen	3%	6%	10%	12%
	nem	97%	94%	90%	88%
	összesen	100%	100%	100%	100%
pár évre külföldre menjen dolgozni	igen	3%	7%	9%	10%
	nem	97%	93%	91%	90%
	összesen	100%	100%	100%	100%
külföldön éljen	igen	3%	5%	6%	6%
	nem	97%	95%	94%	94%
	összesen	100%	100%	100%	100%

$p \leq 0,001$

Forrás: KEP 2021, saját számítás

Az eddig kirajzolódó képet teszi egyértelműbbé és gazdagabbá, ha bevonjuk az elemzésbe az integrációs rétegződés modelljét.¹² A szignifikáns eltérések azt jelzik, hogy az integrált alsó középrétegekhez és az integrált felső középrétegekhez tartozók körében a leggyakoribb a külföldi munkavállalás, illetve külföldre költözés gondolata, őket követik az integrált középrétegekhez tartozók és a dezintegrált alsó rétegekben elenyésző mértékű a migrációs szándék (5. táblázat). Kvalitatív kutatások alapján árnyalható a kép abban az értelemben, hogy a teljes kilátástalanságból is történnek kilépések (Durst 2019, 2022), de ezek egyrészt statisztikailag kevésbé megragadható mértékben, másrészt nagy valószínűséggel nélkülözik azt a fajta tervezést, amelyet a kérdőíves felmérés rögzíteni tud, és amely inkább a középosztály sajátossága, és kevésbé alkalmas a spontán létrejövő külföldi munkavállalás megragadására. Az integrált középrétegekhez tartozók a rövidebb külföldi munkavállalás tervezésében közelebb állnak a két – migrációs szempontból – mobilabb kategóriához, a hosszú távú külföldön élést azonban kisebb mértékben képzelik el a migrációs szempontból immobilabb dezintegrált alsó rétegekhez közelítve. Amennyiben közelebből megnézzük ezeknek a csoportoknak a strukturális jellemzőit, akkor azt látjuk, hogy az integrált felső középrétegek jellemzője a kapcsolatgazdagság, a politikai és egyéb tőkével való ellátott-

¹² A modellről lásd Györi (2024).

ság. A szintén erősebb migrációs szándékkal rendelkező integrált alsó középrétegek alapvetően két nagyobb csoportot jelentenek: a válaszadók egyötödét (21%) kitevő normakövető alkalmazotti csoportot szűkebb kapcsolati tőkével és egy kisebb csoportot (15%), amely szintén normakövető, de gazdagabb kapcsolathálóval rendelkezik. Az integrált középrétegekhez tartozók a képzett, jól kereső, a választások során politikailag aktív és integrált fiatal középkorúak csoportját jelenti, akik a rövidebb távú – pár hét/hónap, esetleg pár év – külföldi munkavállalást el tudják képzelni (6-7%), de a külföldön élést kevésbé (4%). A dezintegrált alsó rétegekhez tartozó két nagyobb csoportot a dezintegrációtól veszélyeztetettek (18%) és a normakövető dezintegráltak (16%) teszik ki. A dezintegrációtól veszélyeztetettek a prekárius és a normaszegést elfogadó csoport, a normakövető dezintegráltakra pedig az alacsony társadalmi-gazdasági státusz, a magas életkor jellemző, akik körében magas – 10% feletti – a romák aránya. Tehát a legsérülékenyebb, leghátrányosabb helyzetű csoportokhoz tartozók számára a migráció sem reális opció. Az alulképzettség, az anyagi és kapcsolati depriváció, a magasabb életkor ezt sokkal kevésbé teszi lehetővé, ez pedig a migrációs tervekben is megmutatkozik.

5. táblázat

Az integrációs rétegződés és a migrációs szándék (szignifikáns eltérések)

Tervezi, hogy		felső rétegek	Integrált középrétegek	Integrált alsó középrétegek	Dezintegrált alsó rétegek
pár hétre vagy hónapra külföldre menjen dolgozni (ingázni is)	igen	9%	7%	9%	3%
	nem	91%	93%	91%	97%
	összesen	100%	100%	100%	100%
pár évre külföldre menjen dolgozni	igen	9%	6%	9%	3%
	nem	91%	94%	91%	97%
	összesen	100%	100%	100%	100%
külföldön éljen	igen	6%	4%	6%	2%
	nem	94%	96%	94%	98%
	összesen	100%	100%	100%	100%

$p \leq 0,001$

Forrás: KEP 2021, saját számítás

Hogy a legnehezebb helyzetben levők számára a migráció lehetősége sem adott, jól mutatja, ha a létminimum alatt élők csoportját összehasonlítjuk azokkal, akik nincsenek a létminimum alatt. A kétváltozós összefüggések szignifikánsak, a létminimum alatt élők feleakkora arányban terveznek rövidebb-hosszabb távú migrációt/munkavállalást, mint az ettől nem veszélyeztetettek (6. táblázat). Vagyis a legsérülékenyebb társadalmi csoportok számára ez sem tud reális megoldás lenni.

6. táblázat

A létminimum alatt élők és a migrációs szándék (szignifikáns eltérések)

Tervezi, hogy		nincs a létminimum alatt	a létminimum alatt van
pár hétre vagy hónapra külföldre menjen dolgozni (ingázni is)	igen	7%***	4%***
	nem	93%	96%
	összesen	100%	100%
pár évre külföldre menjen dolgozni	igen	7%***	4%***
	nem	93%	96%
	összesen	100%	100%
külföldön éljen	igen	5%*	3%*
	nem	95%	97%
	összesen	100%	100%

* $p \leq 0,05$, *** $p \leq 0,001$

Forrás: KEP 2021, saját számítás

Korábbi tanulmányunkban foglalkoztunk az integrációs csoportoknak a migrációs szándékra gyakorolt hatásával (Kovács et al. 2023). Nyolc integrációs dimenzió szerint kirajzolódó hét látens társadalmi csoport esetében néztük meg a migrációs tervek alakulását.¹³ A magyarázómodellek alapján azt találtuk, hogy a legnagyobb eséllyel a kapcsolatgazdag és politikailag aktívak, illetve a lokálisan integrált csoportok rendelkeznek migrációs tervekkel (Kovács et al. 2023: 92–93).

Belföldi migráció és társadalmi integráció

A KEP 2021-es adatbázis alapján végzett számításaink részben megerősítik a szakirodalmi állításokat, de sok szempontból árnyaltabb képet is adnak e társadalmi jelenségről. Ennek érdekében a településtípusok szerint, illetve a születéskori és a jelenlegi lakhelyeket összevetve kétféle mobilitási táblát készítettünk.

A *településtípusok közötti mobilitási* adatokból egyértelmű, hogy a legnagyobb megtartó ereje a városoknak, illetve a községeknek van. Összességében az látszik, a népesség 72,5%-a a településtípus szempontjából immobilis. A két (születéskori és jelenlegi) lakhelyváltozó alapján létrehoztunk egy új, a földrajzi mobilitási csoportokat tartalmazó változót is, amely az említett immobilis réteg mellett két alcsoportban látja a földrajzi mozgás szempontjából mobil réteget is: azokat, akik nagyobb, illetve azokat, akik kisebb település irányába költöztek életük során. E két réteg azonos mértékű, mindkettő közel 14%-ot tesz ki a népességen belül. E kisebb és nagyobb településre irányuló mobilitási rétegek megkülönbözteté-

¹³ Az integrációs csoportok kialakításáról és jellemzőiről lásd a jelen kötetben Győri Ágnes tanulmányát.

sére azért is szükség van, mert azt feltételezzük, hogy e mozgásoknak másfajta motivációi lehetnek az egyéni életúton vagy a társadalmi szerkezeten belül.

7. táblázat
Településtípusok közötti mobilitási arányok

		Lakóhely településtípusa					
		Főváros	Megyei jogú város	Város	Nagyközség	Község	Összesen
Születéskori település településtípusa	Főváros	14,20%	0,60%	2,00%	0,30%	0,70%	17,80%
	Megyei jogú város	1,20%	13,80%	2,20%	0,20%	3,50%	20,90%
	Város	1,80%	2,50%	23,70%	0,50%	3,20%	31,70%
	Nagyközség	0,10%	0,40%	0,70%	2,60%	0,40%	4,20%
	Község	0,60%	2,30%	3,90%	0,30%	18,20%	25,30%
Összesen		18,00%	19,50%	32,60%	3,90%	25,90%	100,00%

	immobil	72,50%
	nagyobb tel. felé	13,80%
	kisebb tel. felé	13,70%

Forrás: KEP 2021, saját számítás

Az ily módon mért mobilitási utak szignifikáns kapcsolatot jeleznek a legtöbb szociodemográfiai adattal. Az immobilak tekintetében nincs lényeges eltérés a férfiak és a nők között, ám a mobilitás iránya másképpen szerveződik: a férfiak nagyobb arányban költöznek kisebb településekre, a nők hajlamosabbak a nagyobb települések felé orientálódni. Az immobilisak átlagéletkora alacsonyabb a mobilisokhoz képest, de kiderül az is, hogy a nagyobb településekre költözők átlagéletkora a legmagasabb. A mobilitás mozgatórugói között az életesemények meghatározó jelentőséggel bírnak, így nem meglepő, hogy a családi állapotnak is szignifikáns hatása van erre. Az egyedülállók körében magasabb az immobilisak aránya, a házások vagy párkapcsolatban élők körében pedig jóval magasabb a mobilis réteg aránya. Az is megállapítható azonban, hogy a házasság például „nem válogat” a településtípusok között, a házások körében ugyanis a kisebb vagy nagyobb településtípusba költözők aránya is átlagon felüli.

A mobilitás egyfajta kelet-nyugat lejtőt követ: a nyugati, dél-dunántúli megyékben magas a mobilak aránya, a keleti országrészben ez pedig fordítva van. Ezzel párhuzamosan vármegyék szintjén azt látjuk, hogy az immobilok aránya Bács-Kiskunban, Hevesben, Szabolcsban a legmagasabb, de a nyugati országrészben is találunk magas arányt, például Vas megyében. Legmozgalmasabb

megyének Győr-Moson-Sopron és Komárom-Esztergom tűnik, itt a népesség közel fele más településtípusban született, mint ahol jelenleg él.

A belföldi földrajzi mobilitás motivációi között – láttuk korábban a vonatkozó neoklasszikus makroökonómiai elméleteknél is – a gazdasági okokat szokták leginkább hangsúlyozni. Ezért megvizsgáltuk a településtípus szerinti mobilitáscsoportok és a jövedelem közötti statisztikai kapcsolatokat. Ez alapján is kijelenthető, hogy a vándorlás gazdasági, pénzügyi haszonnal jár: azok esetében, akik születési helyükhöz képest más típusú településen élnek, magasabb az egy főre jutó jövedelem. Sőt, az is megállapítható, hogy akik nagyobb településekre költöznek, magasabb jövedelemmel rendelkeznek.

A kétváltozós elemzésre épülő adatok nem tudták megerősíteni a kapcsolati tőke egyértelmű szerepét a vándorlásban. Ha csak az immobil és mobil réteget vetjük össze, azt láthatjuk, hogy a gyenge kötések számát illetően nincs, ám az erős kötések szintjén van szignifikáns eltérés a két csoport között. A mobilabb réteg körében magasabb az erős kötések átlagos száma. Azt gondoljuk azonban, hogy ez nem feltétlenül a kapcsolati tőke meglétére utal, hanem arra, hogy a mobilabb réteg családalapítással egybekötve vállalta vagy valósította meg a földrajzi mozgást.

A településtípusok közötti belföldi vándorlás jelenségének árnyaltabb megértése céljából összehasonlítottuk a mobilitás- és a társadalmi integrációs csoportok közötti kapcsolatok jellegét. A legszembetűnőbb eredmény az, hogy a kapcsolatgazdag, politikailag aktív réteg körében találni a legtöbb mobilis személyt, ami már jelzi a társadalmi tőke és a vándorlás közötti lehetséges kapcsolatokat. Sőt, az is megállapítható, hogy a normakövető kapcsolatgazdag csoporton belül ugyan átlagos a mobilak aránya, de átlagon felüli a felfelé mobil réteg. Ezt is értelmezhetjük úgy, hogy a nagyobb településre való költözésben szerepet játszottak a kapcsolatok. Természetesen nem meglepő, hogy a lokálisan integráltak esetében a legmagasabb az immobilisak aránya, hiszen a helyi kötődések kitermelésének érthetően egyik pillére lehet a helyben születés, vagy a helyi adottságok „zsigeri”/habituális ismerete is. Úgy tűnik, ez a „lokalitás” átszaphat politikai szintre is, hiszen az ilyen szempontból integráltak körében is átlag fölötti az immobilisak aránya.

A településtípusok szerinti mobilitás ugyanakkor nemcsak az integrációval, hanem a polgárosodás mértékével is összefügg. Egyértelműen kimutatható, hogy a polgárosodott réteg körében a legmagasabb a mobilisak aránya, és az általunk nem polgárosodónak tartott rétegen belül a legmagasabb az immobilisok aránya. E két utóbbi adatsorunk tehát arra hívja fel a figyelmet, hogy a vándorlás, az országon belüli költözés ugyan együtt jár a jövedelmi szint növekedésével is, de komoly szerepet játszik a társadalmi hierarchiában és presztízsben is. Ezek az

adatok azokat az elméleti alapvetéseket validálják, amelyek szerint a földrajzi mobilitás tudástranszferrel és alkalmazkodóképességgel is jár.

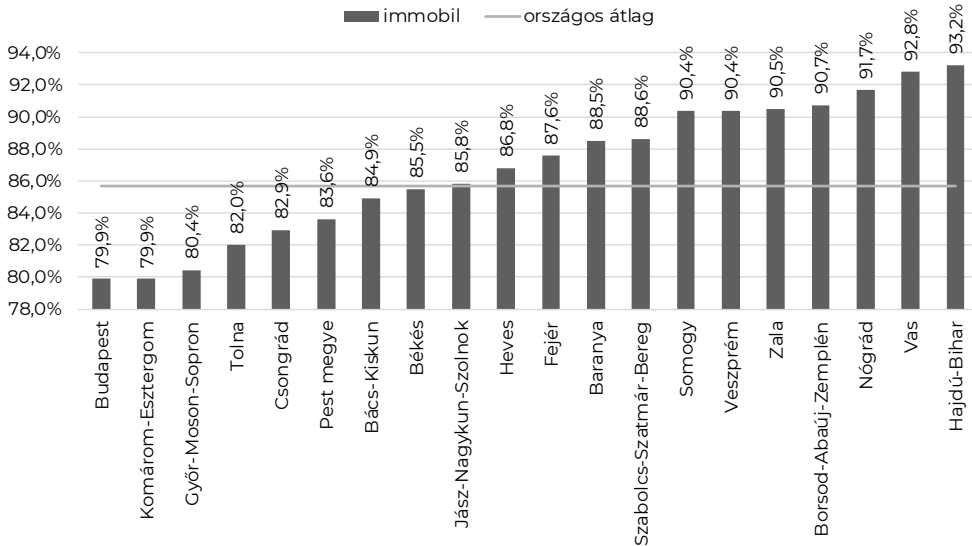
A településtípus szerinti mobilitás mellett a *horizontális (földrajzi) belföldi mobilitás* a nemzetközi mobilitás „rokonjelenségének” tekinthető, hiszen ez a földrajzi mobilitás is lakhelyváltozást és – ugyan hasonló nyelvi, jogi világba való elmozdulást, ám mégis – az eredeti lakhelyhez képest más kulturális, szocioökonómiai világba való megérkezést jelenthet. A településtípus szerinti mobilitás elemzésénél már valamelyest képet kaptunk a megyén belüli mozgások mértékéről, ezúttal országos léptékben is megvizsgálhatjuk a lakóhelyváltoztatást. A 3. ábra térképen láthatjuk például, hogy vannak nyugat-magyarországi megyék (pl. Győr-Moson-Sopron, Komárom), ám kelet-magyarországi megyék is, ahol relatív alacsony az immobilisak aránya. Az országon belül kirajzolódik egy észak-nyugat, dél-kelet irányban végighúzódnó (Győr-Moson-Sopron, Komárom, Pest, Tolna, Csongrád, Bács-Kiskun, Békés vármegyékből összeálló) „befogadó régió”, azaz a legtöbben az ország középső részeibe költöztek.

A 9. és 10. mellékletben közölt részletes földrajzi mobilitási táblák az egyes vármegyékből történő elköltözés jellegzetességeit tartalmazzák. A nagyobb kibocsájtó potenciállal rendelkező Komárom-Esztergom vármegyéből leginkább a főváros felé, míg a szomszédos Győr-Moson-Sopron vármegyéből éppen Komárom felé orientálódnak leginkább. A szomszéd megye vonzása amúgy más térségekben is releváns: Csongrádból közel 10% Békésbe költözött, Tolnából pedig leginkább Baranyába és Somogyba veszik az utat. Budapestről leginkább (13,4%) a környező Pest megyei településekre költöznek, és ez a folyamat fordítva is érvényes: a Pest megyei születésűek közel ugyanakkora (13,8%-os) mértékben beköltöztek Budapestre. Hasonló trendeket jeleztek a belföldi vándorlást 2012–2017 közötti időszakban vizsgáló elemzések is (KSH 2017).

A megyék közötti horizontális mobilitási csoportokat összevetve szociodemográfiai adatok szintjén hasonló megállapításokra juthatunk, mint a településtípus szerinti vizsgálódások esetében. Nemek szintjén nincs eltérés a mobil és immobil rétegek között, de életkor szempontjából az idősebbek – érthető okokból, hiszen nagyobb élet- és munkatapasztalattal rendelkeznek – nagyobb mértékben mobilok. Ezzel összefüggésben az sem meglepő, hogy a házasság körében magasabb a mobil réteg aránya. Az a makroökonómiai tétel is újra megerősítést nyert, hogy a földrajzi mobilitás gazdasági előnyökkel jár, hiszen kimutatható, hogy a megyéken átívelő mozgás a jövedelemszint növekedésével együtt jár.

A mobilitás és a kapcsolati tőke kapcsolatát nem sikerült kimutatni itt sem, de az egyértelműen kijelenthető, hogy a kapcsolatgazdag, politikailag aktív rétegen belül magasabb a mobilak aránya (lásd 8. táblázat). Továbbá szignifikáns U-gör-

3. ábra
Az immobilisak aránya megyék szerint

Forrás: KEP 2021, saját számítás

be jellegű kapcsolat van az integrációs strukturális rétegek és a mobilitás ténye között: a legalsó dezintegrált és a legfelső integrált rétegek körében átlagon felüli a mobilisak aránya (10. táblázat). Ennek mélyebb okait jelen elemzésben nem tárjuk fel, de ez a látszólagos ellentmondás jelzi, hogy a mobilitás önmagában nem feltétlenül jár együtt az integrációval. Ezen utóbbihoz szükséges más típusú tőkék megléte is. Az életúton belüli horizontális mozgás ugyanakkor a polgárosodottsággal is pozitív kapcsolatban áll (lásd 9. táblázat). Nemcsak azt látjuk ugyanis, hogy a polgárosodó rétegen belül átlagon felüli a mobil réteg aránya, hanem azt is, hogy a belföldi költözési tapasztalattal rendelkezők szignifikánsan magasabb polgárosodottsági indexszel rendelkeznek.

8. táblázat
Integrációs csoportok a horizontális mobilitás szerint

Integrációs csoportok	mobil	immobil	Összesen
Kapcsolatgazdag, politikailag aktív	16,7%	83,3%	100%
Lokálisan integrált	11,3%	88,7%	100%
Politikailag integrált	10,7%	89,3%	100%
Normakövető kapcsolatgazdag	11,5%	88,5%	100%
Normakövető, munkaerőpiacon integrált	13,4%	86,6%	100%
Normaszegő kirekesztett	16,1%	83,9%	100%
Normakövető dezintegrált	14,9%	85,1%	100%
Összesen	13,6%	86,4%	100%

9. táblázat
A polgárosodás jellege a horizontális mobilitás szerint

Polgárosodás jellege	mobil	immobil	Összesen
nem polgárosodott	12,2%	87,8%	100%
gyengén polgárosodott	14,3%	85,7%	100%
polgárosodó	13,6%	86,4%	100%
polgárosodott	18,9%	81,1%	100%
Összesen	13,6%	86,4%	100%

10. táblázat
Integrációs strukturális rétegek mobilitás szerint

integrációs strukturális rétegek	mobil	immobil
Integrált felső középrétegek	14,7%	85,3%
Integrált középrétegek	10,7%	89,3%
Integrált alsó középrétegek	12,6%	87,4%
Dezintegrált alsó rétegek	15,5%	84,5%
Összesen	13,6%	86,4%

Összegzés

Tanulmányunkban a belső mobilitást és a külföldi migrációs szándékot vizsgáltuk, elsősorban a kapcsolati tőke és a társadalmi integráció vonatkozásában. Bár mindkét nagy témakörnek külön-külön is gazdag az irodalma, jelen tanulmány keretei közt megpróbáltuk néhány közös kapcsolódási pont segítségével, párhuzamosan vizsgálni a mobilitás e két irányát, jellemzőit.

A külföldre irányuló migrációs szándék esetében kirajzolódtak a rövidebb és hosszabb távú migrációt tervezők különbségei. A rövidebb távú munkavállalás a munkaerőpiaci kereslettől jobban függhet, feltételezhetően ezért is éri inkább el a (fiatal) férfiakat, mint ahogyan ezt a korábbi elemzések is jelezték (pl. Sik 2018, Koltai et al. 2020). A külföldre költözés esetében azonban kisebb a nemek közötti eltérés, illetve az iskolai végzettség vonatkozásában azt látjuk, hogy jelentősebb az érettségivel rendelkezők aránya – vagyis azt feltételezhetjük, hogy ez inkább karriertervezés lehet. Korábbi elemzésünkben a politikai attitűdök vonatkozásában is eltéréseket találtunk: a hosszabb távú külföldi tervezés esetében magasabb volt a demokrácia működésével való elégedetlenség, mint a rövidebb munkavállalást tervezőknél (Kovács et al. 2023). Vagyis ha csak tendenciaszerűen is, de felsejlik a profilok különbözősége, kirajzolódnak az eltérések.

Ahogyan a szakirodalom alapján is feltételeztük, a migrációs szándék összekapcsolódik a kapcsolati tőkével és a társadalmi integrációval (pl. Giulietti et al. 2018). A KEP 2021-es felmérés nem vizsgálta a migrációs-specifikus kapcsolati hálót, de az erős és gyenge kötések vonatkozásában azt találtuk, hogy a bármilyen időtávú migrációt tervezőknek átlagosan több közeli kapcsolata van, mint azoknak, akiknek nincsenek migrációs terveik.

A társadalmi integráció különböző aspektusaiból próbáltuk megragadni a migrációs tervezést a polgárosodás, az integrációs rétegek és az integrációs csoportok elemzésbe emelésével. A polgárosodás vonatkozásában elmondható, hogy a polgárosodottak és polgárosodók jóval nagyobb arányban terveznek külföldi munkavállalást, mint a gyengén polgárosodottak, a nem polgárosodottaknak pedig alig vannak migrációs terveik.

Az integrált felső és alsó középréteghez tartozók körében nagyobb arányú a migrációs tervezés, azaz az integráltság és a kapcsolatok a migráció tervezésében is erőforrásként jelentkeznek. A leghátrányosabb helyzetben élő, legsérülékenyebb csoportok számára azonban a migráció sem tud reális alternatíva lenni – ahogyan ez a migrációs szándékban is megmutatkozik. A létminimum alatt élők körében feleannyian rendelkeznek migrációs tervvel, mint az ettől nem veszélyeztetettek.

Az elemzésből kibontakozó kép a migráció mögötti kumulált oksághoz kapcsolható. Nemcsak a migráció kultúrája, de a migráció megközelítése is változóban van: úgy véljük, érdemes jobban hangsúlyozni a migráció fluiditását, illetve az új IKT-eszközöknek és social media lehetőségeknek az erre gyakorolt hatását is.

A belföldi vándorlásra vonatkozó elméletek több ponton kapcsolódnak, vagy akár alkalmazhatók a nemzetközi migráció kapcsán ismertetett elméletekkel. A neoklasszikus makroökonómiai megközelítést szokták leginkább emlegetni, hiszen a vándorlások jelentős részben a térségek közötti jövedelmi különbségekkel függenek össze. Elemzésünk ezt több szempontból is igazolta: a belföldi migrációt településtípusok, illetve megyék szerint is vizsgáltuk, és mindkét esetben kiderült, hogy a mobilis rétegek nagyobb jövedelemmel rendelkeznek. Azt is sikerült kimutatni, hogy Magyarországon egyfajta északnyugat-délkelet tengely érvényesül a belső mozgások során: a Győr-Moson-Sopron és Békés vármegyék közötti, Pest és Tolna vármegyét is érintő sávban a legmagasabb a mobilok aránya, a többi megyében egzisztenciális vagy lokális kötődések miatt alacsonyabb az elköltözők aránya. Több szempontból is vizsgálva a belföldi mobilitást arra a következtetésre jutottunk, hogy ez a mozgás is anyagi előnyökkel és a polgárosultabb életforma kialakulásával jár együtt.

Elemzésünk alátámasztotta azt a makroökonómiai tételt, hogy a megyéken átívelő mozgás a jövedelemszint növekedését is magával hozza, melynek megfontolása a külföldi migrációs szándék mögött is meghúzódhat. A polgárosodottság szintén kedvez mind a belső mobilitásnak, mind a külföldi mobilitás tervezésének.

A társadalmi integráció egyes jellemzői tehát a külföldi migrációs szándékkal és a belső mobilitással is összefüggésben állnak, így például a kapcsolatgazdag, politikailag aktív rétegen belül magasabb a mobilak aránya, illetve a külföldi migráció tervezése is. Ugyanakkor eltérések is adódnak, míg a belső mobilitás mind a legalsó dezintegrált, mind a legfelső integrált rétegek körében átlagon felüli, külföldi migrációs tervekkel a legalsó, dezintegrált réteghez tartozók alig rendelkeznek, ez az integrált felső és alsó középrétegre jellemző.

Hivatkozások

- Abrams, J. B. – Gosnell, H. – Gill, N. J. – Klepeis, P. J. (2012) Re-creating the Rural, Reconstructing Nature: An International Literature Review of the Environmental Implications of Amenity Migration. *Conservation and Society*, 10(3), 270–284. <https://doi.org/10.4103/0972-4923.101837>.
- Bálint L. – Obádovics Cs. (2021) Belföldi vándorlás. In Monostori J. – Őri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré, 2021*. Budapest: KSH NKI, 211–226.
- Bauer, T. K. – Zimmermann, K. F. (1995) Modelling International Migration: Economic and Econometric Issues. In van der Erf, R. – Heering, L. (szerk.): *Causes of International Migration. Proceedings of a workshop*. Luxembourg: Eurostat, 95–115.
- Bayer, P. – Ross, S. L. – Topa, G. (2008) Place of work and place of residence: informal hiring networks and labor market outcomes. *Journal of Political Economy*, 116(6), 1150–1196. <https://doi.org/10.1086/595975>.
- Beine, M. – Docquier, F. – Özden, Ç. (2015) Dissecting network externalities in international migration. *Journal of Demographic Economics*, 81(4), 379–408. <https://doi.org/10.1017/dem.2015.13>.
- Bell, M. – Blake, M. – Boyle, P. – Duke-Williams, O. – Rees, P. – Stillwell, J. – Hugo, G. (2002) Cross-national comparison of internal migration: issues and measures. *Journal of the Royal Statistical Society: Series A (Statistics in Society)*, 165(3), 435–464. <https://doi.org/10.1111/1467-985X.t01-1-00247>.
- Bertoli, S. – Moraga, J. F.-H. (2015) The size of the cliff at the border. *Regional Science and Urban Economics*, 51, 1–6. <https://doi.org/10.1016/j.regsciurbeco.2014.12.002>.
- Blaskó Zs. – Gödri I. (2014) Kivándorlás Magyarországról: szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. *DEMOGRÁFIA*, 57(4), 271–307.
- Carling, J. – Pettersen, S. V. (2014) Return Migration Intentions in the Integration–Transnationalism Matrix. *International Migration*, 52(6), 13–30. <https://doi.org/10.1111/imig.12161>.
- Csányi Z. – Ligeti A. S. – Novák J. – Urbán F. – Zöldi L. (2021) A nemzetközi vándorlás fogalma és mérése a hazai hivatalos statisztikában. *DEMOGRÁFIA*, 64(1), 93–116.–102. <https://doi.org/10.21543/Dem.64.1.3>.
- Cseres-Gergely Zs. (2003) Gazdasági ösztönzők hatása a magyarországi munkaerő földrajzi mobilitására az 1990-es évtizedben. In Fazekas K. (szerk.) *Munkaerőpiaci tükrök*. Budapest: MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, 102–122.
- Cseres-Gergely Zs. (2005) County to county migration and labour market conditions in Hungary between 1994 and 2002. Budapest. *Working Papers on the Labour Market*, No. BWP, 6.
- DaVanzo, J. (1981) Microeconomic Approaches to Studying Migration Decisions. In De Jong, G. F. – Gardner, R. W. (szerk.) *Migration Decision Making. Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*. New York: Pergamon Press, 90–129.
- Dekker, R. – Engbersen, G. (2013) How social media transform migrant networks and facilitate migration. *Global Networks*, 14(4), 401–418. <https://doi.org/10.1111/glob.12040>.
- Durst J. (2019) Transzmigránsok vagy vándormunkások? Az alacsony iskolázottságú észak-magyarországi szegények egzisztenciális mobilitása és transznacionalitás korlátai. *Regio*, 27(3), 79–114. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v27i3.275>.
- Durst J. (2022) A magyarországi alacsony képzettségű romák transznacionális migrációja, periodikus mobilitása: Egy etnográfiai kutatás tanulságai Észak-Magyarországról. *DEMOGRÁFIA*, 65(2–3), 211–233. <https://doi.org/10.21543/Dem.65.2-3.5>.

- Gerő M. – Hajdu G. – Kovách I. – Kristóf L. – Szabó A. (2020) A magyar társadalom integrációja 2015, 2018. In Kovách I. (szerk.) *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum Kiadó, 59–88.
- Giulietti, C. – Wahba, J. – Zenou, Y. (2018) Strong versus weak ties in migration. *European Economic Review*, 104, 111–137. <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2018.02.006>.
- Golovics J. (2019) A nemzetközi migráció mozgatórugói: elmélet és empiria. Áttekintés. *DEMOGRÁFIA*, 62(1), 95–141. <https://doi.org/10.21543/Dem.62.1.3>.
- Granovetter, M. S. (1973) The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380. <https://doi.org/10.1086/225469>.
- Greenwood, M. J. (1997) Internal migration in developed countries. In Rosenzweig, M. R. – Stark, O. (szerk.): *Handbook of Population and Family Economics. Volume 1B*. Amsterdam: Elsevier, 647–720. [https://doi.org/10.1016/S1574-003X\(97\)80004-9](https://doi.org/10.1016/S1574-003X(97)80004-9).
- Győri Á. (2024) Integrációs csoportok 2021-ben. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 2. kötet*. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 277–290.
- Hagen-Zanker, J. (2008) Why do people migrate? A review of the theoretical literature. *Maastricht Graduate School of Governance Working Paper*, No. 2008/WP002. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1105657>.
- Hárs Á. (2012) Földrajzi mobilitás. In Fazekas K. – Scharle Á. (szerk.) *Nyugdíj, segély, közmun-ka. A magyar foglalkoztatáspolitikai két évtizede, 1990–2010*. Budapest: Budapest Szakpolitikai Elemző Intézet és MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, 169–181.
- Ionescu, L. (2015) Emigration from Eastern Europe with a focus on brain drain. *Journal of Social and Economic Statistics*, 4(2), 54–74.
- Itzigsohn, J. – Saucedo, S. G. (2002) Immigrant Incorporation and Sociocultural Transnationalism. *International Migration Review*, 36(3), 766–798. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2002.tb00104.x>.
- Kertesi G. (1997) A gazdasági ösztönzők hatása a népesség földrajzi mobilitására 1990 és 1994 között: Település- és körzetszintű elemzés. *Esély*, 8(2), 3–32.
- Koltai, J. – Sik, E. – Simonovits, B. (2020) Network capital and migration potential. *International Journal of Sociology*, 50(2), 122–141. <https://doi.org/10.1080/00207659.2020.1726110>.
- Kovács I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2016) A magyar társadalom integrációs és rétegződésmoდეlljei. *Szociológiai Szemle*, 26(3), 4–27.
- Kovács E. – Papp Z. A. – Zsigmond Cs. (2023): Migrációs szándék a koronavírus-járvány 4. hullámában. In: Csurgó B. – Kovách I. (szerk.) *A Covid-19 járvány társadalmi hatásai*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, 84–97.
- KSH (2017) A belföldi vándorlás aktuális trendjei, 2012–2017. Elérhető: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/belfvand17.pdf> [Letöltve: 2024-03-24].
- Landale, N. S. – Guest, A. M. (1985) Constraints, Satisfaction and Residential Mobility: Speare's Model Reconsidered. *Demography*, 22(2), 199–222. <https://doi.org/10.2307/2061178>.
- Lewis, W. A. (1954) Economic development with unlimited supplies of labour. *The Manchester School of Economic and Social Studies*, 22(2), 139–191. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.1954.tb00021.x>.
- Manchin, M. – Orazbayev, S. (2016) Social Networks and the Intention to Migrate. *Centro Studi Luca d'Agliano Development Studies Working Paper*, No. 409. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2974097>.
- Massey, D. S. – Arango, J. – Graeme, H. – Kouaouci, A. – Pellegrino, A. – Taylor, J. E. (1993) Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431–466. <https://doi.org/10.2307/2938462>.

- McAuliffe, M. – Triandafyllidou, A. (szerk.) (2021) *World Migration Report 2022*. Geneva: International Organization for Migration (IOM). <https://doi.org/10.1002/wom3.25>.
- Melegh A. – Csányi, Z. (2021) A globalizációs nyitás és a migrációs szintek emelkedése – Lépések egy globális történeti magyarázat felé. *DEMOGRÁFIA*, 64(1), 39–72. <https://doi.org/10.21543/DEM.64.1.2>.
- Molho, I. (1986) Theories of Migration: A Review. *Scottish Journal of Political Economy*, 33(4), 396–419. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9485.1986.tb00901.x>.
- Moss, L. A. G. (szerk.) (2006) *The amenity migrants: Seeking and sustaining mountains and their cultures*. Wallingford: CAB International. <https://doi.org/10.1079/9780851990842.0000>.
- OECD (2022) *International Migration Outlook 2022*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/30fe16d2-en>.
- Papp Z. A. (2010) A nyugati magyar diaszpóra és szervezeti élete néhány demográfiai, társadalmi jellemzője. *Kisebbségkutatás*, 19(4), 621–639.
- Papp Z. A. – Kovács E. – Kovács A. (2020) Magyar diaszpóra és az anyaország: Diaszporizáció és diaszpórapolitika. In Kovács I. (szerk.) *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: Argumentum Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont, 295–324.
- Papp Z. A. – Kovács E. (2023) A COVID-19 hatásai és a járványkezelés megítélése a magyar kivándorlók körében. *REGIO*, 31(3), 23–43. <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v31i3.23>.
- Piore, M. J. (1979) *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511572210>.
- Portes, A. – Haller, W. J. – Guarnizo, L. E. (2002) Transnational Entrepreneurs: An Alternative Form of Immigrant Economic Adaptation. *American Sociological Review*, 67(2), 278–298. <https://doi.org/10.2307/3088896>.
- Ravenstein, E. G. (1889) The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52(2), 241–305. <https://doi.org/10.2307/2979333>.
- Sik E. (2018) Migrációs burok és migrációs potenciál. In Siskáné Szilasi B. – Halász L. (szerk.) *Boldogulni itthon vagy külföldön?: Legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban*. Miskolc: ME Földrajz-Geoinformatika Intézet, 106–127.
- Sik E. (2022) *A migráció szociológiája 3.0*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Sik E. (szerk.) (2001) *A migráció szociológiája*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium.
- Sik E. (szerk.) (2012) *A migráció szociológiája 1. E-tankönyv*. Budapest: ELTE TÁTK.
- Sik E. – Szeitl B. (2016) Migráció a mai Magyarországról. *Educatio*, 25(4), 546–557.
- Snel, E. – Engbersen, G. – Leerkes, A. (2006) Transnational Involvement and Social Integration. *Global Networks*, 6(3), 285–308. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2006.00145.x>.
- Speare Jr, A. (1971) A Cost-Benefit Model of Rural to Urban Migration in Taiwan. *Population Studies*, 25(1), 117–130. <https://doi.org/10.1080/00324728.1971.10405788>.
- Stigler, G. J. (1989) Az információszerzés közgazdaságtana. In Stigler, G. J., *Piac és állami szabályozás. Válogatott tanulmányok*. Kertesi G. (szerk.). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 232–253.
- Todaro, M. P. (1976) *International Migration in Developing Countries*. Geneva: International Labor Office.
- Topa, G. (2011) Labor markets and referrals. In Benhabib, J. – Bisin, A. – Jackson, M. O. (szerk.) *Handbook of Social Economics*, 1B. Amsterdam: Elsevier, 1193–1221. <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-53707-2.00005-0>.
- Tsuda, T. (2012) Whatever Happened to Simultaneity? Transnational Migration Theory and Dual Engagement in Sending and Receiving Countries. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(4), 631–649. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.659126>.

- Van Hear, N. – Bakewell, O. – Long, K. (2018) Push-pull plus: reconsidering the drivers of migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(6), 927–944. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1384135>.
- Wolpert, J. (1966) Migration as an Adjustment to Environmental Stress. *Journal of Social Issues*, 22(4), 92–102. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1966.tb00552.x>.
- Zöldi L. Z. – Ligeti A. S. – Csányi Z. – Urbán F. (2022) A magyarok vándorlása a koronavírus idején: Módszertani kísérlet a járvány migrációs hatásainak számszerűsítésére. *Demográfia*, 65(4), 357–381. <https://doi.org/10.21543/Dem.65.4.2>.

MELLÉKLETEK

1. melléklet

A migrációs szándék nemek szerinti megoszlása (szignifikáns eltérések)

Tervezi, hogy		Férfi	Nő
pár hétre vagy hónapra külföldre menjen dolgozni (ingázni is)	igen	9%	4%
	nem	91%	96%
	összesen	100%	100%
pár évre külföldre menjen dolgozni	igen	9%	4%
	nem	91%	96%
	összesen	100%	100%
külföldön éljen	igen	6%	4%
	nem	94%	96%
	összesen	100%	100%

 $p \leq 0,001$

Forrás: KEP 2021, saját számítás

2. melléklet

A migrációs szándék korcsoportok szerinti megoszlása (szignifikáns eltérések)

Tervezi, hogy		18–29	30–39	40–49	50+
pár hétre vagy hónapra külföldre menjen dolgozni (ingázni is)	igen	18%	8%	6%	4%
	nem	82%	92%	94%	96%
	összesen	100%	100%	100%	100%
pár évre külföldre menjen dolgozni	igen	20%	8%	5%	3%
	nem	80%	92%	95%	97%
	összesen	100%	100%	100%	100%
külföldön éljen	igen	16%	5%	3%	2%
	nem	84%	95%	97%	98%
	összesen	100%	100%	100%	100%

 $p \leq 0,001$

Forrás: KEP 2021, saját számítás

3. melléklet

A migrációs szándék településtípusok szerinti megoszlás
(szignifikáns eltérések)

Tervezi, hogy		Budapest	Megye- székhely	Város	Község
pár hétre vagy hónapra külföldre menjen dolgozni (ingázni is)	igen	10%	6%	6%	5%
	nem	90%	94%	94%	95%
	összesen	100%	100%	100%	100%
pár évre külföldre menjen dolgozni	igen	10%	6%	6%	5%
	nem	90%	94%	94%	95%
	összesen	100%	100%	100%	100%
külföldön éljen	igen	7%	3%	4%	4%
	nem	93%	97%	96%	96%
	összesen	100%	100%	100%	100%

 $p \leq 0,001$

Forrás: KEP 2021, saját számítás

4. melléklet

A migrációs szándék iskolai végzettség szerinti megoszlása
(szignifikáns eltérések)

Tervezi, hogy		max. 8 osztály	szakmun- kasképző	érettségi	diplomás
pár hétre vagy hónapra külföldre menjen dolgozni (ingázni is)	igen	3%	8%	8%	8%
	nem	97%	91%	92%	92%
	összesen	100%	100%	100%	100%
pár évre külföldre menjen dolgozni	igen	4%	7%	8%	7%
	nem	96%	93%	92%	93%
	összesen	100%	100%	100%	100%
külföldön éljen	igen	3%	3%	7%	5%
	nem	97%	97%	93%	95%
	összesen	100%	100%	100%	100%

 $p \leq 0,001$

Forrás: KEP 2021, saját számítás

5. melléklet

A migrációs szándék az apa iskolai végzettségéhez viszonyított iskolai mobilitás szerint (szignifikáns eltérések)

Tervezi, hogy		immobil	felfele mobil	lefele mobil
pár évre külföldre menjen dolgozni	igen	5%**	7%**	9%**
	nem	95%	93%	91%
	összesen	100%	100%	100%
külföldön éljen	igen	4%*	5%*	6%*
	nem	96%	95%	94%
	összesen	100%	100%	100%

* $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$

Forrás: KEP 2021, saját számítás

6. melléklet

A migrációs tervek az egy főre jutó háztartási jövedelem szerint (szignifikáns eltérések)

Tervezi, hogy		N	átlag	szórás
pár hétre vagy hónapra külföldre menjen dolgozni (ingázni is)	igen	310	223918,1	180959,2
	nem	4487	186677,1	163116
	összesen	4797	189083	164561,6
pár évre külföldre menjen dolgozni	igen	300	227562,7	178547,8
	nem	4474	186581,1	163636,3
	összesen	4774	189157	164893,6

 $p \leq 0,001$

Forrás: KEP 2021, saját számítás

7. melléklet
Magyar állampolgárok európai országokban

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ausztria	46 264	54 939	63 550	70 584	77 113	82 712	87 516	91 395	94 411	99 679
Belgium	5 820	6 125	6 389	6 469	6 611	6 734	6 799	6 868	6 927	7 071
Bulgária	:	:	:	:	:	:	:	:	:	267
Ciprus*	513	513	513	513	513	513	513	513	513	513
Csehország	1 522	2 304	3 140	4 109	5 372	6 674	7 676	6 150	7 247	8 153
Dánia	3 311	3 846	4 343	4 730	5 009	5 175	5 281	5 409	5 845	:
Egyesült Királyság**	74 544	86 489	83 707	96 374	99 596	77 797	109 000	108 000	118 000	118 000
Észtország	45	154	173	161	199	214	218	:	261	307
Finnország	1 784	1 879	1 968	1 973	1 907	1 926	1 888	1 911	2 012	2 114
Franciaország	6 279	6 510	6 573	6 851	6 851	6 900	6 873	6 871	6 642	6 541
Görögország	:	:	775	770	792	800	717	685	:	:
Hollandia	10 280	11 223	12 256	13 123	14 107	15 478	16 833	17 537	18 961	20 606
Horvátország	:	:	:	:	:	:	:	:	430	:
Irország	:	:	:	9 182	9 344	9 194	9 120	9 014	8 913	9 061
Izland	155	200	242	316	438	486	540	587	620	789
Lengyelország	:	:	678	771	813	853	979	:	:	:
Lettország	21	25	28	28	30	31	34	35	44	42
Liechtenstein	37	43	43	45	50	56	68	70	69	:
Litvánia	11	12	17	14	16	13	16	8	13	22
Luxembourg	:	:	1 548	1 650	1 828	1 880	1 851	1 873	1 822	1 842
Málta*	133	133	133	133	133	133	133	133	133	133

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Németország	132 284	150 712	171 154	180 168	190 647	196 107	193 514	191 852	191 355	193 660
Norvégia	2 653	3 144	3 500	3 677	3 698	3 808	3 991	4 087	4 010	3 857
Olaszország	7 443	7 533	7 851	7 939	8 004	8 015	7 927	7 987	7 598	7 776
Portugália	424	482	480	520	597	748	851	919	1 028	1 203
Románia	1 632	2 841	4 040	4 521	4 457	4 446	4 491	4 558	:	2 865
Spanyolország*					9 353	:	10 507			
Svájc	11 596	14 882	17 525	19 569	21 302	22 634	23 921	25 220	:	:
Svédország	5 911	6 297	6 704	6 979	7 296	7 436	7 617	7 148	7 060	7 123
Szlovákia	8 134	8 629	9 185	9 799	10 248	10 713	11 092	11 561	6 844	7 057
Szlovénia	279	355	413	506	586	641	688	666	657	656
Törökország	414	459	462	488	365	358	434	:	:	:
ÖSSZESEN	321 489	369 729	407 390	451 962	487 275	472 475	521 088	511 057	491 415	499 337

Forrás: EUROSTAT: Population on 1 January by age group, sex and citizenship [migr_pop1ctz_custom_12906002]

** <https://www.statista.com/statistics/1252792/hungarian-population-in-united-kingdom/>

* becslés

8. melléklet

A születéskori és a jelenlegi település megyei besorolása
(a főatlóban szereplő arányok az immobil réteget jelölik)

	Buda- pest	Bara- nya	Bács	Békás	Bor- sod	Csong- rád	Fejér	Győr	Hajdú	Heves	Komá- rom	Nóg- rád	Pest	So- mog	Sza- bolcs	Szol- nok	Tolna	Vas	Veszp- rém	Zala	Ösze- sen
Budapest	14,2%	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,0%	0,1%	0,2%	0,0%	0,1%	0,2%	0,1%	2,4%		0,0%	0,0%			0,1%		17,8%
Baranya	0,1%	3,3%		0,0%			0,0%	0,1%					0,0%	0,2%			0,0%				3,7%
Bács-Kiskun	0,2%	0,1%	4,8%	0,0%		0,1%	0,1%	0,0%			0,0%		0,3%				0,0%				5,6%
Békés	0,1%	0,0%		3,0%	0,0%	0,1%	0,0%	0,1%					0,1%			0,1%				0,0%	3,5%
Borsod-Aba- uj-Zemplén	0,2%				6,3%		0,0%	0,1%	0,1%	0,0%	0,0%		0,0%	0,0%	0,1%					0,0%	6,9%
Csongrád	0,2%		0,0%	0,5%	0,0%	4,1%	0,0%				0,0%	0,0%	0,0%		0,0%	0,0%					5,0%
Fejér	0,2%						3,7%	0,1%			0,0%		0,1%		0,0%		0,0%		0,1%		4,2%
Győr-Moson- Sopron	0,1%			0,0%				3,6%			0,5%	0,0%	0,0%	0,0%				0,0%	0,1%	0,0%	4,4%
Hajdú-Bihar	0,2%			0,0%	0,0%			0,0%	5,0%			0,0%	0,1%								5,3%
Heves	0,1%				0,2%					2,9%			0,1%								3,4%
Komárom- Esztergom	0,3%						0,0%	0,1%			2,2%		0,1%			0,0%	0,0%				2,7%
Nógrád	0,1%	0,0%										1,8%									1,9%
Pest	1,4%	0,1%	0,0%			0,0%	0,0%				0,0%	0,0%	8,4%		0,0%				0,0%	0,0%	10,1%
Somogy	0,1%	0,0%					0,0%	0,0%					0,1%	3,0%	0,0%					0,0%	3,4%
Szabolcs-Szat- már-Bereg	0,1%	0,1%	0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%		5,2%	0,0%		0,0%			5,8%
Jász-Nagykun- szolnok	0,2%		0,0%	0,0%	0,0%			0,0%	0,1%		0,0%		0,1%			3,7%	0,0%		0,0%		4,3%
Tolna	0,0%	0,1%		0,0%			0,1%							0,1%	0,1%		2,0%				2,5%
Vas	0,0%		0,0%					0,1%			0,0%							2,6%	0,0%	0,0%	2,8%
Veszprém	0,0%	0,0%					0,0%	0,2%			0,0%		0,0%		0,0%				3,2%	0,0%	3,6%
Zala	0,1%	0,0%		0,0%	0,0%								0,0%	0,0%	0,0%		0,0%			2,7%	3,0%
Összesen	18,1%	3,9%	5,0%	3,7%	6,8%	4,4%	4,2%	4,4%	5,3%	3,1%	3,1%	2,0%	11,9%	3,4%	5,5%	3,9%	2,1%	2,6%	3,7%	2,9%	100,0%

9. melléklet

A születéskori település megyéje a jelenlegi település megyéje szerint
(a főatlóban szereplő arányok a megyei immobil réteget jelölik)

	Buda- pest	Bara- nya	Bács	Békés	Bor- sod	Csong- rád	Fejér	Győr	Hajdú	Heves	Komá- rom	Nóg- rád	Pest	So- mog	Sza- bolcs	Szol- nok	Tolna	Vas	Veszp- rém	Zala	Ösze- sen
Budapest	79,9%	0,6%	0,3%	0,2%	0,7%	0,2%	0,6%	1,0%	0,1%	0,5%	1,1%	0,5%	13,4%		0,2%	0,2%			0,5%		
Baranya	2,2%	88,5%		1,1%			0,5%	1,6%					1,1%	4,4%			0,5%				100%
Bács-Kiskun	3,2%	2,5%	84,9%			1,4%	1,4%	0,4%			0,7%		5,0%				0,4%				100%
Békés	2,9%	0,6%		85,5%	0,6%	2,9%	0,6%	1,7%					1,7%			2,9%				0,6%	100%
Borsod-Aba- új-Zemplén	3,5%				90,7%		0,3%	1,2%	1,2%	0,6%	0,6%		0,6%	0,3%	0,9%					0,3%	100%
Csongrád	3,3%		0,4%	9,4%	0,4%	82,9%	0,4%				0,4%	0,8%	0,8%		0,8%	0,4%					100%
Fejér	4,3%						87,6%	1,4%			1,0%		1,4%		0,5%		0,5%		3,3%		100%
Győr-Moson- Sopron	2,7%			0,5%				80,4%			11,0%	0,5%	0,9%	0,5%				0,5%	2,7%	0,5%	100%
Hajdú-Bihar	3,0%			0,8%	0,8%			0,4%	93,2%	86,8%		0,4%	1,5%								100%
Heves	4,2%				7,2%						79,9%		1,8%								100%
Komárom- Esztergom	11,9%						0,7%	3,0%					3,0%			0,7%	0,7%				100%
Nógrád	6,3%	2,1%										91,7%									100%
Pest	13,8%	0,6%	0,4%			0,2%	0,4%				0,2%	0,2%	83,6%		0,2%				0,2%	0,2%	100%
Somogy	2,4%	0,6%					1,2%	0,6%					3,6%	90,4%	0,6%					0,6%	100%
Szabolcs-Szat- már-Bereg	2,4%	1,0%	0,7%	1,0%	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%	2,1%	0,3%	0,7%	0,3%	0,7%		88,6%	0,3%		0,3%			100%
Jász-Nagykun- Szolnok	5,7%		0,5%	0,5%	0,5%			0,5%	1,9%		0,9%		2,4%			85,8%	0,5%		0,9%		100%
Tolna	0,8%	5,7%		0,8%			3,3%							4,1%	3,3%		82,0%				100%
Vás	1,4%		0,7%					2,2%			0,7%							92,8%	0,7%	1,4%	100%
Veszprém	0,6%	0,6%					1,1%	4,5%			0,6%		1,1%		0,6%				90,4%	0,6%	100%
Zala	2,7%	1,4%		0,7%	0,7%								0,7%	1,4%	1,4%		0,7%			90,5%	100%
Összesen	18,1%	3,9%	5,0%	3,7%	6,8%	4,4%	4,2%	4,4%	5,3%	3,1%	3,1%	2,0%	11,9%	3,4%	5,5%	3,9%	2,1%	2,6%	3,7%	2,9%	100%

TÁRSADALMI POZÍCIÓK ÉS A LAKÁSMOBILITÁS EGYENLŐTLENSÉGEI

KŐSZEGHY LEA
CSIZMADY ADRIENNE

Bevezetés

Lakáskörülményeink sok szempontból fontos szerepet játszanak az életünkben, jelentőségük bőven túlmutat az alapvető biológiai szükségleteink (pihenés, evés, időjárás viszontagságai elleni védelem) kielégítésén. A lakás szerepe az is, hogy lehetőséget adjon a visszavonulásra, érzelmi biztonságot adjon, megadja annak az érzetét, hogy van egy tér, ami felett kontrollal rendelkezünk. A lakás a háztartástagok közötti kapcsolatok tere és a szomszédsági, közösségi kapcsolatok lehetőségét biztosító hely is. A berendezése, a körülöttünk levő tárgyak, az itt végzett egyéni és közösségi tevékenységek lehetőséget adhatnak identitásunk kifejezésére. A lakás a háztartás fogyasztásának tere, és akár termelő funkciója is lehet, ehhez nem kell feltétlenül a lakásban berendezett műhelyre, elég az otthon végzett irodai munkára gondolni (Rolfe et al. 2020). Magyarországon az emberek túlnyomó többsége saját tulajdonú lakásban él, jellemzően ez a háztartás a legértékesebb vagyontárgya. Hogy a lakás mindezeket a szerepeket mennyire és milyen módon tölti be, erősen függ a fizikai, társadalmi környezetétől is. Más egy szolgáltatásokkal, intézményekkel (iskola, orvosi rendelő, bevásárlási, szórakozási lehetőségek stb.), munkalehetőségekkel rosszul ellátott, rosszul megközelíthető, fizikailag leromló, elszegényedett területen lakni, mint egy olyan környéken, ahol sok és jó minőségű szolgáltatás és intézmény, munkahely érhető el, vonzóak, jó állapotúak a közterek és az épületek, és a szomszédságban sok a jó anyagi helyzetű, magasan képzett háztartás.

A társadalmi pozíció – ideértve az integrációs réteghelyzetet is – és a lakáshelyzet kölcsönösen hat egymásra, a közöttük levő kapcsolatot pedig a lakásmobilitás teremti meg. A társadalmi pozíció befolyásolja a lakáshelyzetet, mindenekelőtt a lakáspiacon való mozgáshoz szükséges anyagi erőforrások (pl. saját jövedelem, intergenerációs transzferek) és nem anyagi erőforrások (pl. ingatlankínálattal, lakásfinanszírozási formákkal kapcsolatos tudás) egyenlőtlenségein keresztül.

A magasabban kvalifikált, magasabb jövedelmű, jobban integrált háztartásoknak jobbak a saját megtakarítási esélyei, hitelképesek, hozzáférnek családi segítséghez, esetleg saját vagy a tágabb család valamely ingatlanjának eladási árát is be tudják fordítani a lakásszerzésbe, emellett jobban átláthatják az ingatlanpiac és a lakásfinanszírozás működését. Ezeket az erőforrásokat mobilizálva lényegesen magasabb értékű, jobb minőségű, jobb környéken levő lakáshoz tudnak jutni, mint azok, akik nem vagy csak kisebb mértékben rendelkeznek ezekkel az anyagi és nem anyagi forrásokkal. Ugyanakkor a lakáshelyzet is hatással lehet a társadalmi pozícióra, és a társadalmi mobilitás esélyeire is, például az intézmény- és szolgáltatásellátottságon, a lokális networkokban hozzáférhető erőforrásokon vagy azok hiányán keresztül (Koltai–Nemes 2017), de akár az egy-egy terület státuszával kapcsolatos társadalmi percepció révén is. Ez az alacsony státuszú környéken lakók számára például önmagában munkaerőpiaci hátrányhoz vezethet, és ugyanez áll amögött is, amikor háztartások olyan környékre próbálnak költözni, amellyel csökkentik a társadalmi távolságot, illetve növelik az integráció esélyét (Albert–Dávid–Husztai 2021).

Az integrációs helyzet és a lakásmobilitás kapcsolatát az elmúlt években vizsgáló elemzések szerint (Csizmady–Kőszeghy–Győri 2019, Csizmady et al. 2020) Magyarországon a társadalmi struktúra lényegi átrendeződése ellenére az integrációs csoportséma (Kovács 2017, Gerő et al. 2020) továbbra is fontos a lakhatáshoz kapcsolódó mobilitási minták megértésében (Csizmady et al. 2020). Jóllehet a demográfiai tényezők, például az életkor és a családi állapot szerepet játszanak a lakásutakban, a társadalmi pozíció, ezen belül az integrációs pozíció szintén jelentős, önálló befolyással bír. A különböző társadalmi integrációs csoportokhoz tartozók eltérő lakásmobilitási mintákat követnek (Csizmady et al. 2019).

A lakhatás társadalmi, térbeli egyenlőtlenségeinek vizsgálata tehát kiemelt kérdés, ha a társadalom szerkezetét, integrációját és ennek változásait szeretnénk megérteni. A tanulmány ezen belül egy speciális területet, a lakásmobilitást és annak társadalmi, térbeli eltéréseit vizsgálja, azaz a háztartások lakáshelyzetének tartós változásait (Hegedüs 2001, Csizmady–Kőszeghy–Győri 2019), azokat a helyzeteket, amikor nem néhány hétre változtatunk lakást. Ez jellemzően költözés révén következik be – tanulmányunk ezt vizsgálja –, bár más változások eredménye is lehet (lakásátalakítás, bővítés, a lakás pozíciójának megváltozása a lakásrendszerben pl. lakáspiaci változások eredményeképpen) (Csizmady–Kőszeghy–Győri 2019).

A lakásmobilitást háztartási (mikroszintű) és társadalmi (makroszintű) tényezők egyaránt befolyásolják. A háztartási szintű tényezők közé tartozik mindenekelőtt a háztartás- és családösszetétel változása; a jövedelmi és/vagy vagyoni helyzet megváltozása (pl. öröklés vagy egyéb anyagi családi támogatáshoz való hozzá-

jutás); a munkaerőpiaci helyzet megváltozása.¹ A társadalmi szintű meghatározó tényezők közé tartozik mindenekelőtt a lakásrendszer: az a társadalmi, gazdasági, politikai rendszer, amelyben a lakáshoz való hozzájutás, illetve a lakásfogyasztás történik (Kemeny 1981). Ennek fontos elemei a lakásrendszer tulajdoni szerkezete, a lakástámogatások, a lakásrendszer intézményei (pl. bankok, kivitelezők, önkormányzatok). A makroszintű meghatározó tényezők közé tartoznak továbbá a gazdasági keretfeltételek (Hegedüs 2001).

A lakásmobilitásnak kiemelt szerepe van abban, hogy a lakhatás² – a makroszintű feltételek aktuális körülményei között – alkalmazkodjon a háztartás élethelyzetében bekövetkezett változásokhoz. Ez jelentheti azt, hogy a háztartás lakhatásával „leköveti” a lakásigényei változását, például a háztartásméret növekedésével (pl. párkapcsolat elején, gyermek születésekor) nagyobb, majd csökkenésével (pl. gyermekek elköltözését követően) kisebb lakásba vagy anyagi helyzete javulásával jobb minőségű, jobb állapotú, magasabb státuszú környékre költözik. Nagyon fontos szerep jut a lakásmobilitásnak abban is, hogy a háztartás oda tudjon költözni, ahol megfelelő munkát talál. A háztartás életkörülményei romlásával kényszerből is költözhet olyan lakásba, amely kevésbé felel meg a lakásigényeinek, és/vagy olyan környékre, amely a korábbinál rosszabb munkalehetőségeket kínál.

Ugyanakkor a lakáspozíció sem állandó vagy stabil, időben akár anélkül változik, hogy az ott lakók tevékenyen részt vennének ebben a folyamatban. A területi egyenlőtlenségek mintázata pl. a várostervezői beavatkozások vagy a piaci folyamatok következtében változhat. Jelentős hatása van emellett a lakás avulásának (pl. a lakásban használt technológia, a felújítások elmaradása). Az energiaárak emelkedése, a közlekedési kapcsolatok változása szintén hatással van a lakásnak a lakáspiacon elfoglalt pozíciójára. Ebben a sokdimenziós térben a felsorolt tényezők változása és egymásra hatása feszültséget okozhat a két pozíció (a társadalmi státusz és a lakáshelyzet) között.

Az alacsony szintű lakásmobilitás problémákhoz vezethet a háztartások szintjén és társadalmi szinten is. A háztartások szintjén azt eredményezheti, hogy a háztartás tartósan az igényeinek nem megfelelő lakásban él, hogy a társadalmi helyzete és lakáshelyzete széttart (státuszinkonzisztencia): „beragadhat” egy olyan lakásba, amely rosszabb, mint ami igényeinek, illetve társadalmi pozíciójá-

1 Ezen kívül a lakásmobilitási döntéseket befolyásolhatja a háztartás lakásvagyonnal kapcsolatos stratégiája is (Hegedüs 2001), jelen tanulmányban ennek vizsgálata azonban nem cél.

2 A lakhatás fogalmának nincs konszenzuális meghatározása, többdimenziós fogalom, amelynek fontos dimenziói a lakhatás jogcíme (pl. tulajdonos által lakott lakás, bérlakás, szolgálati lakás), a lakás fizikai paraméterei (pl. építési év, komfortfokozat, lakásnagyság), olyan gazdasági tényezők, mint a lakhatás megfizethetősége, de olyan egyéb tényezők is, mint például a lakhatás jogi biztonsága.

nak megfelelni (lakás-alulfogyasztás), vagy éppen jobb, mint amit megengedhet magának (lakástúlfogyasztás). Az alacsony mértékű lakásmobilitás így gátolhatja a társadalmi mobilitást – a felfele irányuló, a lakáspozíció javulásával járó mobilitást, de a lefele irányuló, a lakáspozíció romlásával járó mobilitást is (pl. válságok idején a lakásvagyon pufferként működhet) (Hegedüs 2001). Az alacsony lakásmobilitás társadalmi szintű következménye a lakásrendszer hatékonyságának romlása, azaz hogy a rendelkezésre álló lakásállomány és a háztartások nem jól illeszkednek egymáshoz (Hegedüs 2001). Ennek pedig jelentős gazdasági következményei lehetnek, nemcsak közvetlenül a lakásszektorban, hanem például a foglalkoztatásban is (pl. abban az esetben, ha a munkavállalók nehezen tudnak a munkalehetőségek közelébe költözni).

A tanulmány a társadalmi pozíció, ezen belül az integrációs réteghelyzet, illetve a lakáshelyzet közötti interakció bonyolult összefüggésére fókuszál. Kiemelt kérdése annak vizsgálata, hogy azonosíthatók-e olyan társadalmi pozíciók – ezen belül kiemelten az integrációs rétegződésmódelben elfoglalt pozíciók –, amelyekben a háztartásoknak nagyobb az esélye a lakhatásuknak a háztartás igényeihez való igazítására, és olyanok, amelyben az erőforrások hiánya feltehetően a háztartások számára kevésbé megfelelő, bizonytalan lakáspozíciókat vagy a jelenlegi lakáshelyzetbe való „beragadást” eredményez. Mindezt a makrofeltételek bizonyos kiemelt elemeivel – a lakásrendszer tulajdoni szerkezetével, a lakhatási szakpolitikák néhány fő vonásával és a lakásárak, illetve a jövedelmek alakulásával – összefüggésben próbáljuk értelmezni.

A tanulmány vizsgálja a lakásmobilitás mértékének társadalmi, térbeli különbségeit, valamint a lakásmobilitás tulajdoni szektorok szerinti eltéréseit. Az elemzés során kísérletet teszünk a lakásmobilitás mértéke és a lakásút során érintett szektorok alapján néhány jellegzetes lakásúttípus azonosítására, majd bemutatjuk az azonosítható lakásúttípusok társadalmi, térbeli jellemzőit. Bemutatjuk, hogyan kapcsolódnak a különböző lakásutak³ az élethelyzetekben történt változásokra reagáló költözésekhez. Kiemelten vizsgáljuk a lakásfinanszírozás forrásainak szerepét a tulajdonosi szektoron belüli lakásmobilitásban, a különböző élethelyzetekhez történő alkalmazkodásban. Vizsgáljuk továbbá a lakásmobilitási terveket és ezek társadalmi, térbeli eltéréseit is, különös tekintettel azokra a háztartásokra, amelyeknek – bár szeretnének, de – nincs lehetőségük elköltözni. Az elemzéshez röviden bemutatjuk a magyarországi lakásrezsim egyes sajátosságait: a lakásrendszer tulajdoni szerkezetét, a lakhatási szakpolitikákat és a lakásár-jövedelem

³ Az adatfelvétel a lakásút néhány összetevőjét vizsgálta. Ezek a következők: a szülői házból való elköltözés, a lakott lakások száma, a tulajdonosi és bérlői tapasztalat, illetve az életeseményekhez kapcsolódó költözések.

mutató alakulását, mint a magyarországi lakásmobilitást befolyásoló makrofeltételek kiemelt elemeit,⁴ és az eredményeket ezek kontextusában értelmezzük.

Hipotéziseink szerint a 2021-es adatfelvételben azonosíthatók azok az alacsony státuszú, dezintegrált, illetve fiatal háztartások, amelyek lakásmobilitási mintáit az erőforrások hiánya határozza meg, és amelyek esetében az egyéb erőforrások hiányát az állami, önkormányzati, vállalati támogatásokhoz való hozzáférés sem tudja kompenzálni. Ezeket a háztartásokat feltevésünk szerint a meglevő lakáshelyzetbe való „beragadás” vagy a lakásbérleti szektoron belüli mozgás jellemzi. Emellett azonosíthatók azok a magas státuszú, integrált háztartások, amelyek az erőforrásokat sikeresen kombinálva – az állami, önkormányzati, vállalati támogatásokat is ideértve – képesek a tulajdonosi szektoron belül úgy mozogni, hogy lakáshelyzetüket hozzáigazítsák az élethelyzetükben bekövetkezett változásokhoz. Az állami, önkormányzati, vállalati erőforrásokhoz való hozzáférés nem kompenzálja az egyéb erőforrások hiányát, hanem éppen erősíti az egyenlőtlenségeket.⁵

4 A lakásmobilitást befolyásoló makrofeltételek között más fontos tényezők is szerepelnek – ideértve mindenekelőtt a lakásfinanszírozás intézményrendszerének, a lakáscélú hitelek feltételrendszerének alakulását –, amelyek több évtizedre visszanyúló bemutatása túlmutatna a tanulmány keretein, bár utóbbit az állami szakpolitika kapcsán érintjük.

5 Az elemzéshez a Kiválósági Együttműködési Program keretében a Társadalomtudományi Kutatóközpontban 2021 végén készült, 5000 fős, személyes kérdőíves adatfelvétel adatait használjuk (Györi 2024). A kérdőívben külön blokk foglalkozott a lakásmobilitással. Az elemzésben a lakott lakások számára a tulajdonosi, illetve a bérleti tapasztalat meglétére, a születéskori és jelenlegi lakóhely településtípusára, a jelenlegi lakás jogcímére, lakástulajdonosok esetében az első, az előző és a jelenlegi lakás megszerzésének finanszírozási forrásaira vonatkozó kérdéseket, az egyes életeseményekhez kapcsolódó költözésekre (partnerkapcsolat eleje és vége, gyermekszületés, gyermek elköltözése, saját, illetve partner nyugdíjba vonulása, felsőfokú tanulmányok, munkahelyváltás), valamint a költözési tervekre vonatkozó kérdéseket használtuk.

A lakásmobilitás survey típusú, keresztmetszeti vizsgálatának azonban számos olyan korlátja van, amelyeket az eredmények értelmezéséhez ismerni kell. Egyrészt az ilyen típusú vizsgálatok egy időpontban, lakásútjuk aktuális pontján (tehát szükségképpen eltérő pontokon) rögzítik a megkérdezettek lakáshelyzetét és – a feltett kérdések típusától függően – bizonyos korábbi lakáspozícióikat. Másrészt nem vagy nehezen követik a háztartásszerkezet alakulását a lakáséletút során. Szintén kihívást jelent a történeti hatások problémája: annak kezelése, az egyes lakásmobilitási lépések makroszintű kontextusa (lakásrezsim, gazdasági helyzet) a különböző időpontokban igen eltérő lehetett. Ezekre a problémákra a szövegben igyekeztünk reflektálni.

A konkrét adatfelvételhez kapcsolódó korlát, hogy – mivel nem kifejezetten lakásmobilitást vizsgáló kutatásról volt szó – a kérdések csak a lakásmobilitás bizonyos elemeire vonatkoztak. Nem tárták fel a teljes lakásutat, hanem az első, az előző és a jelenlegi lakással kapcsolatban gyűjtöttek információkat (a teljes minta 15%-a lakott egynél több lakásban eddigi életében, az összesen lakott lakások 87%-áról van információnk). A lakásfinanszírozási forrásokat csak a tulajdoni szektorban valaha tapasztalatot szerzett válaszadók esetében vizsgálták, nem vizsgálták a lakásmobilitás motivációit, illetve nem tartalmazznak információkat sem a lakásmobilitás irányáról, sem a lakások becsült piaci értékéről.

A magyarországi lakásrezsim néhány fő jellegzetessége

A lakásrendszer tulajdoni szerkezete – a saját tulajdonú lakáshasználat dominanciája növekvő magánbérlet-szektorral

A magyarországi lakásrendszer tulajdonosi struktúrája a rendszerváltást követően alapvetően változott meg. A rendszerváltás előtt az állam – ha korlátozott és csökkenő mértékben is – a tanácsai lakásrendszeren keresztül (más elemek mellett, így telekkínálat, az építőipar kontrollálása, lakásépítés, állami támogatású hitelek) fontos szerepet vállalt a lakhatás biztosításában (Hegedüs–Tosics 1998). A rendszerváltás utáni években az állam kivonult a lakásszektorból, ebben meghatározó elem volt a tömeges lakásprivatizáció (Hegedüs–Teller 2006, Hegedüs et al. 2014, Csizmady–Hegedüs–Nagy 2017), amely bár kisebb lendülettel, de a mai napig folytatódik, összefüggésben az alacsony státuszú háztartások szociális bérlet-szektorból való eltávolítását célzó önkormányzati törekvésekkel is (Czirfusz–Pósfai 2015; Hegedüs 2017). A magyar lakásrendszert jelenleg a saját tulajdonú lakáshasználat dominanciája jellemzi (Hegedüs–Teller 2006; Hegedüs et al. 2014; Stephens–Lux–Sunega 2015; Csizmady–Hegedüs–Nagy 2017). A 4,58 millió lakás (KSH 2022a) 97%-a van magántulajdonban (KSH 2022b), ez az arány Európában a legmagasabbak közé tartozik (Statista 2022). Még a legalacsonyabb jövedelmi tízhez tartozó háztartások esetében is domináns a saját tulajdonú lakáshasználat (Átol–Kováts–Kőszeghy 2016). A saját tulajdonú lakások dominanciája korlátozza a lakáspiacra belépő háztartások lakhatási típusok közötti választási lehetőségeit, és – mindenekelőtt a saját tulajdonú lakás változtatásának jelentős tranzakciós költségeivel összefüggésben (Hegedüs 2001) – fékezi a lakásmobilitást.

2022-ben a magyarországi lakásoknak már csak 2,4%-a volt önkormányzati tulajdonban (114.711 lakás), ami főként Budapestre (35% kb. 39.700 lakás) és a nagyvárosokba koncentrált (KSH 2018). Az önkormányzatok ma is a legfontosabb szociális bérbeadók, és a kiadás konstrukcióját illetően nagyfokú önállósággal rendelkeznek (Hegedüs 2013). Az önkormányzati tulajdonú lakások többsége azonban rossz állapotban van, és kedvezőtlen fenntartási költségekkel működtethető (Czirfusz–Pósfai 2015). A lakások felét szociális bérlakásként adják ki, bár ez az arány folyamatosan csökken (2016: 62%, 2022: 49,8%) (KSH 2022c). Az univerzális közösségi bérlakásrendszerekkel ellentétben, ahol a bérlők különböző jövedelmi csoportokhoz tartoznak, Magyarországon az önkormányzati bérlakásszektorba főként az alacsonyabb státuszú lakosság koncentrált (Hegedüs–Horváth–Lux 2018), miközben a megfizethető lakások iránti kereslet a középosztályban is növekszik, különösen a fiatal háztartások körében (Balogi–Kőszeghy 2019).

Az európai viszonylatban kicsinek számító magánbérleti szektorban a laza szabályozás, a hatékony vitarendezési és jogérvényesítési rendszer hiánya, valamint a széles körben elterjedt informalitás (a felek közötti írásbeli bérleti szerződés hiánya, illetve a lakbérbevételel kapcsolatos adóelkerülés) miatt jellemzőek a megfizethetőségi és jogi biztonsági problémák (Hegedüs 2018; Hegedüs et al. 2014; Kováts 2017). Mindazonáltal az ágazat mérete és a lakáspiac fejlődése szempontjából betöltött jelentősége egyre nő. A KSH lakásfelmérései szerint 2003 és 2015 között a magánbérlakások aránya 2,5%-ról 6%-ra nőtt (KSH 2005, 2016). A 2022-es népszámlálás szerint a lakásállomány 9%-át hasznosítják a tulajdonosok a magánbérleti piacon. A KSH legutóbbi lakásfelmérése szerint a magánbérlakások 39%-a Budapesten található, további 30%-a a nagyvárosokban és csak kevesebb mint egyharmada más városokban vagy vidéken (KSH 2018). A Periféria Központ 2022-es kutatása szerint a budapesti lakosok 19%-a a magánbérleti piacon bérelt lakást, 3% önkormányzati lakásban lakott, 10% informális vagy szívességi lakáshasználó volt, a fennmaradó 68% pedig saját tulajdonában lakott (Jelinek–Czirfusz 2022). A szektorban jellemző informalitás miatt a magánbérleti szektor méretét nehéz megbecsülni, a népszámlálási és a surveyadatok feltehetően alábecsülik. A bér-lakásként üzemeltetett magántulajdonú lakások aránya kutatói becslések szerint 2018-ban már elérhette a 20%-ot (Hegedüs et al. 2018).

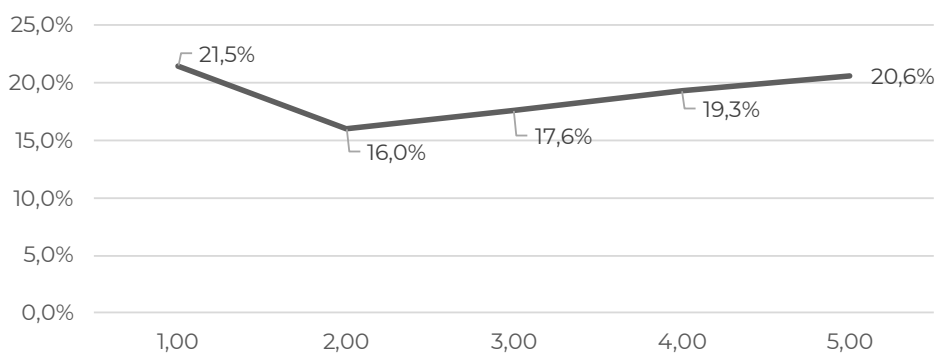
Ehhez hasonló eredményeket mutatnak adataink is: ezek szerint 2021 végén a felnőtt lakosság 81%-a lakott tulajdonosként vagy hasznélvezőként lakásában és csaknem 13%-a bérlőként. Ha ehhez hozzávesszük az olyan nem tulajdonosi, bizonyos elemeikben a bérlőihez közelebb álló jogcímeket, mint a szívességi lakáshasználat és a szolgálati lakásban lakás, a felnőtt lakosság mintegy 20%-a lakott bérleti jellegű jogviszonyban. Településtípusonként nagy az eltérés e tekintetben, a fővárosban 27%, a megyei jogú városokban 25% a bérleti vagy ehhez hasonló jogviszony aránya, míg a városokban 17%, a községekben 12% (ezen belül a fővárosban és a megyei jogú városokban egyértelműen a bérleti jogviszony dominált, míg a községekben a csoport felét szívességi lakáshasználók teszik ki). Ez az egyes településtípusok között jelentős eltérésekhez vezet a lakhatási típusok közötti választási lehetőségeket illetően: a városokban és a községekben gyakorlatilag csak a tulajdonosi szektoron belüli lakásmobilitásra van lehetőség. A bérleti szektor fiatalok lakhatásában játszott kiemelt szerepét tárgyaló elmúlt évekbeli kutatásokkal összhangban adataink is mutatják, eszerint a legfiatalabb vizsgált korosztályban (18–39 év) a többi korosztályhoz képest lényegesen magasabb a bérleti vagy ilyen jellegű jogviszonyban élők aránya (mintegy 30%).

Jóllehet a bérlakáspiac az elmúlt tíz évben folyamatosan bővült, még mindig nem elégíti ki az igényeket. Míg 1996 és 2003 között a lakáspiacon mobil háztartá-

sok 11%-a költözött magánbérletbe, addig 2005 és 2015 között ez az arány megháromszorozódott, és 28%-ra nőtt (KSH 2016). Ez a növekedés még erőteljesebb volt a költözést tervezők körében: a magánbérletbe költözést tervezők aránya 2%-ról 13%-ra emelkedett (KSH 2016). Ezzel párhuzamosan a szektor profilja is változik. A magasabb jövedelmű háztartások hagyományos felülreprezentáltsága – azaz a teljes lakossági aránynál jóval nagyobb aránya – mellett az alacsonyabb jövedelmű háztartások felülreprezentáltsága is nőtt (KSH 2016), és kvalitatív kutatási eredmények alapján a magánbérleti szektorban kialakult egy olyan alsó szegmens, amelyet nagyon komoly minőségi, megfizethetőségi és jogi biztonsági problémák jellemeznek (Ámon–Balogi 2018).

A bérleti szektor heterogenitását jelzik a tanulmányban elemzett 2021-es adatfelvétel adatai is: jövedelem szerint vizsgálva egyfelől a legfelső, másfelől a legalso jövedelmi kvintilisben található nagyobb arányban bérleti jogviszonyban élő háztartások (1. ábra). A bérleti szektornak az alacsony státuszú lakosság lakhatásában játszott szerepét mutatja az is, hogy az anyagi deprivációban élők között lényegesen magasabb a bérleti vagy ehhez hasonló jogviszonyban élők aránya (28% a nem depriváltak 17%-val szemben). Ezt mutatja más szemszögből a rétegződésben elfoglalt hely szerinti eltérés is: az integrált alsó középosztály körében lényegesen magasabb a bérleti vagy az ehhez hasonló jogviszonyban élők aránya.

1. ábra
A bérleti vagy bérletszerű jogcímen élők aránya
egy főre eső jövedelmi kvintilisenként

Forrás: Saját szerkesztés a KEP3 adatbázis alapján.

Lakáspolitikai – fokozódó tulajdonorientáció

A rendszerváltás előtt az állam jelentős szerepet vállalt a lakásrendszer koordinálásában, amelynek kiemelt eszköze volt a tanácsi bérlakásrendszer. Emellett mindenekelőtt a mennyiségi lakáshiány és az ebből fakadó politikai kockázatok csökkentésére fokozatosan nőtt a magántulajdonú lakásszerzés állami támogatása, elsősorban államilag támogatott hitelek és a gyermekes háztartásokat célzó vissza nem térítendő támogatás (szociálpolitikai kedvezmény, „szocpol”) formájában.

A rendszerváltás óta ugyanakkor a magyarországi lakáspolitikai – a különböző kormányzatok lakáspolitikai intézkedései közötti eltérések ellenére – egyértelműen a lakástulajdon-szerzést részesíti előnyben. Ennek első, a lakásrendszer tulajdoni szerkezetét a mai napig meghatározó eleme az 1993-as lakástörvénnyel lendületet vett lakásprivatizáció volt. A kétezres évek elejétől az állami lakáspolitikai államilag támogatott hitelekkel támogatta a lakásvásárlást, majd ezeket 2003 után devizaalapú jelzáloghitelek váltották fel, melynek elterjedésében a kormányzati szabályozás jelentős szerepet játszott. Mindez a 2008-as pénzügyi válság kitörése után tömeges eladósodáshoz vezetett. A kormányzati politika azonban továbbra is a lakástulajdon-szerzés ösztönzésére irányult. Az intézkedések többsége az eladósodott háztartások hiteltörlesztésének segítségét célozta, és elsősorban a jobb módú háztartásokat érte el (Csizmady–Hegedüs–Nagy 2017). Az elmúlt években a kormányzati politika tulajdonorientáltsága még hangsúlyosabbá vált mind a konkrét szakpolitikai intézkedések, mind a hozzájuk kapcsolódó, az otthonteremtést a saját tulajdonú lakás megszerzésével összekapcsoló diskurzus tekintetében. Ennek volt kiemelt eleme a 2015-ben bevezetett, majd 2016-tól megemelt összegű „Családi Otthonteremtési Kedvezmény” (CSOK), amely a gyermekes, valamint a gyermeket vállaló háztartások számára nyújtott vissza nem térítendő támogatást, illetve államilag támogatott hitelt, szisztematikusan nagyobb támogatási összeggel motiválva az új lakás vásárlását. A konstrukció formálisan csak a gyermekek meglétéhez, illetve vállalásához kötődött, így nem volt elérhetetlen az alacsony státuszú háztartások számára, azonban bizonyos alacsony státuszú háztartásokat kizárt a támogatás lehetőségéből (az igénylőknek meghatározott idejű társadalombiztosítási időt kellett igazolniuk, a közmunkaprogramban dolgozók pedig nem jogosultak a legmagasabb vissza nem térítendő támogatást biztosító konstrukcióra). A támogatások összege azonban – különösen mivel idővel árfelhajtó hatása is jelentkezett az ingatlanpiacon – csak egyéb forrásokkal kombinálva volt elég a saját tulajdonú lakásszerzéshez. Az új építésű lakástulajdon szerzését más szakpolitikai intézkedések is támogatták: az újonnan épített lakásokra vonatkozó áfa csökkentése, az önerőből történő lakásépítésre vonatkozó áfa-visszatérítés és az építési engedélyek adminisztrációjának egyszerűsítése

(Átol et al. 2016). Utóbbiak értelemszerűen azon háztartások számára voltak elérhetőek, amelyek rendelkeztek a lakásépítéshez szükséges erőforrásokkal. Bár nem közvetlenül lakáscélú támogatás, a lakástulajdon-szerzés finanszírozásába szintén bekapcsolódott a 2019-től bevezetett, állami támogatású ún. Babaváró hitel, amelyhez a gyermeket vállaló, hitelképes és egyéb feltételeknek (életkori megkötésnek, társadalombiztosítási jogviszony meglétének) megfelelő háztartások fértek hozzá.

Az állami lakástámogatási rendszer és az elmúlt évtizedek lakáspolitikai intézkedései szinte kizárólag a saját tulajdonú lakásvásárlást támogatták (Kováts 2017, Átol et al. 2016, Hegedüs 2013), a lakásbérleti szektort a tulajdonhoz képest másodlagos lehetőségként kezelik.

Eközben a lakásbérleti szektor állami szabályozása továbbra is laza, a bérleti szerződés legtöbb aspektusát a bérbeadók és a bérlők közötti tárgyalásokra bízva, hatékony ellenőrzési, vitarendezési és végrehajtási rendszer nélkül. Ez nemcsak a bérleti jogviszony biztonságával kapcsolatos problémákhoz járul hozzá, hanem a magánbérleti piac bérlői számára a megfizethetőségi problémák növekedéséhez is (Kováts 2017). Az ingatlanárak általános emelkedésével és más változásokkal együtt – például a rövid távú, turisztikai célú bérbeadás elterjedésével, különösen az Airbnb-en keresztül – a bérleti díjak az elmúlt években nagymértékben nőttek. Bár a bérleti árakról nincsenek átfogó adatok, az egyik nagy online kiskereskedelmi portál bérleti hirdetései alapján készült elemzés becslése szerint a bérleti árak 2011 és 2016 között átlagosan 87%-kal emelkedtek. A jó oktatási és foglalkoztatási lehetőségekkel rendelkező városrészekben az árrobbanás még erőteljesebb volt, a legdrámaibb növekedés a fővárosban, Budapesten következett be, ahol az árak megduplázódtak (Kováts 2017). Ennek eredményeképpen a közszolgáltatások messze a lakáspiac legkevésbé megfizethető szektorává váltak. 2015-ben a magánbérleti piac bérlői 57%-a jövedelmének több mint 35%-át költötte lakhatásra, azaz súlyos megfizethetőségi problémával küzdött (KSH 2016).

Lakásárak és jövedelmek alakulása

A lakásmobilitást meghatározó makrofeltételek között kiemelt szerepe van az ingatlanpiac alakulásának, így a lakásépítés- és felújítás trendjeinek, a lakóingatlanok árának, a lakáspiaci dinamikának is. A lakásár-jövedelem mutató⁶ segít megérteni

⁶ A lakásár-jövedelem hányadosa azt mutatja meg, hogy adott időpontban hány évnyi átlagos jövedelemre van szükség egy átlagos lakás megvételéhez, tehát időben az ingatlanárak és a jövedelmek alakulása határozza meg. Mivel az ingatlanárak nemcsak a saját tulajdonú lakáshasználat, hanem a lakásbérbeadás körülményeit is meghatározzák, közvetve ez a nem tulajdonosi szektor feltételeire is hatással van (Hegedüs-Székelly 2022).

a háztartások lakásmobilitási lehetőségeit és korlátait. A rendszerváltás előtti időszakban a települések ingatlanpiaci árai tükrözték a településosztály-pozíciójukat, amelyet az állami újraelosztáson belüli pozíciójuk határozott meg, emiatt jelentős különbségek alakultak ki a különböző településtípusok ingatlanárai között ugyanazon területen belül is. A rendszerváltás után jelentősen megnőtt a települések regionális elhelyezkedésének szerepe (Nemes Nagy 1998), bár az állami beavatkozások hatása is érzékelhető az ingatlanpiacon (Nagy 2017, Hegedüs–Péteri 2015).

A rendszerváltás utáni években a lakások megfizethetőségi indexei romlottak (Hegedüs–Várhegyi 1999), a lakásár–jövedelem arány a '90-es években 4,5–6,5 között ingadozott (Hegedüs 2006). A 2001–2020 közötti időszak vizsgálata (Hegedüs–Székely 2022) azt mutatja, hogy bár a jövedelmek jelentősen nőnek a gazdasági fellendülés időszakában,⁷ a lakásárak emelkedése ezt meghaladja, így a lakásár megfizethetősége romlik. Visszaesés idején⁸ viszont javul: míg 2008-ban, a válság előtt mintegy 6 évnyi jövedelemre volt szükség egy átlagos lakás megvásárlásához, 2014-ben, a válság legmélyebb pontján kevesebb mint 4 évnyre, 2020-ban pedig már több mint 6 évnyre. A lakásárak és a jövedelmek aránya ugyanakkor Magyarországon szélsőséges, és növekvő településtípus szerinti és területi eltéréseket mutat. Mindez alapvetően meghatározza a háztartások lakásmobilitási esélyeit, különös tekintettel a területi mobilitással is járó lakásmobilitási lehetőségekre: a háztartások ingatlanpiaci lehetőségei között a regionális elhelyezkedéstől és a településmérettől függően egyre nagyobb a szakadék.

A lakásmobilitás mértéke és társadalmi különbségei

A lakásmobilitás a volt szocialista országokban és ezen belül Magyarországon nemzetközi összehasonlításban alacsony. A legutóbbi hozzáférhető (2012) nemzetközi összehasonlító adatsor alapján az európai országok közül Magyarországon volt a 6. legalacsonyabb a megelőző öt évben a költözők aránya: 7,4%, az európai átlag 17,9%-hoz képest (Eurostat 2012), és ez jelenlegi adataink szerint sem változott érdemben (a 2021-es adatfelvételben 9,2% volt). A szakirodalomban néhányan erős kapcsolatot tételeznek fel a lakásrendszer tulajdoni szerkezete és a lakásmobilitási döntések között (pl. Ioannides–Kamhon 1996, 2006), eszerint a saját tulajdonban élők magasabb aránya – mindenekelőtt a lakásváltáshoz szükséges magas tranzakciós költségek miatt a tulajdonosi szektorban – a lakásmobilitás alacsonyabb mértékéhez vezet.

7 Magyarországon 2001–2008 közötti, majd a 2015-öt követő időszakban.

8 2008–2015 között.

Az önálló lakhatás első lépése: a szülői házból történő elköltözés

A *felnőtt lakosság mintegy negyede jelenleg is a szülői házban él*. Az életkor, a születéskori településtípus és a társadalmi pozíció specifikus hatását az elköltözésre logisztikus regresszióval vizsgáltuk (1. táblázat). *A szülői házból való elköltözés esélyét illetően legnagyobb eltérések az életkor szerint látszanak: a fiatalabb korosztályok* – különösen a legfiatalabb, 18–39 éves csoport – *arányaiban kisebb eséllyel költöztek el szüleiktől*, ami illeszkedik ahhoz, amit a lakásmobilitás tipikus útjának szokás tekinteni (a szülői házban eltöltött gyermek- és fiatalkort követő, fiatal felnőttkorban történő elköltözés). A szülőktől való elköltözés mintája visszatükrözi a lakásmobilitás mértékének *településtípus szerinti eltéréseit is: a községekben születettek között minden életkorban és státuszcsoportban magasabb azok aránya, akik a szüleikkel élnek*, míg a megyei jogú városokban születettek hozzájuk képest több mint kétszeres és a fővárosiak is másfélszeres eséllyel költöztek el szüleiktől.

A szülői házból való elköltözés esélyét a kor és a településtípus mellett ugyanakkor a kedvezőtlen társadalmi pozíció⁹ is meghatározza. Az anyagi deprivációban élők, a legfeljebb 8 általános iskolai osztályt végzettek, a dezintegrált alsó réteghez tartozók más tényezők kontroll alatt tartása mellett is kimutathatóan *kisebbségi eséllyel költöztek el szüleiktől*, mint az anyagi deprivációban nem érintettek, a diplomások, illetve az integrált felső rétegek (1. táblázat).

Lakott lakások száma

A felnőtt lakosság élete során átlagosan 2,4 lakásban lakott az adatfelvétel időpontjáig. *A lakott lakások számának legerősebb meghatározója* – nem meglepő módon – az életkor: az idősebbek átlagosan több lakásban éltek eddigi életük során, mint a fiatalabbak. A lakott lakások számának részletesebb korcsoportos vizsgálata ezt árnyalja, és utal az életút és a lakáséletút kapcsolatára: látható, hogy a 26–30 éves, illetve – valamivel kisebb mértékben – a 31–35 éves korosztályban növekszik gyorsan a lakott lakások száma, ezt követően – a gyermeknevelés leggyakoribb időszakában – nincs jelentős változás, majd 50 éves kor felett – a háztartásméret csökkenésével, illetve az előrehozott vagyontárgyak időszakában – ismét van egy kisebb emelkedés (1. ábra). Adataink megerősítik ugyanakkor azt a korábbi lakásmobilitás-kutatások által leírt sajátosságot, hogy a lakott lakások száma az ötvenes életévek közepét követően nem gyarapszik, ami arra utal, hogy Magyarországon továbbra is *korlátozottan érvényesül az a lakásmobilitási stratégia, amely a háztartásméret csökkenésére a lakásfogyasztás csökkentésével reagál* (Hegedüs 2001).

9 A kutatás módszertanából adódóan a múltban megvalósult költözéseket a jelenlegi társadalmi pozíció kontextusában tudtuk vizsgálni.

1. táblázat
A szülői házból való elköltözés és szociodemográfiai tényezők kapcsolata,
logisztikus regressziós modell

	S.E.	Exp(B)
nem(1) nő	0,072	1,342***
Életkor (ref.: 60 év felett)		
18–39 éves	0,105	0,224***
40–59 éves	0,111	0,603***
Iskolai végzettség (ref.: felsőfokú végzettség)		
legfeljebb 8 osztály	0,134	0,532***
szakmunkásképző	0,128	0,667***
érettségi	0,117	0,552***
Integrációs réteghelyzet ¹ (ref.: integrált felső-közép)		
integrált közép	0,129	1,098
integrált alsó-közép	0,109	1,028
deintegrált alsó	0,114	0,75**
Egy főre jutó jövedelmi ötöd (ref.: 5. kvintilis)		
első	0,109	0,773**
második	0,111	0,863
harmadik	0,119	1,033
negyedik	0,123	1,061
Anyagi deprivációban élő	0,095	0,723***
Születéskori település típusa (ref.: község)		
Budapest	0,111	1,486***
megyei jogú város	0,106	2,193***
város	0,086	1,278***
Constant	0,187	7,837***
Nagelkerke R ² :	0,089	

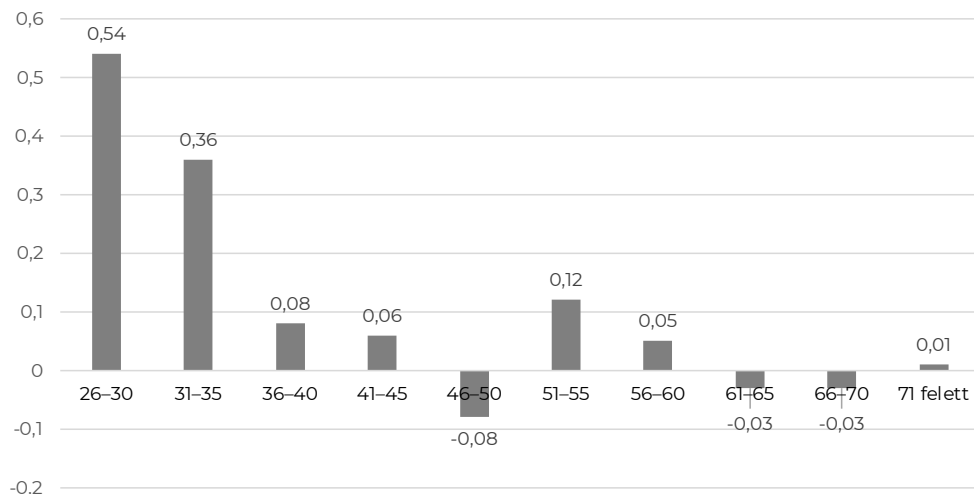
Magyarázat: ***p<0,01; **p<0,05

Forrás: Saját számítás a KEP3 adatbázis alapján

¹ Győri (2024)

2. ábra

A lakott lakások számának változása az eggyel fiatalabb korosztályhoz képest,
5 éves életkori bontásban

Forrás: Saját számítás a KEP3 adatbázis alapján

A lakott lakások száma ezen túlmenően markánsan eltér a születéskori településtípus szerint: *a községekben születettek* minden más tényező kontroll alatt tartása mellett *is lényegesen kevesebbszer változtattak lakást*, mint a más településtípusokban születettek, különösen a megyei jogú városokban születettekre igaz ez. A községekben született 55 év feletti korosztályok esetében a lakott lakások száma nemhogy nem magasabb, de szisztematikusan alacsonyabb, mint a megelőző korosztályoké – ez az a társadalmi csoport, *a községekben élő 55 évnél idősebbek, akik különösen immobilak*.

Fontos tényezőnek bizonyul ugyanakkor a társadalmi helyzet is. *A diplomások, illetve az integrált felső középrétegbe tartozók mobilabbak voltak, több lakásban laktak*, mint a többiek, de ha kisebb mértékben is, ez igaz az *integrált alsó középrétegekhez* tartozókra is – utóbbi mögött részben bizonyosan az áll, hogy ez a státuszcsoport *nagyobb arányban lakik* az alacsonyabb tranzakciós költségek és a jogszabályi keretektől is adódó bizonytalansági és megfizethetőségi problémák miatt magasabb mértékű lakásmobilitással jellemezhető *lakásbérleti szektorban*. Arra, hogy *a magasabb mértékű lakásmobilitás* mögött nemcsak a lehetőségekből, hanem a kényszerekből fakadó, *jellemzően lefelé* (kedvezőtlenebb lakáspiaci pozíciók felé) *irányuló lakásmobilitást*¹⁰ eredményező *lakásváltoztatá-*

¹⁰ Az adatok a lakásmobilitás irányának specifikus vizsgálatát nem tették lehetővé.

si döntések is állhatnak, az anyagi deprivációban élők nagyobb lakott lakásszáma is utal (2. táblázat).

2. táblázat
A lakott lakások száma és szociodemográfiai tényezők kapcsolata,
lineáris regressziós modell

	Std. Error	Std. Beta
(Constant)	0,09	
Nem (ref.: nő)		
férfi	0,042	-0,039***
Életkor (ref.: 18–39 év)		
40–59 év	0,049	0,153***
60 év felett	0,058	0,221***
Iskolai végzettség (ref.: felsőfokú végzettség)		
max. 8 osztály	0,073	-0,092***
szakmunkásképző	0,07	-0,033
érettségi	0,063	-0,055***
Egy főre jutó jövedelmi ötöd (ref.: ötödik kvintilis)		
első	0,071	-0,02
második	0,067	-0,049**
harmadik	0,068	0,001
negyedik	0,066	-0,028
anyagi depriváció (ref.: nem deprivált)		
Anyagi deprivációban élő	0,058	0,047***
Integrációs réteghelyzet (ref.: dezintegrált alsó)		
integrált felső	0,066	0,163***
integrált közép	0,069	0,036**
integrált alsó-közép	0,055	0,111***
Születéskori településtípus (ref.: község)		
Budapest	0,064	0,048***
megyei jogú város	0,06	0,137***
város	0,052	0,05***
Adj. R2	0,073	

Magyarázat: *** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$

forrás: Saját számítás a KEP3 adatbázis alapján.

Tulajdonosi, illetve bérleti tapasztalat

A felnőtt lakosság több mint harmadának (36,6%) van bérleti tapasztalata, azaz életútja során legalább egy alkalommal bérlőként lakott lakásában. Tulajdonosi tapasztalata 72%-uknak van, azaz 28% azoknak az aránya, akik sosem laktak tulajdonosként vagy tulajdonos családtagjaként lakásukban.

Tulajdonosi tapasztalat

A különböző tényezők hatását logisztikus regressziós modellel vizsgálva látható, hogy az életkorból fakadnak a legjelentősebb esélykülönbségek a *tulajdonosi tapasztalat* megszerzését illetően. Különösen a 60 év felettiak rendelkeznek kiemelkedő eséllyel tulajdonosi tapasztalattal, ami megfelel a lakásmobilitás tipikusnak tekintett modelljének (az önálló háztartást létesítő fiatalok akár a szülői házból történő elköltözközéskor, akár a bérleti szektorban eltöltött néhány év után saját tulajdonú lakásba költöznek). Ugyanakkor a státusz szerepe is mérhető, *bizonyos alacsony státuszú pozíciókban kisebb, illetve magasabb státuszú pozíciókban nagyobb eséllyel* jelent meg a lakásútban a *tulajdonosi tapasztalat*. A diplomások a legfeljebb 8 általános iskolai osztályt végzettekhez képest több mint 2,5-szeres eséllyel rendelkeznek tulajdonosi tapasztalattal (de a szakmunkásképzőt végzettek esetében is 1,6-szoros, az érettségizettek esetében 1,2-szeres ez az esély). A dezintegrált alsó rétegekhez képest az integrált felső közép-, de az integrált középrétegek is jelentősen nagyobb arányban laktak valaha olyan lakásban, amelynek tulajdonosai vagy résztulajdonosai voltak, az anyagi deprivációban élők ugyanakkor feleakkora eséllyel (3. táblázat).

Bérleti tapasztalat

Az egyes tényezők egymáshoz viszonyított hatását vizsgálva egyértelművé válik, hogy a *születés kori településtípus szerepe meghatározó abban, hogy a lakásút érinti-e a bérleti szektort*: a fővárosban és a megyeszékhelyeken születettek esetében 2,2, illetve 2,3-szoros erre az esély a községekben élőkhez képest, de még a városokban is 1,3-szoros, tekintettel arra, hogy a bérlakásszektor túlnyomó többsége a városokban, mindenekelőtt a nagyvárosokban található. Ez egyúttal utal a lakásmobilitási lehetőségek nagyon jelentős eltéréseire is a különböző településtípusokban. Ugyanakkor a bérleti szektor heterogenitására utal, hogy a többi tényező hatását kiszűrve azonosíthatók olyan *magasabb és alacsonyabb státuszú pozíciók is, amelyekben nagyobb eséllyel szerepel bérleti tapasztalat a lakásútban*. A diplomások a legfeljebb 8 általános iskolai végzettségűekhez képest 1,3-szoros eséllyel rendelkeznek bérleti tapasztalattal, az integrált felső középrétegekhez tartozók a dezintegrált alsó rétegekhez tartozókhoz képest másfélszeres eséllyel. A dezintegrált alsó rétegekhez tartozókhoz viszonyítva nemcsak az integrált felső közép-, hanem az integrált alsó rétegekhez tartozók is nagyobb eséllyel

rendelkeznek bérleti tapasztalattal, az anyagi deprivációban élők pedig 1,5-szeres eséllyel azokhoz képest, akiket nem érint az anyagi depriváció (3. táblázat).

3. táblázat
Tulajdonosi, illetve bérleti tapasztalat és szociodemográfiai tényezők kapcsolata, logisztikus regressziós modell

	tulajdonosi tapasztalat		bérleti tapasztalat	
	S.E.	Exp(B)	S.E.	Exp(B)
Életkor (ref.: 18–39 éves)				
40–59 éves	0,085	5,574***	0,089	1,094
60 év felett	0,127	17,584***	0,091	1,183
Iskolai végzettség (ref.: 8 általános iskolai végzettség)				
szakmunkásképző	0,114	1,623***	0,099	0,985
érettségi	0,109	1,266**	0,093	1,031
diploma	0,14	2,592***	0,112	1,302**
Integrációs réteghelyzet (ref.: dezintegrált alsó réteg)				
integrált felső-közép	0,124	1,294**	0,1	1,542***
integrált közép	0,124	1,315**	0,108	1,064
integrált alsó	0,098	1,045	0,085	1,243**
Egy főre jutó jövedelmi ötöd				
első	0,116	0,997	0,103	0,904
második	0,119	1,133	0,102	1,082
harmadik	0,123	1,053	0,107	1,074
negyedik	0,125	0,933	0,109	1,197
Anyagi deprivációban élő (ref.: anyagilag nem deprivált)	0,104	0,516***	0,089	1,527***
Születéskori településtípus (ref.: község)				
Budapest	0,115	0,793**	0,098	2,162***
megyei jogú város	0,107	0,899	0,092	2,263***
város	0,095	0,904	0,084	1,265***
Constant	0,15	0,62***	0,125	0,255
Nagelkerke R ²	0,29		0,06	

Magyarázat: ***p<0,01; **p<0,05

Forrás: Saját számítás a KEP3 adatbázis alapján

Lakásúttípusok

A lakásút egyes fontos paramétereinek áttekintése után néhány egyszerű indikátor, úgymint a bérleti, illetve tulajdonosi tapasztalat megléte vagy hiánya, és a lakott lakások számának korcsoporthoz képest számolt nagysága¹¹ alapján azonosítottunk tipikus lakásutakat klaszterelemzés¹² segítségével. A klaszterek jellemzőit a 4. táblázat foglalja össze.

4. táblázat
Lakásúttípusok klasztereinek fő jellemzői

	1 mobil, bérleti	2 kevés mobilitási és lakáspiaci tapasztalattal rendelkező	3 kevésbé mobil tulajdonos	4 legmobilibb, több szektorban tapasztalatot szerzett
van bérleti tapasztalata	34,3	0	0	65,7%
van tulajdonosi tapasztalata	0	0	67,2	32,8
lakott lakások számának eltérése a korcsoportos átlagtól	+0,57	-0,88	-0,39	+1,1
klaszter aránya	12,3	15,5%	48,5%	23,7%

Forrás: Saját számítás a KEP3 adatbázis alapján

A legnagyobb, csaknem a felnőtt lakosság felét kitevő csoportot a kevésbé mobil lakástulajdonosok alkotják. A második legnagyobb, a felnőtt lakosság mintegy negyedét kitevő csoport a legmobilibb, ők lakásútjukban mindkét szektort érintették, az előző és jelenlegi lakás jogcíme alapján jellemzően a bérleti szektorban való lakhatás után léptek be a lakástulajdonosi szektorba. Azonosítható továbbá két kisebb csoport: egy viszonylag mobil, a bérleti szektorban mozgó, valamint egy kevés lakáspiaci tapasztalattal rendelkező csoport.

¹¹ A lakott lakások számának a korcsoportos átlaghoz való viszonyítását az indokolta, hogy az életkor a lakott lakások számának elsődleges meghatározója, így célszerű volt a lakáspiacra mobilitás és kevésbé mobil személyeket a saját életkorcsoportjuk átlagához képest vizsgálni. A kapott klaszterstruktúra érvényességét mutatja ugyanakkor, hogy ugyanez a struktúra rajzolódott ki abban az esetben is, ha a lakásmobilitás mértékére vonatkozóan pusztán a lakott lakások számát tettük be a modellbe. A három korcsoportra külön lefuttatva ugyanez a struktúra volt azonosítható, annyi különbséggel, hogy míg a legfiatalabb korosztály esetében mind a négy klaszter elkülöníthető volt, a középkorú és az idősebb korosztály esetében a kevés lakáspiaci tapasztalatot szerzettek klasztere nem rajzolódott ki külön, a másik három klaszter tartalma ugyanakkor azonos maradt.

¹² 2-step cluster

Lakásúttípusok társadalmi-térbeli profilja

Az egyes lakásmobilitási mintákhoz tartozók között jelentős társadalmi és térbeli eltéréseket találunk.

Kevéssé mobil lakástulajdonosok

A kevéssé mobil lakástulajdonosok csoportjának profilját a kisebb településeken élő, integrált középrétegekhez tartozó, alacsonyabb iskolázottságú, idősebb háztartások határozzák meg.

A szociodemográfiai tényezők és a lakóhely hatását egy modellben vizsgálva az látható, hogy a magasabb életkor, az integrált középréteghez tartozó társadalmi pozíció és a kistépülési lakóhely önmagában is jelentősen növeli annak az esélyét, hogy valaki a kevéssé mobil lakástulajdonosok lakásmobilitási útjára kerüljön. A 18–39 éves korosztályhoz képest a 40–59 éves korosztályhoz tartozóknak több mint kétszeres, a 60 év felettieknek több mint háromszoros az esélye erre.

Az integrációs rétegződésmodellben elfoglalt pozíció más tényezők hatását kiszűrve is számít abban, mekkora eséllyel kerül valaki erre a lakásmobilitási pályára: *az integrált középrétegekhez tartozás növeli ennek az esélyét*, az anyagi deprivációban élők ugyanakkor kisebb eséllyel kerülnek ebbe a csoportba, feltehetően azzal összefüggésben, hogy kisebb eséllyel tudnak belépni a lakástulajdonosi szektorba. Az iskolázottságnak és a jövedelemnek a többi változóval együtt vizsgálva nincs önálló hatása. A nemnek ugyanakkor van: *nők* valamivel nagyobb eséllyel mozognak ezen a mobilitási pályán, mint férfiak (5. táblázat).

Önálló hatása van továbbá a lakásmobilitás kiindulópontjaként tekinthető születéskori településtípusnak: a fővárosban születettekhez képest a városokban születettek csaknem 1,3-szoros, a *községekben születettek 1,6-szoros eséllyel* járnak ezt a lakásmobilitási utat.

Legmobilabb, több szektorban tapasztalatot szerzettek

A legmobilabb, több szektorban tapasztalatot szerzettek összességében egy kifejezetten az átlagosnál magasabb társadalmi státuszú, nagyvárosi csoport.

A többi tényező hatását kiszűrve az idősebb életkor, a felsőfokú végzettség és a legkedvezőbb integrációs rétegpozíció jelentősen növeli az esélyét annak, hogy valaki ezt a mobilitási utat járja. A dezintegrált alsó rétegekhez képest ugyanakkor valamivel nagyobb az esélye erre az *integrált alsó középrétegekhez tartozóknak is*, amelyben – mint láttuk – jelentős a bérleti szektorban élők aránya. A születéskori településtípusnak is önálló hatása van: a községekben születettekhez képest minden más településtípusról indulónak nagyobb az esélye erre a lakásmobilitási pályára. *Különösen a megyei jogú városokban születettek esetében nagyobb erre az esély*, több mint másfélszeres, de *majdnem ugyanekkora a fővárosi születésűeknél is* (5. táblázat).

Mobil bérlők

A mobil bérlők egy zömmel nagyvárosi csoport. Karakterében meghatározóak a fiatal háztartások, ugyanakkor heterogén is: láthatóak itt a lakáspiac más szegmenseihez nem hozzáférő, alacsony státuszú háztartások is.

A szociodemográfiai tényezők és a születés kori településtípus szerepét együtt vizsgálva is látványos az életkor hatása: a 60 év feletti korosztályhoz képest a *legfiatalabb korosztályhoz tartozóknak több mint 9-szeres az esélye arra*, hogy a mobil bérlők lakásúttípusát járják, de a 40–59 évesek korosztályában is háromszoros ez az esély.

Más tényezők hatását kiszűrve a legalacsonyabb jövedelműekhez képest a *magasabb jövedelmi kvintilisek felé haladva egyre nagyobb az esély*, hogy valaki ebbe a csoportba kerüljön.

Ugyanakkor több tényező utal a csoport *heterogén jellegére*, arra, hogy a magas státuszú háztartások mellett kifejezetten alacsony státuszú háztartások esetében is megfigyelhető, hogy – a tulajdonosi szektor érintése nélkül – a bérleti szektoron belül mobilak. Az *anyagi deprivációban* élők esélye arra, hogy a mobil bérlők közé kerüljenek, 2,4-szeres az anyagi deprivációval nem érintettekhez képest, a *legfelsőbb 8 osztályt* végzettké 1,8-szoros a diplomásokhoz képest (5. táblázat). Pusztán a jövedelem szerepét vizsgálva a teljes népességen belüli arányuknál nemcsak a *legmagasabb jövedelmi kvintilisbe* tartozók vannak közöttük nagyobb mértékben jelen, hanem a *legalacsonyabb kvintilisbe tartozók* is a 2. és 3. kvintilishoz képest. Az integrációs csoportok közül markánsan felülreprezentáltak közöttük az *integrált alsó rétegekhez* tartozók. A dezintegrált alsó réteg ugyanakkor alulreprezentált itt, amelyben feltehetően szerepet játszik, hogy a bérleti szektorba való belépés is igényel erőforrásokat, amelyekkel az e csoportba tartozó háztartások kisebb eséllyel rendelkeznek.

Más tényezőktől függetlenül jelentős esélykülönbségeket generál a születés kori lakóhely is e tekintetben: *a községben születettekhez képest a fővárosban születetteknek 2,3-szoros, a megyei jogú városokban születetteknek kétszeres az esélye erre a lakásmobilitási pályára.*

Kevés lakáspiaci tapasztalattal rendelkezők

A kevés lakáspiaci tapasztalattal rendelkezők csoportjában egyrészt a fiatalok szerepe meghatározó, másrészt láthatóak közöttük azok a háztartások, amelyek esetében a kevés lakáspiaci tapasztalat mögött a kedvezőtlen társadalmi pozíció, az erőforrások hiánya húzódik meg.

A *legfiatalabb korcsoportnak* más tényezők kontroll alatt tartásával is *11-szeres az esélye arra*, hogy ebbe a csoportba tartozzon.

Ugyanakkor az erőforrások hiányának szerepét a lakáspiacon való mozgásban alátámasztja, hogy *bizonyos kedvezőtlen társadalmi pozíciók önmagukban*, minden más tényező kontroll alatt tartása mellett *is növelik*, illetve bizonyos kedvező társadalmi pozíciók csökkentik annak az *esélyét, hogy valaki ezt a lakásmobilitási utat járja*. A diplomásokhoz képest *az alacsonyabb végzettségűeknek nagyobb esélye van* ebbe a csoportba kerülni (az esélyek nem lineárisan változnak, a 8 általános iskolát végzettek, és érettségizettek esélye hasonló). Az integrált felső rétegekbe tartozókhöz képest *a dezintegrált alsó rétegbe tartozók esélye csaknem másfélszeres erre. A legmagasabb jövedelmi kvintilisbe tartozóknak a legszegényebbekhez képest jelentősen kisebb az esélye arra, hogy a kevés lakáspiaci tapasztalattal rendelkezők lakásmobilitási útját járják.*

Minden más tényezőtől függetlenül látszik emellett a lakásmobilitási lehetőségek településtípusonkénti jelentős eltérése: a fővárosban születettekhez képest *a városokban, falvakban születettek másfélszeres eséllyel járják ezt a lakásmobilitási utat* (5. táblázat). Mindez egybevág a szülői házból való elköltözés esélyeivel kapcsolatban találtakkal is.

A lakásúttípusok integrációs rétegződésmodell-pozíció szerinti eltéréseit a 3. ábra mutatja be.

Látható, hogy bár a legnagyobb arányú csoportot minden integrációs csoportban a kevésbé mobil lakástulajdonosok adják, e lakásúttípus jelentősége eltér az egyes csoportokban: az integrált középrétegek és a dezintegrált alsó rétegek esetében más csoportokhoz képest is meghatározóbb. A legmobilabb, több szektorban mozgó lakásút egyértelműen az integrált felső középrétegek között a leggyakoribb, míg az korcsoportos átlagot meghaladó, de elsősorban a bérleti szektorban mozgó lakásmobilitás az integrált alsó középrétegek körében jellemzőbb más integrációs csoportokhoz képest. A kevés mobilitási tapasztalat szintén az integrált alsó középrétegekhez tartozók között fordul elő másokhoz képest gyakrabban.

5. táblázat
Lakásúttípusok és szociodemográfiai tényezők kapcsolata,
logisztikus regressziós modellek

	kevésbé mobil lakástulajdonos		legmobilabb, több szektoros		mobil bérelő		kevés lakáspiaci tapasztalatot szerzett	
	S.E.	Exp(B)	S.E.	Exp(B)	S.E.	Exp(B)	S.E.	Exp(B)
nem (1) nő (ref.: férfi)	0,061	1,175***	0,074	0,915	0,098	1,127	0,09	0,841
Életkor (ref.: 18–39 év)								
40–59 év	0,072	2,047***	0,09	2,215***				
60 év felett	0,085	3,141***	0,105	2,618***				
Életkor (ref.: 60 év felett)								
18–39 év					0,113	9,299***	0,16	11,558***
40–59 év					0,185	3,040***	0,176	2,375***
Iskolai végzettség (ref.: 8 általános iskola)								
szakmunkásképző	0,093	1,103	0,115	1,271**				
érettségi	0,087	0,892	0,108	1,237**				
diploma	0,106	1,044	0,125	1,8***				
Iskolai végzettség (ref.: diploma)								
8 általános iskolai osztály					,178	1,790***	0,179	2,346***
szakmunkásképző					,167	1,158	0,171	1,672***
érettségi					,146	1,257	0,155	2,249***
Integrációs réteghelyzet (ref.: integrált felső-közép)								
integrált közép	0,108	1,465***			0,165	1,131	0,168	0,935
integrált alsó-közép	0,093	1,096			0,165	1,164	0,14	1,12
dezinintegrált alsó	0,096	1,112			0,128	1,282	0,15	1,446**
Integrációs réteghelyzet (ref.: dezintegrált alsó)								
integrált felső-közép			0,11	1,798***				
integrált közép			0,125	1,103				
integrált alsó-közép			0,1	1,24**				
Egy főre jutó jövedelmi ötöd (ref.: első)								

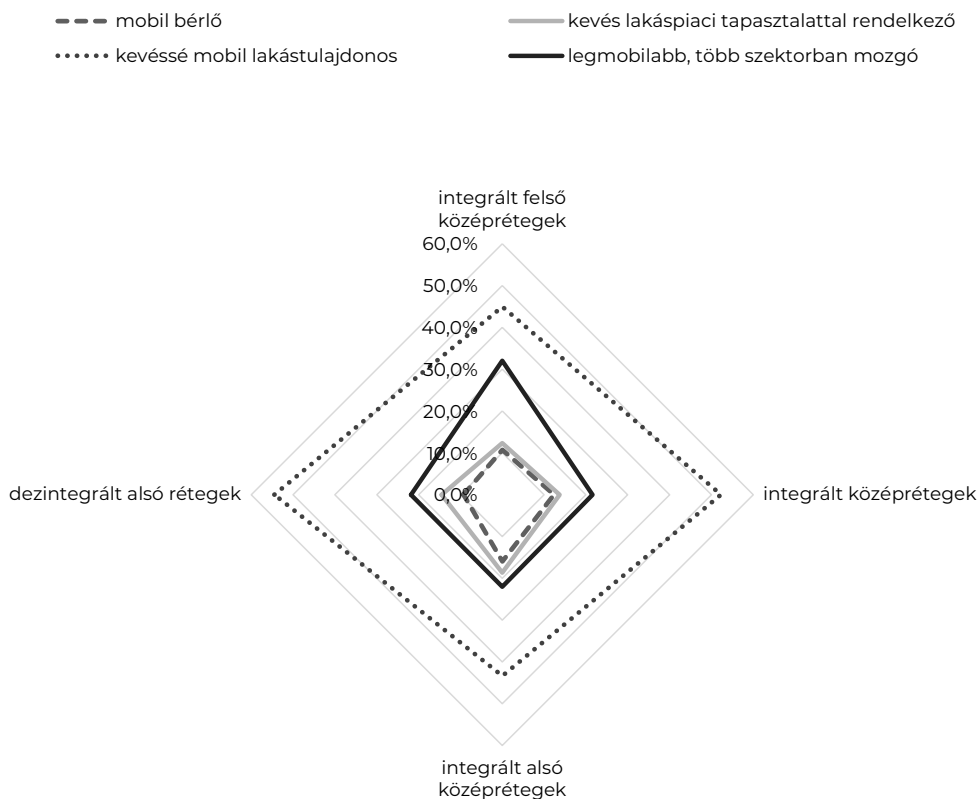
Társadalmi pozíciók és a lakásmobilitás egyenlőtlenségei

	kevésbé mobil lakástulajdonos		legmobilabb, több szektoros		mobil bérlő		kevés lakáspiaci tapasztalatot szerzett	
	S.E.	Exp(B)	S.E.	Exp(B)	S.E.	Exp(B)	S.E.	Exp(B)
első	0,096	1,105	0,121	0,964	0,163	0,853	0,131	1,054
második	0,096	1,036	0,118	1,151	0,161	1,054	0,142	0,761
harmadik	0,102	1,148	0,125	1,008	0,161	1,274	0,145	0,821
negyedik	0,104	1,056	0,126	0,997	0,162	1,597***	0,155	0,685**
anyagi deprivációban élő (ref.: anyagiilag nem deprivált)	0,085	0,655***	0,106	0,884	0,13	2,497***	0,124	1,011
Születéskori településtípus (ref.: Budapest)								
megyei jogú város	0,099	0,947					0,156	0,949
város	0,092	1,286***					0,141	1,562***
község	0,094	***1,617					0,145	1,496***
Születéskori településtípus (ref.: község)								
Budapest			0,113	1,427***	0,151	2,385***		
megyei jogú város			0,105	1,54***	0,142	2,099***		
város			0,096	1,234**	0,14	1,152		
Constant	0,154	0,277***	0,161	0,078***	0,204	0,133	0,282	0,015**
Nagelkerke R ²	0,093		0,065		0,158			0,194

Magyarázat: ***p<0,01; **p<0,05. A referenciakategóriák eltérésének oka, hogy minden lakásúttípusnál a legjobban interpretálható modellt használtuk.

Forrás: Saját számítás a KEP3 adatbázis alapján

3. ábra
Lakásúttípusok és integrációs rétegződésmodell-pozíciók

Forrás: Saját szerkesztés a KEP3 adatbázis alapján.

Lakásúttípusok és élethelyzetekhez történő alkalmazkodás

A lakásmobilitás egyik alapvető mozgatórugója a háztartások élethelyzetének változása. Ezért megnéztük, hogyan kapcsolódnak a különböző élethelyzetekkel összefüggő költözések az egyes lakásutakhoz.

A legmobilabb, többszektoros lakásmobilitási utat járók azok, akik a leginkább le tudták reagálni költözéssel az élethelyzetükben bekövetkezett változásokat (az ő esetükben kapcsolódtak össze a legnagyobb arányban költözéssel az élethelyzetbeli változások). Vannak ugyanakkor olyan élethelyzetbeli változások, amelyekre ugyanilyen rugalmasan, de legalábbis az átlagnál rugalmasabban reagáltak a bérleti szektoron belüli lakásmobilitási utat járók is (pl. gyermekszületés, partnerkapcsolat vége, munkahelyváltás). Akik a *legkevesebb* élethelyzetbeli változásukra reagáltak költözéssel, egyértelműen a kevés lakáspiaci tapasztalattal rendelkezők, de figyelemre méltó, hogy sok esetben *az élethelyzetekkel összefüggő mobilitás hiánya tapasztalható a kizárólag a lakástulajdonosi szektoron belül mozgók között is* (gyermek születése, munkahelyváltás, partnerkapcsolat megszűnése, felsőfokú tanulmányok kapcsán). A gyermekek elköltözése és a nyugdíjba menetel (saját vagy partneré) kapcsán megvalósult költözéseknél hasonló minta rajzolódott ki, azonban az alacsony elemszámok miatt ezek az eredmények óvatosan kezelendők. Fontos megjegyezni, hogy nagyon jelentős eltérések tapasztalhatók abban, milyen arányban reagálnak a különböző lakásmobilitási utat járók az egyes élethelyzetekre költözéssel.

Az élethelyzethez való alkalmazkodás mozgatórugója alapvetően a társadalmi pozíció és az anyagi helyzet. Bizonyos kedvezőbb, ugyanakkor bizonyos kedvezőtlenebb pozíciók is nagyobb arányban jártak együtt az életeseményekhez kapcsolódó költözésekkel. Ez arra utal, hogy *a lakásmobilitás mögött egyes esetekben a lehetőségekhez való alkalmazkodás, más esetekben azonban kényszerek állnak, utóbbi esetben pedig a megvalósuló mobilitás sokszor lefelé (kedvezőtlenebb lakáspozíciók felé) irányul.* Arányaiban több életeseményükhöz alkalmazkodtak költözéssel az integrált felső rétegekhez tartozók a dezintegrált alsó rétegekhez tartozókkal összevetve. Ugyanakkor ha kisebb eltéréssel is, *szintén több életeseményhez kapcsolódóan költöztek az integrált alsó középrétegekhez tartozók is* (tehát az a társadalmi csoport, amely felülreprezentált a lakásbérleti szektorban). Még látványosabban utal a *lakásmobilitási motivációk heterogén jellegére*, a lehetőségek mellett a kényszerek szerepére a lakásmobilitásban, hogy *szintén nagyobb arányban költöztek egyes életeseményekhez kapcsolódóan az anyagi deprivációban élők.*

A lakástulajdonosi szektorban való mobilitás nehézségeire utal, hogy más tényezők kontroll alatt tartása mellett is *kevésbé reagáltak a különféle életesemé-*

nyekre költözéssel a kizárólag a lakástulajdonosi szektoron belül mozgó.

Ezen túlmenően a lakásmobilitási lehetőségek településtípusonkénti eltéréseit mutatja, hogy a községekben születettekhez képest a megyei jogú városban születettek, de a városban születettek is minden más tényező kontroll alatt tartásával is több életeseményhez alkalmazkodtak költözéssel (6. táblázat).

6. táblázat
Életeseményekhez kapcsolódó költözések aránya és
szociodemográfiai tényezők kapcsolata, lineáris regressziós modell

	Std. Error	Std. Beta
konstans	0,111	
kevésbé mobil tulajdonos	0,089	-0,274***
legmobilabb, többszektoros	0,091	-0,042
iskolázottság: szakmunkásképző	0,071	-0,033
iskolázottság: érettségi	0,068	-0,047
iskolázottság: diploma	0,078	0,006
egy főre eső jövedelem kvintilise	0,018	0,014
anyagi depriváció	0,07	0,07***
integrált felső középréteg	0,069	0,148***
interált középréteg	0,078	0,011
integrált alsó középréteg	0,06	0,074***
születéskori településtípus: Budapest	0,072	0,019
születéskori településtípus: megyei jogú város	0,068	0,103***
születéskori településtípus: város	0,061	0,077***
Adj. R ²	0,097	

Magyarázat: ***p<0,01; **p<0,05

Forrás: Saját számítás a KEP3 adatbázis alapján.

A településtípus mobilitási utakat meghatározó szerepét mutatja, hogy a községekben, ahol gyakorlatilag csak a lakáspiac tulajdonosi szegmense hozzáférhető, és jellemzően alacsonyabb az ingatlanpiac dinamikája, nemcsak általánosabban alacsonyabb az élethelyzet változásához kapcsolódó költözések aránya (ill. az integrált felső középrétegek esetében a városokéhoz hasonló), hanem az az integrált alsó középréteg sem mobilabb, amely más településtípusokon relatíve mobilabbnak számít.

Lakásfinanszírozási források és lakásmobilitás, élethelyzethez való alkalmazkodás

Lakásfinanszírozási források és lakásmobilitási utak

A tanulmány fontos célja, hogy feltárja a lakásfinanszírozási forrásokhoz való hozzáférés eltéréseinek szerepét a különböző lakásutakban, illetve az élethelyzetekhez való alkalmazkodásban. Ezt a lakástulajdonosi szektorban mozgók esetében tudjuk megtenni, az ő esetükben van információnk arról, milyen típusú lakásfinanszírozási forrásokat vettek igénybe első, előző és jelenlegi lakásukhoz.

Azok, akik *többféle forráshoz* jutottak akár első, akár előző, akár jelenlegi lakásukhoz, nagyobb arányban kerültek *a legmobilabb, több szektorban tapasztaltot szerzett* csoportba.

Ami a források típusát illeti, azok, akik bármelyik *lakásukhoz állami, önkormányzati, vállalati támogatást* vettek igénybe, előzetes várakozásainkkal szemben *ugyanolyan arányban voltak a legmobilabb, több szektort érintő lakásmobilitási pályán, valamint a kevésbé mobil lakástulajdonosi pályán.* (Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy a rendelkezésre álló adatok arra nem vonatkoztak, hogy milyen mértékű állami, önkormányzati forrásokhoz jutott az érintett, miközben ebben – legalábbis az elmúlt években – jelentős eltérések lehettek az eltérő státuszú háztartások között (Átöl et al. 2016). Ugyanez igaz a családi-baráti vissza nem térítendő támogatásra. *A többi lakásfinanszírozási forrástípushoz való hozzáférés ugyanakkor jelentősebb eltérésekkel járt a lakásutakban:* azok, akik valamelyik lakásukhoz hozzáfértek banki hitelhez, családi-baráti kölcsönhöz, korábbi ingatlan eladásából származó bevételhez, illetve volt saját megtakarításuk, nagyobb arányban kerültek a legmobilabb, több szektoros lakásmobilitási pályára. Mindez arra utal, hogy *a lakástulajdonosi szektoron belüli mobilitás lehetőségeit alapvetően az utóbbiakhoz való hozzáférés határozza meg. Az állami forrásokhoz való hozzáférés önmagában nem, csak más forrásokkal együttesen tesz háztartásokat mobilabbá a lakáspiacon.*

Az egyes források szerepe időben változhatott a tekintetben, hogy mennyiben járultak hozzá a lakásmobilitáshoz. Ennek részletes elemzésére jelen tanulmány nem vállalkozik. A lakásút egy viszonylag jól megfogható, egyúttal kiemelt eleme, az első lakáshoz jutás esetében azonban megvizsgáltuk az egyes források szerepét a különböző korszakokban. Az állami, önkormányzati források szerepével kapcsolatban minden korszakban azt találtuk, hogy magában nem volt döntő a tekintetben, hogy melyik, a tulajdoni szektort érintő lakásútra került valaki. Ugyanez igaz a családi, baráti támogatásokra és a banki hitelekre. Az 1990 előtti első lakástulajdon-szerzésnél azok, akik korábbi lakás eladásából, illetve saját megtakarításból rendelkeztek forrásokkal, nagyobb arányban kerültek a mobilabb pályára.

ra, azaz a legmobilabb, több szektoros lakásúttípusba. A rendszerváltást követő években – az államszocialista lakásfinanszírozási rendszer összeomlását követően és a piaci lakásfinanszírozási mechanizmusok kiépülése előtt (Hegedüs 2006) – a saját megtakarítás szerepe volt kiemelkedő e tekintetben. A 2008-as válságot követő első lakásszerzésnél – amikor a hitelhez jutási lehetőségek drasztikusan leszűkültek – a családi-baráti kölcsönök (Székely 2018), valamint a korábbi ingatlan eladása és a saját megtakarítás megléte számított jelentősen abban, hogy a lakástulajdonosi szektoron belül a kevésbé mobil (kevésbé mobil lakástulajdonos) vagy a mobilabb (legmobilabb, több szektoros) pályára került a háztartás.

Fontos kiemelni emellett, hogy miközben a különböző forrásokhoz való hozzáférés eltérő lakásmobilitási utakhoz vezet a lakástulajdonosi szektorban, húzódik egy *alapvető választóvonal azok között, akik képesek a lakástulajdonosi szektorba történő belépéshez szükséges finanszírozási forrásokhoz hozzáférni, és azok között, akik nem.*

Lakásfinanszírozási források és élethelyzethez való alkalmazkodás

Minél többféle forráshoz van hozzáférése, arányaiban annál több élethelyzethez képes a háztartás lakásmobilitással alkalmazkodni, de önmagában a forrásokhoz való hozzáférés keveset magyaráz abból, hány életeseményre reagálva költözött a háztartás (a lineáris regressziós modellben a források számához tartozó Beta értéke 0,14, Adj R^2 0.019). Az egyes források szerepét külön vizsgálva mindenekelőtt a *saját korábbi lakás eladásának lehetősége* számít sokat (Beta 0,174), valamint a *vissza nem térítendő családi, baráti támogatáshoz való hozzáférés* (Beta 0,036) szintén korlátozott megmagyarázott hányad mellett (Adj R^2 0,038). Ez utóbbiak szerepe más szociodemográfiai változóktól függetlenül is fontos: ezek kontroll alatt tartása esetén is nagyobb arányban költöznek a háztartások élethelyzetük változására reagálva, amennyiben rendelkezésre állnak. Fontos, önálló szerepe van ugyanakkor olyan szociodemográfiai tényezőknek is, mint a *fiatalabb életkor, integrált felső réteghez tartozás, magasabb jövedelem* – viszont a *diplomával rendelkezők* más tényezők kontroll alatt tartása mellett kevesebb élethelyzetben költöztek (7. táblázat).

7. táblázat

Élethelyzethez kapcsolódó költözések aránya, lakásfinanszírozási források és szociodemográfiai háttérváltozók kapcsolata, lineáris regressziós modell

	Std. Error	Std. Beta
konstans	2,351	
nem	1,068	0,039***
korkategória: 18–39 év	1,557	0,045**
korkategória: 40–59 év	1,374	0,028**
iskolai végzettség: szakmunkásképző	1,613	0,036
iskolai végzettség: érettségi	1,476	-0,009
iskolai végzettség: felsőfokú végzettség	1,719	-0,059
egy főre eső jövedelem kvintilise	0,402	0,063**
integrációs rétegpozíció: integrált felső-közép	1,624	0,095***
integrációs rétegpozíció: integrált közép	1,726	-0,012***
integrációs rétegpozíció: integrált alsó-közép	1,419	0,024
valamelyik lakásához családi-baráti kölcsönt kapott	1,288	0,044
valamelyik lakásához korábbi ingatlan árát fel tudta használni	1,399	0,181**
Adj. R ²	0,052	

Forrás: Saját számítás a KEP3 adatbázis alapján

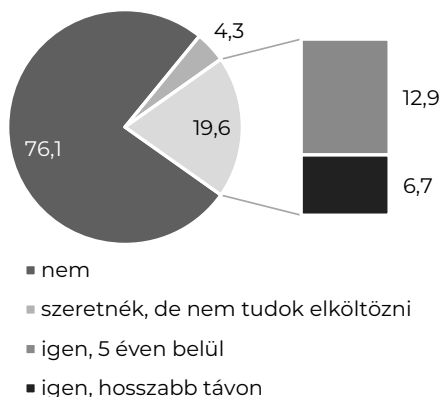
Lakásmobilitási tervek

Végezetül megvizsgáljuk a felnőtt lakosság lakásmobilitási terveit és ennek társadalmi, térbeli eltéréseit. Az eddigi elemzés fényében kiemelt figyelmet fordítunk arra, milyen mértékben és milyen háztartásokra jellemző, hogy a háztartást a lehetőségek hiánya akadályozza a költözés tervezésében.

A felnőtt lakosság mintegy 20%-a tervez költözést rövidebb-hosszabb távon, kétharmaduk 5 éven belül (5. ábra).

Kiemelkedően nagy arányban szeretnének elköltözni a *fiatalok*, ami illeszkedik a lakásmobilitás és az életciklus kapcsolatáról korábban elmondottakhoz. Szintén nagyobb arányban szeretnének költözni a *legkedvezőbb helyzetű*, azaz a legmagasabb két jövedelmi ötödhöz tartozó, érettségizett, illetve diplomás, nem deprivált, valamint integrált felső-közép rétegpozíciójú háztartások, azok, amelyeknek a fentiek alapján a legkedvezőbbek az esélyeik arra, hogy az élethelyzetükben bekövetkezett változásokhoz hozzáigazítsák lakáshelyzetüket. A lakásmobilitási motivációk és lehetőségek heterogén jellegére utal ugyanakkor, hogy szintén nagyobb arányban szeretnének költözni *bizonyos kedvezőtlenebb pozíciójú* háztartások is. Emellett a körükben jelentősen nagyobb arányban ta-

4. ábra
Lakásmobilitási tervek

Forrás: Saját szerkesztés a KEP3 adatbázis alapján

lálhatóak olyan háztartások, amelyek ugyan szeretnének elköltözni, de erre nincs lehetőségük. Az utóbbi különösen a legrosszabb anyagi helyzetű (legalacsonyabb egy főre eső jövedelmi kvintilisbe tartozó), alacsonyan iskolázott, illetve az integrált alsó középréteghez tartozó háztartások körében jellemző.

Jelentős eltérések tapasztalhatók az egyes lakásúttípusokat járó háztartások között is, és ez sokszor attól függetlenül igaz, milyen társadalmi helyzetű háztartásról van szó. *A mobil bérlők között mind a költözést tervezők, mind azok aránya kiugróan magas, akik ugyan terveznének költözést, de erre nincs lehetőségük.* Ha nem is kiugróan, de átlag feletti mértékben jellemző ez a kevés lakáspiaci tapasztalattal rendelkezőkre is. Ezeknél a háztartásoknál a jelenlegi lakáspozíció és a kapcsolódó lakhatási problémák igen eltérőek lehetnek: a mobil bérlők a lakásbérleti szektorban, míg a kevés lakáspiaci tapasztalattal rendelkezők jellemzően tulajdonos családtagjaként laknak. Közös azonban bennük az, hogy a jelenlegi lakáshelyzetük és lakásigényeik eltérnek, és sokan vannak a körükben olyanok, akiknek az erőforrások hiánya akadályozza a lakásmobilitást.

Van ugyanakkor néhány figyelemre méltó eltérés is az egyes lakásúttípusokon belül a különböző társadalmi pozíciójú és lakóhelyű háztartások lakásmobilitási tervei között. *A mobil bérlők csoportjában a legkedvezőbb anyagi és réteghelyzetű háztartások lényegesen kisebb arányban számoltak be arról, hogy a lehetőségek hiánya akadályozná meg őket a költözési terveik végrehajtásában.* Az alsó három jövedelmi kvintilishez tartozók között – különösen a legrosszabb anyagi helyzetűek között –, illetve az integrált alsó közép- és a dezintegrált alsó helyzetű bérlők esetében ez sokkal inkább jellemző. Budapesten a mobil bérlők csoport-

ja kiemelkedően nagy arányban tervez költözést, miközben sokkal kisebb arányban számolt be arról, hogy ebben anyagi okok akadályoznák, mint a megyei jogú városok hasonló lakáshelyzetben levő lakói. *A kevésbé mobil lakástulajdonosok között a legrosszabb anyagi helyzetűek kiemelkedően nagy arányban számoltak be arról, hogy a lehetőségek hiánya miatt nem is terveznek költözéssel, bár egyébként szeretnének elköltözni.* Ez a csoport általánosságban is kisebb arányban tervez költözést, de közöttük is kiugróan alacsony arányban terveznek költözést a városokban, falvakban élők. A kevés mobilitási tapasztalattal rendelkezők esetében – akik, ahogy láttuk, egyébként általánosságban nagyobb arányban terveznek elköltözni – az integrált alsó-közép réteghelyzetűek között kiugróan sokan számoltak be arról, hogy a lehetőségek hiánya miatt nem terveznek költözést.

Konklúzió

Tanulmányunkban a lakásmobilitás mintázatának társadalmi, térbeli sajátosságát vizsgáltuk, kiemelten elemezve a társadalmi pozíció, ezen belül az integrációs réteghelyzet szerepét a különböző lakásmobilitási mintákban.

Elemzésünk szerint szisztematikus eltérések láthatók a különböző társadalmi pozíciókban levők – így az eltérő integrációs réteghelyzetben levők – között a lakásbérleti, illetve a tulajdonosi tapasztalat meglétét illetően. A legkedvezőbb pozíciójúaknak nagyobb eséllyel van tapasztalata mind a bérleti, mind a tulajdonosi szektorban. A középrétegek azok, akik a legnagyobb eséllyel kizárólag a tulajdonosi szektorban járnak a lakásútjukat. A kedvezőtlenebb társadalmi pozíciójuk esetében kisebb az esély arra, hogy a tulajdonosi szektorban szerezzenek tapasztalatokat. Az integrált alsó középrétegekhez tartozók esetében másokhoz képest nagyobb az esély arra, hogy kizárólag a bérleti szektorban járnak a lakásútjukat. Ez egyúttal a bérleti szektor heterogén jellegét is mutatja: a legkedvezőbb helyzetűek mellett relatíve kedvezőtlen helyzetű háztartások lakásútjában is fontos szerepet játszik. Mivel azonban a bérleti szektorhoz való hozzáféréshez is szükség van valamilyen mértékű erőforrásokra, a legkedvezőtlenebb helyzetűek kevésbé férnek hozzá ehhez a lakáspiaci szegmenshez.

Fontosnak tartjuk kiemelni – árnyalva a saját tulajdonú lakáshasználat dominanciájáról szóló diskurzust a magyarországi lakásrendszerrel kapcsolatban –, hogy a felnőtt lakosság jelentős részének, több mint harmadának van bérleti tapasztalata, életútja során legalább egy alkalommal bérlelőként lakott lakásában. Ez a tapasztalat ugyanakkor sokféle lehet: a legidősebb korosztályok bérleti tapasztalataikat például részben a tanácsi lakásrendszerben szerezték, míg a legfiatalabb korosztály esetében a közösségi bérlakásrendszer leépülésével a magánbérleti piacon szerzett tapasztalatok a meghatározók.

A lakásmobilitás mértéke és a lakásút során érintett szektorok (tulajdonosi, illetve bérleti szektor) alapján négy jellegzetes lakásúttípust azonosítottunk, amelyek társadalmi, térbeli jellemzői markánsan eltérnek.

A felnőtt lakosság legnagyobb csoportját, csaknem felét a kevésbé mobil lakástulajdonosok alkotják, ebben a csoportban a teljes népességbeli arányuknál jóval nagyobb arányban találhatók meg az integrált középrétegekhez tartozók. Ennél a csoportnál érzékelhető a lakástulajdonosi szektorban való lakásváltás magas tranzakciós költségekkel összefüggő, mobilitást fékező hatása. A lakosság csaknem negyedét alkotja az a csoport, amely másokhoz képest jelentősen mobilabb, eddigi lakásútja során pedig mind a bérleti, mind a tulajdoni szektort érintette, jellemzően a bérleti szektor után költözött saját tulajdonú lakásba. Köztük felülreprezentáltak a magasabb státuszú háztartások: integrált felső középrétegekhez tartozók, diplomások. Ezek azok a háztartások, amelyek arányaiiban a legtöbb élethelyzetükre tudnak költözéssel reagálni. Azonosítható továbbá két kisebb csoport. Egyrészt egy mobil, ugyanakkor kizárólag a bérleti szektorban mozgó lakásúttípus. Ezt a lakásutat jelentős részben fiatalok járják, eredményeink alátámasztják a lakásbérleti szektor fiatalok életútjában játszott, más elemzésekben is tárgyalt jelentős szerepét (pl. Balogi–Kőszeghy 2019, Cszimady–Kőszeghy 2022, McKee 2015, Hegedüs 2018, Arundel–Ronald 2016). Emellett azonban a mobil lakásbérletők lakásútját járják olyan alacsonyabb státuszú háztartások, amelyek feltehetően erőforráshiány miatt nem képesek belépni a tulajdonosi szektorba. Kiemelten nagy arányban találhatók ebben a csoportban az integrált alsó középréteghez tartozók, tehát alacsony, bár nem a legalacsonyabb státuszúak (figyelembe véve, hogy a bérleti szektorhoz való hozzáférés is igényel erőforrásokat). Ezek a háztartások is viszonylag sok életeseményhez kapcsolódóan költöztek, esetükben megalapozottan feltehető, hogy nemcsak a lehetőségek, hanem a relatív erőforráshiányból, valamint a lakásbérleti szektor bizonytalanságából fakadó kényszerek is szerepet játszanak a lakásváltásokban, és ezek a váltások sokszor lefelé, kedvezőtlenebb lakáspozíció felé irányuló lakásmobilitást jelentenek. Végül azonosítható egy kevés lakáspiaci tapasztalattal rendelkező csoport, akik sem a tulajdonosi, sem a bérleti szektorba nem léptek ki. Ez a csoport jelentős részben fiatalokból áll, de köztük is találhatók olyan háztartások, amelyek az erőforrások hiánya miatt nem tudnak kilépni a lakáspiac egyik szegmensébe sem, illetve mozogni a lakáspiacon (alacsony iskolai végzettségűek, kedvezőtlen integrációs réteghelyzetűek).

Markánsan eltérő, milyen mértékben reagáltak költözéssel a háztartások az élethelyzetükben bekövetkezett változásokra, és ebből milyen lakásútminta rajzolódik ki. Emögött pedig szociodemográfiai tényezők, a társadalmi pozícióval,

így az integrációs réteghelyzettel, illetve a lakóhellyel összefüggő tényezők egyaránt állnak. Arányaiban több élethelyzetre képesek költözéssel reagálni egyrészt a magasabb státuszú háztartások (integrált felső rétegbe tartozók, diplomások). A tulajdonosi szektorban mozgó háztartásoknál ebben fontos szerepet játszik a többféle finanszírozási forráshoz való hozzáférés képessége: az állami forrásokhoz való hozzáférés önmagában nem vezet magasabb mértékű lakásmobilitáshoz, azonban más forrásokkal (banki hitel, családi-baráti kölcsön, korábbi ingatlan eladásából származó bevétel, saját megtakarítás) kombinálva igen. Másrészt arányaiban több élethelyzethez kapcsolódóan költöztek bizonyos alacsonyabb státuszú háztartások, mindenekelőtt az integrált alsó-közép réteghelyzetűek. Ez az a csoport, amelyik jelentősen felülreprezentált a lakásbérleti szektorban. Figyelembe véve a magyarországi lakásrendszer működésével kapcsolatban az elmúlt években készült más elemzéseket is (Kőszeghy 2017, Ámon-Balogi 2018, Balogi-Kőszeghy 2019), az utóbbi csoportok magasabb arányú lakásmobilitása minden bizonnyal részben erőforráshiányokkal, részben a lakásbérleti szektor megfizethetőségi és jogi biztonsági problémáival összefüggő, kényszer szülte, sok esetben rosszabb lakáspozíciók felé irányuló költözéseket, lefelé irányuló lakásmobilitást takar.

Arányaiban kevesebb élethelyzetbeli változáshoz kapcsolódóan költöztek azok az alacsony státuszú háztartások, akik feltehetően erőforráshiány miatt nem tudtak kilépni a lakáspiacra (alacsony iskolai végzettségűek, legalacsonyabb jövedelmű kvintilisekbe tartozók, anyagi deprivációban élők), de a kizárólag a lakástulajdonosi szektoron belül mozgó háztartások egy része is. A tulajdonosi szektorban tapasztalatokat szerzett háztartások esetében látható, hogy a kevesebb típusú forráshoz hozzáfért háztartások kevésbé tudták „lekövetni” az élethelyzetükben bekövetkezett változásokat költözéssel.

A lakásmobilitási tervek alátámasztják, illetve árnyalják a lakásmobilitásról eddig elmondottakat. A bérlők esetében alátámasztják az e lakástulajdonosi státuszúak heterogén jellegét: az alacsony jövedelmű bérlők között kiemelkedően nagy arányban találunk olyanokat, akik elköltöznének, de erre nincs lehetőségük. A kevésbé mobil lakástulajdonosok esetében a mobilitási tervek kiemelik azt a rossz anyagi helyzetű csoportot, amelynek alacsony mértékű lakásmobilitása mögött az erőforrások hiánya áll.

Hipotézisünknek megfelelően azonosíthatók tehát olyan társadalmi pozíciók, amelyekben az erőforrásokhoz való hozzáférés nagyobb lehetőséget ad a lakhatásnak a háztartás élethelyzetéhez való igazítására: az integrált felső réteghelyzetűek, diplomások esetében láttuk ezt. Az állami erőforrások szerepe az elemzés kiemelt kérdése volt. Ezzel kapcsolatban az látható, hogy az állami lakástámoga-

tások az elmúlt évtizedekben nem tudták kompenzálni a más erőforrásokhoz való hozzáférés hiányát: önmagukban nem vezettek magasabb mértékű lakásmobilitáshoz más forrásokkal: banki hitellel, családi-baráti kölcsönrel, korábbi lakás eladásának lehetőségével, saját megtakarítással kombinálva – tehát a magasabb státuszúak számára szisztematikusan jobban, illetve nagyobb mértékben hozzáférhető forrásokkal – tudtak háztartásokat mobilabbá tenni. Összességében tehát adataink alapján az látható, hogy az állami erőforrások nem csökkentették a különféle pozíciójú csoportok lakásmobilitási lehetőségei közötti különbségeket – egyrészt, mivel csak más forrásokkal kombinálva növelték a lakásmobilitás mértékét, másrészt és mindenekelőtt a lakástulajdon-szerzéshez kapcsolt jellegük miatt – inkább növelték azt. Az egyes lakásfinanszírozási formák szerepének részletes időbeli elemzésére az elemzés nem vállalkozott, azonban az első lakáshoz jutás forrásainak elemzése arra utal, hogy az állami támogatásokkal kapcsolatban ez nemcsak a legutóbbi éveket tekintve mondható el, hanem hosszabb időtávra visszatekintve.

Hipotézisünkben a lakástulajdonosi szektoron belüli mobilitásra fókuszáltunk mint az erőforrásokhoz jól hozzáférő háztartások stratégiájára a lakáshelyzet és az élethelyzet összehangolására. Azonban az eredmények azt is mutatják, hogy a magas státuszú háztartások esetében ebben a bérleti szektornak is jut szerep: a magasabb státuszú társadalmi pozíciókban nagyobb arányban megtalálható, a tulajdonosi és a bérleti szektort egyaránt érintő, jellemzően a bérleti szektor után a tulajdoni szektorba tartó „vegyes” lakásút az, amelyben a legtöbb élethelyzetre reagálni tudott a háztartás a lakásváltoztatással. Ez az a társadalmi csoport, amely erőforrásai segítségével képes a bérleti szektor kockázatait csökkenteni és igény szerint a bérletiből a tulajdonosi szektorba átlépni.

Hipotézisünknek megfelelően azonosíthatók olyan társadalmi pozíciók is, amelyekben az erőforrások hiánya csökkenti a lakásmobilitás, a háztartás lakáshelyzetének az élethelyzethez történő igazításának esélyét: ilyenek azok az alacsony státuszú, illetve dezintegrált háztartások (dezintegrált alsó rétegbe tartozók, alacsonyan iskolázottak), amelyek nem képesek kilépni a lakáspiac egyik szegmensébe sem, de azok is, akik a lakástulajdonosi szektorban nem férnek hozzá az erőforrások olyan kombinációjához, amely lehetővé tenné a továbblépésüket. Utóbbiak esetében látható, hogy az állami források – ha volt is hozzáférésük ezekhez – magukban nem vezettek magasabb mértékű lakásmobilitáshoz, illetve a lakásmobilitást a tulajdonosi szektor magas tranzakciós költségei is korlátozzák. Feltevéseinknek megfelelően az erőforrások hiánya bizonyos esetekben nem csökkenti a lakásmobilitást, hanem specifikus mobilitási mintákat eredményez. Ezt mutatja a bérleti szektorban mozgó fiatal, illetve alacsony státuszú (kiemelten

az integrált alsó középrétegbe tartozó) háztartások magasabb mértékű lakásmobilitása. Ezek azok a háztartások, melyeknek erőforrásai sokszor nem elegendőek a szektor megfizethetőségi és jogi biztonsági kockázatainak csökkentésére, így fokozottan kitettek ezeknek a problémáknak, miközben az erőforrások hiánya nem teszi számukra lehetővé a tulajdonosi szektorba történő belépést.

Mindezek mellett fontos kiemelni, hogy Magyarországon az egyes településtípusok olyan mértékben térnek el a lakásmobilitás lehetőségeit illetően, hogy a lakóhely településtípusa minden szociodemográfiai tényezőtől függetlenül is befolyásolja a lakásmobilitási utakat. A megyei jogú városokban a legnagyobb a lakásmobilitás, a fővárosban ehhez hasonló, bár valamivel kisebb mértékű – ez az a két településtípus, ahol egyrészt a lakástulajdonosi szektoron belüli kínálat is nagyobb, másrészt a lakásbérleti szektor érdemben hozzáférhető, összességében nagyobb a lakáspiac dinamikája, így akár lehetőségek, akár kényszerek hatására könnyebb mozogni a lakáspiacon. A községekben ugyanakkor, ahol a lakáskínálat szűkösebb, szinte csak a lakástulajdonosi szektor érhető el, a lakáspiac dinamikája kisebb, és az ingatlanárak lényegesen alacsonyabbak, mint más településtípusokban, illetve minden szociodemográfiai tényező azonossága esetén is lényegesen kisebb a háztartások lakásmobilitása. A kisebb városok lakásmobilitás szempontjából jobban hasonlítanak a községekhez, mint akár a megyei jogú városokra, akár a fővárosra.

Magyarországon a nemzetközi összehasonlításban alacsony mértékű lakásmobilitás korlátozza a háztartások alkalmazkodóképességét az élethelyzetükben bekövetkezett változásokhoz – annak összes, a társadalmi mobilitás szempontjából, de makrogazdasági szempontból is kedvezőtlen hatásával –, ám ebben eredményeink szerint jelentős társadalmi, térbeli eltérések találhatók.¹³ Kiemelt problémát jelent ez a lakástulajdonosi szektoron belül immobil, illetve a lakás-

¹³ Elemzésünknek ugyanakkor több fontos korlátja van a lakásmobilitás keresztmetszeti vizsgálatáról a bevezetőben elmondottakon túl. Nem volt lehetőség a lakástulajdonnal soha nem rendelkezett háztartások lakásfinanszírozási erőforrásainak összevetésére a lakástulajdonhoz jutott háztartások lakásfinanszírozási erőforrásaival. A tanulmány keretei között nem elemeztük részletesen, hogy az egyes lakáspolitikai korszakokban mennyiben tért el a lakásmobilitás mintázata, illetve a különböző lakásfinanszírozási források hatása a lakásmobilitásra. A rendelkezésre álló adatokból nem volt lehetőség továbbá annak vizsgálatára, milyen eltérésekhez vezetett a lakásutakban a lakásfinanszírozási források (így az állami források) mértéke. Végezetül a módszertan sajátosságai nem tették lehetővé több olyan téma vizsgálatát, amely releváns lenne a társadalmi pozíció és a lakásmobilitás kapcsolatának jobb megértéséhez, így a lakásmobilitás mögött álló motivációk, a lakásmobilitás szempontjából releváns nem anyagi erőforrások, a lakásmobilitás és a tágabb családi portfóliódöntések kapcsolata, illetve a lakhatási jogviszonyok finomabb vizsgálatát (például a piaci és a szívésségekre épülő lakhatás különféle kombinációit), ezekre vonatkozóan célzott kvalitatív kutatás mellett vizsgálatokra van szükség.

szektor bármely szegmensébe kilépni kénytelen, alacsony státuszú háztartások esetében, különösen kisvárosi, falusi lakóhely esetén. Ezeknél a háztartásoknál az alacsony mértékű lakásmobilitás nagy eséllyel a társadalmi mobilitás akadályát is jelenti. A magasabb státuszú háztartások esetében – különösen a fővárosban, illetve a megyei jogú városokban – mind az eddig bejárt lakásút, mind a lakásmobilitási tervek arra utalnak, hogy jobbak az esélyeik arra, hogy az élethelyzetükben bekövetkezett változásokat a lakáshelyzetükkel „lekövéssék”, akár több szektort érintő lakásmobilitási pályával. Ezeknél a háztartásoknál tud a leginkább érvényesülni a lakásmobilitás és a társadalmi mobilitás szinergiája. Fontos felhívni a figyelmet továbbá arra, hogy a háztartások egy részénél – mindenekelőtt az alacsony státuszú háztartásoknál – a lakásmobilitás az élethelyzet romlásához, lefele tartó társadalmi mobilitáshoz is kapcsolódhat, amelynek fékezésére a lakás- és jóléti rendszer jelenleg nem kínál hatékony megoldásokat. Mindez arra utal, hogy összességében ma Magyarországon a lakásmobilitás társadalmi, térbeli egyenlőtlenségei hozzájárulnak a társadalmi egyenlőtlenségek fennmaradásához, illetve növekedéséhez.

Az integrációs réteghelyzet a legtöbb esetben önállóan, más szociodemográfiai tényezőktől függetlenül is specifikus lakásmobilitási mintákkal járt együtt. Ez arra utal, hogy a lakásmobilitáshoz az anyagi és nem anyagi erőforrások olyan komplex kombinációjára van szükség, amelynek meglétét a hagyományosan használt státuszváltozókkal kevésbé lehet megragadni.

Hivatkozások

- Albert F. – Dávid B. – Huszti É. (2021) Kapcsolati tőke és földrajzi mobilitás. In Kovách I. (szerk.) *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum, 163–192.
- Ámon K. – Balogi A. (2018) A magánbérleti piac alsó szegmense. In Pósfai Zs. – Jelinek Cs. – Czirfusz M. (szerk.) *Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2018*. Budapest: Habitat for Humanity Magyarország. Elérhető: <https://habitat.hu/mivel-foglalkozunk/lakhatasi-jelentesek/lakhatasi-jelentes-2018/alberletek-also-szegmense/> [Letöltve: 2024-06-26].
- Arundel, R. – Ronald, R. (2016) Parental co-residence, shared living and emerging adulthood in Europe: semi-dependent housing across welfare regime and housing system contexts. *Journal of Youth Studies*, 19(7), 885–905. <https://doi.org/10.1080/13676261.2015.1112884>.
- Átol D. – Kovács B. – Kőszeghy L. (2016) *Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2015*. Budapest: Habitat for Humanity Magyarország. Elérhető: https://www.habitat.hu/files/eves_jelentes_a_lakhatasi_szegenysegrol_teljes_valtozat2015.pdf [Letöltve: 2024-06-26].
- Balogi A. – Kőszeghy L. (2019) Lakáspiaccra kilépő fiatalok a lakhatási válságban. In Jelinek Cs. (szerk.) *Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2019*. Budapest: Habitat for Humanity Magyarország, 32–50. Elérhető: https://habitat.hu/sites/lakhatasi-jelentes/wp-content/uploads/sites/5/2019/11/hfhh_lakhatasi_jelentes_2019.pdf [Letöltve: 2024-06-26].
- Csizmady, A. – Hegedüs, J. – Nagy, Gy. (2017) The effect of GFC on tenure choice in a post-socialist country – the case of Hungary. *International Journal of Housing Policy*, 17(2), 249–275. <https://doi.org/10.1080/19491247.2017.1293409>.
- Csizmady A. – Kőszeghy L. – Győri Á. (2019) Lakásmobilitás, társadalmi pozíciók és integrációs csoportok. *socio.hu*, 3, 1–27. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2019.3.1>.
- Csizmady A. – Győri Á. – Kőszeghy L. – Rácz A. (2020) Területi mobilitás és a magyar társadalom integrációs csoportjai In Kovách I. (szerk.) *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum, 129–161.
- Csizmady, A. – Kőszeghy, L. (2022) 'Generation Rent' in a Super Homeownership Environment: The Case of Budapest, Hungary. *Sustainability*, 14(14), 8929; <https://doi.org/10.3390/su14148929>.
- Czirfusz M. – Pósfai Zs. (2015) Kritikus ponton?: Önkormányzati lakásgazdálkodás a gazdasági világválság után. *Területi Statisztika*, 55(5), 484–504.
- EUROSTAT (2012) Share of population having moved to other dwelling within the last five year period by tenure status and degree of urbanisation. https://doi.org/10.2908/ILC_HCMP05.
- Gerő M. – Hajdu G. – Kovách I. – Kristóf L. – Szabó A. (2020) A magyar társadalom integrációja 2015, 2018. In Kovách I. (szerk.) *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum, 59–88.
- Gopalan, R. – Hamilton, B. H. – Kalda, A. – Sovich, D. (2021) Home Equity and Labor Income: The Role of Constrained Mobility. *The Review of Financial Studies*, 34(10), 4619–4662. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhaa136>.
- Győri Á. (2024) Integrációs csoportok 2021-ben In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 2. kötet*. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 277–290.
- Hegedüs J. (2001) Lakásmobilitás a magyar lakásrendszerben. *Statisztikai Szemle*, 79(12), 934–954.

- Hegedüs J. (2006) Lakáspolitikai és a lakás piac – a közpolitika korlátai. *Esély*, 17(5), 65–100. Elérhető: https://www.esely.org/kiadvanyok/2006_5/HEGEDUS.pdf [Letöltve: 2024-06-26].
- Hegedüs, J. (2013) Housing privatization and restitution in post-socialist countries. In Hegedüs, J. – Lux, M. – Teller, N. (szerk.) *Social Housing in Transition Countries*. New York–London: Routledge, 33–49. <https://doi.org/10.4324/9780203095904>.
- Hegedüs, J. (2017) Social Housing in Post-crisis Hungary: A Reshaping of the Housing Regime under 'Unorthodox' Economic and Social Policy. *Critical Housing Analysis*, 4(1), 90–101. <https://doi.org/10.13060/23362839.2017.4.1.328>.
- Hegedüs J. (2018) Lakásrezsimek a rendszerváltás előtt és után a poszt szocialista államokban. In Bozók A. – Füzér K. (szerk.) *Lépték és irónia – Szociológiai kalandozások*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – L'Harmattan, 73–125.
- Hegedüs J. – Tosics I. (1998) A közép-kelet-európai lakásrendszerek átalakulása. *Szociológiai Szemle*, 8(2), 5–31.
- Hegedüs J. – Várhegyi É. (1999) A lakásfinanszírozás válsága a kilencvenes években. *Közgazdasági Szemle*, 46(2), 101–120.
- Hegedüs, J. – Teller, N. (2006) Managing risks in the new housing regimes of the transition countries (The case of Hungary). In Doling, J. – Elsinga, M. G. (szerk.) *Home Ownership: Getting In, Getting From, Getting Out, Part II*. Amsterdam: IOS Press, 175–200.
- Hegedüs, J. – Horváth, V. – Teller, N. – Tosics, N. (2014) *TENLAW: Tenancy Law and Housing Policy in Multi-level Europe: National Report for HUNGARY (2014)*. Elérhető: https://www.uni-bremen.de/fileadmin/user_upload/fachbereiche/fb6/fb6/Forschung/ZERP/TENLAW/Reports/HungaryReport_09052014.pdf [Letöltve: 2024-06-26].
- Hegedüs J. – Péteri G. (2015) Közzolgáltatási reformok és a helyi önkormányzatiság. In: *Szociológiai Szemle*, 25(2), 90–119.
- Hegedüs J. – Horváth, V. – Lux, M. (2018) „Central and East European housing regimes in the light of private renting.” In Hegedüs, J. – Lux, M. – Horváth, V. *Private rental housing in transition countries: an alternative to owner occupation?* London: Palgrave Macmillan, 387– 411. https://doi.org/10.1057/978-1-137-50710-5_16.
- Hegedüs J. – Székely J. (2022) Lakásárak, jövedelmek és területi egyenlőtlenségek. In Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Ríport 2022*. Budapest: TÁRKI <https://doi.org/10.61501/TRIP.2022.4>.
- Ioannides, Y. M. – Kan, J. (2006) Structural Estimation of Residential Mobility and Housing Tenure Choice. *Journal of Regional Science*, 36(3) (First published: 1996), 335–363. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9787.1996.tb01107.x>.
- Jelinek Cs. – Czirfusz M. (2022) *Megfizethető bérlakásszektor Budapesten? Egy kérdőíves felmérés eredményei*. Periféria Tanulmányok, 5. kötet. Budapest: Periféria Központi és Kutatóközpont.
- Jing, H. – Guangcan, C. – Chuanyong, Z. (2017) The Rise in Housing Prices, Housing Property Gap and Dynamic Mobility. *Journal of Shanghai University of Finance and Economics*, 19(1), 37–48. <https://doi.org/10.16538/j.cnki.jsufe.2017.01.004>.
- Kemeny, J. (1981) *The myth of home ownership: private versus public choices in housing tenure*. London–Boston: Routledge & Kegan Paul.
- Kovács I. (2017) Fogalmak és megközelítések. In Kovács I. (szerk.) *Társadalmi integráció: az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest–Szeged: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Belvedere Meridionale, 7–21.

- Koltai J. – Nemes D. (2017) A lakóhely hatása a társadalmi kapcsolatokra. In Kovács I. (szerk.) *Társadalmi integráció: az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újratervezés és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest–Szeged: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Belvedere Meridionale, 359–375.
- Kováts B. (2017) A magánbérletrendszer szabályozása Magyarországon. In Kovács B. (szerk.) *A megfizethető bérletrendszer felé: Javaslatok a bérletrendszer megfizethetőségének és biztonságának javítására*. Budapest: Habitat for Humanity Magyarország, 11–27. Elérhető: https://habitat.hu/ext-files/hfh_a_megfizetheto_berlakasszektor_fele_2017.pdf [Letöltve: 2024-06-26].
- Kőszeghy L. (2017) Sérülékeny háztartások a magyar magánbérlet-szektorban – esettanulmányok. In Kovács B. (szerk.) *A megfizethető bérletrendszer felé: Javaslatok a bérletrendszer megfizethetőségének és biztonságának javítására*. Budapest: Habitat for Humanity Magyarország, 28–37. https://habitat.hu/ext-files/hfh_a_megfizetheto_berlakasszektor_fele_2017.pdf [Letöltve: 2024-06-26].
- KSH (2005). *Lakásvizonyok az ezredfordulón*. Elérhető: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/lakviszezt.pdf> (Központi Statisztikai Hivatal weboldala) [Letöltve: 2024-06-26].
- KSH (2016). *Miben élünk? A 2015. évi lakásfelmérés főbb eredményei*. Elérhető: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/miben_elunk15.pdf (Központi Statisztikai Hivatal weboldala) [Letöltve: 2024-06-26].
- KSH (2018) *Magánlakásbérlet, bérleti díjak – a 2018. évi lakásfelmérés főbb eredményei*. Elérhető: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/lakber18.pdf> (Központi Statisztikai Hivatal weboldala) [Letöltve: 2024-06-26].
- KSH (2022a) *Népszámlálás 2022*. Elérhető: <https://nepszamlalas2022.ksh.hu> (Központi Statisztikai Hivatal weboldala) [Letöltve: 2024-06-26].
- KSH (2022b) *Népszámlálás 2022 – Előzetes adatok*. Elérhető: <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/eredmenyek/elozetes-adatok-2/kiadvany/assets/nepszamlalas2022-elozetesadatok-2.pdf> (Központi Statisztikai Hivatal weboldala) [Letöltve: 2024-06-26].
- KSH (2022c) *Önkormányzati lakásgazdálkodás 2022*. Elérhető: https://www.ksh.hu/stat-dat_files/lak/hu/lak0004.html (Központi Statisztikai Hivatal weboldala) [Letöltve: 2024-06-26].
- McKee, K. (2015). *Briefing No 6. Young people, homeownership and the fallacy of choice [Report]*. Mind the (housing) wealth gap, University of St Andrews. Elérhető: <https://research-repository.st-andrews.ac.uk/handle/10023/6721> [Letöltve: 2024-06-26].
- Nagayasu, J. (2018) Homeownership and Residential Mobility during the “Lost Decades”. *Data Science and Service Research Discussion Papers*, 89 Center for Data Science and Service Research Graduate School of Economic and Management Tohoku University. Elérhető: <http://www2.econ.tohoku.ac.jp/~DSSR/DDSR-DP/no89.pdf> [Letöltve: 2024-06-26].
- Nagy G. (2017) Az állami beavatkozások lakáspiari és területi hatásai a lakásszektorban. *Földrajzi Közlemények*, 141(3), 235–245.
- Nemes Nagy J. (1998) Vesztesek – nyertesek – stagnálók (A társadalmi-gazdasági változások regionális dimenziói). *Társadalmi Szemle*, (53)8-9, 5–18.
- Riley, S. F. – Nguyen, G. – Manturuk, K. (2015) House price dynamics, unemployment, and the mobility decisions of low-income homeowners. *Journal of Housing and the Built Environment*, 30, 141–156. <https://doi.org/10.1007/s10901-014-9400-y>.
- Rolfé, S. – Garnham, L. – Godwin, J. – Anderson, I. – Seaman, P. – Donaldson, C. (2020) Housing as a social determinant of health and wellbeing: developing an empirically-informed realist theoretical framework. *BMC Public Health*, 20, 1138 <https://doi.org/10.1186/s12889-020-09224-0>.

- Savage, M. – Watt, P. – Arber, S. (1992) Social Class, Consumption Divisions and Housing Mobility. In Burrows, R. – Marsh, C. (szerk.) *Consumption and Class. Explorations in Sociology*. London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-349-21725-0_4.
- Stanley, J. – Stanley J. – Balbontin, C. – Hensher, D. (2019) Social exclusion: The roles of mobility and bridging social capital in regional Australia. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 125, 223–233. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2018.05.015>.
- Statista (2022) *Homeownership rate in Europe 2022, by country*. Published by Statista Research Department, Dec 4, 2023. Elérhető: <https://www.statista.com/statistics/246355/home-ownership-rate-in-europe/> [Letöltve: 2024-06-26].
- Stephens, M. – Lux, M. – Sunega, P. (2015) Post-Socialist Housing Systems in Europe: Housing Welfare Regimes by Default? *Housing Studies*, 30(8), 1210–1234. <https://doi.org/10.1080/02673037.2015.1013090>.
- Székely Gáborné (2018) A lakásvásárlás finanszírozása. In *Miben élünk? A 2015. évi lakásfelmérés részletes eredményei*. Budapest: KSH, 67–80. Elérhető: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/miben_elunk15_2.pdf [Letöltve: 2024-06-26].
- Watt, P. (1996) Social Stratification and Housing Mobility. *Sociology*, 30(3), 533–550. <https://doi.org/10.1177/0038038596030003007>.

SZEMÉLYKÖZI VISZONYOK

A KAPCSOLATHÁLÓZATI TIPOLÓGIA VÁLTOZÁSA ÉS JELENTŐSÉGE A TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ SZEMPONTJÁBÓL 2015–2021 KÖZÖTT

DÁVID BEÁTA
ALBERT FRUzsINA
HAJDU GÁBOR

Egy társadalom integráltsága, kohéziója a társadalom „szövetén”, azaz a társadalmat alkotó egyének közötti kapcsolatok szövedékén keresztül is vizsgálható. Az elemzés középpontjában ilyenkor ezek a kérdések, szempontok állnak: milyen az a társas mező, ami körülvézi a társadalom egyes tagjait, milyen erőforrásokat nyújthatunk másoknak, és kaphatunk más emberektől? Mennyire kapcsolódnak egymáshoz a különböző társadalmi csoportok, kik azok, akik esetleg hidat képeznek nagyon különböző társadalmi státuszú emberek között? Vannak-e, és ha vannak, kik azok, akiket „kitaszít a társadalom” vagy épp magukat zárják el a társas kapcsolódás lehetőségétől? Kik azok, akiknek sok és sokféle kapcsolati erőforrás jut? A kapcsolathálózati jellegzetességek mennyiben hozhatóak összefüggésbe a társadalmi egyenlőtlenségek más dimenzióival? A társadalom hasonló, illetve eltérő helyzetű tagjai közötti kapcsolatok a társadalmi szolidaritás feltételei is. A társadalmi kohézió, a társadalmi/hálózati/kapcsolati tőke, a társadalmi befogadás/kirekesztés fogalmai mind arra utalnak, hogy a társadalom stabilitását, egységét, valamint a biztonságát elsősorban kapcsolatok és interakciók segítségével teremti meg (Utasi 2002). A Dupcsik és Szabari (2015) által leírt ötféle társadalmi integrációs mechanizmus közül az egyik a tudáshoz, illetve a különböző társadalmi kapcsolatokhoz (tőkékhöz) kapcsolódó mechanizmusok csoportja. A személyközi integrációs folyamatok (Kovács et al. 2016, Szabó–Oross 2016) konceptualizálásakor az egyének társas kapcsolatokban való részvétele és társas beágyazottságának mértéke meghatározó (Brissette–Cohen–Seeman 2000) – mintegy köztes szintként elemezhetők az egyén és társadalom között, hiszen emberek személyes kapcsolataik révén férnek hozzá különféle csoportokhoz, társadalmi szervezetekhez, sőt intézményekhez is (Bidart 2006). Az egyének közti viszonyokban létrejövő erőforrások, a kapcsolatokon keresztül megtestesülő

társadalmi tőke (Bourdieu 1986, Coleman 1988) bizonyos esetekben gazdasági tőkévé is konvertálható.

A különféle kapcsolattípusok funkciói eltérnek. Például a szoros, sok esetben családi kapcsolatokat nagyfokú intimitás, érzelmi és anyagi jellegű támogató potenciál jellemezheti, míg a gyengébb, kevésbé szoros kapcsolatokon keresztül többek között széleskörű információkhoz juthatunk (Granovetter 1973, 1982). Noha bizonyos szerepeket a családnak tulajdonítunk (pl. baj esetén a családtagok kötelesek segíteni, szeretik és támogatják egymást), míg másokat a barátoknak (bizalmasok, kedvelik egymást, jól érzik magukat egymással, közös az érdeklődési körük), a valóságban ezek a választóvonalak elmosódnak, és a szerepek keverednek. Mivel a személyes kapcsolathálózatokban a rokonok és a barátok aránya egyre inkább az egyéni választásokon múlik (Pahl–Spencer 2004), a különböző kapcsolattípusok bizonyos mértékben helyettesíthetik is egymást: akinek például nincsenek támogató családi kapcsolatai, baráti kapcsolatok kialakításával próbálhatja kompenzálni e hiányt (Muraco 2006).

A fentiek figyelembevételével a személyes kapcsolatokat a kutatók gyakran csoportosítják *erősségük* alapján, leginkább *erős* versus *gyenge* kapcsolatok megkülönböztetésével. A kötés erősségét többféle dimenzióban is értelmezni lehet, ilyen például az érintkezés gyakorisága, az együtt töltött idő mennyisége, a kapcsolat időtartama (milyen régi az ismeretség), a bizalom, illetve az intimitás foka, a kapcsolaton keresztül áramló erőforrások mennyisége, sokfélesége (Granovetter 1973, Lin 2008). Az *erős* kötések tipikusan szoros, intim szálak, a személyes kapcsolatháló szűkebb körét alkotó kötések, jellemzően a szülők, házastársak, gyerekek, testvérek, bizalmas, intim barátok, akikkel gyakran érintkezünk. A *gyenge* kötések ugyan laza szálak, ismeretiségek, de ezek hidat képezve fűzik az egyéneket a tőlük távolabb álló, erős kapcsolataik által nem elérhető társadalmi csoportokhoz. Nélkülözhetetlenek a társadalom integrálásához és egyben tartásához, mivel ezek az ismerősök olyan információval, illetve erőforrásokkal látnak el, amelyek saját társadalmi köreinkben nem elérhetők. Az elkülönülő csoportok a gyenge kapcsolatokon keresztül tapasztalatot szerezhhetnek egymásról, ami elősegítheti, hogy a csoportközi konfliktusok békésen rendeződjenek, illetve hatékonyabbá teheti az egyes csoportok érdekérvényesítésének hatékonyságát (Granovetter 1982, McCarthy–Zald 1977).

A tágabb társadalmi környezet, a társadalom szerkezete és integráltsága jelentősen befolyásolja az interperszonális kapcsolatokat. A különféle támogatásfajták (pl. érzelmi támasz, gyakorlati segítség, információnyújtás stb.) a minőségi emberi kapcsolatok erőforrásai, melyeknek a társadalmi integráció elősegítése mellett alapvető pszichés funkciói is vannak, a testi-lelki jóllét alapvető előfeltéte-

lei. Minél erősebb, stabilabb támogató kapcsolathálózata van az egyénnek, annál kedvezőbb fizikai és pszichés egészséggel bír; nehéz helyzetekben ezek a támogató kapcsolatok csökkenthetik a stresszt, és fokozhatják az egyén megküzdési képességeit (Dávid–Lukács 2015). Az egyének társadalmi tőkéjüket (legyen az az egymás iránt érzett bizalom, társas támogatás vagy épp bármilyen civil/egyházi összefogás) összeadva stabilizálják saját társadalmukat. Ez az a kohéziós erő, ami egy adott társadalomban a kiszámíthatóságot, biztonságérzetet segíti, és a benne élők számára egy minőségileg jobb testi-lelki jóllétet biztosít.

Ugyanakkor társadalmanként, társadalmi csoportonként, valamint számos egyéni jellemző szerint meglehetősen eltérő mértékben érhetők el ezek az erőforrások. Heterofil (több és többféle) kapcsolatokkal az emberek nagyobb mértékű társas támogatást érzlelnék (Lin–Ye–Ensel 1999.) Kiterjedtebb kapcsolathálózat inkább a társadalom jobb helyzetű csoportjaira jellemző, azaz a magasabb társadalmi státusz több kapcsolati erőforrással párosul: az iskolázottabb, jobb anyagi helyzetű embereknek a társas kapcsolatai is számosabbak (Albert–Dávid 1998, 2007, Albert–Hajdu 2016, 2020, Böhnke 2008, Crow 2004, Fischer 1982, Gesthuizen–van Der Meer–Scheepers 2009, van Oorschot–Arts–Gelissen 2006). A több kapcsolat több kapcsolati tőkére utalhat, viszont ha ezek a kapcsolatok homofilek oly módon, hogy az egyént főleg a saját társadalmi csoportjába tartozókhoz fűzik, akkor a több kapcsolat nem feltétlenül jár nagyobb mértékű társadalmi integrációval (Kmetty et al. 2018).

Társas kapcsolati leltár

Magyarországon a kapcsolathálózatok meghatározott metszeteit évtizedek óta vizsgálják, sok esetben azonos módon, ami így legalábbis ország szinten lehetővé teszi az időbeni összehasonlítást. Az alábbiakban röviden bemutatjuk a magyar felnőtt lakosságra vonatkozó kapcsolati dimenziókat, adatokat és trendeket.

A bizalmas kapcsolathálózatok átrendeződése: család vagy barát?

A személyes kapcsolathálózatok mérésére gyakran használt egyik módszer a névgenerátor-kérdések alkalmazása, amelyek a kapcsolathálózatok különféle szegmenseinek feltérképezését célozzák. Mivel a módszer meglehetősen idő- (és pénz)igényes, nemzetközileg és Magyarországon is leggyakrabban csak a bizalmas kapcsolatok feltérképezése kerül be a felmérésekbe. A magyar lakosság bizalmas kapcsolatait – az amerikai GSS-felvétellel azonos módon a kilencvenes évekről fogva több alkalommal is vizsgálták (Albert–Dávid 1999, 2012, 2015, 2016, 2022, Albert–Dávid–Tóth 2020, Albert–Koltai–Dávid 2021).¹ Magyarországon nem-

¹A bizalmas kapcsolatok feltérképezésére vonatkozó konkrét kérdés így hangzik: A legtöbb ember

zetközi összehasonlításban kisebb a bizalmassal nem rendelkező emberek aránya: ha nem is sok, de legalább egy támasza van az emberek túlnyomó többségének. A bizalmas kapcsolathálózatok mérete a kétezres évek elejére szignifikánsan megnőtt. Az azóta mért változás pedig statisztikailag nem számottevő, átlagosan kicsit több mint két bizalmasról számoltak be a kérdezettek. A bizalmas kapcsolathálózatokat illető legdrámaibb változás azok összetételében következett be. Míg a kilencvenes években a bizalmasok többsége a megkérdezett személyek legszorosabb családtagja volt, ez napjainkra teljesen megváltozott a nem rokonok (zömében barátok) bizalmassá válásával. Először 2015-ben haladta meg a nem rokon bizalmasok átlagos száma a rokon bizalmasok átlagát (Albert–Koltai–Dávid 2021). Azaz míg korábban a magyarországi felnőttek inkább közeli családtagjaik közül választottak maguknak bizalmast, manapság egyre inkább a barátoknak jut ez a szerep. Ez a jelenség a modernizáció kapcsolathálózati lenyomataként is értelmezhető, hiszen a szakirodalomban több helyütt olvasható, hogy a tradicionális társadalmakra jellemző a családi kapcsolatok dominanciája (Yu–Chiu 2014). Az USA-ban például már a nyolcvanas években is csak a bizalmasok 55%-a állt rokoni kapcsolatban a kérdezettel (Marsden 1987).

A barátságok alakulása

A magyarországi adatfelvételekben gyakran szerepelt a Hány barátja van Önnek? kérdés (összefoglaló elemzésünket lásd Albert–Dávid–Tóth 2020). A társadalmi elszigeteltség² meglehetősen érzékeny mutatója, hogy egy adott társadalomban mekkora a barátot nélkülözők aránya. Ebből a szempontból a legdrámaibbak a rendszerváltás előtti évek voltak: 1986-ban a megkérdezettek több mint harmada (35,7%) nyilatkozott úgy, hogy egyetlen egy barátja sincs (Albert–Dávid 1998). Jelentős mértékű társadalmi szintű izolációt még három további vizsgálati évben (1997, 2000 és 2004) mértünk (Albert–Dávid 2007). Ekkor a barátot nélkülözők aránya szintén nagyjából egyharmad volt, majd javuló trendet látunk: legalább egy baráttal a felnőtt népesség egyre nagyobb hányada rendelkezik. 2018-ban – az előző évek adataihoz képest meglepő módon – a válaszadók mindössze 5,7%-a

egy-egy fontos dolgot időnként megbeszél másokkal. Ha mondjuk az elmúlt fél évre gondol: kik azok az emberek, akikkel Ön a fontosabb dolgait, problémáit megbeszélte? Elég, ha a keresztnévüket vagy a kezdőbetűket említi. Legtöbböt ilyen személyt említhet! Angelusz Róbert és Tardos Róbert a nyolcvanas évek végén is szerepeltetett egy nagyon hasonló kérdést egy országos reprezentatív vizsgálatban, azonban az adatok csak aggregált formában állnak rendelkezésre, így sajnos longitudinális elemzésekbe nem lehet bevonni.

- 2 Az elszigeteltséget, a társas izolációt elsősorban az áthidaló típusú, családon kívüli kapcsolatok hiányára értjük. Ez nem zárja ki, hogy adott esetben az egyén számára a bizalmas családi kapcsolatok (társ, gyermek, szülő vagy épp testvér) elegendő társas támogatást nyújtsanak.

mondta, hogy nincs barátja. Ezt a pozitív képet részben árnyalja, hogy ebben az évben két másik adatfelvételhez hasonlóan (1993 és 1997) kiugróan magas volt a kérdésre nem válaszolók aránya, akik – feltevésünk szerint – inkább a baráttal nem rendelkezők csoportját gyarapítanák.

A vizsgált időszakban jelentősen lecsökkent azoknak az aránya, akik a közvetlen támogató csoporton felül is rendelkeznek barátokkal, vagyis egyre kevesebben vannak olyanok, akik sok, legalább 6 barátot tudtak megemlíteni. Az elmúlt 30 év alatt folyamatosan nőtt azoknak az aránya, akiknek egy-két-három barátja van. Napjainkra dominánssá vált, hogy a magyar felnőtt lakosság barátainak száma legnagyobb eséllyel 1-5 fő közé esik: 1986-ban a megkérdezettek 49%-a, 2018-ban viszont már 81,2%-a említett ennyi barátot. Ezen belül az 1-2 barátot említők részaránya nőtt meg leginkább, míg 1986-ban 1-2 barátot a válaszadók negyede, a kilencvenes években ötöde említett, 2018-ban viszont a megkérdezettek több mint fele (51,9%). A vizsgált évek zömében egészen a közelmúltig mindig a férfiak említettek több barátot, mint a nők, és több nőnek, mint férfinak nem volt egy barátja sem. Ezek a nemi különbségek azonban egyre csökkentek, olyannyira, hogy 2018-ban a különbség statisztikailag már nem volt szignifikáns (Albert-Dávid-Tóth 2020).

A 30 év alattiakhoz képest minden más korcsoportba tartozónak az életkor előrehaladtával csökkenő mértékű esélye van arra, hogy legyen barátja, és ez a csökkenés meglehetősen drámai mértékű (Albert-Dávid-Tóth 2020). Erős regionális meghatározottság is kimutatható: a Közép-Magyarországon lakókhöz képest Észak-Magyarország kivételével az összes többi régióban kisebb eséllyel van barátja az embereknek. A magasabb jövedelemmel rendelkezőknek, illetve az internethasználóknak is nagyobb eséllyel van barátja, a háztartás méretének növekedésével viszont csökken ennek az esélye. Az étellel való elégedettség és az, hogy van-e barátja valakinek, szintén pozitív összefüggést mutat (Albert-Dávid-Tóth 2020).

Hogy kinek van a társadalom túlnyomó többségéhez képest kiterjedtebb baráti köre, azaz hogy kik a „kapcsolati tőkések”, részben más dimenziók határozzák meg, mint azt, hogy egyáltalán van-e barátja valakinek vagy nincsen. A nőknek a férfiakéhoz képest kisebb az esélye arra, hogy kiterjedt baráti körrel rendelkezzenek. Az iskolai végzettség a nagyobb kapcsolati tőke esélyére egyértelműen jelentős mértékben hat: minél képzettebb valaki, azaz minél több tudástőkével rendelkezik, minél tovább járt iskolába, annál nagyobb eséllyel rendelkezik kiterjedt baráti körrel: az alapfokú végzettségűekhez képest – minden más modellbe bevont változó hatását kiszűrve is – a teljes modellben a középfokú végzettségűek esélye arra, hogy legalább hat barátjuk legyen, több mint kétszeres, a felsőfo-

kú végzettségűeké pedig csaknem négyszeres. Közép-Magyarországon van legnagyobb eséllyel sok barátja az embereknek, a Dunántúlon erre sokkal kisebb az esély: a legszélsőségesebb hátrányos helyzet Dél-Dunántúlon van. A háztartás növekvő mérete növeli az esélyét annak, hogy sok barátunk legyen (Albert–Dávid–Tóth 2020).

Társas együttlét – vendégség barátokkal

Az egyén kapcsolathálózatának jellemzésekor fontos lehet társas érintkezéseinek mintázatait, helyszíneit, gyakoriságát is beazonosítani. A kávéházak, bárók vagy kocsmák a különféle településtípusokon élő, eltérő társadalmi csoportba tartozó emberek társas életének alapvető fontosságú helyei. Ugyanígy jellemez egy kapcsolathálózatot az, hogy az emberek barátaikat beengedik-e otthonaikba, illetve milyen gyakran teszik ezt (lásd még Utasi 2010). Ugyan Magyarországon nem tudunk ilyen vizsgálatról, de Nagy-Britannia vonatkozásában Graham Allan már 1977-ben leírta, hogy a munkásosztályhoz tartozók barátságai bizonyos kontextusokhoz (pl. a férfiak esetében a kocsmához, pubhoz) kötöttek, és nem terjedtek ki más életterekre, például az otthonra; míg a középosztálybeliek barátságaira pont az jellemző, hogy idővel az élet különféle színtereire kiterjesztik azokat, azaz például egy kezdetben csak munkahelyi baráttal idővel különféle szabadidős tevékenységeket is végeznek, meghívják vendégségbe magunkhoz, esetleg családjaikat is összeismertetik egymással (Allan 1977). Magyarországon az időmérleg-vizsgálatokból tudjuk, hogy a szabadidő társas eltöltése, a családtagokkal, barátokkal közös együttlétek, programok az egyik legnépszerűbb szabadon választható időtöltés valamennyi generáció életében. Az 1999/2000-es vizsgálat idején az Y és X generáció minden egyes tagja járt vendégségben, a 45–65 év közöttiek 94%-a, a 60 év felettiek 70%-a (Fekete 2014).

A lakáson tartott baráti összejövetelek esetében (Albert 2022) legmarkánsabb hatása az életkornak van: a harminc év alattiakhoz képest minden korosztályban jelentősen csökken a lakáson tartott baráti összejövetelek valószínűsége. A magasabb iskolázottak az alapfokú végzettségűekhez képest több mint kétszeres arányban tartanak lakásukon baráti összejöveteleket. Az aktív munkaerőpiaci státuszúakhoz képest mind az inaktívak, mind a munkanélküliek körülbelül feleannyi eséllyel vesznek részt lakásukban baráti összejöveteleken. A barátok meghívása Közép-Magyarországon a leggyakoribb, az alföldi régiók kivételével a többi régióban nagyjából feleakkora eséllyel fordul ez elő. Az alacsonyabb jövedelem, a szegénység szintén jelentős korlátja az effajta barátkozásnak, ami az adatok tükrében szinte „úri huncutságnak” tűnik: a legfelső jövedelmi ötödhez tartozókhoz képest a kevesebb jövedelemmel rendelkező kvintilisekben egyre kisebb az esély

arra, hogy az egyén barátaival lakásán összejöjjön, és ezt mutatja az is, hogy a súlyos anyagi deprivációval érintettek esélye is feleakkora erre. Ennek okai részben egészen bizonyosan a lakáshelyzetben keresendők. Ugyanakkor a baráti kapcsolatok illetően ápolása és az élettel való elégedettség pozitív kapcsolatban állnak egymással: a nagyobb elégedettség nagyobb találkozási eséllyel jár együtt.

A társasági élet egyéb helyszínei – kocsmá, kávéház, egyéb szórakozóhely

A külső színterekre irányuló kérdésben felsorolt helyszínek közül leginkább a kocsmá az, ami a települések legnagyobb részében előfordul: kávéházakat, egyéb szórakozóhelyeket inkább csak nagyobb települések esetében találunk. Az idősebb férfiak a fiatalokhoz képest jelentősen kisebb eséllyel járnak el ilyen helyekre. Az angliai példához hasonlóan a legfeljebb alapfokú végzettségűek a magasabb iskolai végzettségűekhez képest inkább eljárnak kocsmába, kávézóba vagy szórakozóhelyre. A munkaerőpiacon aktív státuszúakhoz képest ez sokkal kevésbé jellemzi az inaktívakat és a munkanélkülieket: annak, hogy emögött pusztán anyagi okok állnának, ellene mond az, hogy egyébként a jövedelemmel nem mutatható ki statisztikailag szignifikáns összefüggés. Ez alapján valószínűbb az a magyarázat, hogy beszűkült kapcsolathálózatuk miatt az inaktívaknak és a munkanélkülieknek (már) nincs olyan ismerősük, akikkel ilyen helyekre el tudnának menni. A barátokkal való találkozással ellentétben az élettel való elégedettséggel negatív az összefüggés: a férfiak körében az elégedetlenség inkább valószínűsíti az ilyen helyekre járást.

A nők esetében némileg más a kép, noha az életkor náluk is a legmarkánsabb befolyásoló tényező. Az iskolai végzettségnek nincs kimutatható hatása, tehát eszerint nincs szó arról, hogy a jobban képzett nők nagyobb arányban „járnának el” otthonról. Sokkal inkább a település típusa mutat jelentős eltéréseket: azaz a megyeszékhelyeken lakó, illetve a budapesti nők a községekben élőkhez képest többszörös (két, illetve három és félszeres) arányban mennek ilyen helyekre. Ebben minden bizonnyal annak is szerepe van, hogy ezeken a településeken van – ráadásul nagyobb számban, differenciáltabb közönségprofillal – erre lehetőség, nem csak egyetlen, legfőképp „a falu alkoholistái” által frekvenciált kocsmá létezik. Ezenkívül a férfiakhoz hasonlóan a nők esetében is kimutatható, hogy a munkaerőpiacon aktívakhoz képest az inaktívak és a munkanélküliek, valamint az egészségi állapotuk miatt akadályozottak is kevesebb eséllyel járnak ezekre a helyekre (Albert 2022).

Gyenge kötések

A gyenge kötések (Granovetter 1982) mérésének egyik legelterjedtebb eszköze a Lin és Dumin (1986) által kidolgozott foglalkozási pozíciógenerátor. A módszer az egyén társadalmi beágyazottságát és a társadalmi tőkéhez való hozzáférését méri aszerint, hogy a kérdezett hány és milyen presztízsű foglalkozású embert ismer, illetve közülük adott esetben kiktől kérhet segítséget (pl. Albert–Dávid 2006, Angelusz–Tardos 2006, Kmetty et al. 2018). Az 1997 és 2014 közti időszakban a társadalmi kohézió gyengülését, a társadalom kapcsolati szempontból való fokozódó szétszakadását mutatták az adatok (Kmetty et al. 2018). 2004–2015 között egy másik elemzés is gyengülő erejű gyenge kötéseket, azaz az erőforrások szűkülő tendenciáját mutatta ki (Albert–Dávid 2016). A 2015. évi adatok szerint a férfiaknak több a mozgósítható erőforrása, de a nőké, ha kevesebb is, de magasabb presztízsű. Az iskolázottsággal egyértelműen nő a hasznosítható társadalmi tőke mértéke és presztízse is, azaz a képzettebb és ezzel összefüggésben zömében magasabb társadalmi státuszú emberek lazább kapcsolatai a társadalomszerkezet szélesebb rétegeit érik el. Ezt tükrözi, hogy többféle foglalkozású embert ismernek, ráadásul olyan foglalkozásúakat is, akiknek magas a társadalmi presztízse és ezzel összefüggésben minden bizonnyal a státusza is. A magukat romának vallók kevesebb és alacsonyabb presztízsű ismerőst tudnak mozgósítani, de ez az alacsony iskolai végzettség hatása, tehát nem az etnikum, hanem az alacsony iskolai végzettség és az azzal járó alacsonyabb státusz eredménye. Átlagosan a fiatalok gyenge kötései a legmagasabb presztízsűek, de az 50–59 évesek körében magasabb a nexus diverzitás, azaz többféle foglalkozású embert ismernek. A települési hierarchia a gyenge kötésekben is tükröződik: a Budapesten élők kevés, de magas presztízsű kapcsolatokat mozgósítanak, míg a kis településeken több és zömmel alacsonyabb presztízsűt (Albert–Dávid 2016).

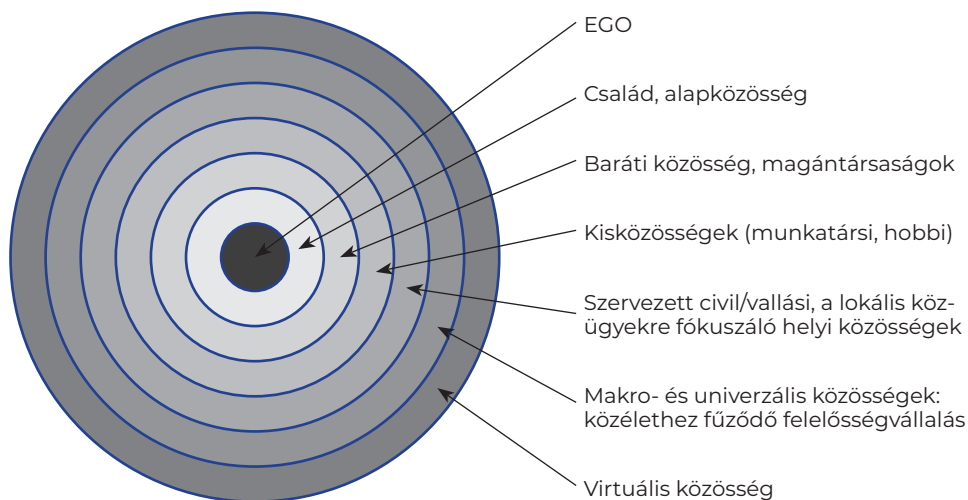
A „magyar hagyma” – kapcsolathálózati tipológia

A különböző kapcsolatok egyidejű feltérképezése árnyaltabb mintázatok beazonosítására is alkalmas (Birditt–Antonucci 2007). A kapcsolathálózati tipológiák megalkotása az adatok komplexitásának csökkentésén túl lehetőséget ad a kapcsolathálózatok szisztematikus összehasonlítására. A tipológiák vagy strukturális jellemzőkön, vagy a hálózat összetételén, vagy a kettő keverékén alapulnak (Cheng et al. 2009, Fiori–Antonucci–Cortina 2006, Litwin–Landau 2000, Park et al. 2015, Shiovitz–Ezra–Litwin 2012, Vacca 2020, Wenger, 1991).

Dunbar (2022) az emberi kapcsolathálózatokat a kapcsolat intenzitása alapján különböző szintekbe sorolja, amelyek hagymahéjként veszik körül az egyént. A hálózatok méretének Dunbar szerint biológiai korlátjai vannak, a csoportméret az agykéreg méretével együtt növekedett az evolúció során. Dunbar (2018:36) terminológiájával az egyént körülvevő legbelső kör a partnerkapcsolat, aztán a legszűkebb, legintimebb, legszorosabb kapcsolatokból álló ún. támogató csoport, ami kb. 5 főből áll, akikkel az egyén a legintenzívebb kapcsolatokat ápolja: ebben a körben megoszthatók problémáink, gondjaink (nagyjából ezt a kört célozza befogni a bizalmas kapcsolathálózatok beazonosítására használt „fontos dolgok megbeszélése” névgenerátor), érzelmi támogatást főleg tőlük kapunk. A következő kör a szimpátia csoport vagy klikk (5–10 fő), amely a főemlősök kurkászási csoportjához hasonlatos, akikkel rendszeres társas kapcsolatban vagyunk, majd a banda és a nagycsoport következnek. A banda tagjaival (10–50 fő) már nem állunk közeli kapcsolatban, de közvetlen, nagyjából heti rendszerességgű kapcsolatban vagyunk, fordulhatunk hozzájuk. Dunbar szerint, ők azok, akikkel esetleg bulizni járunk. A legkülső csoportba tartozókkal (50–150 fő) rendszertelenül, ritkán fenntartott kapcsolatban állunk, de azért nyilvántartjuk még ezeket a kapcsolatokat, kölcsönösen tág értelemben véve támogathatjuk is egymást, információkat cserélhetünk. 150–500 fő között találhatóak azok az ismerőseink, akiktől már nem tudnánk segítséget kérni, akikkel nem vagyunk már érdemi kapcsolatban, 1500 fő feletti létszám esetén meg talán már nem is tudjuk megkülönböztetni az embereket. Ezeket a csoportokat a befektetett idő, az érzelmi közelség és a kapcsolattartás gyakoriságának eltérő szintje jellemzi. Ezeket a köröket nemcsak személyes kapcsolathálózatok (Sutcliffe et al. 2012, Hill–Dunbar 2003), de telefonos networkök (MacCarron–Kaski–Dunbar 2016), Facebook- és Twitter-adatok (Dunbar 2016, Dunbar et al. 2015) alapján is be lehet azonosítani.

Utasi (2013) nyomán, Dunbarhoz hasonlóan egymásra épülő, koncentrikusan bővülő körök vagy „hagymahéjak” segítségével ábrázoljuk a közösségi lét különböző színtereit a társadalmi integráció szempontjából. (1. ábra)

1. ábra
A közösségi szükséglet szintjei, a közösségek koncentrikusan bővülő körei

Saját ábra Utasi (2013) nyomán

Az egyén számára elégedettséget, személyes jóllétét biztosító legbelső „hagymahéjban” az egyén mint társas lény a közösség iránt érzett vágyának alapszintjét kielégítő kapcsolatait találjuk. Olyan kapcsolatokat, akikkel bensőséges, bizalmas a viszony, akikkel kölcsönösen meg lehet osztani a pozitív és a negatív érzelmeket, akik támogatják egymást, azaz akikkel – mondhatni feltétel nélküli – biztonságban érzi magát az ember. Ők jellemzően a közeli családtagok (társ, gyermek, testvér, szülő), illetve a legjobb/legközelebbi jó barátok, a már fentebb említett ún. erős kapcsolatok, akik az egyénnel leginkább hasonló normákkal és értékrendszerrel bírnak. Utasi szerint a család mint alapközösség mellett a baráti közösség (magántársaság) az a kapcsolatkör, ami a társadalmi integritás meghatározó alapja, „a közösségi lét iskolája” (Utasi 2013:31). Ezek az úgynevezett gyenge kötéseink, bár kevésbé kötődünk hozzájuk, és ritkábban találkozunk velük, mégis közösen birtoklunk fontos erőforrásokat és információt (pl. munkahelyre, állásra vonatkozólag). Az egyén körüli harmadik kör szomszédsági kapcsolatokból, valamint olyan akár civil, akár vallási kisközösségi kapcsolatokból verbuválódik, amelyekhez még viszonylag szorosan kapcsolódik. Ez a köteg biztosítja a szélesebb társadalmi integrációt, valamint itt sajátíthatók el a közösségi lét alapszabályai és törvényszerűségei is. A következő körbe azok a kapcsolatok tartoznak, akikkel nem vagyunk ugyan rendszeres interakcióban, de közös az identitásunk, a hovatartozásunk. Ez lehet akár egy etnikai csoport, egy lokális közösség, de maga a nemzet is. Ehhez a körhöz tartozó kapcsolataink adnak lehetőséget identitásunk

megélésére, valamint a társadalmi felelősség és szerepvállalás megtapasztalására. Manapság az egyént egyre erősebben és egyre nagyobb befolyással veszi körül a virtuális világ (egy vagy többféle virtuális közösség is). A társadalmi integráció szempontjából különösen fontos kérdés, hogy a virtuálisan szerveződő közösségek és kapcsolatok mennyiben tudnak valós értékek szerint működni, képesek-e az egyén jóllétére pozitívan hatni.

Amikor az 1. ábrán bemutatott közösségeket koncentrikusan táguló körökként írjuk le, a személyes kapcsolattípusok egymásra épülését és hierarchiáját is érzékeltetni kívánjuk. Az az ember, aki közvetlen környezetében megéli a biztonságot, könnyebben alakít ki baráti kapcsolatokat; akinek stabil baráti köre van, könnyebben integrálódik más közösségekbe, és így tovább. Bár az emberek többsége általában megelégszik a két belső körrel, és nincs igénye arra, hogy tágabb érték- vagy hobbiközösséghez tartozzon, életfeltételeink, lehetőségeink szélesedésével a tágabb közösségek iránti vágyunk is egyre fokozódik (Utasi 2013).

Magyarországi reprezentatív, felnőtt lakossági adatokon először 2004-ben, majd 2015-ben tettünk kísérletet kapcsolathálózati tipológiák létrehozására (Albert-Dávid 2006 és 2016). 2004-ben egy négyklaszeres modell állt össze. Ebben a modellben 1) *kapcsolatdepriváltaként* azonosítottuk a mintánk 26%-át, 2) zömében *csak baráti kapcsolatai* voltak további 24%-nak, 3) a legnagyobb, 42%-ot kitevő csoportunk *erős családi kapcsolatokkal* volt jellemezhető, míg 4) a leginkább kapcsolatgazdag *szociálbilisnek* nevezett csoportba csak 8 százaléknyan tartoztak. A *kapcsolatdeprivált* csoport volt a legkevésbé iskolázott és átlagban a legidősebb, a *szociálbilisak* pedig sok szempontból a legkevésbé hátrányos helyzetűek (Albert-Dávid 2006).

2016-ban az „Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban” című OTKA kutatás 2015. évi adatfelvételére támaszkodva a kapcsolatokat leíró három kétértékű változó segítségével (van-nincs társ, van-nincs bizalmas, van-nincs barát) az összes variációt figyelembe véve egy 7 kategóriából álló kapcsolathálózati tipológiát alkottunk. Ezzel a módszerrel a két legnépesebb alcsoport a *kapcsolatgazdagok* (45%), illetve a *modern szinglik* csoportja (35%) volt. Az előbbieknél mindhárom vizsgált kapcsolattípus rendelkezésére áll, az utóbbiaknak társuk nincs, viszont minden más kapcsolatuk igen. 8% volt a *hagyományos család* csoportba tartozók aránya. A kapcsolati szempontból mindenképp hátrányos helyzetű embereket, akik legalább két típust nélkülöztek (mintabeli arányuk összesen 12%), 4 kisebb, de egymástól is markánsan eltérő csoportba soroltuk: *kapcsolatdeprivált, elszigetelt, csak haverok, rokoni kapcsolatok és elszigetelt pár* (Albert-Dávid 2016).

Jelen tanulmányunkban az integrációs kutatások három adatfelvételét felhasználva (2015, 2018 és 2021) a felnőtt lakosság személyközi kapcsolathálózatainak típusait, illetve azok esetleges változását térképezzük fel a bizalmas kapcsolathálózat összetétele, a barátok száma, a társas tevékenységek (az adott válaszadó milyen gyakran vett részt lakáson tartott összejövetelen, illetve járt el kocsmába, kávéházba vagy más szórakozóhelyre) és a gyenge kötések alapján. Amellett, hogy a három időpontra vonatkozóan trendeket vizsgálunk, az elemzés különlegessége, hogy a teljes felnőtt népességre és nem egy bizonyos korcsoportra, pl. az idősekre (Laier–Hennig–Hundsdoerfer 2022) vagy a fiatalokra (Bidart–Degenne–Grossetti 2018) vonatkozik, illetve hogy nem csak a legszűkebb kapcsolathálózat jellemzőit veszi figyelembe.

Adatok és módszerek

Az elemzéshez három adatbázist használtunk.³

A 2017-ben megjelent tanulmányunk alapján (Albert–Dávid–Gerő–Hajdu 2017) a kérdezettek kapcsolathálózati mintázatainak leírásához hat, a tanulmány elején részletesebben bemutatott személyes kapcsolatokat leíró változót használtuk. Mindegyik esetében háromkategóriás változót hoztunk létre, amely a kapcsolathálózati integráltság alacsony, közepes és magas értékeit mutatta.⁴

3 Az első adatfelvételre 2015 tavaszán az „Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban” című OTKA kutatás keretében került sor. A felnőtt magyarországi lakosság körében végzett személyes, kérdőíves adatfelvétel kiinduló elemszáma 2687 fő volt. A minta utólagos rétegzéssel régió, nem, életkor, településtípus és iskolai végzettség szerint reprezentatív. A második adatfelvétel a Társadalomtudományi Kutatóközpont Mobilitás Kutatási Centrum megbízásából 2018 őszén készült, módszerre személyes, kérdőíves adatfelvétel volt, amely során 2700 sikeres interjú készült el. A kutatás célcsoportja a Magyarországon élő felnőtt népesség volt. A mintába kerülő személyek összetételi aránya a legfontosabb társadalmi-demográfiai mutatók szerint (nem, életkori csoport, iskolai végzettség, lakóhelytípus) megfelel a teljes felnőtt népesség összetételének. A harmadik adatfelvételre a Társadalomtudományi Kutatóközpont Mobilitás Kutatási Centrum megbízásából 2021 őszén, személyes megkeresésen alapuló kérdőíves vizsgálat keretén belül történt. Az adatfelvétel 5000 – legalább 18 éves vagy annál idősebb, Magyarországon élő, magyar állampolgárságú – személyre kiterjedő országos reprezentatív mintán készült (Győri 2024). Az eredeti elemszámhoz képest a hiányzó kapcsolathálózati változók miatt jelen tanulmányunkban a mintanagyság 2015-ben 2609 fő, 2018-ban 2394 fő, míg 2021-ben 4617 fő lett.

4 1. Rokon bizalmas kapcsolatok száma: A névgenerátor módszerrel kérdeztünk rá, hogy a válaszadó kikkel beszél meg a fontosabb ügyeit, problémáit. Az itt említett személyek számát (legfeljebb 5 személy) tekintettük a válaszadók bizalmas, fontos beszélgetési kapcsolathálózatának. A bizalmas beszélgetési kapcsolathálózatban felsorolt rokonok számát a következőképpen kategorizáltuk: „Nincs rokon bizalmasa”, „1 rokon bizalmasa van”, „2 vagy több rokon bizalmasa van”. Fontos kiemelni, hogy az esetek nagy részében a rokon bizalmasok valójában a legközelebbi családtagokat jelölik (házastárs/párkapcsolat, szülő, gyerek, testvér), és csak ritkán távolabbi rokonokat.

2. Nem rokon bizalmas kapcsolatok száma: A bizalmas beszélgetési kapcsolathálózatban

Kapcsolathálózati jellemzők 2015 és 2021 között

1. táblázat
A csoportképző kapcsolathálózati változók eloszlása
2015-ben, 2018-ban és 2021-ben (%)

		2015 (N=2607)	2018 (N=2394)	2021 (N=4617)
Rokon bizalmas kapcsolatok száma	Nincs	47	58	44
	1	28	27	28
	2 vagy több	25	15	28
Nem rokon bizalmas kapcsolatok száma	Nincs	33	31	32
	1	27	32	31
	2 vagy több	40	37	37
Barátok száma	Nincs	20	7 ⁵	21
	1–3	62	73	66
	4 vagy több	18	20	13
Lakáson tartott baráti összejöveteleken való részvétel	Soha	30	25	24
	Ritkán	39	36	33
	Gyakrabban	31	39	43

felsorolt nem rokon személyek számát a következőképpen kategorizáltuk: „Nincs nem rokon bizalmasa”, „1 nem rokon bizalmasa van”, „2 vagy több nem rokon bizalmasa van”. Itt szintén kiemelendő, hogy a nem rokon bizalmasok zömében barátok, és sokkal ritkább esetben munkatársak, szomszédok vagy egyéb ismerősök.

3. Barátok száma: A kérdezettek „Hány barátja van Önnek?” kérdésre adott válaszait kategorizáltuk „Nincs barátja”, „1–3 barátja van”, „4 vagy több barátja van”.

4. Lakáson tartott baráti összejöveteleken való részvétel: A kérdőívben rákérdeztünk, hogy az elmúlt egy év során milyen gyakran vett részt a válaszadó lakáson tartott baráti összejövetelen: soha, ritkán, időnként vagy gyakran. A két felső kategóriát összevonva a következő kategóriákat hoztuk létre: „Soha nem vesz részt baráti összejövetelen”, „Ritkán vesz részt baráti összejövetelen”, „Gyakrabban vesz részt baráti összejövetelen”.

5. Kocsmába, kávézóba vagy szórakozóhelyre járás: Az előző kérdéssel azonos módon arról is gyűjtöttünk információt, hogy az elmúlt egy év során milyen gyakran járt kocsmába, kávézóba vagy szórakozóhelyre. Az átkódolt változónak a következő kategóriái lettek: „Soha nem jár kocsmába, kávézóba, szórakozóhelyre”, „Ritkán jár kocsmába, kávézóba, szórakozóhelyre”, „Gyakrabban jár kocsmába, kávézóba, szórakozóhelyre”.

6. Gyenge kapcsolatok száma: A kérdezett társadalmi beágyazottságát és a társadalmi tőkéhez való hozzáférését a pozíciógenerátor technikával mértük (Lin–Dumin 1986). A kérdés arra irányult, hogy a válaszadó hány foglalkozású embert ismer. A változót a következőképpen kategorizáltuk: „0–2 gyenge kötése van”, „3–6 gyenge kötése van”, „7 vagy több gyenge kötése van”.

5 2018-ban a „hány barátja van?” kérdésre a kérdezettek 10,5%-a nem válaszolt, vagy nem tudta megmondani, hány barátja van. A táblázatban az érvényes százalékos megoszlás van feltüntetve (N=2142). 2021-ben a hiányzó esetek aránya 4,5% volt.

		2015 (N=2607)	2018 (N=2394)	2021 (N=4617)
Kocsmába, kávézóba vagy szórakozóhelyre járás	Soha	55	43	35
	Ritkán	30	32	36
	Gyakrabban	15	25	29
Gyenge kapcsolatok száma	0–2	10	3	6
	3–6	30	17	23
	7 vagy több	60	80	71

A trendeket a hat változó szerint vizsgálva (1. táblázat) a rokon bizalmasok számát tekintve 2015-höz képest 2018-ban jelentős csökkenés volt: míg 2015-ben a kérdezettek egynegyedének 2 vagy több rokon bizalmasa volt, addig 2018-ban ez az arány lecsökkent 15%-ra. A 2021-es adatfelvétel alapján viszont (feltehetően a COVID-19-járványnak is köszönhetően) a legszűkebb családtagok újra fontosabbak lettek, a bizalmas rokonok megoszlása mintegy visszarendeződött a 2015-ben mérthez. A nem rokon bizalmasok számának megoszlása számottevően nem változott. A barátok számának alakulása már messze nem ilyen egyértelmű tendenciát követ: különösen a 2018-as év „lóg ki”, amikor is több mint felére, 20%-ról 7%-ra csökkent azoknak az aránya, akiknek nincs barátja. Ezt az önmagában pozitív változást ugyanakkor egy másik elgondolkodtató jelenség kísérte: ebben az évben megugrott azoknak az aránya (10,5%), akik vagy nem válaszoltak a kérdésre, vagy nem tudták megmondani, hány barátjuk van. Egyéb szociodemográfiai változókkal nem találtunk, egyedül az iskolai végzettségénél mértünk gyenge⁶ összefüggést: a nem válaszolók között magasabb volt a diplomások aránya (24,0% versus 17,5%). A barátok számára vonatkozó kérdésre nem válaszolóknak bizalmas kapcsolatai is jóval kevésbé vannak, körükben a bizalmast nem említők aránya 47% (versus 7%). Ezek alapján valószínűsíthető, hogy a nem válaszolás mögött inkább barátnélküliség, mintsem barátság áll. Mivel az utóbbi években a barát mint bizalmas felértékelődött, a *nemleges* válasszal a megkérdezettek valószínűleg a társadalmi normához próbálnak igazodni: azzal, hogy a barátok számát firtató kérdésre nem válaszoltak, tulajdonképpen „barátnélküliségüket” hárították. A 2021-ben mért tendencia nagyjából ismét a 2015-ös arányokat követi, egy picit csökkenő barátszámmal. Ez újból felveti a COVID-19-járvány és a személyes kapcsolatstruktúra átrendeződésének kérdését, és a további, lehetőség szerint kvalitatív kutatások igényét is.

A társadalmi integráció szempontjából is jelentős, és mindenképpen további mélyfúrást igényel annak az egyenletesen növekvő tendenciának a megértése, miszerint egyre gyakrabban tartanak az emberek saját lakásaikban összejövete-

6 (p=,041)

leket (2015 és 2021 között 31%-ról 43%-ra nőtt az arány). A kérdezettek egyre gyakrabban járnak el kocsmába, kávézóba stb.: a soha ilyen helyre nem járók aránya 2015 és 2021 között 55%-ról 35%-ra csökkent. A fentiek fényében nem véletlen, hogy a gyenge kötések (hányféle foglalkozású embert ismer) számában is növekedés látszik. Itt a 2015 és 2018 közötti jelentős emelkedés 2021-re kis mértékben visszaesett, de a kérdezettek még így is több foglalkozású embert ismernek, mint 2015-ben (2. táblázat). A 3. táblázatból jól látszik, hogy minden foglalkozás „ismertsége” nőtt: még informatikust, színészt és könyvelőt is többen ismertek a vizsgált időszakban. A „népszerűségi listát” a víz- és gázszerelők, illetve a pincérek vezetik: ilyen foglalkozású embereket 2015-höz képest 2021-ben a kérdezettek több mint 10%-kal magasabb arányban említettek ismerősként. A víz- és gázszerelő az építőipari munkák felfutására, a pincér minden bizonnyal az otthonról gyakrabban eljárók számának növekedésére utal. A foglalkozások ismertségi sorrendje is nagyjából állandó: legtöbben bolti eladót, legkevesebben mérnököt ismernek. A közéleti tendenciákat figyelve nem meglepő, hogy 2015-höz képest a középiskolai tanárok ismertsége egy helyet javult.

2. táblázat
Gyenge kötések: 21 foglalkozásból hányat ismer

	2015 (N=2607)	2018 (N=2394)	2021 (N=4617)
átlag	8,49	11,23	9,89
szórás	5,00	5,25	5,31

3. táblázat
Gyenge kötések:
adott foglalkozású embert a válaszadók hány százaléka ismer

	2015 (N=2607)	2018 (N=2394)	2021 (N=4617)
bolti eladó	77	87	85,5
segédmunkás	63	78	72,5
sofőr	62	76	71
autószerelő	58	72	67
víz- és gázszerelő	54	71	65,5
adminisztrátor	51	66	56
ápoló	49	66	57
biztonsági őr	48	66,5	57
informatikus	45	53	47
középiskolai tanár	44	64	54
pincér	40	58	51
mezőgazdasági munkás	39	56,5	46
önkormányzati képviselő	38	48	46
könyvelő	33	41	35
ügyvéd	30	42	36
mérnök	30	39	33
igazgató	29	40	34
oktató/kutató	19	29	24
sebész	18	30	23
színesz	13	21	15
újságíró	12	21	14

Kapcsolathálózati tipológiák

A kapcsolati mutatók alpmegoszlásának leírását követően a látens osztályelemzés módszerével⁷ létrehozott kapcsolathálózati tipológiát mutatjuk be (4. és 5. táblázat), majd az egyes klasztereket a kapcsolati változók szerint elemezzük (Melléklet I.–IV. táblázatok).

4. táblázat
Kapcsolathálózat-típusok megoszlásai 2015-ben, %

	2015 (N=2607)
elmagányosodó	21
kapcsolatszegénység veszélyében élő	22
családorientált beágyazott	21
aktív társasági	36

5. táblázat
Kapcsolathálózat-típusok megoszlásai 2018-ban, %

	2018 (N=2137) ⁸
elmagányosodó	13
kapcsolatszegénység veszélyében élő	30
családorientált beágyazott	31
aktív társasági	26

A látens osztályelemzés alapján – az illeszkedést, a képzett csoportok nagyságát és az interpretálhatóságot figyelembe véve – 2015-ben és 2018-ban is sikerült egy-egy jól értelmezhető és hasonló jellemzőkkel bíró négyes tipológiát alkotni. Eszerint a felnőtt lakosságot személyközi kapcsolathálózatuk jellemzői alapján *elmagányosodó*, *kapcsolatszegénység veszélyében élő*, *családorientált beágyazott*, illetve *aktív társasági* elnevezésű csoportokba soroltuk (4. és 5. táblázat). A csoportok jellemzői hasonlóak, az elnevezésük azonos, de az egyes csoportokba tartozás kritériumai nem azonosak a vizsgált két évben, ezért az évek közti eltéréseket nem lehet az (azonos elnevezésű) csoportok arányaiban történő változásként értelmezni.

2015-ben a megkérdezettek harmadát kitevő, *aktív társaságinak* nevezett csoport volt a legnépesebb. Az *elmagányosodó*, a *kapcsolatszegénység veszélyé-*

⁷ Lásd Vermunt–Magidson 2002, az R program poLCA csomagjával (Linzer–Lewis 2011 és 2013)

⁸ 2018-ban a klaszterelemzésbe csak azokat a válaszolókat vontuk be, akik a „hány barátja van?” kérdésre nem missing választ adtak. Részletesen lásd 1. táblázat, barátszámról vonatkozó résznél.

ben élő és a családoorientált beágyazott csoport mindegyikébe a felnőttek ötöde tartozott. 2018-ban az egyes csoportok megoszlása másképp alakult. A két legnépesebb csoport a *kapcsolatszegénység veszélyében élők* és a *családoorientált beágyazottak csoportja* volt: a kérdezettek 30-30%-a volt ide sorolható. Az *aktív társaságiak* aránya 26% volt, míg *elmagányosodónak* a kérdezettek kb. 10%-át tekintettük.

A tipológia egyes klasztereit a vizsgált két évben egyenként is szemügyre véve, a tipológia alapjául szolgáló kapcsolathálózati változók közül azokat emeljük ki, ahol a két vizsgált időpontban nagyobb eltérést észleltünk (Melléklet I.–IV. táblázat).⁹

Az *elmagányosodók* csoportjában (Melléklet I. táblázat) 2015-ben alacsonyabb, míg 2018-ban magasabb a rokon bizalmasokkal egyáltalán nem rendelkezők aránya. Ezzel párhuzamosan 2015-ben magasabb, míg 2018-ban jóval alacsonyabb a legalább 2 rokon bizalmassal rendelkezők aránya. Az *elmagányosodók* zömének (legalább 90%) egyáltalán nincs olyan bizalmasa, akihez nem családi kapcsolat fűzi. 2015-ben mindössze 11% azoknak az aránya, akiknek legalább egy barátja van. 2018-ban ez a szám magasabb, a kérdezettek fele említett barátot. A társasági életben ez a csoport nagyon kis mértékben vesz részt, ugyanakkor 2018-ban az *elmagányosodó csoportba* tartozó kérdezettek több mint fele 7 vagy annál több gyenge kötéssel rendelkezett.

A *kapcsolatszegénység veszélyében élők* körében (Melléklet II. táblázat) a kérdezettek mindössze egyötöde rendelkezik rokon bizalmassal, nem rokon bizalmasa viszont mindenkinek van, ahogy néhány (1–3) barátja is. Lakáson tartott baráti összejövetelen a többség ritkán, de részt vesz, míg kocsnába/kávézóba/szórakozóhelyre négyötödük soha nem jár. Ugyanakkor a több gyenge kötéssel rendelkezők aránya viszonylag magas.

A *családoorientált beágyazott csoport* (Melléklet III. táblázat) több rokon bizalmassal rendelkezik, viszont a többség nem említett egyetlen nem családi/rokon bizalmas kapcsolatot sem. Kétharmaduknak 1–3 barátja van, társasági életük zömmel otthonaikban zajlik, 2018-ban egyre magasabb ebben a csoportban is a kocsnába, szórakozóhelyekre járók aránya. Gyenge kötések száma is magas.

Míg az *aktív társasági csoportba* tartozók 2015-ben alig, 2018-ban pedig egyáltalán nem rendelkeztek rokon bizalmassal, addig a két vizsgált évben annál több nem rokon bizalmasuk volt (2015-ben a válaszadók 85%-a kettőnél több nem rokon bizalmast említett!). A barátaik száma viszonylag magas, a társasági esemé-

⁹ Még egyszer érdemes megjegyezni, hogy a következőkben ismertetett különbségek nem az egyes klaszterek jellemzőiben bekövetkező változásokra utalnak, hanem a két „pillanatképet” alkotó négy-négy csoport jellemzői közti különbségeket mutatják be.

nyekre gyakran eljárók aránya kétharmad-háromnegyed. Gyenge kötéseik száma ugyancsak magas.

2021-ben a nagy elemszámnak köszönhetően a látens osztályelemzés az eddigi négy helyett egy hatklaszteres megoldást kínált. A hatklaszteres megoldásnál új klaszterformáló erő a társasági élethez kapcsolódik: aszerint, hogy a kérdezett bezárkózó (sem lakására nem hív barátokat, se nem jár kocsmába, étterembe stb.), vagy éppen ellenkezőleg, társaságra nyitott (akár saját lakásában, akár más helyen). A hat klaszter elnevezése és megoszlása: *bezárkózó elmagányosodó* (15%), *társaságra nyitott elmagányosodó* (7%), *bezárkózó kapcsolatszegénység veszélyében élő* (19%), *társaságra nyitott kapcsolatszegénység veszélyében élő* (10%), *családorientált beágyazott* (17%), illetve *aktív társasági* (32%). (részletesen lásd Melléklet V. táblázat) A társasági élet (az arra való nyitottság, illetve attól való elzárkózás) az elmagányosodók és a kapcsolatszegénység veszélyében élők csoportjait „cizellálta” tovább, és vált két új kapcsolattípust formáló tényezővé. Mindemellett 2021-ben 2015-höz hasonlóan a kérdezettek legmagasabb arányban az aktív társaságinak nevezett csoportba tartoztak.

A 2. ábrán a „magyar hagymát” ábrázoljuk a hatklaszteres kapcsolathálózati tipológia szerint. A megkérdezett személy (EGO) körül a hagymahéjak a hat csoportképző változót mutatják háromféle színben aszerint, hogy az adott kapcsolati erőforrás az egyes klasztereknél mennyire (gyengén, közepesen vagy erősen) áll rendelkezésre. A 2. ábrán a hat csoportképző változó tulajdonképpen az 1. ábrán feltüntetett, Utasi Ágnes (2013) által a társadalmi integráció alapját biztosító első és második közösség (család és baráti közösség) operacionalizálására tett kísérlet.¹⁰

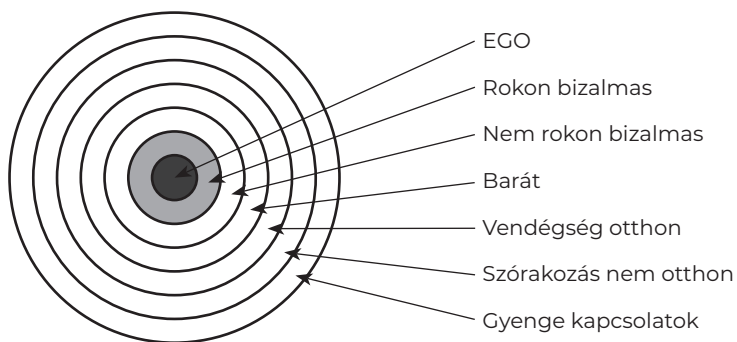
A *bezárkózó elmagányosodók* 45%-ának egyáltalán nincs rokon bizalmasa, és szinte egyiküknek sincs (92%) nem rokon bizalmasa. Túlnyomó többségüknek (88%) egyetlen barátja sincs, és csupán minden tizedik ember rendelkezik egy-két baráttal. Zömében társasági szempontból bezárkózott életet élnek, hiszen 80% feletti arányban sem lakáson barátokkal, sem külső helyszínen (kocsmák, kávézó stb.) nem találkoznak soha másokkal. Gyenge kapcsolatokat is leginkább ez a csoport nélkülöz: legmagasabb arányban köztük vannak azok, akik 0–2 féle foglalkozású embert ismernek csak személyesen a felsorolt listából, és a legkevesebben azok, akik viszonylag sokféle foglalkozású emberrel ápolnak legalább laza kapcsolatot. Ez a csoport kapcsolati erőforrásait tekintve a legszigeteltebb, egyetlen, közepes mértékben rendelkezésre álló kapcsolati erőforrása mindössze néhány rokon bizalmas.

¹⁰ A 2. ábra és a Melléklet V. táblázatában részletesen bemutatott adatok szerint a hat kapcsolattípus egymástól jól elkülönül, és önmagában is értelmezhető, megerősítve a hatklaszteres megoldás melletti döntésünket.

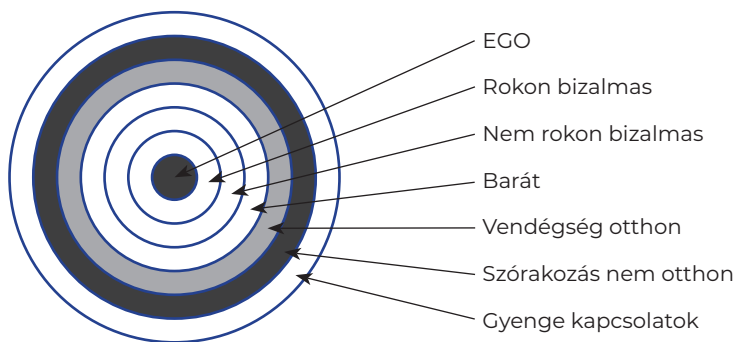
2. ábra

A „magyar hagyma”: a kapcsolathálózat tipológia belső struktúrája 2021-ben

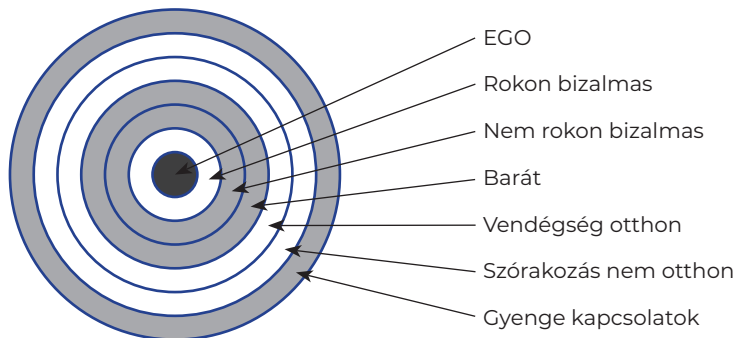
Bezárkózó elmagányosodó (15%)

Társaságra nyitott elmagányosodó (7%)

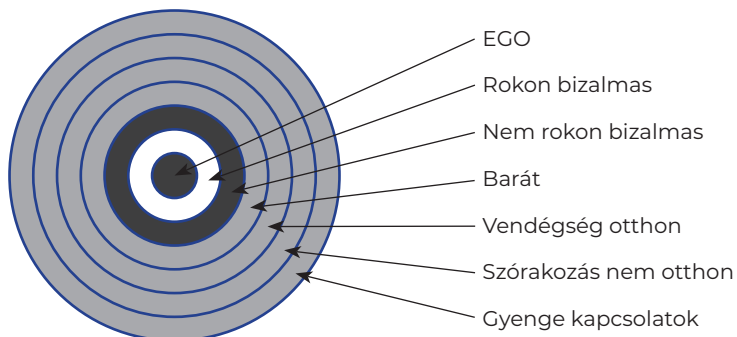

Bezárkózó kapcsolatszegénység veszélyében élő (19%)

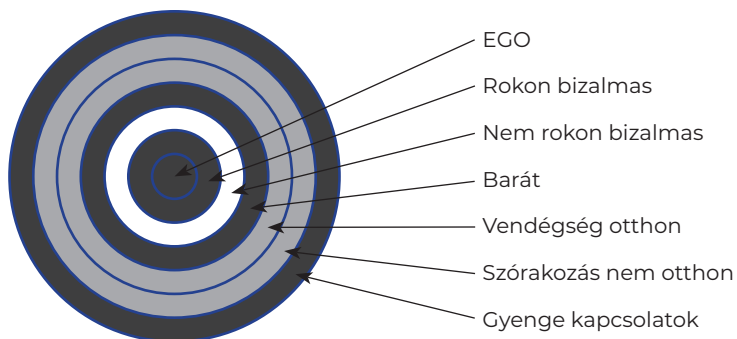

A kapcsolathálózati tipológia változása és jelentősége a társadalmi integráció...

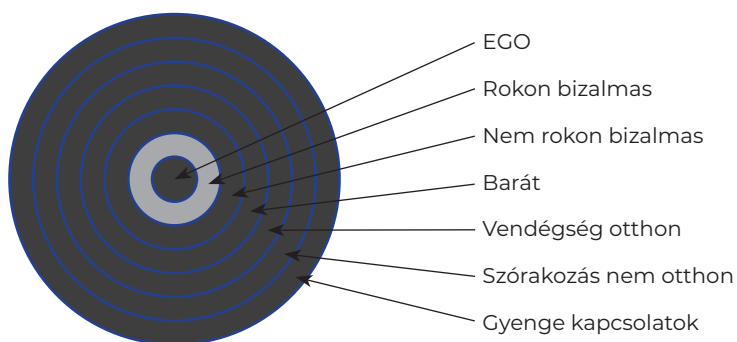
Társaságra nyitott kapcsolatszegénység veszélyében élő (10%)

Családorientált beágyazott (17%)

Aktív társasági (32%)

Forrás: saját szerkesztés

Jelmagyarázat:

- ☐ kapcsolati erőforrás alacsony, vagy nem áll rendelkezésre
- ☐ kapcsolati erőforrás közepesen áll rendelkezésre
- ☐ kapcsolati erőforrás jelentős/nagymértékben áll rendelkezésre

A *társaságra nyitott elmagányosodók* az előző csoporthoz képest még inkább nélkülözik a rokoni és kicsit kevésbé a nem rokoni bizalmas kapcsolatokat. Ők egyáltalán nem említették, hogy lenne barátjuk, ennek ellenére többségük gyakran vesz részt mind lakáson tartott baráti összejöveteleken, mind egyéb nyilvános társas helyszíneken. Gyenge kapcsolatokkal a többi csoporthoz képest ők is korlátozottan rendelkeznek. Ennél a csoportnál az egyén számára a társadalmi integrációt az a fajta társasági élet biztosítja, ami elsősorban az otthonon kívül zajlik. Az integráció és az egyéni mentális jóllét szempontjából is érdekes, hogy vajon milyen minőségű emberi kapcsolatok férnek bele egy ilyen fajta intenzív társasági életbe: valószínűleg inkább felszínes ismeretségek, mintsem aktív társas támogatást nyújtó kapcsolatok.

A *kapcsolatszegénység veszélyében élők* mindkét csoportjában a kérdezettek több mint fele nem rendelkezik rokon bizalmassal, viszont nem rokon bizalmasaik és baráti kapcsolataik is vannak. Az *elmagányosodókhoz* képest kiterjedtebbek a gyenge kötéseik is. A *bezárkózók a társaságra nyitottakkal* ellentétben nem vesznek részt baráti összejöveteleken, nem járnak szórakozóhelyre, kávézóba, kocsmába. Ennél a *társaságra nyitott* csoportnál a társasági életben való részvétel bár teljeskörű, ugyanakkor kevésbé intenzív, ritkábban vesznek részt baráti összejöveteleken, és ritkábban járnak el. A fenti kérdés itt ugyanolyan releváns: Vajon mi történik ezekkel a kapcsolatokkal a szórakozással együtt töltött időn kívül, vajon van-e más funkciója ezeknek a kapcsolatoknak?

A *családorientált beágyazottak* majd mindegyike (97%) említett legalább egy rokon bizalmast, ugyanakkor kétharmaduknak nincs egyetlen nem rokon bizalmasa sem. 70%-uknak 1–3 barátja van, társas színtereken ritkán, de zömében megjelennek, viszont kiterjedt gyenge kötéseken alapuló hálózatokon keresztül stabilan integráltak: ebben a csoportban a kérdezettek 90%-a hét vagy annál több foglalkozású személyt ismer.

Az *aktív társaságiak* csaknem felének nincs rokon bizalmasa, de akinek van, annak nagyobb eséllyel több is – a 2 vagy több rokoni bizalmassal rendelkezők aránya csak a családorientált beágyazott csoportban magasabb. Szinte kivétel nélkül vannak nem rokon bizalmasaik, ami nem meglepő, mivel mindegyiküknek van legalább egy barátja, és legnagyobb arányban (24,4%) rendelkeznek legalább négy baráttal. Ennek a csoportnak a tagjaira a legjellemzőbb, hogy mindkétféle vizsgált társas szintéren gyakorta kapcsolódnak másokhoz, és gyenge kapcsolatok tekintetében is kiterjedt a hálózatuk. Ez a csoport mondhatni a teljes ellenpólusa a *bezárkózó elmagányosodó* csoportnak: a rokon bizalmasokat leszámítva az összes vizsgált kapcsolati erőforrás jelentős mértékben áll a rendelkezésükre.

A kapcsolathálózati típusok szociodemográfiai jellemzői

A tanulmány utolsó részében először az egyes klaszterek – egymástól jól megkülönböztethető – profilját igyekszünk leírni, szociodemográfiai és egyéb, az egyén társadalmi integrációjával összefüggő változók segítségével.¹¹

1.) Bezárkózó elmagányosodó: ebbe a csoportba jellemzően nők tartoznak; idősek, zömmel 70 évnél idősebbek, az átlagéletkor itt a legmagasabb: 60,5 év; az alacsony iskolai végzettségűek aránya a teljes átlag kétszerese (a legfeljebb 8 általánost végzettek aránya 56%); egytizedük magát roma származásúnak tartja; kétharmaduk inaktív; egyötödük érintett a súlyosan anyagi deprivációban, és harmaduk a létminimum alatt él; özvegyek, egyedül, leginkább városban élnek; a legnagyobb arányban vallásosak, az egyház tanításait követik; a teljes átlaghoz képest mintegy kétszeres (60%!) a nem polgárosodottak aránya a polgárosodási index (Kovách–Szabó 2024) alapján; politikai hovatartozás szerint legtöbben (41%) politikailag középen állnak. Pártválasztás szempontjából 36%-uk mindenki másra szavazna.

2.) Társaságra nyitott elmagányosodó: ebbe a kapcsolati szempontból másik deprivált csoportba inkább férfiak tartoznak, akik többségében 50–69 évesek; földrajzilag nem mobilak, gyermekkori településükhöz kötődnek, így aktív társasági életük ismerős helyen, valószínűleg régi, jól ismert arcokkal együtt zajlik; súlyos anyagi depriváció majdnem egyötödüket érinti. Szintén magas az arányuk (34%) azoknak, akik mindenki másra szavaznának.

3.) Bezárkózó kapcsolatszegénység veszélyében élő: a másik bezárkózó csoporthoz hasonló szociodemográfiai jellemzőkkel bír, bár az átlagtól kevésbé tér el, igazán markáns, dominánsan erre a csoportra jellemző tulajdonságot nem találunk; a teljes minta átlagához képest itt is magasabb a nők, az egyedül élők, az özvegyek aránya és több a 70 év feletti, inaktív és a nem polgárosodottként leírható kérdezett. Legaktívabb pártválasztók, akik a Fideszre szavaznának.

4.) Társaságra nyitott kapcsolatszegénység veszélyében élő: erre a csoportra is részben igaz, hogy hasonló jellemzőkkel írható le, mint a másik, **társaságra nyitott csoport, amennyiben ide is inkább férfiak, földrajzilag nem mobil és városban élő kérdezettek tartoznak.** Ugyanakkor ez a csoport más szempontokból nagyon is egyedi és markáns jellemzőkkel bír: itt a legmagasabb a szakmunkásképzőt végzettek és a gazdaságilag aktívak aránya, és második legmagasabb a diplomások aránya; viszonylag fiatalok, átlagéletkorukat tekintve a második legfiatalabb csoport (45,5 éves); az átlagnál jobb anyagi körülmények között élnek, itt a legalacsonyabb a súlyos anyagi depriváltak aránya (5%). Ez a leginkább szeku-

¹¹ (Melléklet, VI. táblázat) A vizsgált változók mindegyike szignifikáns összefüggést mutat az egyes kapcsolattípusokkal.

larizált csoport, a nem vallásosak aránya itt a legmagasabb (55%). Ez a csoport a jól ismert módon „a mának él”: jelenleg ezt megengedheti magának, a társasági életét (kocsmák, étterem, buli, fesztivál stb.) tudja és akarja is finanszírozni. Hosszú távon, ahogy a csoport elnevezése is sugallja (*kapcsolatszegénység veszélyében élő*) az a nagy kérdés, hogy kapcsolati tőke szempontjából mit ér a társasági élet, vajon befektetés-e: vannak-e, lesznek-e olyan kapcsolatok, akik később, egy társasági élet szempontjából kevésbé intenzív életszakaszban is megmaradnak, és adott esetben kölcsönös támaszt nyújtanak.

5.) Családorientált beágyazott: ebben a csoportban nem meglepően a legmagasabb a házások aránya (50,5%) és legalacsonyabb az egyedül élőké; a csoporthoz tartozók legkevesebbé Budapesten, főleg vidéki városokban és nagyközségekben/községekben élnek; legmagasabb az inkább baloldaliak és a maguk módján vallásosak aránya.

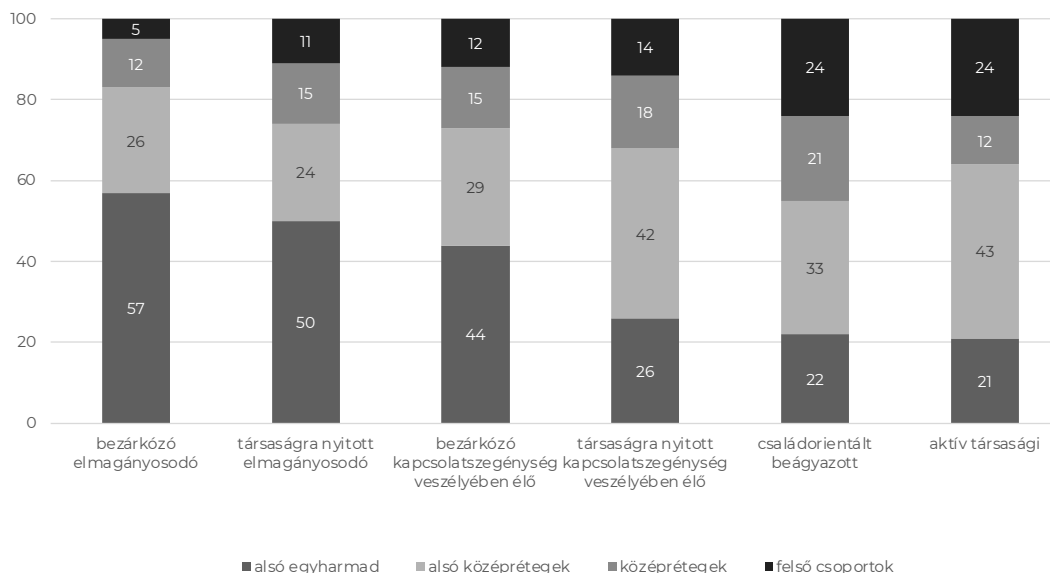
6.) Aktív társasági: a kapcsolathálózati csoportok közül a legnépesebb klaszterbe inkább férfiak, fiatalok (átlag 42 évesek), nőtlenek/hajadonok, érettségivel és diplomával rendelkezők tartoznak. Dolgoznak, jellemzően Budapesten élnek, politikai hovatartozásuk szerint itt a legmagasabb az inkább jobboldaliak aránya, illetve a polgárosodó és polgárosodott kategóriákba tartozók aránya.

A kapcsolathálózati tipológia és az integrációs rétegződési csoportok összevetése¹² (3. ábra) is jól mutatja az integráció szempontjából is fontos különbségeket, csoportbeli sajátosságokat. Az elmagányosodók, akár a bezárkózók, akár a társaságra nyitott csoportot nézzük, átlag feletti mértékben strukturális helyzetük szerint is (57 és 50%) az alsó egyharmadba tartoznak. A kapcsolatszegénység veszélyében élők közül a bezárkózó klaszterhez soroltak szintén magas arányban, mintegy 10%-kal a teljes átlag felett az alsó egyharmadba kerültek (44%). A kapcsolatszegénység veszélyében élő másik csoport viszont strukturális helyzetét tekintve az integráció szempontjából előnyösebb családorientált beágyazott és aktív társasági csoportokkal mutat hasonlóságot. Az aktív társasági csoporthoz hasonlóan ennél a csoportnál is majdnem minden második kérdezett az alsó középrétegbe sorolható (42, illetve 43%). A középrétegek csoport legmagasabb arányban (18 és 21%) a társaságra nyitott kapcsolatszegénység veszélyében élő és a családorientált beágyazott klasztereknél fordul elő. A családorientált beágyazott és az aktív társasági kapcsolattípusok körében hasonló arányban a kérdezettek egynegyede tartozik az integráció szempontjából legelőnyösebb felső csoporthoz.

¹² A kapcsolathálózati tipológiában és az integrációs modellnél képzett integrációs rétegződési csoportok (lásd Györi 2024) létrehozásakor a pozíciógenerátorok és a bizalmas kapcsolatok változói egyaránt felhasználásra kerültek.

3. ábra

Kapcsolathálózati típusok az egyéni jólléttel összefüggésben

Egy „sűrű szövetű”, kapcsolatgazdag, erősen integrált társadalomban, egymás iránt szolidáris emberek közösségében, (védő)hálójában az egyének testi-lelki egészsége, jólléte is kedvezőbben alakul (Kawachi–Kennedy–Lochner 1997, Marmot–Wilkinson 1999, Albert–Dávid–Tóth–Varga 2004). A szociális kohézió erősítésével egy összetartó társadalom az egyén egészségi állapotának, jóllétének megőrzéséhez is jelentősen hozzájárul; és ugyanígy, az aktív közösségi munkát végzők is tehetnek – alulról építkezve – az összetartó társadalom létrejöttéért. Adataink azt a korábban már számos kutatás (pl. House–Landis–Umberson 1988, Cohen–Gottlieb–Underwood 2000, Birditt–Antonucci, 2007, Holt–Lunstad–Smith–Layton 2010) által alátámasztott tényt is jól mutatják, hogy az egyén testi-lelki jólléte erősen összefügg a kapcsolathálózatának jellegzetességeivel. Ezzel összefüggésben elemezzük a rendelkezésünkre álló, a jólléttel összefüggő változókat a hat kapcsolathálózati típus szerint.

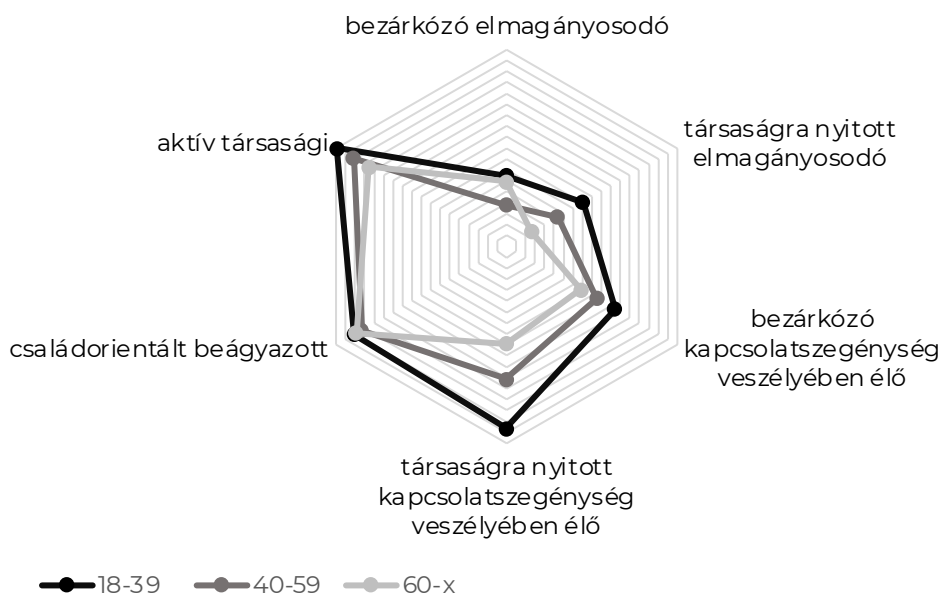
A sikeres integráció és a társadalmi kohézió erősítése szempontjából is meghatározó az egyén élettel való elégedettsége és szubjektív egészségi állapota. Nem mindegy, mennyire vannak valakinek tervei, elképzelései saját és környezete jövőjét illetően, mennyire tartja magát felelősnek a körülötte zajló világban, hogyan éli meg, ami vele, körülötte történik, és mindehhez hogyan érzi magát a „bőrében”. Nyilvánvaló, hogy azok, akiknek fontos a jövő, akik számára fontosak a

többiek, és akik – nem utolsósorban – azt élik meg, hogy van miért és kiért élni, nagyban segítik az integrációt, erősítik a kohéziót, és hozzájárulnak a „társadalmi szövet sűrítéséhez”.

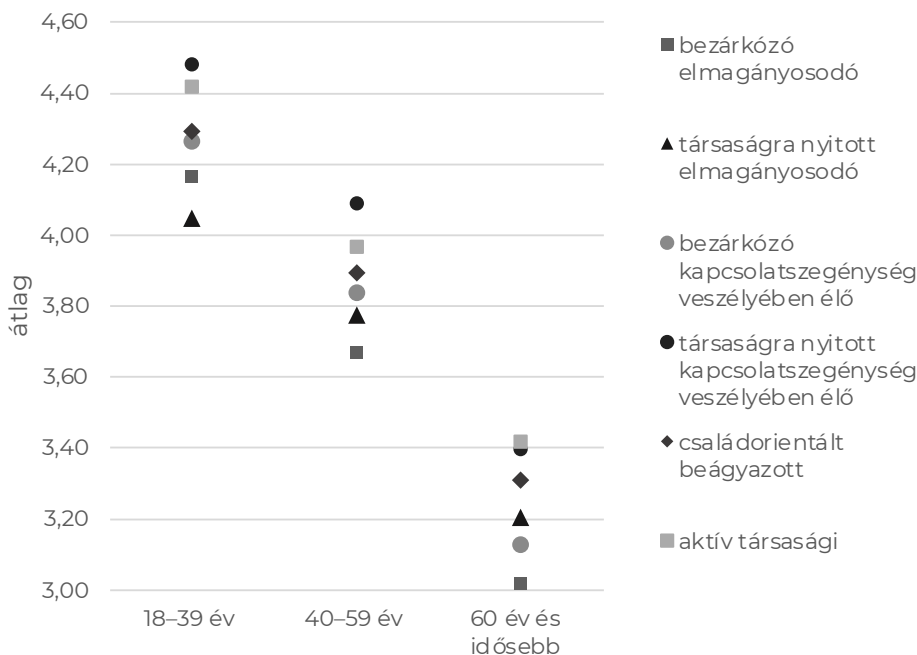
Mivel az életkorral jelentősen összefügg a két tényező, ezért a további elemzéseket korcsoportos bontásban végeztük.

A 4. ábrából jól érzékelhető, hogy az élettel való elégedettség a korral összefüggésben az egyes kapcsolathálózati csoportok tekintetében mennyiben hasonló vagy eltérő tendenciát mutat. A családorientált beágyazott csoport – kvázi életkortól függetlenül – mindig – ha nem is a legmagasabb pontszámmal, de – erősen elégedett az életével. 60 év felett viszont ők a legelégedettebbek (7,59 átlag pontszámmal, ez az aktív társasági csoportba tartozóknál 7,46). Mivel a betegség és egyéb akadályok miatt az idősök egyre jobban mások segítségére szorulnak, egyre inkább csak a közeli, rokoni kapcsolatok számítanak. A két, kapcsolatszegénység veszélyében élő csoport hasonló abban a tekintetben, hogy az életkor növekedésével csökken az elégedettség, viszont nagyon különbözik aszerint, hogy honnét „indulnak”. Úgy tűnik, a társaságra nyitott fiatal korosztálynak a lazább kapcsolatok, a társas színtereken való részvétel is elégedettséget okoz (ők az aktív társasági után a 2. legelégedettebb fiatal kapcsolathálózati csoport).

4. ábra
Élettel való elégedettség (0–10 pont átlaga) az egyes kapcsolathálózati típusokban, korcsoportos bontásban, 2021-ben

5. ábra
Szubjektív egészségi állapot (1–5 pont átlaga) az egyes kapcsolathálózati típusokban, korcsoportos bontásban, 2021-ben

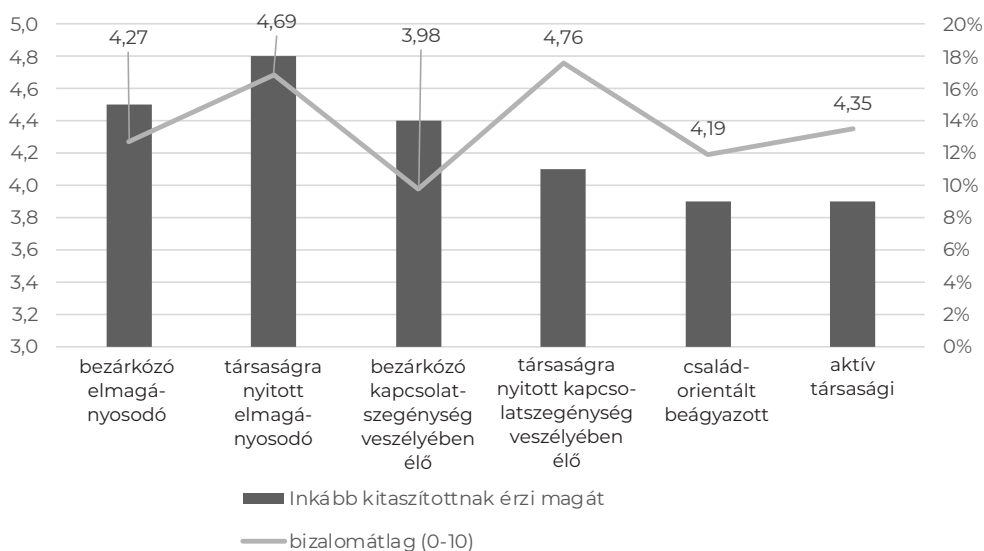
Idős korra ez már bizonyára nem elég, ilyenkor feltehetőleg valódi társas támaszt nyújtó kapcsolatok kellenének. Ezt támasztják alá az 50 éves és idősebb népességet vizsgáló nemzetközi SHARE-kutatás eredményei is, mely szerint a magyar idősöknek a többi vizsgált országhoz képest kisebb kapcsolathálózatában a legszorosabb családi kapcsolatoknak, jellemzően a társnak és a gyermek(ek)nek fokozottabb szerepe van (Stoeckel-Litwin 2013). Az életkor emelkedésével egyre többeket érintő fizikai akadályozottság a kapcsolattartás nehézségein túl az emberi kapcsolatok fenntartásának szempontjából fontos viszonzásra való képesség hanyatlását is jelenti, márpedig a szorosabb, főleg családi kapcsolatokat nemcsak fenntartani könnyebb, de azok kevesebb reciprocitást is igényelnek (Abuladze-Sakkeus 2013). Az élettér, a mozgási lehetőségek beszűkülése miatt az idős emberek egy része inkább a kevesebb, de valóban minőségi emberi kapcsolat fenntartását helyezi előtérbe (Blieszner-Adams 1992, Albert et al. 2021).

A szubjektív egészségi állapot romlása az életkor előrehaladtával – nem meglepő módon – mindegyik kapcsolathálózati típusban egyértelműen és markánsan megfigyelhető (5. ábra). A legmagasabbra minden korcsoportban a társaságra nyitott kapcsolatszegénység veszélyében élők és az aktív társasági csoportokhoz

tartozók értékelték egészségüket, míg a bezárkózó elmagányosodó csoport leginkább a „sereghajtó”, bár a legfiatalabb korcsoportban a társaságra nyitott elmagányosodók még náluk is rosszabbra értékelik egészségüket. Ennek esetleg oka lehet az, hogy a társas promiszkuitás időszakában, azaz fiatalon (Dunbar 2022) azok, akik szívesen érintkeznek másokkal társas színtereken, de valójában legintimebb és legszorosabb kapcsolataikban hiányt szenvednek, ezt még szubjektíve rosszabbul élik meg, esetleg mentális egészségükben is tükröződik. A családorientált beágyazottak mindegyik korcsoportban a harmadik legjobb szubjektív egészségi állapotmutatókkal rendelkeznek.

Bár a szubjektív kirekesztettség érzésének¹³ megoszlásában a kapcsolathálózati struktúra hat klaszterének társadalmi integráció szempontú „hierarchiája” jól nyomon követhető, addig az emberekbe vetett bizalomérzet¹⁴ nem egyértelmű (6. ábra).

6. ábra
Szubjektív kitaszítottság érzésének előfordulása (%) és a bizalom (átlag) az egyes kapcsolathálózat típusokban 2021-ben

¹³ Inkább kitaszítottnak érzi magát, aki az 1–5 fokú skálán négyes és ötös értéket jelölt meg.

¹⁴ A legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy inkább azt, hogy nem lehetünk elég óvatossak az emberi kapcsolatokban? 0-10 közötti skála, 0 – nem lehetünk elég óvatossak

A teljes minta átlagához képest a *bezárkózó elmagányosodó*, a *társaságra nyitott elmagányosodó*, valamint a *bezárkózó kapcsolatszegénység veszélyében* élő csoportokhoz tartozó kérdezettek magasabb arányban érzik magukat kitaszítottnak, míg a három másik csoportnál ez az arány átlag alatti. Ez a tendencia figyelhető meg korcsoportos bontásban is, kivéve a 60 évnél idősebbeket, körükben csak a családorientált beágyazott és az aktív társasági csoportokba tartozók érzik magukat átlag alatt kitaszítottnak. Az, hogy legnagyobb mértékben a társaságra nyitott elmagányosodók érzik kitaszítottnak magukat, tükrözheti azt is, hogy az ehhez a csoporthoz tartozók vágynának a szorosabb kapcsolatokra, de családi kapcsolataik is hiányoznak ehhez, és közeli baráti kapcsolatokat sem sikerült kiépíteniük, noha jelen vannak elvileg az erre lehetőséget adó társas helyszíneken. Ezzel összefüggésben érthető a bizalom átlagértékeinek alakulása is: az emberek felé leginkább bizalommal a két társaságra nyitott csoport van. A *bezárkózó kapcsolatszegénység veszélyében* élők tűnnek a leginkább konzisztensnek abból a szempontból, hogy egyszerre érzik magukat elszigeteltnek és a többiek felé bizalmatlannak: hogy melyik erősíti a másikat, melyik volt előbb, azt valószínűleg nehéz lenne kibogozni. A családorientált beágyazott csoportba tartozók körében szintén alacsony a másokba vetett bizalom: lehetséges, hogy ez a fajta bizalmatlanság „az én házam az én váram” attitűdre vezethető vissza. Jól elvagyunk magunkban, nem vagyunk kíváncsiak másokra, és mások is hagyjanak minket békén.

Összegzés

A kapcsolathálózatok méretét és összetételét számos tényező befolyásolja, ezek közül a magasabb életkor és az alacsonyabb iskolai végzettség markáns kapcsolatszűkítő jellemzők. Mivel Magyarországon az alacsony iskolai végzettség és az alacsonyabb társadalmi státusz nagyban együtt jár, az idős, képzetlen népesség fokozottan ki van téve a kapcsolati kirekesztődés veszélyének, ami az anyagi kirekesztettséggel összekapcsolódva egy kirekesztettségi spirálhoz vezethet. Bár sikerült néhány belső kapcsolathálózat-szerkezeti eltérést finomítani (nagy minta és a hat klaszternek köszönhetően), a tanulmányban bemutatott adatok alapvetően alátámasztják azt a már korábban is többször leírt összefüggést, hogy a *kiterjedtebb kapcsolati erőforrásokkal nagyobb eséllyel jár együtt a magasabb társadalmi státusz, a jobb anyagi helyzet, fokozottabb szubjektív jóllét mind az élet egésze, mind az egészségügyi helyzet vonatkozásában*.

A kapcsolathálózatok különféle jellemzőiből kialakított hatklaszteres tipológia az egyes dimenziókban jelentősen eltér egymástól. Már a 2015 és 2021 között vizsgált trendekből is látszott, hogy *egyre többen járnak el kocsnába, étterem-*

be és egyéb szórakozóhelyekre kapcsolódni. Ha nem is annyira látványosan, de emelkedett azoknak az aránya, akik otthonukba vendéget hívnak, vagy vendégségbe mentek. A gyenge kötések számában is történt némi növekedés, de az 2018 után – feltételezhetően a COVID-19 következményeként is – megtorpant.

Ezek a változások a 2021-es kapcsolathálózat-tipológiában a mintanagyságnak is köszönhetően megjelentek: két, az integráció szempontjából hátrányos csoporton (az elmagányosodók és a kapcsolatszegénység veszélyében élők) belül kimutathatóvá vált 2 újabb csoport. Ők, földrajzilag immobilak, lakóhelyükön ily módon beágyazottak, és bár kevesebb kapcsolattal rendelkeznek, mégis nyitottak, emberek közé, társasági életre vágyanak. Ezt – különösen a jobb gazdasági helyzetben lévő fiatalok – anyagilag is biztosítják.

Ugyanakkor a tipológiának a legfőbb üzenete mégis az, hogy a magyar felnőtt lakosság legalább fele (51%) a személyközi integráltság tekintetében rossz helyzetű, társasági életük és kapcsolathálózatuk meglehetősen korlátozott. Azaz a magyar társadalom integráltsága a személyközi kapcsolatok mennyisége és milyensége szempontjából, a kapcsolathálózatok jellemzőinek szempontjából nézve nem kedvező, és a tendencia is rosszabbodást mutat. Az okokat kutatva nem lehet kizárni a Covid-19-járvány kezelésére hozott távolságtartó intézkedéseknek a kapcsolathálózatokra gyakorolt, 2021-ben még egyértelműen tapasztalható negatív kapcsolati hatásait, amelyek tartóssága ugyanakkor kérdéses, későbbi vizsgálatokat igényel majd. A személyközi integrációt ugyanakkor a jelenkori magyar társadalom számos jellegzetessége megnehezíti. A politikai nézetek, a pártpreferenciák továbbra is jelentős éket vernek még a legszorosabb kapcsolatok közé is. A Covid-19-járvány idején hasonlóan megosztó téma lett az oltakozási hajlandóság, a járványkezelésre hozott intézkedésekhez való hozzáállás. A jelentős lakóhelyi és iskolai szegregáció (Kertesi-Kézdi 2014) sem segít abban, hogy különböző társadalmi helyzetű emberek egyáltalán lazább kapcsolatokat is kialakíthassanak egymással. Pedig ez nemcsak a rosszabb helyzetű csoportok tagjainak lenne kedvező, pl. a fokozottabb iskolai sikerességet illetően (Hajdu-Kertesi-Kézdi 2015), de a társadalmi szolidaritást is elősegítené, illetve egy integráltabb társadalom a jobb helyzetű csoportok életminőségét is növeli. Szinte már közhely a társadalmi tőke fontosságáról beszélni, de kevés szó esik arról, hogyan lehetne akár csak kis odafigyeléssel a kapcsolathálózatok diverzitását növelni. Ez nemcsak az egyén szintjén termelne pozitív „hozamot” többek közt egy heterofilebb kapcsolathálózat kialakításának elősegítésével, hanem a társadalmi integrációt, a toleranciát is növelhetné: akár csak az iskolai ültetési rend megváltoztatásának eredményeként a véletlenszerűen egymás mellé ültetett padtársak körében kimutathatóan növekedett az eltérő jellemzőkkel rendelkező

diákok közt is a barátkozás (Rohrer-Keller-Elwert 2021).¹⁵

Összetartó közösség, egészségesebb egyén: izgalmas felvetés, de egyelőre megfelelő, szisztematikus adatok híján az összefüggést empirikusan nem tudjuk tesztelni. Hosszú távon érdekes kutatási irány lehet a társadalmi tőkére, a szociális kohézióra vonatkozó makroszintű adatok (pl. választási és bűnözési ráta, bizalom stb.) és az egyéni szintű testi-lelki egészségi állapotmutatók együtt járásának vizsgálata akár a gazdasági fejlettség kontextusában.

¹⁵ Bár valószínűleg ez sem annyira egyszerű: Elwert–Keller–Kotsadam a 2023-as cikkükben arra jutottak, hogy az ültetési rend megváltoztatása nem befolyásolta a nem roma hallgatók romákkal szembeni diszkriminációját.

Hivatkozások

- Abuladze, L. – Sakkeus, L. (2013) Social networks and everyday activity limitations. In Börsch-Supan, A. – Brandt, M. – Litwin, H. – Weber, G. (szerk.) *Active ageing and solidarity between generations in Europe: First results from SHARE after the economic crisis*. De Gruyter Online, 311–322. <https://doi.org/10.1515/9783110295467.311>.
- Albert F. (2022) *Emberi kapcsolatok. A személyes kapcsolathálózatok szociológiai szempontú elemzése*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Albert F. – Dávid B. (1998) A barátokról. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 1998*. Budapest: TÁRKI, 257–276.
- Albert F. – Dávid B. (1999) A bizalmas kapcsolatokról. In Szívós P. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Monitor, 1999. TÁRKI Monitor-jelentések*. Budapest: TÁRKI, 218–230.
- Albert F. – Dávid B. – Tóth O. – Varga T. (2004) *Összetartóbb közösség – Egészségesebb egyén. „Ötlettől a fenntarthatóságig”: Módszertani kézikönyv közösségi részvételre épülő életminőség-javító programok tervezéséhez, megvalósításához (kézikönyv)*. Veresegyház: Misszió Egészségügyi Központ Kht. – Váci Mihály Művelődési Ház.
- Albert F. – Dávid B. (2006) A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2006*. Budapest: TÁRKI, 351–369.
- Albert F. – Dávid B. (2007) *Embert barátjáról. A barátság szociológiája*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Albert F. – Dávid B. (2012) Az interperszonális kapcsolathálózati struktúra átrendeződése Magyarországon In Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Argumentum Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 343–356.
- Albert F. – Dávid B. (2015) Mikromilió integrációs megközelítésben. A személyes kapcsolatokra vonatkozó eddigi kutatási eredmények áttekintése. *socio.hu*, 5(4), 1–11. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.1>.
- Albert F. – Dávid B. (2016) A magyarországi kapcsolathálózati struktúrák jellemzői 2015-ben. *socio.hu*, 6(3), 22–47. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.3.22>.
- Albert F. – Hajdu G. (2016) Integráltság, szegénység, kapcsolati tőke. *Szociológiai Szemle*, 26(3), 28–55.
- Albert F. – Dávid B. – Gerő M. – Hajdu G. (2017) Kapcsolathálózati tipológia és társadalmi integráció. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció: az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest–Szeged: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet – Belvedere Meridionale, 307–329.
- Albert F. – Dávid B. – Tóth G. (2020) Hány barátja van önnek? A barátok számának alakulása három évtized alatt (1986–2018). *socio.hu*, 10(3), 3–30. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2020.3.3>.
- Albert, F. – Hajdu, G. (2020) Association between poverty indicators and social relations. *Journal of Poverty and Social Justice*, 28(3), 401–423. <https://doi.org/10.1332/175982720X15966472176159>.
- Albert, F. – David, B. – Hajdu, G. – Huszti, É. (2021) Egocentric Contact Networks of Older Adults: Featuring Quantity, Strength and Function of Ties. *The Sociological Quarterly*, 62(4), 623–642. <https://doi.org/10.1080/00380253.2020.1787111>.
- Albert, F. – Koltai, J. – Dávid, B. (2021) The increasing importance of friends: Changes in core discussion network composition in post-communist Hungary between 1997–2015. *Social Networks*, 66, 139–145. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2021.02.005>.

- Albert F. – Dávid B. (2022) A bizalmas kapcsolathálózatok változása a pandémia idején. In Purebl Gy. – Susánszky A. – Susánszky P. (szerk.) *Csak az egészség meglegyen: Tanulmányok a mentális egészségről és egészségmagatartásról*. Budapest: Semmelweis Kiadó, 7–19.
- Allan, G. (1977) Class variation on friendship patterns. *The British Journal of Sociology*, 28(3), 389–393. <https://doi.org/10.2307/590002>.
- Angelusz R. – Tardos R. (2006): Hálózatok a magyar társadalomban. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág kiadó, 227–252.
- Bidart, C. (2006) *Social networks and social integration panel. A longitudinal survey. The processes of entering adult life, starting work and developing social networks: Hypotheses, development of the survey and follow-up of the panel* (halshs-00164797v1)
- Bidart, C. – Degenne, A. – Grossetti, M. (2018) Personal networks typologies: A structural approach. *Social Networks*, 54, 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2017.11.003>.
- Birditt, K. S. – Antonucci, T. C. (2007) Relationship quality profiles and well-being among married adults. *Journal of Family Psychology*, 21(4), 595–604. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.21.4.595>.
- Blieszner, R. – Adams, R. G. (1992) *Adult Friendship*. Newbury Park, CA.: SAGE. <https://doi.org/10.4135/9781483325675>.
- Bourdieu, P. (1986) The forms of capital. In Richardson, J. (szerk.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, 241–258.
- Böhnke, P. (2008) Are the poor socially integrated? The link between poverty and social support in different welfare regimes. *Journal of European Social Policy*, 18(2), 133–150. <https://doi.org/10.1177/0958928707087590>.
- Brisette, I. – Cohen, S. – Seeman, T. E. (2000) Measuring social integration and social networks. In Cohen, S. – Underwood, L. G. – Gottlieb, B. H. (szerk.) *Social support measurement and intervention: A guide for health and social scientists*. New York: Oxford University Press, 53–85. <https://doi.org/10.1093/med:psych/9780195126709.003.0003>.
- Cheng, S.-T. – Lee, C. K. L. – Chan, A. C. M. – Leung, E. M. F. – Lee, J.-J. (2009) Social Network Types and Subjective Well-being in Chinese Older Adults. *The Journals of Gerontology. Series B, Psychological Sciences and Social Sciences*, 64B(6), 713–722. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbp075>.
- Cohen, S. – Gottlieb, B. H. – Underwood, L. G. (2000) Social relationships and health. In Cohen, S. – Underwood, L. G. – Gottlieb, B. H. (szerk.) *Social Support Measurement and Intervention: A Guide for Health and Social Scientists*. New York: Oxford University Press, 3–26. <https://doi.org/10.1093/med:psych/9780195126709.003.0001>.
- Coleman, J. S. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95–120. <https://doi.org/10.1086/228943>.
- Crow, G. (2004) Social networks and social exclusion: An overview of the debate. In Phillipson, C. – Allan, C. – Morgan, D. (szerk.): *Social Networks and Social Exclusion: Sociological and Policy Issues*. Aldershot: Ashgate, 7–19.
- Dávid B. – Lukács Á. (2015) Kapcsolatok és bizalom az iskolai és családi közösségekben. In Falus A. – Melicher D. (szerk.) *Sokszínű egészségtudatosság: Értsd, csináld, szeresd!* Budapest: SpringMed Kiadó, 120–129.
- Dunbar, R. I. M. (2016): Do online social media cut through the constraints that limit the size of offline social networks? *Royal Society Open Science*, 3(1), 1–9. <https://doi.org/10.1098/rsos.150292>.

- Dunbar, R. I. M. (2018) The Anatomy of Friendship. *Trends in Cognitive Sciences*, 22(1), 32–51. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2017.10.004>.
- Dunbar, R. I. M. (2022) *Barátok – Hogyan értelmezzük legfontosabb kapcsolataink erejét?* Budapest: Typotex Kiadó.
- Dunbar, R. I. M. – Arnaboldi, V. – Conti, M. – Passarella, A. (2015) The structure of online social net-works mirrors those in the offline world. *Social Networks*, 43, 39–47. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2015.04.005>.
- Dupcsik Cs. – Szabari V. (2015) Elméleti bevezető az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című OTKA kutatáshoz. *socio.hu*, 5(3), 44–63. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.44>.
- Elwert, F. – Keller, T. – Kotsadam, A. (2023) Rearranging the Desk Chairs: A Large Randomized Field Experiment on the Effects of Close Contact on Interethnic Relations. *American Journal of Sociology*, 128(6), 1809–1840. <https://doi.org/10.1086/724865>.
- Fekete M. (2014): Generációs szabadidő-felhasználás képernyőn innen és a képernyőn túl az 1999/2000-es és a 2009/2010-es időmérleg-vizsgálat tükrében. In *Kötő-jelek 2014*. Budapest: ELTE TÁTK Szociológia Doktori Iskola, 133–157.
- Fiori, K. L. – Antonucci, T. C. – Cortina, K. S. (2006) Social network typologies and mental health among older adults. *The Journals of Gerontology: Series B*, 61(1), 25–32. <https://doi.org/10.1093/geronb/61.1.P25>.
- Fischer C. S. (1982) *To Dwell Among Friends: Personal Networks in Town and City*. Chicago: Chicago University Press.
- Gesthuizen, M. – van Der Meer, T. – Scheepers, P. (2009) Ethnic diversity and social capital in Europe: Tests of putnam's thesis in european countries. *Scandinavian Political Studies*, 32(2), 121–142. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.2008.00217.x>.
- Granovetter, M. S. (1973) The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380. <https://doi.org/10.1086/225469>.
- Granovetter, M. (1982) The Strength of Weak Ties. A Network Theory Revisited. In Marsden, P. V. – Lin, N. (szerk.) *Social Structure and Network Analysis*. Beverly Hills: SAGE.
- Győri Á. (2024) Integrációs csoportok 2021-ben. In Kovács I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 2. kötet*. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 277–290.
- Hajdu T. – Kertesi G. – Kézdi G. (2015) *Roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló a Társi Életpálya-felvételének 2006 és 2012 közötti hullámaiból*. BWP 2014/7. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/108503/1/bwp1407.pdf>
- Hill, R. A. – Dunbar, R. I. M. (2003) Social network size in humans. *Human Nature*, 14(1), 53–72. <https://doi.org/10.1007/s12110-003-1016-y>.
- Holt-Lunstad, J. – Smith, T. B. – Layton J. B. (2010) Social relationships and mortality risk: a meta-analytic review. *PLoS Medicine*, 7(7), e1000316. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1000316>.
- House, S. J. – Landis, K. R. – Umberson, D. (1988) Social relationships and health. *Science*, 241 (4865), 540–545. <https://doi.org/10.1126/science.3399889>.
- Kawachi, I. – Kennedy, B. P. – Lochner, K. É. (1997) Long Live Community: Social Capital as Public Health. *The American Prospect*, 8(35), 56–59.
- Kertesi G. – Kézdi G. (2014) *Iskolai szegregáció, szabad iskolaválasztás és helyi oktatáspolitiká 100 magyar városban*. Budapesti munkagazdaságtani füzetek (BWP 20). Budapest: MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet – Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék.

- Kmetty, Z. – Tardos, R. – Albert, F. – Dávid, B. (2018) Mapping social milieus and cohesion patterns between 1997 and 2014. Exploiting the potential of the occupational position generator. *Social Networks*, 55, 116–129. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2018.05.007>.
- Kovách I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2016) A magyar társadalom integrációs és rétegződésmoelljei. *Szociológiai Szemle*, 26(3), 4–27.
- Kovách I. – Szabó A. (2024) Polgárosodás a 2020-as években. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 1. kötet*. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 29–72.
- Laier, B. – Hennig, M. – Hundsdoerfer, S. (2022) An inductive typology of egocentric networks with data from the Socio-Economic Panel. *Social Networks*, 71, 131–142. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2022.07.005>.
- Lin, N. (2008) A Network Theory of Social Capital. In: Castiglione D. – van Deth, J. W. – Wolleb, G. (szerk.): *The Handbook of Social Capital*. Oxford: Oxford University Press, 50–69.
- Lin, N. – Dumin, M. (1986) Access to Occupations through Social Ties. *Social Networks*, 8(4), 365–385. [https://doi.org/10.1016/0378-8733\(86\)90003-1](https://doi.org/10.1016/0378-8733(86)90003-1).
- Lin, N. – Ye, X. – Ensel, W. M. (1999) Social Support and Depressed Mood: A Structural Analysis. *Journal of Health and Social Behavior*, 40(4), 344–359. <https://doi.org/10.2307/2676330>.
- Linzer, D. A. – Lewis, J. (2011) polCA: An R Package for Polytomous Variable Latent Class Analysis. *Journal of Statistical Software*, 42(10), 1–29. <https://doi.org/10.18637/jss.v042.i10>.
- Linzer, D. A. – Lewis, J. B. (2013) „polCA: Polytomous Variable Latent Class Analysis.” R package version 1.4. <http://dlinzer.github.io/polCA/>. [Letöltve: 2017-05-10].
- Litwin, H. – Landau, R. (2000) Social network type and social support among the old-old. *Journal of Aging Studies*, 14(2), 213–228. [https://doi.org/10.1016/S0890-4065\(00\)80012-2](https://doi.org/10.1016/S0890-4065(00)80012-2).
- MacCarron, P. – Kaski, K. – Dunbar, R. (2016) Calling Dunbar’s numbers. *Social Networks*, 47, 151–155. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2016.06.003>.
- Marmot, M. – Wilkinson, R. G. (1999) *Social determinants of health*. Oxford: Oxford University Press.
- Marsden, P. V. (1987) Core Discussion Networks of Americans. *American Sociological Review*, 52(1), 122–131. <https://doi.org/10.2307/2095397>.
- McCarthy, J. D. – Zald, M. N. (1977) Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. *American Journal of Sociology*, 82(6), 1212–1241. <https://doi.org/10.1086/226464>.
- Muraco, A. (2006) Intentional Families: Fictive Kin Ties Between Cross-Gender, Different Sexual Orientation Friends. *Journal of Marriage and Family*, 68(5), 1313–1325. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2006.00330.x>.
- van Oorschot, W. – Arts, W. – Gelissen, J. (2006) Social capital in Europe measurement and social and regional distribution of a multifaceted phenomenon. *Acta Sociologica*, 49(2), 149–167. <https://doi.org/10.1177/0001699306064770>.
- Pahl, R. – Spencer, L. (2004) Personal Communities: Not Simply Families of ‘Fate’ or ‘Choice’. *Current Sociology*, 52(2), 199–221. <https://doi.org/10.1177/0011392104041808>.
- Park, N. S. – Jang, Y. – Lee, B. S. – Ko, J. E. – Haley, W. E. – Chiriboga, D. A. (2015) An empirical typology of social networks and its association with physical and mental health: A study with older Korean immigrants. *The Journals of Gerontology, Series B*, 70(1), 67–76. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbt065>.
- Rohrer, J. M. – Keller, T. – Elwert, F. (2021) Proximity can induce diverse friendships: A large randomized classroom experiment. *PLoS ONE*, 16(8), e0255097. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0255097>.

- Shiovitz-Ezra, S. – Litwin, H. (2012) Social network type and health-related behaviors: Evidence from an American national survey. *Social Science & Medicine*, 75(5), 901–904. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2012.04.031>.
- Stoeckel, K. J. – Litwin, H. (2013) Personal social networks in Europe: do people from different countries have different interpersonal solidarities? In Börsch-Supan, A. – Brandt, M. – Litwin, H. – Weber, G. (szerk.) *Active ageing and solidarity between generations in Europe: First results from SHARE after the economic crisis*. De Gruyter Online, 277–287. <https://doi.org/10.1515/9783110295467.277>.
- Szabó A. – Oross D. (2016) A politikai rendszerintegrációt befolyásoló tényezők. *Politikatudományi Szemle*, 25(3), 59–84.
- Szabó A. – Gerő M. (2022) *A magyar társadalom törésvonalai és politikai integrációjának dimenziói a COVID-19 árnyékában: A magyar társadalom politikai gondolkodásmódja, politikai preferenciája és részvétele 2021 őszén*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont.
- Sutcliffe, A. – Dunbar, R. – Binder, J. – Arrow, H. (2012): Relationships and the social brain: integrating psychological and evolutionary perspectives. *British Journal of Psychology*, 103(2), 149–168. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.2011.02061.x>.
- Utasi Á. (2002) *A bizalom hálójá. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás*. Budapest: Új Mandátum.
- Utasi Á. (2010) Baráti közösségek és magántársaságok – a közélet iskolái. In Utasi Á. (szerk.) *Közösség és közélet*. Budapest–Szeged: MTA Politikatudományi Intézet – Szegedi Tudományegyetem BTK Szociológia Tanszék – Belvedere Kiadó, 101–125.
- Utasi Á. (2013) *Kötélékben. Szolidaritás-hálók és közélet*. Szeged: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Belvedere Meridionale. <https://doi.org/10.14232/belvbook.2013.58508>.
- Vacca, R. (2020) Structure in personal networks: Constructing and comparing typologies. *Network Science*, 8(2), 142–167. <https://doi.org/10.1017/nws.2019.29>.
- Vermunt, J. K. – Magidson, J. (2002) Latent Class Cluster Analysis. In Hagenaars, J. A. – McCutcheon, A. L. (szerk.) *Applied Latent Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 89–106. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511499531.004>.
- Wenger, G. C. (1991) A network typology: From theory to practice. *Journal of Aging Studies*, 5(2), 147–162. [https://doi.org/10.1016/0890-4065\(91\)90003-B](https://doi.org/10.1016/0890-4065(91)90003-B).
- Yu, W. – Chiu, C.-T. (2014) Occupational Sex Composition, Cultural Contexts, and Social Capital Formation: Cases of the United States and Taiwan. In Lin, N. – Fu, Y. – Chen, C. (szerk.) *Social Capital in Three Societies: The Context of Socioeconomic and Cultural Institutions*. New York: Routledge, 121–149.

MELLÉKLET

I. táblázat

Elmagányosodó klaszterben a csoportképző kapcsolathálózati változók eloszlása 2015-ben és 2018-ban (%)

		2015 (N=552)	2018 (N=278)
Rokon bizalmas kapcsolatok száma	Nincs	29	48
	1	41	39
	2 vagy több	30	13
Nem rokon bizalmas kapcsolatok száma	Nincs	94	99
	1	5	1
	2 vagy több	1	
Barátok száma	Nincs	89	51
	1–3	10	41
	4 vagy több	1	8
Lakáson tartott baráti összejöveteleken való részvétel	Soha	75	76
	Ritkán	19	17
	Gyakrabban	6	7
Kocsmába, kávézóba vagy szórakozóhelyre járás	Soha	81	80
	Ritkán	14	13
	Gyakrabban	5	7
Gyenge kapcsolatok száma	0–2	24	10
	3–6	40	35
	7 vagy több	36	55

II. táblázat
A kapcsolatszegénység veszélyében élők klaszterben a csoportképző
kapcsolathálózati változók eloszlása 2015-ben és 2018-ban (%)

		2015 (N=569)	2018 (N=631)
Rokon bizalmas kapcsolatok száma	Nincs	81,5	83
	1	18,5	15
	2 vagy több	0	2
Nem rokon bizalmas kapcsolatok száma	Nincs	0	0
	1	63	65
	2 vagy több	37	35
Barátok száma	Nincs	1	0
	1–3	98	95
	4 vagy több	1	5
Lakáson tartott baráti összejöveteleken való részvétel	Soha	35	45
	Ritkán	57	45
	Gyakrabban	8	10
Kocsmába, kávézóba vagy szórakozóhelyre járás	Soha	80	78,5
	Ritkán	16	20,5
	Gyakrabban	4	1
Gyenge kapcsolatok száma	0–2	13	5
	3–6	37	27,5
	7 vagy több	50	67,5

III. táblázat

A családorientált beágyazott klaszterben a csoportképző kapcsolathálózati változók eloszlása 2015-ben és 2018-ban (%)

		2015 (N=544)	2018 (N=671)
Rokon bizalmas kapcsolatok száma	Nincs		1
	1	31	58
	2 vagy több	69	41
Nem rokon bizalmas kapcsolatok száma	Nincs	61	42
	1	36	24
	2 vagy több	3	34
Barátok száma	Nincs	2	1
	1–3	66	64
	4 vagy több	32	35
Lakáson tartott baráti összejöveteleken való részvétel	Soha	23	1
	Ritkán	48	47
	Gyakrabban	29	52
Kocsmába, kávézóba vagy szórakozóhelyre járás	Soha	55	19
	Ritkán	33	49
	Gyakrabban	12	32
Gyenge kapcsolatok száma	0–2	5,5	1
	3–6	21,5	8
	7 vagy több	73	91

IV. táblázat
Az aktív társasági klaszterben a csoportképző kapcsolathálózati változók
eloszlása 2015-ben és 2018-ban (%)

		2015 (N=942)	2018 (N=558)
Rokon bizalmas kapcsolatok száma	Nincs	63	100
	1	25	
	2 vagy több	12	
Nem rokon bizalmas kapcsolatok száma	Nincs	1	5
	1	14	29
	2 vagy több	85	66
Barátok száma	Nincs		1
	1-3	68	76
	4 vagy több	32	23
Lakáson tartott baráti összejöveteleken való részvétel	Soha	4	1
	Ritkán	34	25
	Gyakrabban	62	74
Kocsmába, kávézóba vagy szórakozó-helyre járás	Soha	24	7
	Ritkán	45,5	39
	Gyakrabban	30,5	54
Gyenge kapcsolatok száma	0-2	4	
	3-6	24	7
	7 vagy több	72	93

V. táblázat

A csoportképző változók eloszlása 2021-ben a hatklaszteres kapcsolathálózati tipológiában (%)

		bezárkózó elmagányosodó (N=641)	társaságra nyitott elmagányosodó (N=308)	bezárkózó kapcsolatszegénység veszélyében élő (N=835)	társaságra nyitott kapcsolatsze- génység veszélyében élő (N=474)	családorientált beágyazott (N=730)	aktív társasági (N=1417)	teljes (N=4405)
Rokon bizalmas kapcsolatok száma	Nincs	45	55	54	75	3	44	44
	1	34	34	24	11	40	26	28
	2 vagy több	21	11	22	14	57	30	28
Nem rokon bizalmas kapcsolatok száma	Nincs	92	88		1	65	1	32
	1	6	10	56	30	28	37	31
	2 vagy több	2	2	44	69	7	62	37
Barátok száma	Nincs	88	100			9		21
	1–3	11		96	97,5	69	76	66
	4 vagy több	1		4	2,5	22	24	13
Lakáson tartott baráti összejöve- teleken való részvétel	Soha	84	12	43		12	4	24
	Ritkán	15	41	31	99	60	4	33
	Gyakrabban	1	47	26	1	28	92	43
Kocsmába, kávézóba vagy szórakozóhelyre járás	Soha	86	10	91		22	3	35
	Ritkán	13	38	8	85	58	36	36
	Gyakrabban	1	52	1	15	20	61	29
Gyenge kapcsolatok száma	0–2	18	13	7	6	1	1	6
	3–6	41	30,5	33	23	8	15	23
	7 vagy több	41	56,5	60	71	91	84	71

VI. táblázat
Szociodemográfiai és egyéb változók megoszlása a kapcsolathálózati csoportok szerint (%)

		bezárlkozó elmagányosodó (N=641)	társaságra nyitott elmagányosodó (N=308)	bezárlkozó kapcsolatszegénység veszélyében élő (N=835)	társaságra nyitott kapcsolatszegénység veszélyében élő (N=474)	családorientált beágyazott (N=730)	aktív társasági (N=1417)	teljes (N=4405)
Nem	Férfi	39	50	41	50	47	51	47
Életkor (átlag)		60,5	52	51	45,5	47	42	48
Korcsoport	18–29	5	15	14	19	14	28	18
	30–39	10	14	19	21	23	24	20
	40–49	9	11	13	21	21	17	16
	50–59	17	23	15	21	20	16	17
	60–69	23	23	19	10	13	9	15
	70+	36	14	20	8	9	6	14
Iskolai végzettség								
Legfeljebb 8 általános		56	37	39	16	22	16	29
Szakmunkásképző		15	21	21	29	23	22	22
Érettségi		20	29	29	32	35	37	31
Diploma		8	13	11	23	20	25	18
Roma		11	8	7	5	5	5	7
Lakóhely								
ott él, ahol 14 évesen		64	72,5	67	73	66	70	68
Budapest		16	17	21	21	14	24,5	20
Megyeszékhely		17	20	15	16	19	20,5	18
Város		40	37	35	38	38	31,5	35,5
Nagyközség, község		27	26	29	25	29	23,5	26,5
Politikai hovatartozás								
inkább baloldali		24	21	27	24	29	24	25
középen		41	38	33	34	33	33	35
inkább jobboldali		35	41	40	42	38	43	40
Anyagi helyzet								
a létminimum alatt él		31	22	26	15	19	16	21
súlyosan deprivált		22	18	12	5	8	5,5	10

A kapcsolathálózati tipológia változása és jelentősége a társadalmi integráció...

	bezárkózó elmagányosodó (N=641)	társaságra nyitott elmagányosodó (N=308)	bezárkózó kapcsolatszegénység veszélyében élő (N=835)	társaságra nyitott kapcsolatszegénység veszélyében élő (N=474)	családorientált beágyazott (N=730)	aktív társasági (N=1417)	teljes (N=4405)
Családi állapot							
nőtlen, hajadon	18	28	25	31	25,5	44	31
házas	38	40	40	44	50,5	35	41
volt házas, de elvált, vagy nem élnek együtt	16	20	16	18	16	16	16
özvegy	28	12	19	7	8	5	12
egyedül él	40	32	35	29	19,5	25	29
Gazdasági aktivitás							
dolgozik	38	65	57	78	73	77	66
munkanélküli	2	2	2	2	2	2	2
inaktív	60	33	41	20	25	21	32
Polgárosodás							
nem polgárosodott	60	30,5	46	28	24	17	32
gyengén polgárosodott	29	33	37	43	41	40	38
polgárosodó	10	32	15	26	28	35	25
polgárosodott	1	4,5	2	3	7	8	5
Vallás							
nem vallásos	35	31	38	55	35	36	38
vallásos, az egyház tanításait követi	16	13	13	7	8	8	10
vallásos a maga módján	44	43	42	34	50	48	45
nem tudja, hogy vallásos vagy sem	5	13	7	4	7	8	7
Pártválasztás							
aktív pártválasztó Fidesz	31	29	37	33	33	28	32
aktív pártválasztó ellenzék	18	21	21	27	23	26	23
aktív pártválasztó egyéb párt	2	2	4	2	3	4	3
aktív ismeretlen pref. pártválasztó	3	5	3	5,50	4	6	5
aktív bizonytalan	6	4	4	7	8	8	6,50
aktív titkolózó	4	5	6	8,50	8	6	6
mindenki más	36	34	25	17	21	22	24,50

EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT ÉS TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ

GYŐRI ÁGNES

Bevezetés

Az egyéni egészségi állapot alakulása számtalan hatás következménye. A biológiai adottságok, az egészség-magatartáshoz kapcsolódó faktorok és az epidemiológiai jelentőségű környezeti tényezők mellett társadalmi-gazdasági tényezők is meghatározzák, és ezek a tényezők egymással is kölcsönhatásban vannak (Marmot–Bobak 2000). A szakirodalomban ugyancsak ismert, hogy az egészségi állapotra az is hatással van, hogy az egyén mennyire képes a különféle integrációs mechanizmusok révén a társadalomba beágyazódni, annak részese lenni (Lipsitz 2012). A hatás azonban fordítva is igaz: a rosszabb egészségi állapotú emberek hátrányba kerülnek az oktatási rendszerben és a munkaerőpiacon, de társas kapcsolataikat, társadalmi- és politikai aktivitásukat is korlátozhatja kedvezőtlen egészségi állapotuk. Annak ellenére, hogy az egészségi állapotban megmutatkozó egyenlőtlenségek széles körben kutatott téma mind nemzetközi, mind hazai viszonylatban, nem találunk arra példát, hogy a jelenség társadalmi integrációval való összefüggését részletesen vizsgálják. Tanulmányunk fő célja annak vizsgálata, hogy az egyén társadalomban való integráltsága hogyan függ össze a szomatikus és a mentális egészséggel.

Az egészségi állapot társadalmi egyenlőtlenségei

Az egészségi állapotban fennálló egyenlőtlenségek kialakulásában és fennmaradásában szerepet játszó tényezők vizsgálata az orvostudományok 1940–1950-es évekbeli robbanásszerű fejlődését követően került az empirikus kutatások középpontjába (Marmot–Bobak 2000). Az igazán jelentős tudományos érdeklődés a brit kormány által 1967-ben kezdeményezett követéses vizsgálat, a Whitehall-kutatás eredményei nyomán bontakozott ki, amely arra hívta fel a figyelmet, hogy a brit társadalom különböző társadalmi osztályai között egyenlőtlen mértékben fordulnak elő a betegségek (Whitehead–Dahlgren 2006). A britek körében végzett vizsgálatokon alapuló kutatási eredmények (McIntosh 1982, Marmot et al. 1991) meg-

jelenését követően terjedt el a tudományos gondolkodásban az a szemlélet, hogy a biológiai adottságok, az egészség-magatartáshoz kapcsolódó faktorok és az epidemiológiai jelentőségű környezeti tényezők mellett a társadalmi tényezők is meghatározzák az egyes társadalmi csoportok egészségi állapota közötti különbségeket (Marmot–Bobak 2000). Azóta nagyszámú nemzetközi és hazai vizsgálat bizonyította: a kedvezőtlen társadalmi-gazdasági helyzetű (alacsony iskolázottságú, alacsony jövedelmű, munkaerőpiacról kiszorult, rossz lakhatási körülmények között élő stb.) csoportok rosszabb egészségi mutatókkal rendelkeznek, még a gazdaságilag fejlett jóléti államokban is (a teljesség igénye nélkül: Hoffmann 2008, Kovács 2012, Kovács–Tóth 2015, Lahelma et al. 2006, Orosz–Kollányi 2016, Torssander–Erikson 2010). Például a születéskor várható élettartamot tekintve átlagosan 5–10 év, a morbiditás esetében 10–20 év különbség is megfigyelhető az európai társadalmak legalsó és legfelső rétegei között, akár az iskolai végzettség, akár a foglalkozási pozíció, akár az anyagi helyzet alapján vizsgáljuk a legalsó és legfelső társadalmi csoportok közötti egészségi mutatókat (Mackenbach 2006).

Napjainkban az egészségi állapot és a társadalmi-gazdasági státusz összefüggésének magyarázatával foglalkozó kutatások az egészségügyenlétlenségeket létrehozó alapvető mechanizmusokról, illetve a kauzalitás irányáról szólnak (Galama–van Kippersluis 2013, 2019). Azt vizsgálják, vajon az egészségi állapot társadalmi-gazdasági okokra vezethető-e vissza (*social causation*) vagy az egészségi állapot szerinti szelekció hat a társadalmi-gazdasági státuszra (*health selection*).¹ Az egyik álláspont szerint az egészségi állapotot a társadalmi-gazdasági pozíció befolyásolja leginkább, míg a másik szerint az egészség a társadalmi státuszt (Cutler–Lleras–Muney 2006). A rejtett egyenlőtlenségi tényezők elmélete (Goldman 2001) szerint viszont mind a szocioökonómiai státuszt, mind az egészségi állapotot olyan látens faktorok alakítják, mint a genetikai adottságok, illetve az egyéni jellemzők (személyiségjegyek, életmód, stresszel való megbirkózás képessége, státushiedelmek okozta pszichés stressz stb.). Ám ezeket a rejtett tényezőket a legnehezebb empirikusan vizsgálni.

A szakirodalom másik irányzata annak vizsgálatára helyezi a fókuszt, hogy miként változik az egészségügyenlétlenségek mértéke az élet különböző szakaszai-

¹ A korábbi szakirodalmi diskurzust főleg az „alapvető okok” elméletéből (theory of fundamental causes) kiinduló kutatások uralták. Ezen elmélet szerint az egészségügyenlétlenségeket olyan rugalmas erőforrásokhoz való hozzáférés határozza meg, mint a tudás, a pénz, a hatalom vagy a társas kapcsolatok (Link–Phelan 1995, Phelan et al. 2004). Ezek az erőforrások alapvetőek a közvetlen betegségkockázatoknak való kitettségben, és minimalizálhatják, csökkenthetik a betegség következményeit. Sőt, önmagukban is egészséghatásuk van: a különböző társadalmi csoportok közötti egészségügyenlétlenség akkor is megmarad, ha eltekintünk a közvetlen életmódbeli faktorok hatásaitól (Marmot et al. 1997).

ban. Számos kutatás hívja fel arra a figyelmet, hogy az egészségegyenlőtlenségek nem minden életszakaszban jelentkeznek egyenlő mértékben, és az életkor előrehaladtával a társadalmi okozati összefüggés, illetve az egészségi állapot szerinti szelekció hatása nem is konzisztens (Adler et al. 1994, Ben-Shlomo–Kuh 2002, Vuille–Schenkel 2001). Az egészségi állapot szerinti társadalmi egyenlőtlenségek legnagyobb mértékben a középkorúakat (40–59 évesek) érintik, míg a serdülők és a fiatal felnőttek, illetve az időskorúak körében ezek a különbségek kisebbek és kevésbé koherensek (House et al. 1994). A szakirodalom az egyenlőtlenségek viszonylagos alacsony szintjét a fiatalok körében olyan magatartási-életmódbeli tényezőkre vezeti vissza, amelyek nem a szülői család társadalmi helyzetétől, hanem inkább a kortárs csoport magatartásától függenek (Vuille–Schenkel 2001). Ez pedig a későbbiekben egészségszelekciót okozhat, és befolyásolhatja a felnőttkori egészségi állapotban megmutatkozó társadalmi egyenlőtlenségeket. Az önálló élet kezdetével egészen idős korig egyre erőteljesebben jelentkeznek a társadalmi egyenlőtlenségek a megbetegedési adatokban, ami összefügg a társadalmi-gazdasági helyzet számos mutatójával, így a foglalkozási kockázatokkal, az életmódbeli különbségekkel, a pénzügyi források hiányával vagy az egészségügyi ellátáshoz való korlátozott hozzáféréssel (Torssander–Erikson 2010). Idős korban viszont a társadalmi és a biológiai tényezők hatására ismét csökkenni kezd a társadalmi egyenlőtlenségek megjelenése az egészségi állapotban: a biológiai egészségkockázatok kiegyenlítődnek, gyakoribbá válnak a megbetegedések, azaz az egészségszelekció erőteljesebben jelentkezik, mint a társadalmi szelekció (Pikó 2007). A fiatalabb korra jellemző nagyobb mértékű társadalmi mobilitás és az idősebb korral járó gyakoribb egészségügyi problémák ellentmondani látszanak az egészségszelekció hipotézisének, amely fordított oksági kapcsolatot feltételez, mégpedig azt, hogy a már meglévő egészségi különbségek befolyásolják a szocioökonómiai státuszt.

Nemcsak a szociológiai és a közgazdasági elemzések, de az epidemiológiai és a demográfiai kutatások is régóta hangsúlyozzák az életmód (testmozgás, dohányzási és alkoholfogyasztási szokások stb.), az akut és krónikus pszichoszociális stressz, a társas kapcsolatok és támogatás, a gyermekkori (sőt a magzatkori) körülmények és a munkahelyi fizikai kockázatok, illetve stressztényezők jelentőségét az egészségi állapot összefüggésében (House et al. 1994, Lynch–Kaplan–Salonen 1997). House és munkatársai (1994) vizsgálata azt erősítette meg, hogy a pszichoszociális munkakörnyezeti tényezők, a munkahelyen kívüli társas kapcsolatok és az egészség-magatartás együttesen magyarázzák az egészségi állapot társadalmi különbségeit. Egyes epidemiológiai vizsgálatok azt találták, hogy a rosszabb egészségi állapot társadalmi grádiensének közel kétharmadát magya-

rázzák közvetlenül a munkakörnyezet és az életmód faktorai, közvetetten pedig az egyén társadalmi-gazdasági státusza (Borg–Kristensen 2000). Az alacsony társadalmi-foglalkozási státuszúak gyakrabban végeznek kockázatos – egészségre veszélyes – „kétkezi” fizikai munkát, szemben a magas társadalmi státuszú egyénekkkel, és ennek következtében egészségi állapotuk gyorsabban romlik (Marmot et al. 1997, Ravesteijn–van Kippersluis–van Doorslaer 2013). Más kutatások az életmód, különösen a dohányzás kiemelten fontos szerepét hangsúlyozzák az egészség egyenlőtlenség magyarázatában (Mackenbach et al. 2004). A gyermekkori kognitív és nem kognitív képességek is meghatározóak mind az iskolai teljesítmény, mind az egészségi állapot felnőttkori egyenlőtlenségeiben (Cunha–Heckman 2007, Heckman 2007, Campbell et al. 2014). Arra is vannak empirikus bizonyítékok, hogy a szülői, különösen az anyai szocioökonómiai státusz befolyásolja leginkább a gyermek egészségeinek fejlődését (Currie 2009).

A társadalmi-gazdasági dimenziók szerint mért egészségi állapot különbségeinek a vizsgálatok az egyik kulcsdimenzió az iskolázottság. Az alacsony iskolai végzettség a rossz egészségi állapot és a mortalitás rizikótényezője (Lleras-Muney 2005, Conti–Heckman–Urzua 2010, van Kippersluis et al. 2010). Az iskolázottság növeli a jövedelmet, hiszen a magasabb (felsőfokú) iskolai végzettség jobb lehetőségeket teremt a munkaerőpiacon (Hoffmann et al. 2013), a magasabb jövedelem pedig lehetővé teszi az egészségbefektetési termékek és szolgáltatások igénybevételét. Másfelől a magas iskolai végzettségűek jobban tudják kezelni betegségeiket, hiszen a szocializációjuk és az oktatási rendszer révén közvetített tudásuk – így a szűkebb értelemben vett egészséggel kapcsolatos tudásuk – egészséget támogató döntéseket tesz lehetővé számukra, például a saját egészségi állapotuk időbeli észlelését vagy akár az egészségügyi rendszerben való jobb, illetve hatékonyabb eligazodást, érdekérvényesítést (Goldman–Smith 2002, Jansen et al. 2018), és lényegében az egészségi tőke – egészséget elősegítő magatartással kapcsolatos kognitív és nem kognitív készségek – felhalmozását (Cunha–Heckman 2007).

Az iskolázottságnál és az egészséggel kapcsolatos tudásnál nagyobb jelentősége van az anyagi/jövedelmi helyzetnek az egészség egyenlőtlenségek magyarázatában (Robeyns 2011), mivel nyilvánvalóan anyagi erőforrások függvénye az „egészségügyi fogyasztás”: van-e biztosítása, ki tudja-e fizetni a gyógyszereket, a magánellátást, az egészséges táplálkozást biztosító termékeket, el tud-e utazni az ellátás helyére, megengedheti-e azt magának, hogy ez idő alatt hiányozzon a munkahelyéről stb. (Kollányi 2020).

Néhány kutatás (Contoyannis–Rice 2001, Galama–van Kippersluis 2013) arra irányította a figyelmet, hogy nemcsak az anyagi, jövedelmi helyzet befolyásolhatja az egészségi állapotot, hanem az egészség (illetve annak hiánya) is az anya-

gi státuszt, mégpedig alapvetően kétfajta mechanizmus révén. Egyfelől a rossz egészségi állapotúak alacsonyabb foglalkozási-jövedelmi pozíciókat töltenek be, mivel nem invesztálnak képzésükbe, tanulásukba a velük szemben megtapasztalt munkaerőpiaci diszkrimináció miatt azt feltételezve, hogy úgysem léptetik őket elő, vagy az egészségi állapotukból fakadó esetlegesen hiányzó szakismertetek miatt eleve korlátozott, hogy milyen munkaköröket tudnak végezni. Másfelől a rossz(abb) egészségi állapot pluszkiadásokkal is jár, így végső soron az anyagi helyzet romlásával (Kröger 2015, Smith 2004).

A társadalmi-gazdasági tényezők szerinti eltérések a mentális egészségi állapotmutatók alapján is jelentős különbségeket mutatnak. Számos kutatás erősíti meg, hogy az alacsony társadalmi-gazdasági státusz a mentális zavarok magasabb előfordulásával jár együtt (Lewis et al. 2003, Muntaner et al. 1998, Pulkki-Råback 2011). Néhány kutatás pedig arra is rámutatott, hogy a kedvezőtlen szocioökonómiai státusz megnöveli a mentális egészséggel összefüggő halálozás kockázatát (Kivimäki et al. 2007).

A szakirodalomban az is régóta ismert, hogy – a fent említett társadalmi-gazdasági faktorokon túl – a pszichoszociális környezetnek, azaz az egyént körülvevő kisebb-nagyobb közösségeket jellemző kapcsolatok rendszerének is fontos szerepe van az egészségi állapot magyarázatában: a társas kapcsolatok segítenek a stresszorokkal szembeni megküzdésben, a nehéz életesemények károsító következményeinek mérséklésében, a mentális és fizikai egészség fenntartásában, illetve a betegség(ek)ből való felépülésben (Golden et al. 2009). A társas hatások kétféle mechanizmus útján befolyásolhatják pozitívan az egészséget: a főhatás-folyamat (main effect model) vagy a stresszcsökkentő folyamat (stress-buffering model) révén (Cohen–Wills 1985, Cohen–Gottlieb–Underwood 2000). A főhatás-modell szerint a társas kapcsolatok közvetlenül is előnyösen hatnak az egyén egészségére függetlenül attól, hogy fennáll-e a stresszhelyzet vagy sem, mivel a más személyekkel való kapcsolattartás növeli a pozitív érzelmek valószínűségét, és csökkenti a negatív érzelmek intenzitását, valamint időtartamát, elősegítve ezzel az egészséges pszichés és érzelmi állapotot (Cohen et al. 2000, Rees–Freeman 2007). A stresszcsökkentő modell szerint azonban a társas kapcsolatok csak stresszhelyzetekben hatnak az egészség szempontjából pozitívan: tompítják a stressz egészségre gyakorolt negatív hatását, enyhítik a szorongást, segítik az egyént a nehézségekkel való megküzdésben, és fontos a támogatást kapó személy számára annak bizonyossága, hogy válsághelyzetekben elérhetők a segítséget nyújtó személyek (Werner-Seidler et al. 2017).

Már az 1980-as évekbeli epidemiológiai vizsgálatok is megállapították, hogy a társas kapcsolatok legalább olyan mértékben befolyásolják a morbiditást és

a mortalitást, mint például a dohányzás, a fizikai aktivitás vagy akár az elhízás (House et al. 1994). Bizonyított, hogy a több és intímebb kapcsolattal rendelkező személyek életben maradási esélye 50%-kal nagyobb azokhoz képest, akik magányosak vagy kevés társas kapcsolattal rendelkeznek (Heffner et al. 2011, Holt-Lunstad–Layton 2010, Tay et al. 2013). Számos tanulmány számolt be arról, hogy a nem megfelelő társas integráció és az alacsony társas támogatottság szignifikáns hatással van a szomatikus betegségek kialakulására – különösen a szív- és érrendszeri megbetegedések, daganatos betegségek létrejöttére –, azok súlyosbodására és a halálózásra is (Lett et al. 2005, Manne et al. 2000).

A kapcsolathálózat és az általa elérhető támogatás a mentális egészség szempontjából is kulcsfontosságú: a kisebb méretű kapcsolati háló, a kevesebb interperszonális kapcsolat és az alacsony szintű társas támogatás előrevetíti a depresszió kialakulását, illetve súlyosbodását (Kawachi–Berkman 2001, Cacioppo et al. 2006). Aartsen és munkatársai (2004) arra hívták fel a figyelmet, hogy az egyén egészségi állapotában bekövetkezett kedvezőtlen változások is befolyásolják a kapcsolati hálót. Kimutatták, hogy a fizikai egészség rosszabbodása a baráti/szomszédi kapcsolatok csökkenéséhez és a családi kapcsolatok intenzitásának növekedéséhez vezet, míg a kognitív hanyatlás mind a baráti, mind a családi kapcsolatok leépüléséhez. A fizikai és mentális egészség hanyatlásával az idősök hajlamosak átrendezni társas kapcsolataikat: figyelmüket azokra a kapcsolatokra korlátozzák, amelyek a legtöbb érzelmi és funkcionális támogatást nyújtják számukra. Ezek a kapcsolatok nagyobb valószínűséggel jelentik a legbensőségesebb családi/rokonok kapcsolatait, amelyek hosszú távú instrumentális segítséget nyújthatnak (Aartsen et al. 2004, Albert et al. 2021, Dowd 1984, Kuijter–Buunk–Ybema 2001).

Annak ellenére, hogy az egészségi állapotban megmutatkozó egyenlőtlenségek és a fent bemutatott társadalmi-gazdasági, illetve pszichoszociális környezeti faktorok közötti kapcsolat széles körben kutatott mind nemzetközi, mind hazai viszonylatban, nem találunk arra példát, hogy a jelenség társadalmi integrációval való összefüggését részletesen vizsgálják. Jelen tanulmány fő célja tehát az, hogy feltárja, hogyan függ össze az egyén társadalomban való integráltsága a fizikai és mentális egészséggel.

Adatok és módszer

Az elemzés során az MTA Kiválósági Együttműködési Program „Mobilitás Kutatási Centrum” projektje keretében 2021 őszén lefolytatott, személyes kérdőíves lekérdézésen alapuló vizsgálat adataira támaszkodtunk (Győri 2024).

Az elemzésben használt *egészségi állapot-mutatók* a kérdezettek önértékelésén, illetve beszámolóin alapulnak.²

Az *egyéni társadalmi integráltságot* elemzésünkben a Kovách és munkatársai (2017) által kidolgozott *integrációs indikátorok és integrációs modell* segítségével vizsgáltuk (Győri 2024).

Az elemzésbe számos olyan *demográfiai és társadalmi-gazdasági háttérrel leíró változót* is beemeltünk, melyek a szakirodalom alapján befolyásol(hat)ják az egészségi állapotot. A szociodemográfiai adatok elemzésekor az *életkort* négy kategóriában vizsgáltuk: 35 éves kor alatt, 35–54 éves életkor között, 55–64 éves életkor között és 64 év felett. Vizsgáltuk az *iskolai végzettséget* (kategoriális változó: legfeljebb nyolc általános iskola, középiskola érettségi nélkül, középiskola érettségivel, felsőfokú végzettség), a *családi állapotot* (kategoriális változó: nőtlen/hajadon, házas vagy élettárssal él, elvált, özvegy) és a *szubjektív jövedelmi helyzetet* (szintén kategoriális változó: a szokásos kiadásokat nehézségek árán, kisebb nehézségek árán, viszonylag könnyen és könnyen vagy nagyon könnyen tudják fedezni). Továbbá egy négykategóriás változót használtunk a *lakóhely településtípusának* mérésére: főváros, más nagyváros, kisváros, község.

2 (1) Az általános fizikai egészségi állapot jellemzéséhez a tartós betegség(ek) megléte felől közelítettünk, és leírásához egy dichotóm változót alakítottunk ki, melynek 1-es értéke azt jelzi, hogy a válaszadónak van valamilyen régóta fennálló, krónikus betegsége, a 0 pedig azt, ha nincs. A kérdőívben szereplő kérdés így hangzott: „Van-e Önnek valamilyen krónikus betegsége vagy olyan egészségi problémája, ami legalább 6 hónapja tart, vagy előreláthatólag legalább 6 hónapig fog tartani?”. (2) A mentális egészségi állapot – pszichés kondíció – jellemzésére a Beck-féle Depresszió Skála (Beck–Beck 1972) rövidített, 9 tételes változatát (BDI-S) alkalmaztuk, melyet a szakirodalom az egyik legmegbízhatóbb mérési eszköznek tart a mentális zavar, a depressziós tünetegyüttes súlyosságának felmérésére. A mérőeszköz magyar nyelvű rövidített változatának kidolgozása Kopp Mária és munkatársai nevéhez fűződik (Kopp–Skrabski–Czakó 1990), és a magyar változat klinikai, valamint átlagpopuláción is validált (Rózsa–Szádóczy–Füredi 2001, Kopp et al. 1990). A kitöltők egy négyfokú Likert-skálán jelölhetik, hogy a felsorolt állításokat mennyire tartják jellemzőnek a saját helyzetükre vonatkozóan. A kérdőív egyes tételei olyan tünetekre kérdeznek rá, mint a társas visszahúzódás, döntésképtelenség, alvászavar, fáradékonyság, testi tünetek miatti túlzott aggodás, munkaképtelenség, pesszimizmus, elégedetlenség és az örömképesség hiánya. A BDI-9 belső megbízhatósága a mintánkban kiváló (Cronbach-alfa = 0,96). A 9 tételes magyar változat pontszámát – a Kopp és munkatársai (1990) által javasolt módon – a teljes skála pontszámával ekvivalens értékkel alakítottuk át, és az elemzésben használt kétértékű változót a 19 pontos határérték alapján alakítottuk ki, melyet magyar mintán Rózsa és szerzőtársai (2001) határoztak meg (1= ha a kérdezett a depresszió legalább közepesen súlyos, valamint súlyos tüneteit mutatja, 0= ha legfeljebb enyhe depressziós tüneteket mutat vagy nem depressziós).

Egészségi állapot és társadalmi integráció

Kutatási kérdéseink megválaszolásához, melyek arra irányulnak, hogy az egyén – különböző társadalmi dimenziókban megragadható – integráltsága és az integrációs modell által elkülönített integrációs csoportokba tartozása hogyan függ össze az egészségi állapottal, többféle módszert alkalmaztunk.³

Leíró elemzési eredmények

Az egészségi állapotmutatók megoszlásait az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat
Az egészségi állapotmutatók megoszlása, 2021

	Gyakoriság (N)	Relatív gyakoriság (%)
Krónikus betegség, tartósan fennálló egészségügyi probléma		
Van	971	19,5
Nincs	3998	80,5
Súlyos és közepesen súlyos depressziós állapot		
Van	696	14,0
Nincs	4272	86,0

Forrás: KEP3 adatfelvétel, 2021

A 2–3. táblázatok az egyéni integráltság egyes dimenziói és a kérdezettek egészségi állapota közötti összefüggést mutatják be. Mind a rendszerintegráció, mind a társadalmi szintű integráció, mind a személyközi integráció méréseére használt indikátorok esetében nagyon hasonlóak a különbségek az eltérő egészségi állapotúak csoportjai között. A rendszerintegráció indikátorait vizsgálva azt látjuk, hogy a társadalmi normák követése esetében a rossz fizikai és a rossz mentális egészségi állapotúak között alacsonyabb a normakövetés mértéke. Az intézményi bizalom alacsonyabb szintje is a kedvezőtlen fizikai és mentális egészségi állapotúak csoportjaira jellemző, jóllehet ezek az eltérések nem szignifikánsak. Azonban a politikai részvétel eltérő képet mutat a szomatikus és a mentális egészség esetében. Míg a rossz mentális egészségi állapotúak, azaz a depresszió súlyos vagy közepesen súlyos állapotával jellemezhető válaszadók csoportjában a

3 Először leíró statisztikákat értelmeztünk az átlagértékek összehasonlításával és két dimenzióban százalékos megoszlásokat vizsgáltunk, ezt követően többdimenziós analízisben bináris logisztikus regressziós modelleket alkalmaztunk. Az elemzés során használt függő változók az egészség általunk vizsgált különböző aspektusaiban való érintettség dichotóm változói: (1) a krónikus betegségek, tartósan fennálló egészségi problémák megléte és (2) a súlyos és közepesen súlyos depressziós állapot előfordulása. A független változók pedig (1) a nyolc integrációs mutató szerint mért integráltság mértéke, valamint (2) az integrációs modell különböző integrációs mintázattal jellemezhető csoportjai.

passzivitás a meghatározó részvételi forma, addig a rossz fizikai egészségi állapotban lévők között a biztos választók és a választási részvételen kívül más részvételi formákban is érintettek aránya magasabb az átlagosnál. A szomatikus egészség és a közéleti, politikai cselekvési formák összefüggése szerint az rajzolódik ki, hogy a kedvezőtlen fizikai egészségi állapotúak – a krónikus betegség nélkül élőkhez képest – jelentősen nagyobb arányban lépnek kapcsolatba a helyi önkormányzati képviselőjükkel és vesznek részt lakossági fórumokon, illetve helyi eseményeken, vagyis körükben nem a klasszikus politikai aktivizmus a meghatározó.

A társadalmi szintű integráció indikátorait tekintve a munkaintenzitás leginkább a kedvező fizikai és mentális egészségi állapotúak csoportjaira jellemző, és a civil részvételben tapasztalt különbségek is ehhez nagyon hasonlóak: magasabb a civil szervezeti aktivitás a betegség nélkül élők körében (jóllehet a fizikai egészség esetében az eltérés nem szignifikáns).

A személyközi integráció indikátorai közül a szubjektív kirekesztettség érzését vizsgálva azt látjuk, hogy leginkább a krónikus betegek és a depresszióval küzdők érzik magukat nagymértékben marginalizált helyzetben. A részletesebb, itt nem közölt elemzéseink azt is mutatják, hogy a szubjektív kirekesztettség érzése a súlyos depressziós állapotúak körében a legmagasabb: több mint kétszer gyakoribb a depresszióban nem szenvedőkhöz képest, de az enyhe depressziós tünetegyüttessel jellemezhetőek csoportjához képest is közel másfélszer gyakoribb. Az erős, bizalmas kapcsolatok számát tekintve nincs szignifikáns különbség a kedvező és a kedvezőtlen fizikai állapotúak csoportjai között, ugyanakkor a mentális egészségnek fontos meghatározója: magasabb az értéke a kedvező mentális egészséggel rendelkezők csoportjában. A gyenge kapcsolatok esetében tapasztalt különbségek is ehhez nagyon hasonlóak: alacsonyabb a számuk mind a krónikus betegség(ek)ben szenvedők, mind a súlyos vagy közepesen súlyos depresszióval élők csoportjaiban.

2. táblázat

Egyéni integráltság mértéke a különböző egészségi állapotúak csoportjaiban
(átlag)

	Norma- követés	Intéz- ményi bizalom	Munka- intenzi- tás	Civil részvétel	Szubjek- tív kire- kesztett- ség	Erős kapcso- latok	Gyenge kapcso- latok
Krónikus be- tegsége van	-0,169	4,584	0,273	0,583	2,025	2,104	9,398
Nincs krónikus betegsége	0,031	4,614	0,787	0,646	1,941	2,086	9,858
Összesen	-0,007	4,608	0,685	0,633	1,957	2,089	9,768
N	4878	4766	4573	4929	4892	4968	4947
p	0,000	0,735	0,000	0,177	0,027	0,736	0,016
Depressziós	-0,125	4,472	0,588	0,615	3,008	1,529	7,105
Nem depressz- ziós	0,749	4,626	0,702	0,786	1,788	2,186	10,180
Összesen	-0,002	4,606	0,686	0,638	1,957	2,094	9,755
N	4879	4771	4562	4930	4897	4967	4949
p	0,000	0,113	0,000	0,002	0,000	0,000	0,000

Forrás: KEP3 adatfelvétel, 2021

3. táblázat

Az egészségi állapotmutatók megoszlása politikai részvétel szerint

	Passzív, nincs részvétel	Csak biztos választó	Van másféle politikai aktivitása	N
Krónikus betegsége van	48,8	31,2	20,0	968
Nincs krónikus betegsége	53,7	30,6	15,7	3993
Összesen	52,7	30,7	16,5	4961
N	2616	1524	821	
p	0,002			
Depressziós	61,5	13,7	24,8	693
Nem depressziós	51,4	33,4	15,3	4270
Összesen	52,8	30,6	16,6	
N	2619	1520	824	
p	0,000			

Forrás: KEP3 adatfelvétel, 2021

A továbbiakban azt is megvizsgáltuk, milyen összefüggést mutat a fizikai és a mentális egészségi állapot a fent vizsgált integrációs mutatókból képzett integrációs csoportokkal (4. táblázat). Az integrációs modell és az egészségi állapot mutatói között erős összefüggéseket tapasztaltunk. Krónikus betegség(ek)ben szenvedőket legnagyobb arányban (52,2%) az integráció szempontjából egyik legkedvezőtlenebb csoportban, a normakövető dezintegráltak körében találunk, ugyanakkor meglepő, hogy átlag feletti az arányuk a kapcsolatgazdag politikailag aktívak körében is (26,7%). Ez utóbbi talán az életkorral magyarázható: a kapcsolatgazdag politikailag aktívak csoportjában a második legmagasabb az átlagos életkor (a normakövető dezintegráltak csoportja után), és a kor előrehaladtával az egészségi állapot romlik. Legkisebb arányban tartósan fennálló egészségügyi problémákkal élők a normakövető, munkaerőpiacon integráltak csoportjában találunk (7,9%). A mentális egészségi állapot nyomán pedig azt látjuk, hogy a rossz mentális egészség a dezintegrált csoportokat jellemzi: a dezintegrációtól veszélyeztetettek csoportján belül a legmagasabb a depressziós tünetegyüttes előfordulása (36,4%), de az átlagosnál jóval magasabb a normakövető dezintegráltak között is (23,4%), míg legalacsonyabb a politikailag integráltak csoportjában (3,5%).

4. táblázat

Az egészségi állapotmutatók az integrációs modell kategóriái szerint (%)

	Krónikus betegség		Depressziós állapot	
	Van	Nincs	Van	Nincs
Kapcsolatgazdag, politikailag aktívak	26,7	73,3	7,4	92,6
Lokálisan integráltak	14,1	85,9	16,4	83,6
Politikailag integráltak	10,7	89,3	3,5	96,5
Normakövető kapcsolatgazdagok	14,4	85,6	4,7	95,3
Normakövető, munkaerőpiacon integráltak	7,9	92,1	7,9	92,1
Dezintegrációtól veszélyeztetettek	12,3	87,7	36,4	63,6
Normakövető dezintegráltak	52,2	47,8	23,4	76,6
Összesen	19,5	80,5	14,0	86,0
N	970	3998	695	4272
p	0,000		0,000	
Cramer's V	0,385		0,335	

Forrás: KEP3 adatfelvétel, 2021

Többszörös elemzési eredmények

A kétszörös elemzések során feltárt összefüggések további vizsgálatára többszörös regressziós számításokat készítettünk.⁴

A csak az egyéni integráltság egyes dimenzióit mint magyarázó változókat tartalmazó modellek eredményei azt mutatják (5. táblázat), milyen egészségi állapotkülönbségek vannak az egyes dimenziókban megvalósuló integráció mértéke szerint. Az egyéni integráltság egyes dimenziói mellett a társadalmi-demográfiai kontrollváltozókat is tartalmazó modellek pedig azt, hogy a különböző dimenziókban megvalósuló integráltság mértékét tükröző változók a demográfiai és társadalmi strukturális aspektusoktól függetlenül is befolyásolják-e a rossz egészségi állapotot.

Rendszerszintű integráció dimenziói

A rendszerszintű integráció változóihoz tartozó egészségkockázatokat vizsgálva azt látjuk, hogy a *társadalmi normák követése*, az *intézmények iránti bizalom* és a *politikai részvétel* negatív irányban függ össze szignifikánsan a szomatikus egészségi állapottal: a normakövető magatartás és az intézményi bizalom magasabb szintje csökkenti, az aktív politikai részvétel pedig növeli a tartósan fennálló betegségek előfordulásának esélyét [(1) modell]. Ráadásul hatásuk minimálisan erősödik is, amikor a modellbe bekerülnek a szociodemográfiai kontrollváltozók [(2) modell]. A mentális egészségi állapot mutatójával a rendszerszintű integrációs változók közül azonban csak a politikai részvétel korrelál szignifikánsan: a politikai passzivitás és a csak választási részvétel rosszabb mentális egészségi esélyeket valószínűsít. A normakövetés és az intézményi bizalom már az alapmodellben [(3) modell] sem mutatott szignifikáns kapcsolatot a mentális egészséggel, és ez akkor sem változott, amikor bevontuk a demográfiai és társadalmi státuszjellemzőket [(4) modell].

A társadalmi integráció dimenziói

A társadalmi szintű integráció indikátorai közül a *munkaintenzitás* változó hatását tekintve a paraméterbecslések eredményei mind a krónikus, mind a mentális egészségi állapot regressziós modelljeiben szignifikánsak és negatív előjelűek: a nagyobb „intenzitású” munkaerőpiaci részvétel csökkenti a rossz fizikai és a rossz

⁴ Mivel mindkét függő változónk dichotóm, ezért logisztikus regressziós modelleket vizsgáltunk. A modelleket több lépésben építettük fel. Először az egyes dimenziók szerinti integráltság hatását vizsgáltuk a kedvezőtlen fizikai és mentális egészségre, majd az integráltság konstellációival, azaz a társadalmi integráltság szerint elkülönülő csoport-helyzettel való összefüggéseket elemeztük, végül ezekbe a modellekbe kontrollként bevontuk a demográfiai és a társadalmi-gazdasági státusz változóit. A becslési eredményeket az 5–6. táblázatokban közöljük.

mentális egészség kockázatát. A kérdezett társadalmi pozíciójától függetlenül is igaz, hogy az *alacsonyabb munkaintenzitásúaknak rosszabb az egészsége*.⁵ Ezek az eredményeink visszaigazolják a korábbi kutatások konklúzióit. A munkaerőpiaci inaktivitás a jövedelem csökkenése vagy annak hiánya révén nem tesz lehetővé olyan egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférést (vagy a gyógyszerek megvásárlását), melyek teljeskörűen támogatnák a krónikus betegségek elkerülését, illetve a felgyógyulást (Doorslaer–Koolman 2004). A foglalkoztatási helyzet és a szubjektív jóllét, illetve az étellel való elégedettség összefüggéseit feltáró vizsgálatok azt is hangsúlyozzák, hogy a munkavégzés a szükségletek kielégítésének egyik fontos eszköze, a kultúra, a társadalmi beágyazódás alapja (R. Fedor 2019). A megélhetés anyagi feltételeit biztosító munkahely hiánya nemcsak bizonytalanságot eredményez, és ezáltal kedvezőtlenül befolyásolja a pszichés jóllétet, hanem a munkanélküliség (annak időtartamától függően) például kirekesztődéshez is vezet, mely szintén negatívan hat a mentális állapotra (Clark 2010). A társadalmi szintű integráció másik vizsgált indikátora, a *civil részvétel* nem mutat szignifikáns kapcsolatot a fizikai egészségi állapottal, de a mentális egészséggel igen: eszerint a civil szervezetek munkájában való nagyobb mértékű részvétel – például önkéntesként, tagként vagy rendezvényeiken résztvevőként – jelentős mértékben csökkenti a depresszivitás előfordulását. Ez az összefüggés igazolja azokat a korábbi kutatási tapasztalatokat, melyek szerint az önkéntes munka végzése pozitív hatást gyakorol a szubjektív mentális jóllétre, elsősorban a valahová tartozás érzésén és a jelentőségteljes munka végzésén keresztül (Pólya–Martos 2012).

Személyközi integráció

A *szubjektív kirekesztettség* érzéséhez mint a személyközi integráció egyik indikátorához tartozó egészségkockázatokat vizsgálva azt látjuk, hogy hatása a krónikus betegség jelenlétére csak az alapmodellben [(1) modell 5. tábla] szignifikáns és pozitív előjelű. Amennyiben figyelembe vesszük a demográfiai és társadalmi státusz-jellemzőket [(2) modell 5. tábla], hatása lecsökken, és amikor a modellbe bevonásra kerül az iskolázottság változója, az összefüggés meg is szűnik, vagyis a *kirekesztettség érzékelése valójában a kérdezett társadalmi státuszának hatását* mutatja. A mentális egészségi állapot alap- és kontrollváltozókkal kiegészített modelljében azonban szignifikáns és pozitív a hatása: eszerint *minél nagyobb mértékű társadalomból való kirekesztődést érzékel valaki, annál inkább szenved*

5 A strukturális változók közül az életkor bevonása a regresszióba minimálisan mérsékli a munkaintenzitáshoz kapcsolódó esélyhányados értékét, de a további kontrollváltozók bevonásával már alapvetően nem változik [(2) és (4) modell].

súlyos, illetve közepesen súlyos depresszióban.⁶ A személyközi integráció másik két mutatója, az *erős-bizalmas kapcsolatok*, valamint a *mozgósítható gyenge kapcsolatok* és az egészségi állapot összefüggései szerint az rajzolódik ki, hogy a *krónikus betegségekre, tartósan fennálló egészségügyi problémákra sem az erős, sem a gyenge kötéseknél nincs közvetlen szignifikáns hatása* [(1) modell 5. tábla]. A gyenge kötések száma akkor sincs szignifikáns kapcsolatban a fizikai egészségi állapottal, amikor bevonjuk a demográfiai és a társadalmi pozíciót jellemző változókat a modellbe. Az erős-bizalmas kapcsolatoknak a kontrollváltozókkal bővített 2. modellben szignifikánssá válik a hatása negatív előjellel: *A bizalmas kapcsolatok számának növekedésével jelentősen csökken a tartósan fennálló betegség(ek) előfordulásának kockázata*. Amennyiben lépésenként vonjuk az alapmodellbe a kontrollváltozókat, kitűnik, hogy az erős kapcsolatok hatása már akkor szignifikáns lesz, amikor a nem változója belép a modellbe, de különösen a kor és az iskolai végzettség változóinak bevonásával erősödik a magyarázóereje. A mentális egészség modelljében mind az erős, mind a gyenge kapcsolatok hatása szignifikáns [(3) modell 5. tábla], és hatásuk a kontrollváltozók bevonása után is szignifikáns marad [(4) modell 5. tábla]: *azaz minél kevesebb erős és minél kevesebb gyenge kapcsolata van a kérdezettnek, annál rosszabb a mentális egészségi állapota*. Mindezek az eredmények megerősítik azt a szakirodalomban (Cacioppo et al. 2006, Heffner et al. 2011, Kawachi–Berkman 2001) is jól ismert összefüggést, mely szerint a személyközi kapcsolathálózati integráció fontos szerepet játszik a mentális és fizikai egészség fenntartásában.

Demográfiai jellemzők

A válaszadó *neme* csak a kedvezőtlen fizikai egészséggel függ össze:⁷ eszerint – a korábbi hazai kutatási tapasztalatokat (Kovács 2006) megerősítve – a nők körében kisebb a valószínűsége a krónikus betegség(ek) előfordulásának, ugyanakkor nincs szignifikáns nemi eltérés a mentális egészség vonatkozásában. Jóllehet nemzetközi kutatások (Lengua–Stormshak 2000, an de Velde–Bracke–Levecque 2010) eredményei szerint a nők körében a depresszivitás kockázata magasabb a férfiakhoz képest, mintánkban a nőkre és a férfiakra a mentális jóllét azonos szintje jellemző.

Az *életkor* hatását tekintve a korábbi kutatásokhoz (Jang et al. 2009) hasonlóan azt látjuk, hogy egyértelműen a legidősebb korcsoportba tartozó válaszadók a

6 A szubjektív kirekesztettség érzéséhez az alapmodellben [(3) modell] társuló magas esélyhányadost (2,44) a strukturális pozíciót jelző változók bevonásával csak a szubjektív anyagi helyzet változója mérsékli valamelyest (2,38), de értéke a komplex modellben [(4) modell] is igen magas.

7 A komplex modellekben [(2) és (4) modell] a kontrollváltozók együtthatói alapján.

legkedvezőtlenebb egészségi állapotúak: a 64+-os korosztályon belül a legmagasabb mind a krónikus betegségek, mind a depressziós tünetegyüttes előfordulási gyakorisága. Eredményeinkből egyértelműen kitűnik: az életkor növekedésével emelkedik mind a tartósan fennálló, krónikus egészségügyi problémák kockázata, mind a mentális egészségi állapot rosszabbodása.

Az *iskolai végzettség* és a *szubjektív jövedelmi helyzet* tekintetében nagyon egységes kép rajzolódik ki mind a krónikus betegségek, mind a depressziós tünetegyüttes előfordulása tekintetében: *az iskolai végzettség csökkenésével és a jövedelmi-anyagi helyzet romlásával párhuzamosan nő a szomatikus és a mentális megbetegedések kockázata*. Ezek az eredmények – összhangban a korábbi vizsgálatok tapasztalataival (Hoffmann 2008, Lahelma et al. 2006, Torssander–Erikson 2010) – azt erősítik meg, hogy a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek kedvezőtlen fizikai és mentális egészséggel járnak, és hogy a státuszkülönbségek jelentősen meghatározzák a társadalom egészségviszonyait.

A *családi állapot* változó globális hatását tekintve szignifikáns kapcsolatban van a fizikai és a mentális egészségi állapottal, ugyanakkor csak az özvegyek körében van szignifikánsan nagyobb valószínűsége a krónikus betegségek és a depresszió előfordulásának a referenciaként kezelt házaspárokkal, illetve párkapcsolatban élők csoportjához képest. Ez feltehetően azzal függ össze, hogy a biológiai életkor előrehaladtával növekszik a krónikus betegségek előfordulásának valószínűsége, és a megözvegyülés inkább az idősebb korosztály(ok)at érinti. Korábbi kutatások is azt bizonyították, hogy az egészségi állapot nem független a családi státusztól, és a házasságot, illetve a párkapcsolatban élést egészségvédő faktorként azonosították (Kim–McKenry 2002, Kopp–Skrabsky, 2006, Meadows 2009).

A *lakóhely településtípusának* hatása alapján látható, hogy a községekben élőkhez viszonyítva a fővárosiak körében jóval kisebb a krónikus megbetegedések kockázata. A nagyvárosok az egészségügyi szolgáltatások szélesebb köréhez nyújtanak hozzáférést. Ezzel szemben a depresszivitás, a szorongás valószínűsége a településméret növekedésével lineárisan növekszik: a községekben élőkhez képest minden más településen (a vidéki kisebb-nagyobb városokban és Budapesten is) nagyobb mértékű a súlyos és közepesen súlyos depresszió kockázata, de a fővárosban a legmagasabb. Ez az eredmény összhangban van a szakirodalmi közmegegyezéssel, hogy a városi környezet, illetve az urbanizáció együtt jár a mentális egészség védőfaktorainak eróziójával, például a társas kapcsolatok és/vagy az egészségtudatos magatartás leépülésével (Purtle et al. 2019, Pridmore et al. 2007).

5. táblázat
Az egyéni integráltság hatásának vizsgálata
– a logisztikus regresszió eredményei (esélyhányadosok)

	Krónikus betegség, egészségi probléma tar- tós fennállása		Súlyos és közepesen súlyos depressziós álla- pot	
	(1)	(2)	(3)	(4)
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Normakövetés	0,779***	0,856**	0,993	1,009
Intézményi bizalom	0,951**	0,942**	1,076	1,063
Politikai részvétel (ref: Szavazáson kívüli egyéb politikai aktivitása is van)				
Semmiféle politikai, közéleti aktivitása nincs	0,649**	0,680**	0,671**	0,707*
Csak szavaz az országgyűlési választásokon	0,758*	0,800*	0,337***	0,343***
Munkaintenzitás	0,077***	0,213***	0,614***	0,679**
Civil részvétel	0,967	1,019	0,815**	0,345**
Szubjektív kirekesztettség	1,119*	0,996	2,448***	2,389***
Erős kötések	0,097	0,312***	0,844***	0,712***
Gyenge kötések	1,010	1,043	0,926***	0,816***
Nem (férfi)		1,262**		1,070
Életkor (ref: 18–34 év)				
35–54 év		6,135***		1,293*
55–64 év		12,924 ***		1,202
64+		16,217***		1,353**
Iskolai végzettség (ref: felsőfok)				
Általános iskola		1,656**		1,249**
Középiskola érettségi nélkül		1,479*		0,678
Középiskola érettségivel		1,135		0,840
Szubjektív jövedelmi helyzet (ref: könnyen megélnék a jövedelmükből)				
Nehezen és nagyon nehezen		2,903***		1,280**
Kisebb nehézségek árán		1,759**		1,139*
Viszonylag könnyen		1,014		0,861
Családi állapot (ref: Házas, élettárssal él)				
Nőtlen/hajadon		1,360		1,249
Elvált		0,997		0,913

	Krónikus betegség, egészségi probléma tar- tós fennállása		Súlyos és közepesen súlyos depressziós álla- pot	
Özvegy		1,638***		1,704***
Településtípus (ref: község)				
Főváros		0,744*		2,114***
Más nagyváros		1,178		2,030***
Kisváros		1,266*		1,560*
R ²	0,300	0,404	0,353	0,367
N	4252	4142	4251	4141

Magyarázat: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Forrás: KEP3 adatfelvétel, 2021

Integrációs csoportok

A különböző integrációs dimenziókban megnyilvánuló integráltságmintázatok szerint elkülönülő csoportok egészségi állapotmutatói közül (6. táblázat) a rossz fizikai egészségi állapotra legerősebb hatása a normakövető dezintegráltak csoportjába való tartozásnak van: a referenciaként kezelt, erősen integrált csoporthoz, a kapcsolatgazdag politikailag aktívak csoportjához képest majdnem háromszor nagyobb az esélye a normakövető dezintegráltak körében a krónikus betegség(ek) előfordulásának [(5) modell]. Ez nem meglepő, hiszen ez az az integrációs csoport, amely esetében a legkevésbé működnek hatékonyan a társadalmi szintű, a személyközi és a rendszerintegrációs mechanizmusok. A többi integrációs csoportba való tartozás esélyhányadosai egynél kisebb értéket mutatnak, ami azt jelenti, hogy ezekben a csoportokban kisebb az esélye annak, hogy valaki krónikus beteg, mint a kapcsolatgazdag politikailag aktívak csoportjában. A rossz egészségi állapot előfordulására a legkisebb esély a normakövető, munkaerőpiacon integráltak csoportjában van, de a politikailag integráltak, a lokálisan integráltak és a normakövető kapcsolatgazdagok körében is viszonylag alacsony az esélyhányados értéke. Ezek az eredmények azt tükrözik, hogy az erős nexusdiverzítás és rendszerintegráció – melyek a kapcsolatgazdag politikailag aktívak csoportjának a sajátosságai – nem elegendőek a kedvező fizikai egészséghez. Olyan más csoportképző változók is meghatározóak, mint például az erős társadalmi integráció (mint a kimagasló munkaintenzitás a politikailag integráltaknál és a normakövető kapcsolatgazdagoknál vagy a civil aktivitás a lokálisan integráltaknál), és olyan strukturális jellemzők, mint a magas iskolai végzettség vagy magas háztartási jövedelem (melyek mind a négy csoportban egyformán magasak). A szociodemográfiai kontrollváltozók bevonásával valamennyi integrációs cso-

porthelyzet hatása és hatásuk iránya megmarad [(6) modell] azzal a különbséggel, hogy valamelyest mérséklődik a normakövető dezintegráltak egészséghatáránya.

A rossz mentális egészségi állapot magyarázó modelljében a két dezintegrált csoportba való tartozásnak – a *dezintegrációtól veszélyeztetettek* és a *normakövető dezintegráltak* körében – van a legerősebb hatása és pozitív előjellel: a kapcsolatgazdag politikailag aktívak csoportjához képest a dezintegrációtól veszélyeztetettek körében közel hétszer, a normakövető dezintegráltak csoportjában közel négyszer nagyobb az esélye a depressziós tünetegyüttes előfordulásának [(7) modell]. Ezek a magas kockázatokat megtestesítő esélyhányadosok szinte alig változnak a demográfiai és társadalmi pozíciót jellemző változók bevonásával [(8) modell]. Fontos azt is megemlíteni, hogy szintén szignifikáns és pozitív hatású a *lokálisan integráltak* csoportjába való tartozás, míg negatív a *politikailag integrált* csoporthelyzet, ezek azonban már jóval gyengébb hatások. A *normakövető kapcsolatgazdagok* és a *normakövető, munkaerőpiacon integráltak* mentáliségség-esélyei szignifikánsan nem különböznek a kapcsolatgazdag politikailag aktívakétól, és ez nem változik a kontrollváltozók bevonásával sem.

A demográfiai és társadalmi kontrollváltozók hatása azonos a különböző dimenziókban megvalósuló egyéni integráltság változóival futtatott modellekéhez, így ezekre az eredményekre itt már nem térünk ki.

6. táblázat

A társadalmi integráltság szerint elkülönülő csoporthelyzet hatásának vizsgálata – a logisztikus regresszió eredményei (esélyhányadosok)

	Krónikus betegség, egészségi probléma tartós fennállása		Súlyos és közepesen súlyos depressziós állapot	
	(5)	(6)	(7)	(8)
	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)	Exp(B)
Integrációs modell (ref: Kapcsolatgazdag politikailag aktívak)				
Lokálisan integráltak	0,452***	0,516**	2,460***	1,755***
Politikailag integráltak	0,332***	0,451***	0,447**	0,483***
Normakövető kapcsolatgazdagok	0,462***	0,689*	0,623	0,636
Normakövető, munkaerőpiacon integráltak	0,234***	0,272***	1,081	1,021
Dezintegrációtól veszélyeztetettek	0,671***	0,873***	7,158***	6,544***
Normakövető dezintegráltak	2,989***	1,775***	3,862***	3,943***

Egészségi állapot és társadalmi integráció

	Krónikus betegség, egészségi probléma tartós fennállása		Súlyos és közepesen súlyos depressziós állapot	
Nem (férfi)		1,157		1,069
Életkor (ref: 18–34 év)				
35–54 Év		5,240***		1,667***
55–64 Év		14,233***		1,624**
64+		27,098***		1,891***
Iskolai végzettség (ref: felsőfok)				
Általános iskola		1,487**		1,295***
Középiskola érettségi nélkül		1,264*		0,809
Középiskola érettségivel		1,070		0,903
Szubjektív jövedelmi helyzet (ref: könnyen megélnék a jövedelmükből)				
Nehezen és nagyon nehezen		3,002***		2,018***
Kisebb nehézségek árán		1,657**		1,549**
Víszonylag könnyen		1,079		1,014
Családi állapot (ref: Házas, élettárssal él)				
Nőtlen/hajadon		1,179		1,494***
Elvált		1,022		0,760
Özvegy		1,602***		1,712***
Településtípus (ref: község)				
Főváros		0,757*		2,070***
Más nagyváros		1,304*		1,811***
Kisváros		1,256*		1,501**
R2	0,194	0,385	0,177	0,216
N	4967	4810	4967	4809

Magyarázat: *** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$.

Forrás: KEP3 adatfelvétel, 2021

Következtetések

A tanulmány a társadalmi integráció és az egészségi állapot összefüggéseit vizsgálta egy nagy elemszámú reprezentatív minta segítségével. Arra kereste a választ, hogy a társadalmi integráció különböző színterein megvalósuló integráltság mértéke és az integrációs modell által elkülönített integrációs csoportokba tartozás hogyan függ össze az egészségi állapottal.

Mind a leíró, mind a többváltozós elemzési eredményeink azt erősítették meg, hogy az egészségi állapot tekintetében jelentősen eltérnek egymástól az egyes dimenziókban megvalósuló integráció különböző mértékével jellemzett csoportok és a különböző dimenziókban megnyilvánuló integráltságkonstellációk révén elkülönített integrációs csoportok.

Azt találtuk, hogy a krónikus betegség(ek), tartós egészségügyi problémák fennállásával mért kedvezőtlen fizikai egészségre az integrációs dimenziók közül a munkaintenzitásnak van a legerősebb szignifikáns hatása, ami alapján azt állíthatjuk, hogy *a munkaerőpiaci részvétel jelentősen csökkenti a rosszabb egészségre való esélyeket. Ugyancsak erős (negatív) hatása van az erős-bizalmas kapcsolatoknak, a választási részvételnek, a társadalmi normák követésének és az intézményekbe vetett bizalomnak.* A szociodemográfiai változók közül az életkor áll a legerősebb kapcsolatban a fizikai egészségi állapottal: egyértelműen a fiatalabbak vannak a legkedvezőbb helyzetben, és a kor előrehaladtával párhuzamosan nő a rossz fizikai egészség kockázata. Továbbá magas betegségkockázatok kapcsolódnak – az életkoron kívül – az alacsonyabb iskolai végzettségi kategóriákhoz, a jövedelmi hátrányokhoz, valamint az özvegyi állapothoz. A településtípus kategóriái közül a fővárosi lakóhely csökkenti, míg a kisvárosi növeli a rossz fizikai egészség kockázatát a referenciának tekintett községekhez képest.

A súlyos és közepesen súlyos depressziós állapottal közelített rossz mentális egészség előfordulásában a személyközi integráció indikátorainak van különösen erős hatása: a minél több erős és minél több gyenge kapcsolat csökkenti, a szubjektív kirekesztettség érzése pedig növeli a rossz mentális egészség kockázatát. A rendszerszintű integráció változói közül csak a *politikai részvételnek van szignifikáns hatása: a politikai passzivitás és a csak választói részvétel csökkenti a mentális egészség rosszabbodását.* A munkaintenzitásnak és a civil részvételnek – mint a társadalmi szintű integráció indikátorainak – szintén szignifikáns és negatív irányú a hatása, azaz a civil aktivitás és a munkaerőpiaci részvétel csökkenti a mentális betegség kockázatát. A demográfiai és a társadalmi státusz változói közül az özvegyi státusz befolyásolja leginkább a rossz mentális egészséget, de szignifikáns és erős a hatása az életkornak, az iskolai végzettségnek és a

szubjektív jövedelmi helyzetnek is, jöllehet ez utóbbi hatások jóval mérsékeltebbek, mint a kedvezőtlen fizikai egészség modelljében tapasztalt hatások. A településtípusok szerinti *mentális megbetegedési esélyek a településméret csökkenésével fokozatosan csökkennek*: a fővárosban élők mentális egészségkockázata a legmagasabb, és egyre csökkenő esélyek társulnak az egyre kisebb települési kategóriákhoz.

A rossz fizikai egészségre a legjelentősebb hatása a leghátrányosabb helyzetű integrációs csoporthelyzetnek van: a kapcsolatgazdag politikailag aktívakhoz képest a normakövető dezintegráltaknak a legmagasabb a megbetegedési esélye, a normakövető, munkaerőpiacon integráltaknak pedig a legkisebb. Ugyanakkor a leginkább integrált csoportok, azaz a politikailag integráltak, a lokálisan integráltak és a normakövető kapcsolatgazdagok körében is jellemzően alacsony a megbetegedés esélye. Mindez azt tükrözi, hogy *az erős nexusdiverzitás és rendszerintegráció – melyek a kapcsolatgazdag politikailag aktívak csoportjának a sajátosságai – nem elegendőek a kedvező fizikai egészséghez, hanem olyan más csoportképző jellemzőkkel függnek össze, mint például a kimagasló munkaintenzitás a politikailag integráltaknál és a normakövető kapcsolatgazdagoknál vagy a civil aktivitás a lokálisan integráltaknál, illetve olyan strukturális jellemzőkkel, mint a magas iskolai végzettség és a magas háztartási jövedelem (melyek mind a négy csoportban egyformán magasak)*. A mentális egészség tekintetében is az rajzolódik ki, hogy a két legkevésbé integrált csoportba, azaz a dezintegrációtól veszélyeztetettek és a normakövető dezintegráltak csoportjába való tartozásnak van a legmagasabb mentális betegségkockázata. Ezzel szemben a politikailag integrált csoporthelyzet jár a legalacsonyabb betegségkockázattal. Az eredmények azt támasztják alá, hogy a társadalmi dezintegráció mind a kedvező fizikai, mind a kedvező mentális egészségtől való megfosztottsággal is együtt jár.

Hivatkozások

- Aartsen, M. J. – van Tilburg, T. – Smits, C. H. M. – Knipscheer, K. C. P. M. (2004) A Longitudinal Study of the Impact of Physical and Cognitive Decline on the Personal Network in Old Age. *Journal of Social and Personal Relationships*, 21(2) 249–266. <https://doi.org/10.1177/0265407504041386>.
- Adler, N. E. – Boyce, T. – Chesney, M. A. – Cohen, S. – Folkman, S. – Kahn, R. L. – Syme, S. L. (1994) Socioeconomic status and health, the challenge of the gradient. *American Psychologist*, 49(1), 15–24. <https://doi.org/10.1037/0003-066x.49.1.15>.
- Albert, F. – Dávid, B. – Hajdu, G. – Huszti, É. (2021) Egocentric contact networks of older adults: Featuring quantity, strength and function of ties. *Sociological Quarterly*, 62(4), 623–642. <https://doi.org/10.1080/00380253.2020.1787111>.
- Beck, A. T. – Beck, R. W. (1972) Screening depressed patients in family practice. A rapid technic. *Postgraduate Medicine*, 52(6), 81–85. <https://doi.org/10.1080/00325481.1972.11713319>.
- Ben-Shlomo, Y. – Kuh, D. (2002) A life course approach to chronic disease epidemiology: Conceptual models, empirical challenges and interdisciplinary perspectives. *International Journal of Epidemiology*, 31(2), 285–293. <https://doi.org/10.1093/ije/31.2.285>.
- Borg, V. – Kristensen, T. S. (2000) Social class and self-rated health: can the gradient be explained by differences in life style or work environment?. *Social Science and Medicine*, 51(7), 1019–1030. [https://doi.org/10.1016/s0277-9536\(00\)00011-3](https://doi.org/10.1016/s0277-9536(00)00011-3).
- Cacioppo, J. T. – Hughes, M. E. – Waite, L. J. – Hawkley, L. C. – Thisted, R. A. (2006) Loneliness as a specific risk factor for depressive symptoms: Cross-sectional and longitudinal analyses. *Psychology and Aging*, 21(1), 140–151. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.21.1.140>.
- Campbell, F. – Conti, G. – Heckman, J. J. – Moon, S. H. – Pinto, R. – Pungello, E. – Pan, Y. (2014) Early childhood investments substantially boost adult health. *Science*, 343(6178), 1478–1485. <https://doi.org/10.1126/science.1248429>.
- Clark, A. E. (2010) Work, Jobs and Well-being Across the Millennium. In Diener, E. – Helliwell, J. – Kahneman, D. (szerk.) *International Differences in Well-being*. Oxford University Press: Oxford. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199732739.003.0014>.
- Cohen, S. – Wills, T. A. (1985) Stress, social support and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98(2), 310–357. <https://doi.org/10.1037//0033-2909.98.2.310>.
- Cohen, S. – Gottlieb, B. H. – Underwood, L. G. (2000) Social relationships and health. In Cohen, S. – Underwood, L. G. – Gottlieb, B. H. (szerk.) *Social Support Measurement and Intervention: A Guide for Health and Social Scientists*. New York, NY: Oxford University Press, 3–25. <https://doi.org/10.1093/med:psych/9780195126709.003.0001>.
- Conti, G. – Heckman, J. – Urzua, S. (2010) The education-health gradient. *American Economic Review*, 100(2), 234–238. <https://doi.org/10.1257/aer.100.2.234>.
- Contoyannis, P. – Rice, N. (2001) The impact of health on wages: Evidence from the British Household Panel Survey. *Empirical Economics*, 26(4), 599–622. <https://doi.org/10.1007/s001810000073>.
- Cunha, F. – Heckman, J. (2007) The technology of skill formation. *American Economic Review*, 97(2), 31–47. <https://doi.org/10.1257/aer.97.2.31>.
- Currie, J. (2009) Healthy, wealthy, and wise: Socioeconomic status, poor health in childhood, and human capital development. *Journal of Economic Literature*, 47(1), 87–122. <https://doi.org/10.1257/jel.47.1.87>.
- Cutler, D. M. – Lleras-Muney, A. (2006) Education and health: Evaluating theories and evidence. *NBER Working Papers from National Bureau of Economic Research*, No. 11, 12. <https://doi.org/10.3386/w12352>.

- Doorslaer, E. van – Koolman, X. (2004) Explaining the differences in income-related health inequalities across European countries. *Health Economics*, 13(7), 609–628. <https://doi.org/10.1002/hec.918>.
- Dowd, J. J. (1984) Beneficence and the aged. *Journal of Gerontology*, 39(1), 102–108. <https://doi.org/10.1093/geronj/39.1.102>.
- Galama, T. J. – van Kippersluis, H. (2013) Health inequalities through the lens of health-capital theory: Issues, solutions, and future directions. In: Dias, P. R. – O'Donnell, O. (szerk.) *Research on Economic Inequality. Vol. 21. Health and Inequality*. Leeds: Emerald Group Publishing Limited, 263–284. [https://doi.org/10.1108/S1049-2585\(2013\)0000021013](https://doi.org/10.1108/S1049-2585(2013)0000021013).
- Galama, T. J. – van Kippersluis, H. (2019) A theory of socio-economic disparities in health over the life cycle. *The Economic Journal*, 129(617), 338–374. <https://doi.org/10.1111/econj.12577>.
- Golden, J. – Conroy, R. M. – Bruce, I. – Denihan, A. – Greene, E. – Kirby, M. – Lawlor, B. A. (2009) Loneliness, social support networks, mood and wellbeing in community-dwelling elderly. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 24(7), 694–700. <https://doi.org/10.1002/gps.2181>.
- Goldman, D. P. – Smith, J. P. (2002) Can patient self-management help explain the SES health gradient? *National Academy of Sciences*, 99(16), 10929–10934. <https://doi.org/10.1073/pnas.162086599>.
- Goldman, N. (2001) Social inequalities in health: Disentangling the underlying mechanisms. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 954, 118–139. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.2001.tb02750.x>.
- Győri Á. (2024) Integrációs csoportok 2021-ben. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 2. kötet*. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 277–290.
- Heckman, J. J. (2007) The economics, technology, and neuroscience of human capability formation. *National Academy of Sciences*, 104(33), 13250–13255. <https://doi.org/10.1073/pnas.0701362104>.
- Heffner, K. L. – Waring, M. E. – Roberts, M. B. – Eaton, C. B. – Gramling, R. (2011) Social isolation, C-reactive protein, and coronary heart disease mortality among community-dwelling adults. *Social Science and Medicine*, 72(9), 1482–1488. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2011.03.016>.
- Hoffmann, R. (2008) *Socioeconomic Differences in Old Age Mortality*. The Springer Series on Demographic Methods and Population Analysis. Dordrecht: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-1-4020-8692-2>.
- Hoffmann, R. – Eikemo, T. A. – Kulhánová, I. – Dahl, E. – Deboosere, P. – Dzúrová, D. – van Oyen, H. – Rychtaríková, J. – Strand, B. – J., Mackenbach, J. P. (2013) The potential impact of a social redistribution of specific risk factors on socioeconomic inequalities in mortality: illustration of a method based on population attributable fractions. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 67(1), 56–62. <https://doi.org/10.1136/jech-2011-200886>.
- Holt-Lunstad, J. – Smith, T. B. – Layton J. B. (2010): Social relationships and mortality risk: a meta-analytic review. *PLoS Medicine*, 7(7), e1000316. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1000316>.
- House, J. S. – Lepkowski, J. M. – Kinney, A. M. – Mero, R. P. – Kessler, R. C. – Regula Herzog A. (1994) The social stratification of aging and health. *Journal of Health and Social Behavior*, 35(3), 213–234. <https://doi.org/10.2307/2137277>.

- Jang, S. – Kawachi, I. – Chang, J. – Boo, K. – Shin, H. G. – Lee, H. – Cho, S. I. (2009) Marital status, gender, and depression: Analysis of the baseline survey of the Korean Longitudinal Study of Ageing (KLoSA). *Social Science and Medicine*, 69(11), 1608–1615. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2009.09.007>.
- Jansen, T. – Rademakers, J. – Waverijn, G. – Verheij, R. – Osborne, R. – Heijmans, M. (2018) The role of health literacy in explaining the association between educational attainment and the use of out-of-hours primary care services in chronically ill people: a survey study. *BMC Health Services Research*, 18(394), 1–13. <https://doi.org/10.1186/s12913-018-3197-4>.
- Kawachi, I. – Berkman, L. F. (2001) Social ties and mental health. *Journal of Urban Health*, 78(3), 458–467. <https://doi.org/10.1093/jurban/78.3.458>.
- Kim, H. K. – McKenry, P. C. (2002) The relationship between marriage and psychological well-being. *Journal of Family Issues*, 23(8), 885–911. <https://doi.org/10.1177/019251302237296>.
- van Kippersluis, H. – O'Donnell, O. – van Doorslaer, E. – van Ourti, T. (2010) Socioeconomic differences in health over the life cycle in an Egalitarian Country. *Social Science and Medicine*, 70(3), 428–438. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2009.10.020>.
- Kivimäki, M. – Gunnell, D. – Lawlor, D. A. – Davey Smith, G. – Pentti, J. – Virtanen, M. – Elovainio, M. – Klaukka, T. – Vahtera, J. (2007) Social inequalities in antidepressant treatment and mortality: a longitudinal register study. *Psychological Medicine*, 37(3), 373–382. <https://doi.org/10.1017/S0033291706009457>.
- Kollányi Zs. (2020): Társadalmi integráció, egészség, egészségügy. In Kovách I. (szerk.) *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum Kiadó, 267–308.
- Kopp M. – Skrabski Á. – Czakó L. (1990): Összehasonlító mentálhigiénés vizsgálatokhoz ajánlott módszertan. *Végeken*, 1, 4–24.
- Kopp M. – Skrabski Á. (2006) A támogató család mint a pozitív életminőség alapja. In Kopp M. – Kovács M. E. (szerk.) *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Budapest: Semmelweis Kiadó, 220–232.
- Kovách I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2017) Az integrációs modell. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újrarendezés és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Belvedere Meridionale, 22–48.
- Kovács K. (2006) *Egészség-esélyek, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Műhelytanulmányok* 5. Budapest: KSH NKI.
- Kovács K. (2012) Az egészségi állapot egyenlőtlenségei. In Öri P. – Spéder Zs. (szerk.) *Demográfiai portré, 2012: Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 73–89.
- Kovács K. – Tóth G. (2015) Egészségi állapot. In Monostori J. – Öri P. – Spéder Zs. (szerk.) *Demográfiai portré 2015: Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. Budapest: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 95–114.
- Kröger, H. (2015) The contribution of health selection to occupational status inequality in Germany: Differences by gender and between the public and private sectors. *Public Health*, 133, 67–74. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2015.10.022>.
- Kuijer, R. G. – Buunk, B. P. – Ybema, J. F. (2001) Are equity concerns important in the intimate relationship when one partner of a couple has cancer? *Social Psychology Quarterly*, 64(3), 267–282. <https://doi.org/10.2307/3090116>.
- Lahelma, E. – Laaksonen, M. – Martikainen, P. – Rahkonen, O. – Sarlio-Lähteenkorva, S. (2006) Multiple measures of socioeconomic circumstances and common mental disorders. *Social Science and Medicine*, 63(5), 1383–1399. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2006.03.027>.

- Lengua, L. J. – Stormshak, E. (2000): Gender, gender roles, and personality: Gender differences in the prediction of coping and psychological symptoms. *Sex Roles*, 43(11/12), 787–820. <https://doi.org/10.1023/A:1011096604861>.
- Lett, H. S. – Blumenthal, J. A. – Babyak, M. A. – Strauman, T. J. – Robins, C. – Sherwood, A. (2005) Social support and coronary heart disease: epidemiologic evidence and implications for treatment. *Psychosomatic Medicine*, 67(6), 869–878. <https://doi.org/10.1097/01.psy.0000188393.73571.0a>.
- Lewis, G. – Bebbington, P. – Brugha, T. – Farrell, M. – Gill, B. – Jenkins, R. – Meltzer, H. (2003) Socio-economic status, standard of living, and neurotic disorder. *International Review of Psychiatry*, 15(1–2), 91–96. <https://doi.org/10.1080/0954026021000045994>.
- Link, B. – Phelan, J. (1995) Social Conditions As Fundamental Causes of Disease. *Journal of Health and Social Behavior*. Extra Issue: Forty Years of Medical Sociology: The State of the Art and Directions for the Future 80–94. <https://doi.org/10.2307/2626958>.
- Lipsitz, L. A. (2012): Understanding health care as a complex system. The Foundation for Unintended Consequences. *JAMA*, 308(3), 243–244. <https://doi.org/10.1001/jama.2012.7551>.
- Lleras-Muney, A. (2005) The relationship between education and adult mortality in the United States. *The Review of Economic Studies*, 72(1), 189–221. <https://doi.org/10.1111/0034-6527.00329>.
- Lynch, J. W. – Kaplan, G. A. – Salonen, J. T. (1997) Why do poor people behave poorly? Variation in adult health behaviours and psychosocial characteristics by stages of the socioeconomic lifecourse. *Social Science and Medicine*, 44(6), 809–819. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(96\)00191-8](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(96)00191-8).
- Mackenbach, J. P. (2006) *Health Inequalities: Europe in Profile*. https://ec.europa.eu/health/ph_determinants/socio_economics/documents/ev_060302_rd06_en.pdf [Letöltve: 2023-01-14].
- Mackenbach, J. P. – Huisman, M. – Andersen, O. – Bopp, M. – Borgan, J. K. – Borrell, C. – Costa, G. – Deboosere, P. – Donkin, A. – Gadeyne, S. – Minder, C. – Regidor, E. – Spadea, T. – Valkonen, T. – Kunst, A. E. (2004) Inequalities in lung cancer mortality by the educational level in 10 European populations. *European Journal of Cancer*, 40(1), 126–135. <https://doi.org/10.1016/j.ejca.2003.10.018>.
- Manne, S. – DuHamel, K. – Redd, W. H. (2000) Association of psychological vulnerability factors to post-traumatic stress symptomatology in mothers of pediatric cancer survivors. *Psycho-Oncology*, 9(5), 372–384. [https://doi.org/10.1002/1099-1611\(200009/10\)9:5<372::AID-PON471>3.0.CO;2-1](https://doi.org/10.1002/1099-1611(200009/10)9:5<372::AID-PON471>3.0.CO;2-1).
- Marmot, M. G. – Smith, G. – Stansfeld, S. – Patel, C. – North, F. – Head, J. – White, I. – Brunner, E. – Feeney, A. – Davey Smith, G. (1991) Health inequalities among British civil servants: the Whitehall II study. *Lancet*, 337, 1387–1393. [https://doi.org/10.1016/0140-6736\(91\)93068-K](https://doi.org/10.1016/0140-6736(91)93068-K).
- Marmot, M. – Bobak, M. (2000) International comparators and poverty and health in Europe. *British Medical Journal*, 321, 1124–1128. <https://doi.org/10.1136/bmj.321.7269.1124>.
- Marmot, M. – Ryff, C. D. – Bumpass, L. L. – Shipley, M. – Marks, N. F. (1997) Social inequalities in health: next questions and converging evidence. *Social Science and Medicine*, 44(6), 901–910. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(96\)00194-3](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(96)00194-3).
- McIntosh Gray, A. (1982) Inequalities in Health. The Black Report: A Summary and Comment. *International Journal of Social Determinants of Health and Health Services*, 12(3), 349–380. <https://doi.org/10.2190/XXMM-JMQU-2A7Y-HX1E>.
- Meadows, S. O. (2009) Family structure and fathers' well-being: Trajectories of mental health and self-rated health. *Journal of Health and Social Behavior*, 50(2), 115–131. <https://doi.org/10.1177/002214650905000201>.

- Muntaner, C. – Eaton, W. W. – Diala, C. – Kessler, R. C. – Sorlie, P. D. (1998) Social class, assets, organizational control and the prevalence of common groups of psychiatric disorders. *Social Science & Medicine*, 47 (12), 2043–2053. [https://doi.org/10.1016/s0277-9536\(98\)00309-8](https://doi.org/10.1016/s0277-9536(98)00309-8).
- Ocsovszky Zs. – Rafael B. – Martos T. – Csabai M. – Bagyura Zs. – Sallay V. – Merkely B. (2020) A társas támogatás és az egészséges életmód összefüggései. *Orvosi Hetilap*, 161(4), 129–138. <https://doi.org/10.1556/650.2020.31625>.
- Orosz É. – Kollányi Zs. (2016) Egészségi állapot, egészség-egyenlőtlenségek nemzetközi összehasonlításban. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 2016*. Budapest: TÁRKI, 334–357. <https://doi.org/10.61501/TRIP.2016.16>.
- Oyserman, D. – Coon, H. M. – Kemmelmeier, M. (2002) Rethinking individualism and collectivism: evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses. *Psychological Bulletin*, 128(1), 3–72. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.1.3>.
- Phelan, J. – Link, B. – Diez-Roux, A. – Kawachi, I. – Levin, B. (2004) “Fundamental Causes” of Social Inequalities in Mortality: A Test of the Theory. *Journal of Health and Social Behavior*, 45(3), 265–285. <https://doi.org/10.1177/002214650404500303>.
- Pikó B. (2007) Egyenlőtlenségek vizsgálata a serdülők és az idősek egészségi állapotában mint szociológiai kihívás. *Szociológiai Szemle*, 17(1–2), 99–108.
- Pólya B. – Martos T. (2012) Miért jó önkéntes munkát vállalni? Az önkéntesség és az étellel való elégedettség kapcsolata öndetermináció-elméleti megközelítésben. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 13(3), 255–271. <https://doi.org/10.1556/Mental.13.2012.3.1>.
- Pridmore, P. – Thomas, L. – Havemann, K. – Sapag, J. – Wood, L. (2007) Social capital and healthy urbanization in a globalized world. *Journal of Urban Health*, 84(1), 130–143. <https://doi.org/10.1007/s11524-007-9172-8>.
- Pulkki-Råback, L. – Ahola, K. – Elovainio, M. – Kivimäki, M. – Hintsanen, M. – Isometsä, E. – Lönnqvist, J. – Virtanen, M. (2011) Socio-economic position and mental disorders in a working-age Finnish population: the health 2000 study. *European Journal of Public Health*, 22(3), 327–332. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckr127>.
- Purtle, J. – Nelson, K. L. – Yang, Y. – Langellier, B. – Stankov, I. – Diez Roux, A. V. (2019) Urban-rural differences in older adult depression: a systematic review and meta-analysis of comparative studies. *American Journal of Preventive Medicine*, 56(4), 603–613. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2018.11.008>.
- R. Fedor A. (2019) A szubjektív egészségi állapot egészségszociológiai aspektusai. *Egészségfejlesztés*, 60(5), 99–110. <https://doi.org/10.24365/ef.v60i5.524>.
- Ravesteijn, B. – van Kippersluis, H. – van Doorslaer, E. (2013) The contribution of occupation to health inequality. *Health and Inequality (Research on Economic Inequality, Vol. 21 mint fenn!! Research on Economic Inequality*. Leeds: Emerald Group Publishing Limited, 311–332. [https://doi.org/10.1108/S1049-2585\(2013\)0000021014](https://doi.org/10.1108/S1049-2585(2013)0000021014).
- Rees, T. – Freeman, P. (2007) The effects of perceived and received support on self-confidence. *Journal of Sports Sciences*, 25(9), 1057–1065. <https://doi.org/10.1080/02640410600982279>.
- Robeyns, I. (2011) Capability approach. In Peil, J. – van Staveren, I. (szerk.) *Handbook of economics and ethics*. Cheltenham: Edward Elgar, 39–46.
- Rózsa S. – Szádóczy E. – Füredi J. (2001) A Beck depresszió kérdőív rövidített változatának jellemzői a hazai mintán. *Psychiatria Hungarica*, 16(4): 379–397.
- Smith, J. P. (2004) Unraveling the SES: Health connection. *Population and Development Review*, 30, 108–132. <https://www.jstor.org/stable/3401465>.
- Tay, L. – Tan, K. – Diener, E. – Gonzalez, E. (2013) Social Relations, Health Behaviors, and Health Outcomes: A Survey and Synthesis. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 5(1), 28–78. <https://doi.org/10.1111/aphw.12000>.

- Torssander, J. – Erikson, R. (2010) Stratification and mortality: A comparison of education, class, status, and income. *European Sociological Review*, 26(4), 465–474.
<https://doi.org/10.1093/esr/jcp034>.
- Van de Velde, S. – Bracke, P. – Levecque, K. (2010) Gender differences in depression in 23 European countries. Cross-national variation in the gender gap in depression. *Social Science and Medicine*, 71(2), 305–313.
<https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2010.03.035>.
- Vuille, J.-C. – Schenkel, M. (2001) Social equalization in the health of youth: the role of the school. *European Journal of Public Health*, 11(3), 287–293.
<https://doi.org/10.1093/eurpub/11.3.287>.
- Werner-Seidler, A. – Afzali, M. H. – Chapman, C. – Sunderland, M. – Slade, T. (2017) The relationship between social support networks and depression in the 2007 National Survey of Mental Health and Well-being. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 52, 1463–1473. <https://doi.org/10.1007/s00127-017-1440-7>.
- Whitehead, M. – Dahlgren, G. (2006) Concepts and Principles for Tackling Social Inequities in Health: Levelling up Part 1. WHO European Office for Investment for Health and Development. <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/107790/E89383.pdf> [Letöltve: 2023-01-14].

A SZUBJEKTÍV JÓLLÉT A KÜLÖNBÖZŐ CSALÁDTÍPUSOKBAN

BALOGH KAROLINA

Bevezetés

A legtöbb ember személyiségét leghatásosabban a családja formálja, hiszen ez a szocializáció elsődleges színtere. A gyermekkorban elsajátított minták meghatározóak az egyének egész élete során, ahogy a családtagokkal ápolt kapcsolatok is jelentős hatással bírnak. A család ezért a társadalmi integráció legfontosabb mikrointézménye, amely diszfunkcionális működése esetén a dezintegráció egyik lényeges oka lehet. Egy integráció szempontjából ideálisnak tartott családot olyan értékek hatnak át, mint a stabilitás, a szolidaritás és a lojalitás (Czibere 2017). Kutatási eredmények bizonyítják, hogy a jól funkcionáló családi- és párkapcsolatok növelik az étellel való elégedettséget, ami az integráció egyik jelentős indikátora (Waite–Gallagher 2000, Bar-Shachar et al. 2022), valamint hogy a családi étellel való elégedettség mértéke és a családok kohéziója, kommunikációs mintázatai, illetve megküzdési képessége között szoros összefüggés van (Rudolph–Zacher 2021).

Bármennyire egyértelműnek tűnhet, a család definíciójának meghatározása mégis különösen nehéz feladat, hiszen a család koronként, kultúránként és szubkultúránként is eltérő értelmezést takarhat (Tóth 2012, Husz 2023). A közelmúltban több szerző is vállalkozott arra, hogy átfogóan, több megközelítést és több szempontot figyelembe véve bemutassa a család fogalmát (Bátki–Ribiczey 2021, Szalma–Takács 2022, Husz 2023, Husz–Herke 2023a), melyet Magyarországon korábban nem övezett annyi politikai vita, mint az elmúlt években. A mai magyar társadalom integrációja és a családi kapcsolatok közötti összefüggéseket vizsgáló tanulmányban nem hagyható figyelmen kívül a család fogalmának politikai célok érdekében történő tematizálása. A 2010 óta hatalmon levő kormányok a népességszökkenést demográfiai válságként értelmezik, amelyet elsősorban társadalompolitikai eszközökkel kívánnak orvosolni. Emellett azonban egy másik jelentős cél a középosztály megerősítése, így a születésszám növelése érdekében nyújtott támogatások csak a magasabb státuszú csoportokban váltak igazán el-

érhetővé (pl. az adókedvezmények vagy a munkaviszonyhoz kötődő otthonteremtési támogatások), így megvalósítva egy szelektív, pronatalista családtámogatási rendszert (Szikra 2018, Gerő et al. 2020). Ezt egészítette ki az úgynevezett hagyományos nukleáris családmódel értékét hangsúlyozó narratíva. A család fogalmának egyre leszűkítőbb értelmezése az Alaptörvény módosításain keresztül is nyomon követhető, mely a magyar társadalomban megjelenő együttélési formáknak egyre kisebb részét ismeri el családként, és részesíti alkotmányos védelemben (Husz 2023). Ebben az értelmezésben kiemelt szerepet kap a gyermek. A gyermekek fejlődésére és védelmére való hivatkozás válik a család *leszűkítő* fogalma propagálásának alapjává, melyben az „*az anya nő és az apa férfi*”¹. Ez a megközelítés azonban nem csak a homoszexuális kapcsolaton alapuló családokat zárja ki a család definíciójából – melyeket nyíltan elutasít –, hanem ettől eltérő együttélési formákat is kirekeszt, mint például az egyszülőcs családokat (Herke 2023).

Ezeknek az üzeneteknek a népszerűségét biztosítja, hogy a magyar társadalmat a családról való gondolkodással kapcsolatban kettősség jellemzi. A demográfiai folyamatok alapvetően az európai trendekbe illeszkednek, hiszen az elmúlt évtizedekben összességében csökkent a házasságkötések száma – az elmúlt éveket jellemző házassági boomtól (Kapitány 2021, Murinkó 2023a) eltekintve –, a gyermekvállalást többen halasztották, ezzel szemben viszont a válások és az élettársi kapcsolatok száma nőtt. Ugyanakkor a magyar társadalomban kiemelkedően magas a familisztikus értékek elfogadottsága, amelyek a házasság jelentőségét és a kétszülőcs családmódel hangsúlyozzák (Dupcsik–Tóth 2008, Murinkó 2014). Bár a familizmus felértékelésében konszenzus mutatkozik, a társadalom jelentős része az egyéb együttélési formákkal is elfogadó, azokat családnak tartja (Rohr 2017, Husz–Herke 2023b). Egy közelmúltbeli kérdőíves vizsgálat eredményei rávilágítanak arra, hogy a magyar lakosság családdefiníciójának alapját a leszámazás jelenti. A szülő-gyermek kapcsolatot akkor is a legközelebbi családi kapcsolatnak tartják, ha a gyermek már nem lakik a szülőjével, azonban a vér szerinti és a nevelt gyermekek családhoz kapcsolódását megkülönböztetik ettől (Husz–Herke 2023b). A magyarok „családmítoszában”² tehát mélyen gyökerezik az úgynevezett hagyományos, nukleáris családkép idealizálása, ugyanakkor a családi élettel kapcsolatban megtapasztalt realitás, az egyéneket körülvevő valóság más, amiből következően nagy többségben elfogadják az inkluzív családdefinícióval.

1 Az Alaptörvény L) cikkének rendelkezése szerint: „Magyarország védi a házasság intézményét mint egy férfi és egy nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony. Az anya nő, az apa férfi.”

2 A családmítosz a családdal kapcsolatos egyéni konstrukciót jelenti (Wamboldt–Wolin 1989).

A magyar népesség összetételéről és főbb jellemzőiről legátfogóbban a 2022-es Népszámlálás adatai³ közlik a legfrissebb információkat. Ez alapján megállapítható, hogy Magyarország népessége 2011 óta csökkent, emellett nő az idősek aránya. A 65 éves és idősebb népesség lélekszáma 42%-kal meghaladja a 15 év alattiakét. A népesség korösszetétele hatással van a háztartások szerkezetének és a családi állapotnak az alakulására. A XXI. században már nem jellemző a több-generációs együttélés, ezért a háztartások kétharmadát az egy- és kétszemélyes háztartások teszik ki. A családi állapotra vonatkozó adatok alapján elmondható, hogy a 15 éves és idősebb népesség 43%-a élt házasságban, ez pedig az elmúlt években tapasztalható házassági boom (Kapitány 2021, Murinkó 2023a) következtében – amely megállította a házasságkötések számának meredek csökkenését – nem marad el jelentősen a 2011-es adatoktól. A házasságkötések számának elmúlt években megfigyelhető növekedését feltehetően a családtámogatások igénybevételéhez támasztott követelmények befolyásolták (Kapitány 2021), de a pronatalista törekvések eredménye nem látszik az élve születési adatokban, hiszen 2023-ban 85 200 gyermek jött világra, ami 3,7%-kal volt alacsonyabb, mint az előző évben, és ami jelentősen alatta maradt az elmúlt 10 évben jellemző 90 ezer körüli éves születésszámnak (KSH 2024). A Népszámlálás adatai alapján a háztartások 21%-ában nevelnek 15 éves vagy fiatalabb gyermeket. Bár az elváltak száma növekedett az elmúlt 20 évben, kiugró változás nem volt jellemző: 2001-ben a népesség 8%-a, 2011-ben 11%-a, 2022-ben pedig 12%-a volt elvált.

Társadalmi integráció és a család szerepe

A kutatás Dupcsik és Szabari (2015) definícióját alapul véve az egyéneknek, intézményeknek egy társadalmi csoporttal vagy kollektivitással való kooperációját és a kooperációhoz szükséges értékek bizonyos fokú azonosságát tekinti társadalmi integrációnak. A definíció több integrációs mechanizmust különböztet meg: a munkaviszony (foglalkozás) alapú integrációs mechanizmusokat; a formális és informális normakövetést, a tudáshoz, illetve a különböző társadalmi kapcsolatokhoz (tőkékhöz) kapcsolódó mechanizmusokat és végül a politikai integrációs mechanizmusokat (Dupcsik–Szabari 2015). Az e definíció alapján megalkotott integrációs modell (Kovács et al. 2017, Győri 2024) az integráció három *szintjét* – *rendszerintegráció, társadalmi szintű integráció, személyközi integráció* – különbözteti el. A családnak a személyközi integrációs mechanizmusokban van leginkább szerepe, ami elsősorban a közvetlen személyes kapcsolatokat jelenti, melyek pedig erőforrásként szolgálnak a rendszerintegrációs folyamatokban. Durkheim

3 A népszámlálási adatok forrása: [nepszamlalas2022.ksh.hu](https://www.nepszamlalas2022.ksh.hu), az „eredmények és adatbázisok” menüpontokból összegyűjtve. Utolsó letöltés: 2024. 02. 14.

megközelítésében a társadalmi integráció szolidaritásakciókban manifesztálódik (Utasi 2002). Ebben az értelmezésben a család nagysága, a családtagok közötti kapcsolatok mennyisége és minősége biztosítja a mechanikus szolidaritást, azaz azt a közös tudatot és érzelmeket, amelyek a családtagok számára védelmet jelentenek, és így megerősítik a társadalmi integrációt (Utasi 2002, Tóth 2012). Ezzel összefüggésben Durkheim az 1800-as és 1900-as évek fordulójának viszonyait tekintve úgy vélte, hogy a nagyobb családok a több családtag miatt erősebb belső kommunikációval rendelkeznek, ezért integráltabbak. Ebből az következne, hogy a családok átlagos létszámának csökkenése gyengíti a család integrációs szerepét, ugyanakkor Tóth Olga (2012) felhívja a figyelmet, hogy a telekommunikációs eszközök forradalma a távolabbi családtagokkal is rendszeresebb kommunikációt tesz lehetővé, ami a család integrációs szerepét erősíti. A XX. század közepe óta lezajlott családszerkezeti változások (a házasságkötések és a gyermekek számának csökkenése, a több nemzedékes együttélés szinte eltűnése, a válások számának emelkedése, az egyszemélyes háztartások számának növekedése, a mozaikcsaládok megjelenése stb.) következtében a családi élet bizonyos szempontból jóval kiszámíthatatlanabbá vált, ugyanakkor a párkapcsolatok rugalmasabbak és a korábbinál szabadabban választhatók lettek. Ebből következően a családi kapcsolatok minősége is változott, különösen a párkapcsolat tekintetében. Kutatási eredmények bizonyítják, hogy egy támogató partnerkapcsolat pozitívan befolyásolja az egyének jóllétét, növeli a társadalmi elismertség érzését, ezáltal elősegíti a társadalmi integrációt is (Czibere 2020). Granovetter (1973) szerint az egyének és a közvetlen családtagok, valamint a közeli barátok között létrejövő erős kapcsolatok segítik elő leginkább a társadalmi integrációt. Ezek a személyközi integrációs folyamatok, azaz a rendszeres találkozással, együttléttel megerősített intenzív erős kötelékek hosszú időn át képesek kiegyensúlyozni a hiányos rendszer- vagy társadalmi szintű integrációt. Ezzel szoros összefüggésben áll, hogy a társadalom nagy része szerint az egyéneket a betegség és a munkaképtelenség mellett az izolálja leginkább a társadalomból, ha az egyéneknek nincsenek erős kapcsolataik, nincs „családja” (Utasi 2002). Az erős kötések fontosságához kapcsolódva nem feledkezhetünk meg a gyenge kötések szerepéről sem, amelyek hídszerű kapcsolatokat jelentenek, és lehetővé teszik az információk terjedését például az erős kötéseken alapuló kiscsoportok között (Granovetter 1983).

Az integrációs modellben a személyközi integráció mérése az egocentrikus kapcsolathálózat nagyságán, azaz a bizalmas kapcsolatok (core discussion network) és a gyenge kapcsolatok számán (nexusdiverzitás), valamint a szubjektív kirekesztettség érzésén keresztül történik. A kapcsolathálózatokkal külön tanulmány foglalkozik (Dávid–Albert–Hajdu 2024), ugyanakkor a család integráci-

ős szerepének vizsgálata során érdemes kiemelt figyelmet fordítani az erős kötésekre. Utasi Ágnes 2002-ben azt találta, hogy a szülők és a felnőtt gyermekek között intenzív kapcsolat jellemző akkor is, ha nem egy háztartásban élnek: heti rendszerességgel találkoznak, vagy legalább telefonon beszélnek. Az elmúlt 20 évben azonban jelentősen átalakult a kapcsolatok dinamikája. Míg a családi és rokoni kapcsolatok mennyisége lecsökkent a bizalmas kapcsolatok között, addig a nem rokon kapcsolatoké növekedett, azaz napjainkban a magyar felnőtt lakosság inkább a barátai közül választ magának bizalmast, mint a családjából (Albert 2022). A kutatások eredményei azt mutatják, hogy az életkor előrehaladtával egyre csökken a bizalmas kapcsolatok száma, az idősebbek sokkal kisebb kapcsolathálózattal rendelkeznek, mint a fiatalok. Egyéb demográfiai jellemzők szerint pedig elmondható, hogy a nők, a magasabb iskolai végzettségűek és az urbanizáltabb településeken élők rendelkeznek több bizalmas kapcsolattal (Albert 2016, 2022). A kapcsolathálózati kutatások sajnos kevés adatot gyűjtenek a kapcsolatok minőségéről, melyeknek feltárásához fontos lenne további kvalitatív vizsgálatokra. Ugyanakkor a kvantitatív adatok így is arra hívják fel a figyelmet, hogy a családi kapcsolatok a számuk csökkenése mellett minőségi szempontból is sérülékeny nyé váltak. Ebben a 2020 elején világméretűvé váló Covid-19-járvány miatt bevezetett lezárások jelentettek változást. A karanténidőszakot követő vizsgálatok azt mutatják, hogy a lezárások miatt a baráti kapcsolatok mennyisége és intenzitása is csökkent, ami különösen a legfiatalabbakat és a legidősebbeket érintette negatívan. Ugyanakkor a családi kapcsolatok szerepe felértékelődött, ami felhívja a figyelmet ezeknek a kapcsolatoknak a stabilitására és ellenálló képességére (Dávid et al. 2023). A következő évek kutatásai mutatják majd meg, hogy ezek a változások tartósak lesznek-e, vagy hosszabb távon visszarendeződnek a Covid-19-járványt megelőző állapotba. Egy 2015-ös kutatás eredményei szerint a felnőtt lakosság 55%-a élt együtt partnerével, azonban csupán 28%-a említette a társát bizalmasai között (Albert 2022). Ez a tendencia pedig a Covid-19-járvány miatti lezárásokat követő időszakban is megfigyelhető volt (Albert et al. 2022). Kérdés, hogy a családi kapcsolatok megváltozása (pl. a számuk csökkenése, ezzel összefüggésben pedig a minőségük változása) befolyásolja-e az egyének integrációját, pl. hatással van-e az egyének szubjektív jóllétére.

Az integrációs modell létrehozásában jelentős szerepet kapott az egyének szubjektív jólléte is, ahol a kirekesztettség érzékelése került bevonásra a modell létrehozó változók közé (Kovács et al. 2016). A szubjektív jóllét másik jelentős indikátora az élettel való elégedettség, ami annak a kognitív dimenzióját jelenti, és az emberek értékelését fejezi ki arról, amikor összevetik saját élethelyzetüket az ideálisnak tartott állapottal (Cantril 1965, Sallay 2005). Az élettel kapcsolatos

emóciók pedig a szubjektív jóllét affektív dimenzióját jelentik (Sallay 2005, Rees 2018). A szubjektív jóllét, különösen az élettel való elégedettség és a családi állapot közötti kapcsolatot számos hazai kutatás vizsgálta már (Czibere 2017, Rövid 2020, Rövid–Erát–Füzér 2021, Monostori 2022). A kutatási eredmények egybecsengenek a tekintetben, hogy a házások és az élettársi kapcsolatban élők elégedettebbek az életükkel, mint azok, akiknek nincs párkapcsolata. Az egyedülállók között viszont az elváltak, és különösen a gyermeküket egyedül nevelő szülők a legelégedetlenebbek az életükkel (Czibere 2017, Rövid–Erát–Füzér 2021). Fontos felhívni a figyelmet, hogy számos kutatás arra az eredményre jutott, miszerint a gyermekvállalás hosszú távon növeli az élettel való elégedettséget a nők és a férfiak körében is (Pertold-Gebicka–Spolcova 2019, Radó 2020). A családi jellemzők összefüggnek az élettel való elégedettséggel, így az integráció szempontjából is lényeges annak vizsgálata, milyen összefüggésben vannak a különböző családtípusok a szubjektív jólléttel mint az integráció egy lényeges dimenziójával. Fontos annak vizsgálata, hogy a magyar társadalom jelenlegi viszonyai mellett milyen összefüggések figyelhetők meg a különböző családtípusokba tartozók integrációs esélyei között. Ugyanakkor hangsúlyozottan ki kell emelni, hogy – miként a kutatás előzményeiben is (Tóth 2012, Czibere 2017) említésre került – a különböző családformák nem értékelhetők normatív módon az integrációval kapcsolatos sikerességben. Az eredmények tehát leíró megállapításokra alkalmasak, ezek alapján pedig nem kerülhetnek megfogalmazásra olyan jellegű állítások, amelyek az egyik családformát jobbnak tartják a másiknál. Tanulmányomban azért is törekszem arra, hogy az egyes családtípusok esetében felhívjam a figyelmet a különböző családtípusokba tartozók szociodemográfiai jellemzőire, melyek kölcsönösen összefüggnek az egyének családi jellemzőivel is.

A tanulmány célja kettős. Elsőként a magyar társadalom családtípusainak bemutatására törekszik a kutatás kereteihez mérten. Az elemzés során a családtípusok megkülönböztetéséhez a családi állapotból és a párkapcsolati státuszról indulok ki, mivel azonban ez a családok működésének minősége szempontjából leegyszerűsítő (Tóth 2012), ezért igyekszem ezt tovább árnyalni, például az életkorral, a gyermekek számával is. A tanulmány második részében megvizsgálom, milyen családi jellemzőkkel bírnak a különböző integrációs csoportokba tartozók. A harmadik részben pedig a személyközi integrációs mechanizmusok és a családtípusok összefüggését vizsgálom. Arra a kérdésre keresem a választ, hogyan függ össze a társadalmi kirekesztettség érzése, valamint az élettel való elégedettség mértéke az egyének családi jellemzőivel.

Családtípusok

Az elemzés a Társadalmi Integráció 2021 (KEP3) adatfelvétel mintáján készült. (Győri 2024).

A család fogalmának egységes meghatározása is számos korlátba ütközik, így nem meglepő, hogy a sokszínűsége még nehezebben ragadható meg egy kvantitatív elemzésben. A legtöbb esetben a családi állapotot vagy a párkapcsolati státuszt használják az elemzések elkészítéséhez, ami nyilván jelentős leegyszerűsítéshez vezet (Tóth 2012). E változók kategóriái szerinti elemzéseknek számos nehézsége lehet, hiszen pl. nagyon más jellemzőkkel bír egy idős házaspár, mint egy fiatal kisgyermekes házaspár. Ezeknek a problémáknak a kiküszöbölésére a leggyakrabban életkori lehatárolást alkalmaznak, és/vagy a családi állapot szerint is homogénebb minta kialakítására törekszenek a kutatók (Rövid–Erát–Füzér 2021; Murinkó 2023a; Murinkó 2023b; Balogh 2023). A tanulmány egyik célkitűzése egy olyan tipológia kialakítása, ami a hagyományos családi állapotot leíró változónál árnyaltabban ragadja meg a különböző családi együttélési formákat annak ellenére, hogy ez a megközelítés továbbra is számos leegyszerűsítést tartalmaz.⁴

A családi együttélés komplexebb csoportosítására a közelmúltban is több kísérlet született, azonban ezek egy része leszűkítően (pl. csak a házások vagy az élettárssal élők csoportosításával) valósította meg (Murinkó 2023a, 2023b). Más csoportosítások pedig nemcsak a családi együttélésre vonatkozó változókat vonják be, hanem egyéb szociodemográfiai jellemzőket is (mint pl. a lakóhely településtípusa (Czibere 2017, 2020)), ezáltal pedig arra törekszenek, hogy a családok strukturális helyzetére is utaljanak. Jelen tanulmányban olyan tipológiát alakítottam ki, amely a családi együttélés jellemzőit, valamint az életkort veszi figyelembe. Ennek célja, hogy a tipológia reflektáljon a teljes magyar népesség családi együttélési mintázataira. Egyaránt figyelembe veszi a családi állapotot, valamint a párkapcsolati státuszt is annak érdekében, hogy a társas együttélés mintázatai jobban láthatóak legyenek. A családi kapcsolatok szempontjából szintén kiemelkedően fontos, hogy valakinek van vagy nincs gyermeke, ezért a tipológia kialakításához a vér szerinti kiskorú, valamint a nagykorú gyermekek lettek figye-

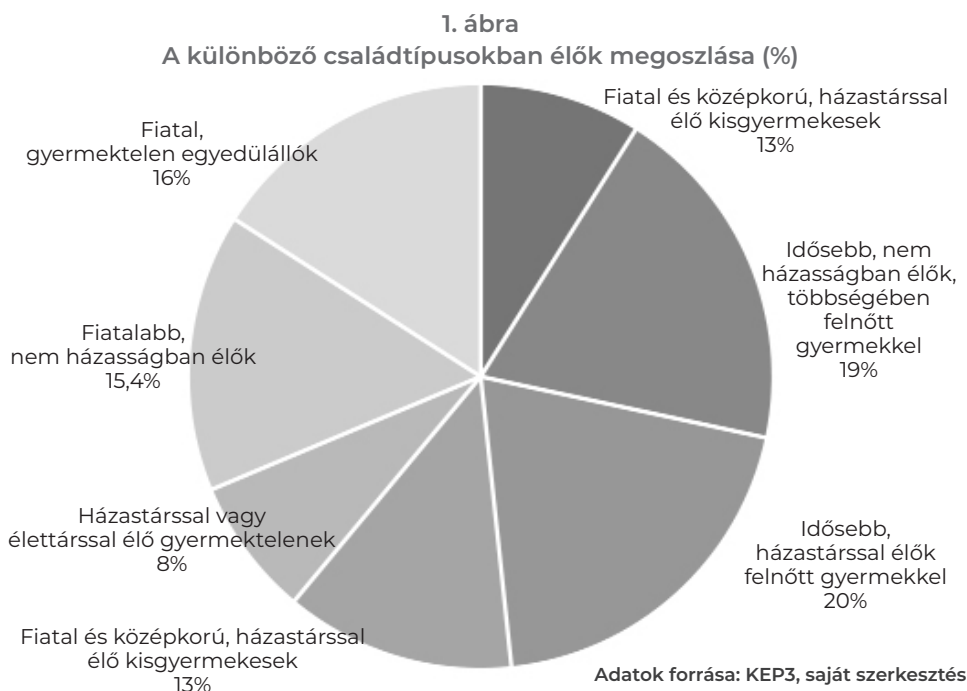
4 Bár a kialakított tipológia is a családi állapotból és a jelenlegi párkapcsolati státuszából indul ki, ugyanakkor figyelembe veszi, hogy a válaszadónak van-e vér szerinti gyermeke, hány éves, és mekkora háztartásban él. Kialakítása kétlépéses klaszterelemzéssel történt. Az adatfelvétel sajnos nem tartalmaz elegendő információt a látogató párkapcsolatban (LAT) élőkről, ami csupán a nőtlenek és a hajadonok körében mérte fel ezt, az elváltakéban és az özvegyekében nem. Ebből következően a tipológiával kapcsolatos egyik jelentős korlát, hogy nem lehet kellő részletességgel leírni az egyedülálló párkapcsolati helyzetét.

lembe véve,⁵ ugyanakkor a gyermekszám nem került differenciálásra. Az életkor a csoportok létrehozásának fontos eleme volt, hiszen ez nagyon meghatározó az adott életciklust jellemző családi együttélés szempontjából. Szintén lényeges a háztartások nagysága – hiszen a háztartások nagyobb részét családháztartások teszik ki –, illetve a családi kapcsolatok és az integráció szempontjából meghatározó, hogy valaki egyedül él-e, vagy társával és/vagy gyermekével él együtt, ezért a háztartás létszáma is a csoportosítás alapjául szolgált. A kialakított tipológia tehát eltér a családszociológia hagyományos megközelítésmódjaitól, egy kísérletet jelent arra, hogy képet kapjunk a magyar társadalomban a 2020-as évek elejét jellemző családi együttélésekről és az integrációs esélyeiről. A kialakított csoportosítás előnye, hogy a főbb családi jellemzők szerint elkülönített csoportokat egy-egyben tudja vizsgálni, ugyanakkor korlátját jelenti, hogy az elemzések során a csoportokat létrehozó változók hatásai (pl. a gyermek szerepének hatása) nem szűrhető ki.⁶

5 A nem vér szerinti gyermekek a tipológiába nem kerültek bevonásra, de a csoportok léírásánál minden esetben figyelembe lettek véve.

6 Az elemzésben a személyközi integrációs mechanizmusok és a családi jellemzők összefüggéseit vizsgálom, köztük a bizalmas kapcsolatokat (core discussion network), amely az integrációs modellt létrehozó egyik dimenzió (Kovács et al. 2016). Kiemelt figyelmet fordítok a családi kapcsolatokra, melyeket a családon belüli bizalmas kapcsolatok számával mértem. A bizalmas, fontos beszélgetési kapcsolatokat (core discussion network) a kérdőív a „fontos dolgok” névgenerátora alkalmazásával mérte fel. A kérdőív arra kérte a válaszadókat, hogy mondják meg, hány személlyel (legfeljebb 5) beszélnek meg a fontosabb problémáikat. A kérdőívben szereplő kérdés: „A legtöbb ember egy-egy fontos dolgot időnként megbeszél másokkal. Ha mondjuk az elmúlt fél évre gondol: kik azok az emberek, akikkel Ön a fontosabb dolgait, problémáit megbeszélte?” (Győri 2024) A kérdéskör felsorolt személyek száma mutatja a kérdezett közeli-erős (beszélgetési) kapcsolathálózatának méretét. Ez a kérdés a családon kívüli kapcsolatokról is információt nyújt, melyet összehasonlítóképp szintén felhasználtam. Az integrációs modell másik, személyközi integrációt jelentő dimenziója a szubjektív társadalmi kirekesztettség. Ezt egy olyan indikátor ragadja meg, amely négy változóból áll. A European Quality of Life Survey alapján az alkalmazott kérdőív a válaszadók által érzékelt társadalmi kirekesztettséget a következő állításokkal való egyetértés, illetve egyet nem értés segítségével mérte fel: (a) *Úgy érzem, hogy kizárják a társadalom;* (b) *Az élet olyan bonyolulttá vált, hogy alig találom az utam;* (c) *Úgy érzem, hogy az emberek, akikkel találkozom, nem ismerik fel az értékét annak, amit csinálok;* (d) *Néhány ember lenéz a munkám miatt, vagy azért, mert nem dolgozom.* A felsorolt állításokkal való egyetértést vagy egyet nem értést egy ötfokú skála méri, ahol az 1-es azt jelenti, hogy egyáltalán nem, míg az 5-ös azt fejezi ki, hogy teljes mértékben egyetért. Az e négy válasz átlagaként létrehozott változó magas értékei azt tükrözik, hogy a válaszadó nagymértékű társadalomból való kirekesztődést érzékel, alacsony értékei pedig azt, hogy nem érzi magát marginalizált helyzetben (Győri 2024). Az ennek indikátoraként létrehozott változó értéke írja le, hogy a válaszadók mennyire érzik magukat kirekesztettnek a társadalomból. A kialakított változó magas értékei azt tükrözik, hogy a válaszadó nagymértékű kirekesztődést érzékel, alacsony értékei pedig azt, hogy nem érzi magát marginalizált helyzetben. A társadalmi integráció további fontos indikátora a pozitív életminőség is, melynek leggyakrabban vizsgált dimenziója az

A tipológia kétlépéses klaszterelemzéssel került kialakításra, az eljárás során egy hét klaszterből álló verziót fogadtam el⁷ (1. ábra). A tipológiával kapcsolatban fel kell hívni a figyelmet arra, hogy bár a cél minél homogénebb csoportok kialakítása volt, a módszer, valamint a családi jellemzők sokfélesége miatt előfordulnak heterogénebb csoportok is.⁸

élettel való elégedettség (Czibere 2017). Bár az integrációs modell dimenziói közt nem jelenik meg, a társadalmi integráció és a családi jellemzők összefüggésének vizsgálatából nem hagyható ki. Külön kérdés mérte fel a válaszadók élettel való elégedettségét, így ennek részletes vizsgálata szintén lehetővé válik. Az élettel való elégedettségre vonatkozó kérdés a kérdőívben így szerepelt: „Kérem, mondja meg, hogy mennyire elégedett a következő dolgokkal. Ha egyáltalán nincs megelégedve, mondjon nullát, ha teljesen elégedett, adjon 10-est. Ön mennyire van megelégedve mindent egybevetve az életével?” A személyközi integrációt leíró dimenziók közül a bizalmas kapcsolatokat leíró módon, míg a szubjektív társadalmi kirekesztettséget és az élettel való elégedettséget logisztikus regressziós modellekkel elemzem. Az integrációs dimenziók és a családi jellemzők összefüggésének vizsgálata mellett kitérek arra is, milyen különbségek figyelhetők meg a különböző integrációs csoportok között a különböző családtípusok szerint.

7 A klaszterek számának meghatározása a Schwarz's Bayesian Criterion (BIC) mutató alapján (BIC = 24107,888), valamint a klaszterközepponatok közötti távolság meghatározása és a klaszterek interpretálhatósága alapján történt. A modell kohéziós értéke 0,4-es értékkel a fair kategóriába esik, tehát értelmezhető a próba eredménye. A bevont változók mindegyike erős diszkrimináló hatással rendelkezik a modellben.

8 A csoportok csoportképző változók szerinti megoszlását az 1. sz. melléklet tartalmazza.

Idős, egyedül élő özvegyek felnőtt gyermekkel

Az egyfős háztartásban élő özvegyek egy jól körülhatárolható – az egyik leghomogénebb – csoportot jelentenek (9%). Ebben a csoportba kizárólag olyan 60 évnél idősebbek tartoznak, akiknek van nagykorú vérszerinti gyermeke, 12%-uk nem vér szerinti gyermeket is nevelt. Ez az egyetlen csoport, ahol nem kiegyenlített a nemek aránya, 71%-át nők teszik ki. Ebben a csoportban a legnagyobb a községben élők (38%), míg a legalacsonyabb a városban élők (29%) aránya. Elsősorban a csoport életkori összetételéből adódik, hogy ebben a klaszterben a legmagasabb az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők aránya: 60%-uknak csak legfeljebb általános iskolai végzettsége van. Köztük vannak a legtöbben, akik úgy nyilatkoztak, hogy csak nehézségek árán tudják fedezni a kiadásait (31%), de a csoport felének is csak kisebb nehézségek árán sikerül megtennie ezt.

Idősebb, nem házasságban élők, többségében felnőtt gyermekkel

Ez az egyik legnagyobb (19%) és legheterogénebb csoport. Olyan 40 évnél idősebb emberek alkotják, akik jelenleg egyedülállók (81%), egy kis részük (19%) pedig élettársi kapcsolatban él. A csoport nagyobb része (54%) már elvált, kevesebben vannak a nőtlenek és hajadonok, valamint az özvegyek. Kétharmaduknak (67%) van nagykorú vér szerinti gyermeke, 11%-uknak pedig nevelt nagykorú gyermeke is van. 69%-uk él egyfős, 24%-uk kétfős, míg 7%-uk három- vagy többfős háztartásban. Ebben a csoportban már jóval alacsonyabb, de még mindig jelentős a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya (38%). Jellemzően már jobb anyagi helyzetről számoltak be, de az átlagnál többen vannak, akik nehézségek árán tudják csak fedezni a kiadásait (24%).

Idősebb, házastárssal élők felnőtt gyermekkel

Ebben a csoportba (20%) azok a 40 évnél idősebb házaspárok tartoznak, akiknek már felnőtt gyermekük van. Nagyobb részük nem lakik együtt gyermekeivel, 80%-uk kétfős háztartásban él. 20% lakik három- vagy többfős – feltehetően többgenerációs – háztartásban. Ebben a csoportban 11% azoknak az aránya, akiknek nem vér szerinti nagykorú gyermeke is van. 33%-uk községekben, 36%-uk városokban lakik. Körükben az átlagosnál valamivel alacsonyabb viszont a megyeszékhelyeken élők aránya (14%). Az iskolai végzettség szerinti megoszlásuk nagyon hasonló az idősebb, nem házasságban élőkéhez, viszont a jövedelmi helyzetüket jobbnak ítélik náluk. Többségüket azok teszik ki, akik szerint kisebb nehézségek árán (32%) vagy viszonylag könnyen (36%) fedezik a kiadásait.

Fiatal és középkorú, házastárssal élő kisgyermekesek

Ebbe a csoportba tartozók (13%) házasságban élnek, a 26–59 éves korosztályba tartoznak, és kiskorú gyermekeket nevelnek. 11% azoknak az aránya, ahol nagykorú gyermekek is vannak. 9%-uk nevel nem vér szerinti kiskorú gyermeket is. 39%-uk városokban, 30%-uk községekben él. Ebben a csoportban a legmagasabb a diplomások (24%) és a legalacsonyabb a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők (13%) aránya. Közöttük vannak a legnagyobb arányban azok, akik úgy nyilatkoztak, hogy kiadásait könnyen tudják finanszírozni (22%), és azok aránya is körükben a legmagasabb, akik azt mondták, hogy viszonylag könnyen megbirkóznak a kiadások fedezésével. Így ez az egyedüli csoport, ahol 10%-nál alacsonyabb azoknak az aránya (7%), akik csak nehézségek árán tudják fedezni a kiadásait.

Házastárssal vagy élettárssal élő gyermektelenek

Életkori szempontból az egyik legheterogénebb, ugyanakkor a legkisebb csoport (8%). 41%-át teszi ki a 26–39 éves korosztály, akik nagy részének feltehetően még nem született gyermeke, de a jövőre nézve tervezik azt. 34% a 40–59 évesek aránya, 16% pedig a 60 évesnél idősebbeké. 81%-uk kétfős, a többiek három- vagy többfős háztartásban élnek. Lakóhely szempontjából körükben jelentősen felülreprezentált a budapestiek aránya (27%). Közöttük a második legmagasabb a diplomások aránya (21%). Anyagi helyzetük megítélése valamivel rosszabb, mint a fiatal és középkorú, házastárssal élő kisgyermekeseknek, de a többségük úgy véli, hogy viszonylag könnyen (37%) vagy könnyen (16%) tudja fedezni kiadásait.

Fiatalabb, nem házasságban élők

A létrejött csoportosításban ez a legheterogénebb csoport (15%). Családi állapotukat tekintve főleg nőtlenek és hajadonok (76%) vagy elváltak (15%) alkotják. 18–59 éves korosztályok tartoznak ide, a legnagyobb arányban azonban a 26–39 évesek vannak. 43%-uknak van vér szerinti kiskorú, 9%-nak pedig nagykorú gyermeke. 7%-uk nem vér szerinti kiskorú gyermeket is nevel. Többségük kétfős (53%) vagy három- vagy többfős (41%) háztartásban lakik. Többségük megyeszékhelyen (21%) vagy városban (34%) él. 21% a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya, így a fiatalabb korcsoportokat magában foglaló klaszterek közül ebben a legmagasabb az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők aránya. Az anyagi helyzetük megítélése is rosszabb, mint más, fiatalabbakat tömörítő csoportoknak: többségben vannak azok, akik kiadásait kisebb nehézségek árán (36%) vagy nehézségek árán (18%) tudják fedezni.

Fiatal, gyermektelen egyedülállók

A 18–39 éves gyermektelen egyedülállók feltehetően még szüleikkel élnek, hiszen 46%-uk három- vagy többfős háztartásban él. 21%-uk kétfős háztartásban, 33%-uk pedig egyedül lakik. Ez az egy csoport, ahol a férfiak valamivel nagyobb arányban vannak jelen (57%). Ebben a csoportban vannak a legnagyobb arányban azok, akiknek az érettségi a legmagasabb iskolai végzettsége (44%) – ez összefügg életkorukkal is –, 21%-uk jelenleg még tanul. Anyagi helyzetüket inkább jobbnak ítélik, 38%-uk mondta azt, hogy kiadásait viszonylag könnyen tudja fedezni.

Mi tudható meg a tipológiából a magyar családokról?

A tipológia alapján jól láthatóvá válik az idősebb és a fiatalabb csoportok családi mintázata szerinti elkülönülése, akárcsak a családformák pluralizálódása. Ez alapján megállapítható, hogy az életciklus meghatározza a családi együttélés formáját. A társadalom korösszetételét is jól jelzi, hogy a két legnagyobb klasztert a 40 év felettiek csoportjai jelentik, emellett a házások és a nem házások csoportjának hasonló mérete utal arra is, hogy a házasságok jelentős része végződik válással. A fiatalabb korosztályok esetén a házasság, valamint a gyermekvállalás szerint különülnek el leginkább a családformák. Határozottan megkülönböztethető a legfiatalabbak csoportja, akik még nem kezdték meg önálló életüket, vagy annak a legelején járnak. Elkülönül azoknak a házásoknak a csoportja, akiknek nem született gyermeke, de életkori megoszlásukból adódóan vélhetően erre a jövőben sor kerül. Emellett a tipológia kategóriának részletesebb leírása alapján az egyik legfontosabb eredmény, hogy a magyarok családmítoszában jelen levő hagyományos családkép – azaz férj, feleség, gyermekek – a magasabb státuszúak körében jellemző. Már az idősebbek körében is látható, hogy az *idősebb, házastárral élők felnőtt gyermekkel* klaszterbe tartozók jobb anyagi helyzetben vannak, mint az *idősebb, nem házasságban élők*, többségében felnőtt gyermekkel csoportjába tartozók. Ennél nagyobb különbség van a között a két klaszter között, amelyben kiskorú gyermekeket nevelnek. A *fiatal és középkorú, házastárral élő* kisgyermekesek között magasabb a diplomások aránya, és jelentősen jobb anyagi helyzetben vannak, mint a *fiatalabb, nem házasságban élők*, akik körében a fiatalabbakat tömörítő csoportok közül a legmagasabb az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők aránya.

Az integrációs modell és a családtípusok

A különböző családtípusokban élők társadalmi integrációjának vizsgálatához először az integrációs modellt létrehozó változókat⁹ vizsgálom. A rendszerintegrációs mechanizmusok esetében az látszik, hogy fiatal egyedülállók a legkevésbé integráltak ebből a szempontból. Ők bíznak a legkevésbé a társadalmi intézményekben, és az ő politikai részvételük a legalacsonyabb. Hozzájuk hasonlóan az egyedül élő özvegyek politikai részvétele alacsony. A rendszerintegráció szempontjából a fiatal és középkorú, házastárssal élő kisgyermekesek emelkednek ki, hiszen ők bíznak a leginkább a társadalmi intézményekben, ők utasítják el leginkább a normaszegést, bár politikai részvételük átlagosnak mondható. Őket követik az idősebb házások, akiknek felnőtt gyermekük van. Viszont az idősebb, nem házasságban élőknek és a házastárssal vagy élettárssal élő gyermekteleneknek a politikai részvétele a legaktívabb (1. táblázat).

1. táblázat

Az integrációs modellt létrehozó változók standardizálatlan átlagai a különböző családtípusokban élők csoportjaiban

	intézményi bizalom	normasze- gés elfogadása	politikai részvétel	munka- intenzitás	civil részvétel	gyenge kapcsolatok
Idős, egyedül élő özvegyek felnőtt gyermekkel	4,79	-0,10	0,55	0,04	0,57	7,36
Idősebb, nem házasságban élők, többségében felnőtt gyermekkel	4,60	0,04	0,69	0,61	0,53	9,81
Idősebb, házastárssal élők felnőtt gyermekkel	4,63	-0,06	0,66	0,54	0,58	9,77
Fiatal és középkorú, házastárssal élő kisgyermekesek	4,78	-0,20	0,65	0,88	0,72	10,83
Házastárssal vagy élettárssal élő gyermektelenek	4,56	0,33	0,68	0,83	0,66	8,79
Fiatalabb, nem házasságban élők	4,49	0,08	0,63	0,89	0,68	10,48
Fiatal, gyermektelen egyedülállók	4,44	0,02	0,55	0,89	0,76	9,79
Teljes minta	4,60	0,00	0,64	0,68	0,64	9,74

Adatok forrása: KEP3, saját szerkesztés

9 Az integrációs modellt létrehozó változók részletes leírását lásd ebben a kötetben (Győri 2024).

A társadalmi integrációs mechanizmusok közül a munkaintenzitás egyértelműen az életkorral függ össze, hiszen a fiatalabbakat tömörítő csoportok munkaintenzitása magasabb. A civil részvétel szempontjából a fiatal és középkorú, házastárssal élő kisgyermekesek és a fiatal, gyermektelen egyedülállók emelkednek ki. A fiatalok nagy valószínűséggel aktívabban kötődnek pl. a sportklubokhoz vagy ifjúsági szervezetekhez, míg a kisgyermekes családokban élők feltehetően a szülői szervezetekben vállalnak aktív szerepet. Jól látható az is, hogy az idősebbek civil aktivitása lényegesen alacsonyabb, mint a fiataloké (1. táblázat).

A személyközi integrációs mechanizmusok közül itt csak a gyenge kapcsolatokra térek ki, a többi személyközi integrációs mechanizmust a következő fejezetben részletesebben vizsgálom. A gyenge kapcsolatokat azért csak leíró módon elemzem, mert ennek felmérése egy úgynevezett pozíciógenerátor-technika alkalmazásával történt, ami azt tárta fel, hányat ismer a válaszadó a felsorolt 21 különböző presztízsű foglalkozású személy közül, ami ilyen módon kevésbé áll összefüggésben a családtípussal. Ezt az is megerősíti, hogy a különböző családtípusok szerint nem különbözik jelentősen a gyenge kapcsolatok átlagos száma, bár kisebb eltérések megfigyelhetők. Az idős, egyedül élő özvegyek átlagosan kevesebb gyenge kötéssel rendelkeznek, mint a többi család típusba tartozók. Az átlagosnál valamivel több kapcsolattal szintén a kisgyermekes családokban élők és a fiatalabb, nem házasságban élők klaszterébe tartozók rendelkeznek (1. táblázat).

Az integrációs rétegmodell az integrációs csoportokat vonja össze nagyobb, a társadalmi rétegződést jobban kifejező csoportokká.¹⁰ Ez alapján megállapítható, hogy az idősebbek nagyobb arányban a dezintegrált alsó rétegekben vannak jelen (2. táblázat), hiszen kevesebb kapcsolattal rendelkeznek, és civil részvételük is kevésbé aktív, valamint a munkaerőpiaci részvételük is többségében megszűnt. Ha fordítva vizsgáljuk az összefüggést, látható, hogy az idős, egyedül élők a legnagyobb arányban dezintegráltak, hiszen 70%-uk tartozik az alsó rétegekbe, míg a másik két, idősebbeket tömörítő csoportban 41–42% az arányuk (3. táblázat), ami felhívja a figyelmet arra, hogy a közvetlen családi kapcsolatok növelik a társadalmi integráció mértékét.

¹⁰ Az integrációs csoportok és a különböző családtípusokban élők közötti összefüggéseket a 2. sz. melléklet mutatja be.

2. táblázat

Az integrációs rétegmodellbe tartozók a család típusokba tartozás szerint (százalék)

	Integrált, felső közép- rétegek	Integrált, középréte- gek	Integrált, alsó közép- rétegek	Dezinteg- rált, alsó rétegek	Teljes minta
Idős, egyedül élő özvegyek felnőtt gyermekkel	7	2	3	18	9
Idősebb, nem házasságban élők, többségében felnőtt gyermekkel	20	18	16	24	20
Idősebb, házastárssal élők felnőtt gyermekkel	20	19	17	24	20
Fiatal és középkorú, házastárssal élő kisgyermekesek	14	18	16	6	13
Házastárssal vagy élettárssal élő gyermektelenek	7	8	7	8	7
Fiatalabb, nem házasságban élők	16	17	19	10	15
Fiatal, gyermektelen egyedülállók	15	18	22	10	16
Total	100	100	100	100	100

Adatok forrása: KEP3, saját szerkesztés

A fiatalabbakat tömörítő családtípusok szerint az átlagosnál valamivel nagyobb, de nem jelentős a fiatal és középkorú, házastárssal élők aránya az integrált felső középrétegekben, az integrált középrétegekben pedig jelentősen magasabb arányban vannak jelen. Figyelemre érdemes, hogy a fiatalabb, nem házasságban élők aránya viszont az integrált, alsó középrétegben jelentős, ahogy a fiatal, gyermektelen egyedülállóké is (3. táblázat). E különbségek további megértése céljából részletesen megvizsgáljuk a személyközi integrációs mechanizmusokat.

3. táblázat
A különböző családtípusokba tartozás az integrációs rétegmodell szerint
(százalék)

	Idős, egyedül élő özvegyek felőtt gyermekkel	Idősebb, nem házasságban élők, többségében felőtt gyermekkel	Idősebb, házastárral élők felőtt gyermekkel	Fiatal és középkorú, házastárral élő kisgyermekesek	Házastárral vagy élettárral élő gyermektelenek	Fiatalabb, nem házasságban élők	Fiatal, gyermektelen egyedülállók	Teljes minta
Integrált, felső középrétegek	13	16	16	18	15	17	15	16
Integrált, középrétegek	4	14	14	22	16	17	16	15
Integrált, alsó középrétegek	13	28	29	45	33	44	48	35
Dezintegrált, alsó rétegek	70	42	41	15	36	22	21	34
Total	100	100	100	100	100	100	100	100

Adatok forrása: KEP3, saját szerkesztés

Személyközi integrációs mechanizmusok

Erős kötések: családi kapcsolatok

Az integrációs modell személyközi integrációs mechanizmusának alapkonceptiója szerint a társadalmat átszövő kapcsolathálózatok meghatározzák annak kohézióját és az egyének integráltságát is. A személyes kapcsolatok így köztes szintet jelentenek az egyén és a társadalom között, hiszen ez jelenti a hozzáférést különböző csoportokhoz és intézményekhez (Albert et al. 2017). Az integrációs mechanizmusok szempontjából is különösen fontos megkülönböztetni az erős kötések, melyek jellemzően a családi kapcsolatokat és a szoros barátságokat jelentik, és a gyenge kötések, melyek hídszerű kapcsolatokat jelentenek, és lehetővé teszik az információk terjedését például az erős kötéseken alapuló kiscsoportok között, ezáltal stabilizálva a nagyobb rendszereket (Granovetter 1983). A család integrációs szerepét előtérbe helyezve az erős kötésekre koncentrálok. Ezek azok a kapcsolatok, amelyekből az egyének nehéz élethelyzetben fizikai vagy lelki támogatást meríthetnek.

Elsőként a különböző családtípusokban élők bizalmas kapcsolatainak számát vizsgáljuk. A teljes mintában átlagosan 2,1 erős kötéssel rendelkeztek a megkérdezettek. Az adatokból jól látszik, hogy a fiatalabbakat tömörítő családtípusokban magasabb a bizalmas kapcsolatok száma, amely megerősíti a korábbi kutatások eredményeit, miszerint idősebb korban már a kevesebb kapcsolat fenntartása jellemző (Albert 2016).

4. táblázat
Bizalmas kapcsolatok száma a különböző családtípusokban élők körében (átlag)

Családtípus	Bizalmas kapcsolatok száma (átlag)
Idős, egyedül élő özvegyek felnőtt gyermekkel	1,8
Idősebb, nem házasságban élők, többségében felnőtt gyermekkel	1,8
Idősebb, házastárssal élők felnőtt gyermekkel	2,1
Fiatal és középkorú, házastárssal élő kisgyermekesek	2,4
Házastárssal vagy élettárssal élő gyermektelenek	1,9
Fiatalabb, nem házasságban élők	2,3
Fiatal, gyermektelen egyedülállók	2,3

Adatok forrása: KEP3, saját szerkesztés

A felvezetésben ismertetett eredményekből látható volt, hogy a családi kapcsolatok sérülékenysége utalhat, ha a házas- vagy élettárssal élők jelentős része nem említi partnerét a bizalmas kapcsolataik között. Ezt az eredményt erősíti meg a vizsgált adatok is. Az összes házasságban vagy élettársi kapcsolatban élő válaszadó fele (52%) sorolta fel társát a bizalmas kapcsolataik között, valamint ez a tendencia figyelhető meg akkor is, amikor az elemzéshez létrehozott tipológia szerint vizsgáljuk az adatokat¹¹ (4. táblázat).

¹¹ Mivel a tipológia készítés során vannak olyan csoportok, amelyben a partnerkapcsolatban élők mellett vannak egyedülállók is (pl. fiatalabbak, nem házasságban élők), ezért a társal való bizalmas kapcsolat elemzéséhez az egyedülállók kiszűrésre kerültek.

5. táblázat

A családtipológia házastárssal vagy élettárssal élő csoportjai és a partnerrel való bizalmas kapcsolat (százalék)

Van-e társával bizalmas kapcsolata?	Idősebb, házastárssal élők felnőtt gyermekkel	Fiatal és középkorú, házastárssal élő kisgyermekesek	Házastárssal vagy élettárssal élő gyermekeik lenek	Fiatalabb, nem házasságban élők
Nincs	49	49	54	41
Van	51	51	46	59
Total	100	100	100	100

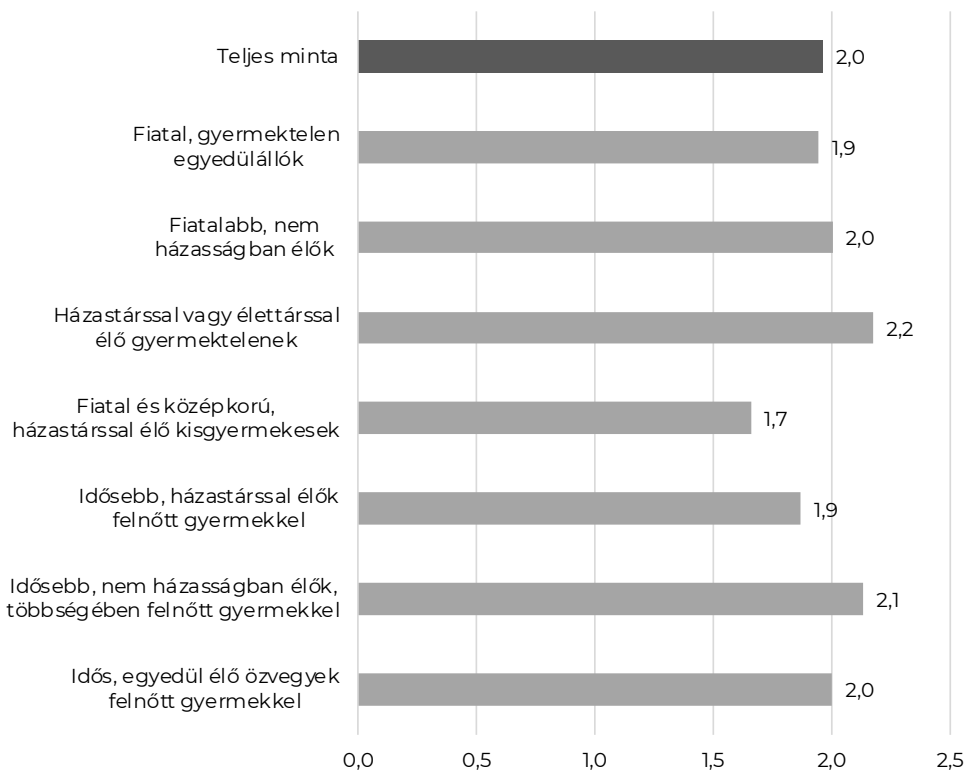
Adatok forrása: KEP3, saját szerkesztés

A személyközi integrációs mechanizmusok szempontjából felmerül a kérdés, hogy azok, akiknek van partnerük, de nem említették bizalmasaik között, milyen jellemzőkkel bírnak, és kiket tartanak bizalmasaiknak. Az adatok alapján elmondható: kortól és nemtől független, hogy valaki említi-e vagy sem a bizalmas kapcsolatait között a párját. A férfiak és a nők között, valamint a különböző életkori csoportok között sem volt szignifikáns különbség az említések arányában. Az iskolai végzettség szerint kisebb eltérés figyelhető meg. Az érettségizettek és a diplomások nagyobb arányban említették a bizalmas kapcsolataik közt a társukat (54% és 55%), mint az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők (49%). A partnerrel való bizalmi kapcsolat működése feltehetően összefügg a család diszfunkcionális működésével. Azoknak a gyermekes válaszadóknak, akik nem sorolták fel bizalmas kapcsolataik közt a társukat, nagyobb arányban a gyermekükkel sem volt bizalmas kapcsolatuk. Ez igaz a szüleikkel és a testvéreikkel való kapcsolatra is. Ugyanakkor az ő erős kötéseik között sokkal nagyobb arányban fordulnak elő a családon kívüli kapcsolatok. Megállapítható tehát, hogy azok az emberek, akiknek a családon belüli kapcsolataik kevésbé szorosak, a családon kívüli személyekkel osztják meg fontos dolgaikat. A kevésbé jól működő családi kapcsolatok hátterének, valamint ezekben az esetekben a családon kívüli kapcsolatok működésének feltárásához további, elsősorban kvalitatív kutatások szükségesek. A továbbiakban azonban azt vizsgáljuk, hogyan függnek össze a családtípusok, valamint a családi kapcsolatok a kirekesztettség érzésével, valamint az étellel való elégedettséggel.

A kirekesztettség érzése

A szubjektív kirekesztettség vizsgálatára szolgáló indikátor átlagos értéke a teljes mintában 2.¹² Legkevésbé a fiatal és középkorú, házastárral élő kisgyermekesek érzik magukat kirekesztettnek a társadalomból. Bár az idősebbeket tömörítő családklaszterekben összességében kirekesztettebbnek érzik magukat, mint amelyekhez inkább fiatalok tartoznak, ugyanakkor a legjobban kirekesztettnek a gyermek nélküli házaspárok érzik magukat, melyhez inkább a fiatalabb korosztály tartozik.

2. ábra
A szubjektív kirekesztettség érzése a családtípusok szerint (átlag)

Adatok forrása: KEP3, saját szerkesztés

¹² Minél magasabb a változó értéke, annál magasabb a szubjektív kirekesztettség érzése.

A továbbiakban logisztikus regressziós modellek segítségével vizsgálom, hogyan függ össze a szubjektív társadalmi kirekesztettség azzal, hogy milyen családtípusba tartoznak az egyének, valamint a családi és más személyes kapcsolataik minőségével, melyet a bizalmas kapcsolatok létével, valamint a kapott anyagi és természetbeni támogatással (szolidaritással) mértem.¹³

Az elemzéshez használt függő változó a szubjektív társadalmi kirekesztettség dichotóm változója, melynek 1-es értéke az átlagosnál nagyobb kirekesztettség érzését jelöli. A modellt több lépcsőben építettem fel. Először a családtípusra vonatkozó változót vontam be. A következő lépésben a bizalmas kapcsolatok létével bővítettem a modellt, majd pedig a szolidaritás mértékét vontam be. A bizalmas kapcsolatok és a kapott támogatás esetén is vizsgálom a családi és a családon kívüli kapcsolatokat annak érdekében, hogy megállapítható legyen, miként viszonyul a család integrációs szerepe az egyéb, családon kívüli kapcsolatok integrációs szerepéhez. A negyedik lépésben kontrollváltozóként bevontam a gyenge kapcsolatok számát, az egészségi állapotot, a szubjektív jövedelmi helyzetet, a válaszadó legmagasabb iskolai végzettségét, a lakóhelyének településtípusát, valamint a válaszadó nemét.¹⁴

Egyes családtípusok esetében megváltozik az összefüggés iránya a kontrollváltozók nélküli, valamint a kontrollváltozókkal futtatott modellben (3. sz. melléklet). A kontrollváltozók nélküli modellben a fiatal, gyermektelen egyedülállókhoz képest az idősebb, egyedül élő özvegyek, az idősebb, nem házasságban élők és a házastárssal vagy élettárssal élő gyermektelenek is kirekesztettebbnek érezték magukat. A kontrollváltozók bevonását követően, amikor megtörtént az egészségi állapot, valamint a szubjektív jövedelmi helyzet hatásának kiszűrése, az összefüggés iránya megváltozik az idősebb, egyedül élők esetében; az idősebb, nem házasságban élők és a gyermek nélküli házaspárok között pedig eltűnik a szignifikáns különbség. A fiatal és középkorú, házastárssal élő kisgyermekes családba tartozás mindvégig szignifikánsan csökkentette a kirekesztettség érzését, ami megerősíti azokat az eredményeket, amelyek szerint a gyermekvállalás növeli a társadalmi integráció mértékét.

13 A szolidaritás feltérképezése érdekében a családtól kapott anyagi és természetbeni támogatást veszem figyelembe. Ebben az esetben a kérdőív arra kérte a válaszadókat, hogy mondják meg, milyen mértékben kaptak anyagi vagy természetbeni támogatást a velük egy településen vagy más településen élő családtagjaiktól az elmúlt két évben. Az erre adott válaszokat összegeztem egy változóba, külön az anyagi támogatás, külön a természetbeni támogatás vonatkozásában. A kérdés kiterjedt a családon kívüli kapcsolatokra is, jelesen a szomszédokra és a válaszadóval azonos vagy másik településen élő barátokra. Ezeket a válaszokat – megkülönböztetve az anyagi és a természetbeni támogatásokat – szintén két változóba sűrítettem.

14 Az eredmények értékelése során a 95%-os szignifikanciaszintet ($p < 0,05$) fogadtam el határértéknek. A tanulmányban súlyozott eredményeket közlök.

A személyközi integrációs mechanizmusok szempontjából kiemelkedő eredmény, hogy nincs szignifikáns összefüggés a kirekesztettség érzése és a bizalmas családi kapcsolatok között, míg a családon kívüli bizalmas kapcsolat léte csökkentette a kirekesztettség érzésének esélyét. A kapott támogatások közül pedig csak a családon kívülről kapott anyagi támogatás jelzett szignifikáns összefüggést. Ez azonban növelte a kirekesztettség érzésének esélyét, ami azzal függhet össze, hogy a családon kívülről érkező anyagi támogatás jelentősebb anyagi problémákra utal, amit az egyén nem tud egyedül megoldani, és ez kellemetlenül érinti. Ezt megerősíti az is, hogy a családon kívülről – de a családon belülről – kapott anyagi támogatás nagyobb arányban volt jellemző azok körében, akik úgy ítélték meg, hogy kiadásait csak nehézségek árán tudják fedezni.

A kontrollváltozók közül az egészségi állapot tekintetében a jó egészségi állapottal rendelkezők kisebb eséllyel érezték magukat kirekesztettnek, mint azok, akik rossz egészségi állapottal bírtak, azonban a rossz és a kielégítő egészségi állapotban levők között nem mutatkozott szignifikáns eltérés. A gyenge kötések számának nem volt szignifikáns hatása a kirekesztettség érzésére. A rosszabb anyagi helyzet azonban jelentősen növelte a kirekesztettség érzését. Az iskolai végzettség tekintetében elmondható, hogy a diplomával rendelkezőkhöz képest a legfeljebb általános iskolai végzettségűek körében nagyobb a kirekesztettség érzésének esélye, míg a középfokú végzettségek esetén nem volt szignifikáns eltérés. A válaszadó neme és a lakóhelyének településtípusa nem mutatott szignifikáns összefüggést.

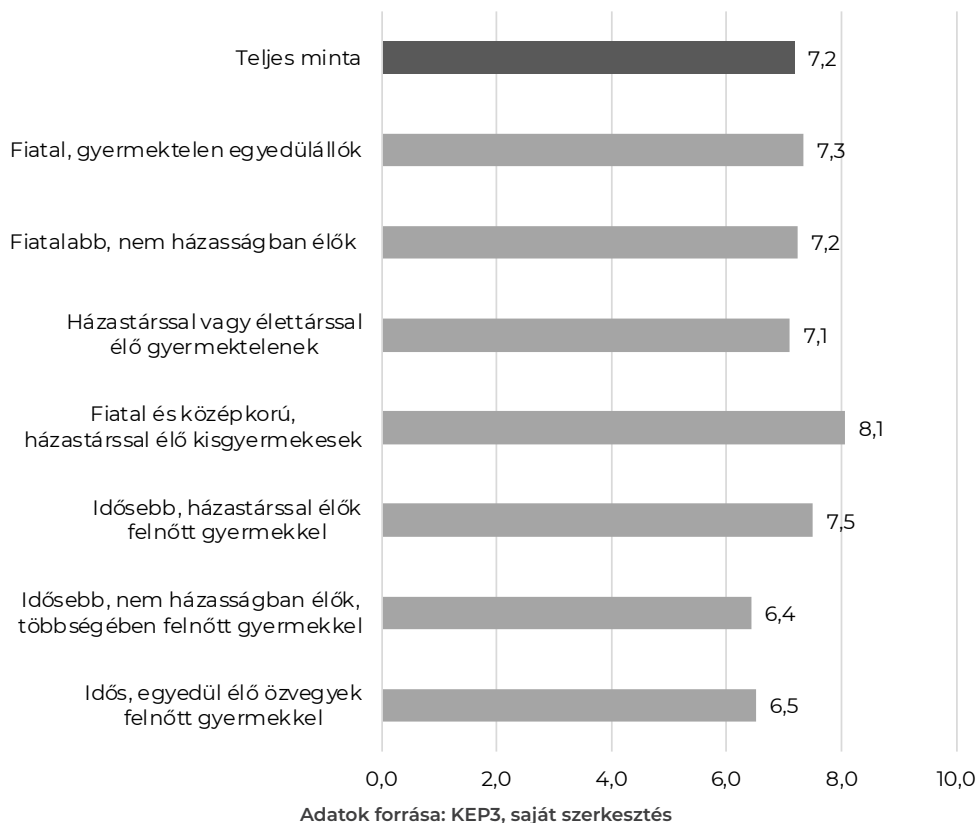
Az étellel való elégedettség

Az étellel való elégedettség átlaga a teljes mintában 7,2. Ettől leginkább azon gyermekes családok elégedettségének mértéke tér el, akik az átlagnál jóval elégedettebbek az életükkel. Emellett eltérést mutat az idősebb egyedülállók és az egyedül élő özvegyek csoportja, akik az átlagnál elégedetlenebbek az életükkel.

Az étellel való elégedettséget is – hasonlóan a kirekesztettség érzéséhez – logisztikus regressziós modellekkel vizsgálok. Ebben az esetben is arra vagyok kíváncsi, milyen összefüggést mutat az étellel való elégedettség a családtípusokkal, a családi kapcsolatokkal és a szolidaritással.

A modellek függő változója, az étellel való elégedettség kétértékű változója, ahol az 1-es érték az átlagosnál alacsonyabb elégedettséget, azaz az elégedetlenséget jelöli. Ennek magyarázata, hogy a válaszadók kétharmada 7-es vagy annál magasabb értéket jelölt meg. Ebből következően pedig az érdekesebb kérdés az, melyek azok a tényezők, amelyek összefüggésben állnak az elégedetlenséggel.

3. ábra
Az étellel való elégedettség a családtípusok szerint (átlag)

Az eredmények szerint (4. sz. melléklet) a fiatal, gyermektelen egyedülállókhoz képest az idősebb, nem házasságban élők szignifikánsan elégedetlenebbek az életükkel. A kontrollváltozók nélküli modellekben az idős, egyedül élő özvegyek is elégedetlenebbnek mutatkoztak, azonban a kontrollváltozók bevonását követően megváltozik az összefüggés iránya. Az idősebb, házastárssal élők felnőtt gyermekkel, valamint a fiatal és középkorú, házastárssal élő kisgyermekesek nagyobb eséllyel elégedettebbek az életükkel, mint a fiatal, gyermek nélküli egyedülállók.

A bizalmas kapcsolatok létének nagyobb befolyása van az étellel való elégedettségre, mint a kirekesztettség érzésére. A bizalmas családi és a családon kívüli kapcsolatok léte is nagyobb eséllyel csökkentette az étellel való elégedetlenség érzését.

A családtól érkező anyagi támogatás nem mutatott szignifikáns összefüggést, azonban a családtagoktól kapott természetbeni támogatás csökkentette az élet-

tel való elégedetlenség érzését. A családon kívülről érkező támogatások közül az anyagi támogatás az étellel való elégedetlenség érzését növelte csakúgy, mint ahogy a kirekesztettség érzését, a természetbeni támogatás azonban nem mutatott szignifikáns összefüggést.

A kontrollváltozókra elmondható, hogy a több gyenge kötés csökkentette az elégedetlenség esélyét. Ez igaz volt az egészségi állapot esetében is, azaz a rosszabb egészségi állapottal rendelkezőkhöz képest a kielégítő és a jó egészségnek örvendő is nagyobb eséllyel voltak elégedettebbek az életükkel. A rosszabb anyagi helyzet azonban csökkentette az étellel való elégedettség esélyét. Az iskolai végzettség tekintetében itt is elmondható, hogy a diplomásokhoz képest a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők nagyobb eséllyel elégedetlenek az életükkel, a középfokú végzettségűek étellel való elégedettsége azonban nem mutatott szignifikáns eltérést. A válaszadó neme és a lakóhelyének településtípusa ebben az esetben sem mutatott szignifikáns összefüggést.

Mi tudható meg a személyközi integrációs mechanizmusokról?

A személyközi integrációs mechanizmusok részletesebb vizsgálata alapján megállapítható, hogy a bizalmas családi kapcsolatok az étellel való elégedettséggel összefüggésben állnak. Az adatok arra utalnak, hogy azokban a családokban, ahol a társsal való bizalmas kapcsolat sérült, ott a többi családtaghoz is kevésbé kötődnek a válaszadók, azaz a család diszfunkcionális működése feltételezhető, ez pedig egyértelműen rontja az étellel való elégedettség mértékét. A szubjektív kirekesztettség érzése és a bizalmas családi kapcsolatok között nem volt szignifikáns összefüggés, szemben a családon kívüli bizalmas kapcsolatokkal, amelyek csökkentették a kirekesztettség érzésének esélyét. Ez alapján feltételezhető, hogy a társadalomhoz tartozás érzését inkább a családon kívüli kapcsolatok és tényezők határozzák meg, míg a család és a családi kapcsolatok inkább a szubjektív jóllét személyesebb aspektusára vannak hatással. A családtípusok szerint megállapítható, hogy a fiatal és középkorú, házastárssal élő kisgyermekesek személyközi integrációja a legerősebb, ami összefügghet azzal, hogy ők élnek a magyar társadalom által idealizált családformában, de azzal is, hogy eleve magasabb státuszú társadalmi csoportokhoz tartoznak. Emellett ezek az eredmények is igazolják, hogy összességében az idősebbek elégedetlenebbek az életükkel, és kirekesztettebbnek érzik magukat a társadalomból, mint a fiatalok.

Összegzés

A tanulmány egyik célja az volt, hogy egy olyan családtipológiát alakítson ki, amely a családi állapotnál árnyaltabban képes kifejezni a magyar népesség családi min-tázatait akkor is, ha a létrejött tipológia továbbra is tartalmaz leegyszerűsítéseket. A kialakított családtípusokban kiemelt hangsúlyt kapott az életkor, hiszen ez na-gyon meghatározó a családi együttélés szempontjából. Ezt megerősíti a létrejött tipológia is. A családtípusok jellemzésének egyik legfontosabb eredménye, hogy a magyarok családmítoszában jelen levő hagyományos családkép – azaz férj, fele-ség, gyermekek – a magasabb státuszúak körében jellemző. Az idősebbek köré-ben is látható, hogy az idősebb, házastárral élők felnőtt gyermekkel jobb anya-gi helyzetben vannak, mint az idősebb, nem házasságban élők, többségében felnőtt gyermekkel. Ennél nagyobb különbség van a között a két klaszter között, amelyben kiskorú gyermekeket nevelnek. A fiatal és középkorú, házastárral élő kisgyermekesek között jóval magasabb a diplomások aránya, és jelentősen jobb anyagi helyzetben vannak, mint a fiatalabb, nem házasságban élők, akik körében kiemelkedően magas az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők aránya.

A tanulmányban továbbá részletesen vizsgáltam a családtípusok szerepét a személyközi integrációs mechanizmusokban. Ez alapján megállapítható, hogy a bizalmas családi kapcsolatok az étellel való elégedettséggel összefüggésben áll-nak. Az adatok arra utalnak, hogy azokban a családokban, ahol a társsal való bizal-mas kapcsolat sérült, ott a többi családtaghoz is kevésbé kötődnek a válaszadók, azaz a család diszfunkcionális működése feltételezhető, ami pedig egyértelműen rontja az étellel való elégedettség mértékét. A szubjektív kirekesztettség érzése és a bizalmas családi kapcsolatok között nem volt szignifikáns összefüggés, ellen-ben a családon kívüli bizalmas kapcsolatokkal, amelyek csökkentették a kirekesz-tettség érzésének esélyét. Ez alapján feltételezhető, hogy a társadalomhoz tar-tozás érzését inkább a családon kívüli kapcsolatok és tényezők határozzák meg, míg a család és a családi kapcsolatok inkább a szubjektív jóllét személyesebb aspektusára vannak hatással. A családtípusok szerint megállapítható, hogy a fi-atal és középkorú, házastárral élő kisgyermekes családokba tartozók személy-közi integrációja legerősebb, ami nemcsak annak tulajdonítható, hogy ők élnek a magyar társadalomban kiemelkedően idealizált családformában, hanem az is, hogy azok, akik a leginkább megfelelnek ennek az elvárásnak, eleve magasabb státuszú társadalmi csoporthoz tartoznak. Ez továbbá megerősíti azokat a kutató-si eredményeket is, amelyek azt igazolják, hogy a gyermekvállalás növeli az étellel való elégedettséget, és csökkenti a kirekesztettség érzését. Ez arra is felhívja a fi-gyelmet, hogy a gyermekes szülők a gyermekükön keresztül kapcsolódnak a kü-lönböző társadalmi intézményekhez, pl. a gyermekek intézményi részvétele által

nővelheti a gyenge kapcsolatai számát, valamint aktívabbak lehetnek a gyermekekhez kapcsolódó civil szervezetekben is.

A családtípusok integrációs modell szerinti vizsgálata felhívja a figyelmet az idősebbek dezintegrációtól való veszélyeztetettségére. Ők már nem aktívak a munkaerőpiacon, valamint a civil részvételük is alacsonyabb, ezáltal kevesebb gyenge kötéssel rendelkeznek, és kevesebb bizalmas kapcsolatuk is van. Ebből következően a társadalmi kirekesztettség érzete náluk magasabb, az élettél való elégedettségük pedig alacsonyabb. Emellett pedig azt is ki kell emelni, hogy az egészségi állapotuk is meghatározó: a rosszabb egészség jelentősen csökkenti a társadalmi integráció mértékét.

Az elemzés alapján láthatóvá vált, hogy a különböző családtípusokban élő emberek társadalmi integrációja eltérő. Az elemzés korlátját jelenti ugyanakkor, hogy a család belső integrációs vagy még inkább szocializációs folyamatairól nem rendelkezünk kellő információval, ezért a jövőben fontos kutatási irányt jelent annak feltárása, hogyan történik a különböző értékek átörökítése, valamint hogy ebben milyen különbségek figyelhetők meg.

Hivatkozások

- Albert, F. (2016) Az idősök kapcsolathálózati jellegzetességei. *Demográfia*, 59(2–3), 173–200. <https://doi.org/10.21543/Dem.59.2-3.2>.
- Albert, F. (2022) *Emberi kapcsolatok: A személyes kapcsolathálózatok szociológiai szempontú elemzése*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Albert F. – Dávid B. – Gerő M. – Hajdu G. (2017) Kapcsolathálózati tipológia és társadalmi integráció. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi integráció: az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest–Szeged: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet – Belvedere Meridionale, 307–329.
- Albert F. – Brys Z. – Czermann M. – Gerdán M. (2022) A közeli kapcsolathálózatok mintázatai a Covid19-járvány idején a magyar aktív korú felnőtt lakosság körében. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 12(4), 140–161. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.4.140>.
- Balogh K. (2023) A családi kapcsolatokkal való elégedettség a COVID–19-járvány árnyékában. In Csurgó B. – Kovách I. (szerk.) *A Covid–19-járvány társadalmi hatásai*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, 71–83.
- Bar-Shachar, Y. – Lopata, S. – Bar-Kalifa, E. (2022) Relationship Satisfaction during COVID-19: The role of partners' perceived support and attachment. *Family Relations*, 72(1), 105–121. <https://doi.org/10.1111/fare.12767>.
- Bátki A. – M. Ribiczey N. (szerk.) (2021) *Családhatározó. A sokszínűség pszichológiája*. Budapest: Open Books.
- Cantril, H. (1965) *The Pattern of Human Concerns*. New Brunswick: Rutgers University Press New Brunswick.
- Czibere I. (2017) A családi állapot és az élettel való elégedettség összefüggései és hatásuk a társadalmi integrációra a magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle*, 27(1), 30–63.
- Czibere I. (2020) A családstruktúra jellemző típusai a mai magyar társadalomban. In A. Gergely A. – Kapitány Á. – Kapitány G. – Kovács É. – Paksi V. (szerk.) *Kultúra, közösség és társadalom: Tanulmányok Tíbori Timea tiszteletére*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, Magyar Szociológiai Társaság, 160–178.
- Dávid, B. – Herke, B. – Huszti, É. – Tóth, G. – Túry-Angyal, E. – Albert, F. (2023) Reshaping social capital during the pandemic crisis: Age group differences in face-to-face contact network structures. *Social Inclusion*, 11(1), 295–309. <https://doi.org/10.17645/si.v11i1.6002>.
- Dávid B. – Albert F. – Hajdu G. (2024) A kapcsolathálózati tipológia változása és jelentősége a társadalmi integráció szempontjából 2015–2021 között. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején, I. kötet*. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 277–320.
- Dupcsik Cs. – Tóth O. (2008) Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia*, 51(4), 307–328.
- Dupcsik Cs. – Szabari V. (2015) Elméleti bevezető az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című OTKA kutatáshoz. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 5(3), 44–63. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.44>.
- Gerő M. – Hajdu G. – Kovách I. – Kristóf L. – Szabó A. (2020) A magyar társadalom integrációja 2015, 2018. In Kovách, I. (szerk.) *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum, 59–88.
- Granovetter, M. (1973) The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380. <https://doi.org/10.1086/225469>.
- Granovetter, M. (1983) The strength of weak ties: A network theory revisited. *Sociological Theory*, 1, 201–233. <https://doi.org/10.2307/202051>.

- Győri Á. (2024) Integrációs csoportok 2021-ben. In Kovách I. (szerk.) *Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 2. kötet*. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 277–290.
- Herke B. (2023) Az egyszülős családok érdemességének kérdése a 2010-es évek kormányzati diskurzusában. In Husz I. (szerk.) *Mi a család? Tanulmányok a család fogalmáról a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont, 121–141.
- Husz I. – Herke B. (2023a) A család sokszínű fogalma a szociológiában. In Husz I. (szerk.) *Mi a család? – Tanulmányok a család fogalmáról a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont, 7–18. <https://doi.org/10.1556/9789634548720>.
- Husz I. – Herke B. (2023b) Lakossági vélekedések a család fogalmáról. In Husz I. (szerk.) *Mi a család? – Tanulmányok a család fogalmáról a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont, 19–41. <https://doi.org/10.1556/9789634548720>.
- Husz, I. (szerk.) (2023) In Husz I. (szerk.) *Mi a család? Tanulmányok a család fogalmáról a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont. <https://doi.org/10.1556/9789634548720>.
- Kapitány B. (2021) „Ha jön a baba”: A várandósság tudatában kötött házasságok jelentősége Magyarországon. *Korfa Népesedési Hírlevél*, 21(3), 1–4.
- Kovács I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2016) A magyar társadalom integrációs és rétegződésmoდეlljei. *Szociológiai Szemle*, 26(3), 4–27.
- Kovács I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. (2017) Az integrációs modell. In Kovách, I. (szerk.) *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet – Belvedere Meridionale Kiadó, 21–48.
- KSH (2024) Népmozgalom. Gyorstájékoztatók. Elérhető: <https://www.ksh.hu/gyorstajekoztatok#/hu/document/nep2312> [Letöltve: 2024-02-19].
- Monostori J. (2022) A gyermeküket egyedül nevelő nők és a magányosság. *Korfa Népesedési Hírlevél*, 22(1), 1–4.
- Murinkó L. (2014) A nemi szerepekkel és a családdal kapcsolatos attitűdök európai kitekintésben: értékek és gyermekgondozás. *Szociológiai Szemle*, 24(1), 67–101.
- Murinkó L. (2023a) A házasságban élők sokfélesége az új évezredben. *Demográfia*, 66(1), 5–70.
- Murinkó L. (2023b) Az életjátszár kapcsolatban élők típusai az új évezredben. *Szociológiai Szemle*, 33(3), 53–86. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2023.3.3>.
- Pertold-Gebicka, B. – Spolcova, D. (2022) Family size and subjective well-being in Europe: do more children make parents (un)happy? *The Economic and Social Review*, 53(2), 89–136.
- Radó, M. K. (2020) Tracking the Effects of Parenthood on Subjective Well-Being: Evidence from Hungary. *Journal of Happiness Studies*, 21, 2069–2094. <https://doi.org/10.1007/s10902-019-00166-y>
- Rees, G. (2018) Children's leisure activities and subjective well-being: A comparative analysis of 16 countries. In Rodriguez de la Vega, L. – Toscano, W. N. (szerk.) *Handbook of leisure, physical activity, sports, recreation and quality of life*. Cham: Springer, 31–49. https://doi.org/10.1007/978-3-319-75529-8_3.
- Rohr A. (2017) Vélemények a házasságról és az életjátszár kapcsolatáról Magyarországon a rendszerváltást követő 25 évben. *Demográfia*, 60(2–3), 173–195. <https://doi.org/10.21543/Dem.60.2-3.2..>

- Rövid I. (2020) Olyan jó egyedül? – A szinglik érzelmi állapota, élettel való elégedettsége a 2016. évi mikrocenzus adatai alapján. *Területi Statisztika*, 60(2), 224–248. <https://doi.org/10.15196/TS600206>.
- Rövid I. – Erát D. – Füzér K. (2021) A párkapcsolat, a gyermeknevelés és a társadalmi tőke szerepe a szubjektív jóllét alakulásában. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 11(1), 62–83. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2021.1.62>.
- Rudolph, C. W. – Zacher, H. (2021) Family demands and satisfaction with family life during the COVID-19 pandemic. *Couple and Family Psychology: Research and Practice*, 10(4), 249–259. <https://doi.org/10.1037/cfp0000170>.
- Sallay H. (2005) Serdülők szubjektív jólléte: A családban és a baráti kapcsolatban észlelt igazságosság és az igazságos világba vetett hit szerepe. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika*, 6(4), 295–315. <https://doi.org/10.1556/Mental.6.2005.4.3>.
- Szalma I. – Takács J. (2022) *Családszociológiai mozaik*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Szikra D. (2018) Ideológia vagy pragmatizmus? Családpolitika az orbáni illiberális demokráciában. In Bozóki A. – Füzér K. (szerk.) *Lépték és irónia: Szociológiai kalandozások*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – L'Harmattan, 219–241.
- Tóth O. (2012) Társadalmi integráció és család. In Kovács I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon: tanulmányok*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumentum, 369–382.
- Utasi Á. (2002) Társadalmi integráció és családi szolidaritás. *Educatio*, 3, 384–403.
- Waite, L. J. – Gallagher, M. (2000) *The Case for Marriage: Why Married People are Happier, Healthier and Better Off Financially*. New York: Doubleday.
- Wamboldt, F. S. – Wolin, S. J. (1989) Reality and myth in family life: Changes across generations. *Journal of Psychotherapy & the Family*, 4(3–4), 141–166. https://doi.org/10.1300/J287v04n03_08.

1. melléklet

A különböző családtípusokba tartozók megoszlása
a tipológiát létrehozó változók szerint (százalék)

		Idős, egyedül élő öze- gyek felnőtt gyermekkel	Idősebb, nem házasság- ban élők, többségében felnőtt gyermekkel	Fiatalabb, nem házasságban élők	Házastárral vagy élettárral élő gyermektelenek	Fiatal, gyermektelen egyedülálló	Fiatal és középkorú, házastárral élő kisgyermekesek	Idősebb, házastárral élők felnőtt gyermekkel
Családi állapot jogi státusz	Nőtlen, haja- don	0	20,1	75,5	0	100	0	0
	Házass	0	8	9,1	100	0	100	100
	Elvált	0	54,1	14,7	0	0	0	0
	Özvegy	100	17,8	0,7	0	0	0	0
Párkapcso- lati státusz	Egyedülálló	100	80,9	26,5	0	100	0	0
	Házastárral él	0	0	0	88,2	0	100	100
	Élettárral él	0	19,1	73,5	11,8	0	0	0
Korcsoprt	18–25	0	0	11,6	8,9	48	0	0
	26–39	0	0,5	54,7	41,4	52	58,8	0
	40–59	0	57,7	33,1	34	0	41,2	48,5
	60+	100	41,8	0,7	15,7	0	0	51,5
Háztartá- sának lét- száma	Egyfős	100	69,2	6,1	1	33	0	0,1
	Kétfős	0	23,7	53,3	81,4	21,3	0	79,9
	Három- vagy többfős	0	7,1	40,6	17,5	45,7	100	20
Kiskorú gyermek (vér szerinti)	van	0,7	4,3	43	6,8	0	100	0
	nincs	99,3	95,7	57	93,2	100	0	100
Nagykorú gyermek (vér szerinti)	van	100	66,7	9,1	3,7	0	10,8	100
	nincs	0	33,3	90,9	96,3	100	89,2	0
Megoszlás		9	19	15	8	16	13	20

2. melléklet

Az integrációs modellbe tartozók a családtípusokba tartozás szerint (százalék)

	Kapcsolatgazdag, politikailag aktív	Lokálisan integrált	Politikailag integrált	Normkövető kap- csolatgazdag	Normkövető, munkaerőpiacon integrált	Dezintegrációtól veszélyeztetett	Normkövető de- zintegrált	Teljes minta
Idős, egyedül élő özvegyek felnőtt gyermekkel	8	7	2	5	2	8	31	9
Idősebb, nem házas- ságban élők többségé- ben felnőtt gyermekkel	22	15	18	12	18	22	26	19
Idősebb, házastárssal élők felnőtt gyermek- kel	21	19	18	15	17	19	30	20
Fiatal és középkorú, házastárssal élő kisgyermekesek	13	15	19	17	16	7	4	13
Házastárssal vagy élettárssal élő gyermektelenek	6	10	8	6	8	12	3	8
Fiatalabb, nem házasságban élők	17	16	17	22	18	15	4	15
Fiatal, gyermektelen egyedülállók	13	18	18	23	21	17	2	16
Total	100	100	100	100	100	100	100	100

A különböző családtípusokba tartozás az integrációs modell szerint (százalék)

	Idős, egyedül élő özvegyek felnőtt gyermekkel	Idősebb, nem házasságban élők többségében felnőtt gyermekkel	Idősebb, házastárral élők felnőtt gyermekkel	Fiatal és középkorú, házastárral élő kisgyermekesek	Házastárral vagy élet-tárral élő gyermekelemek	Fiatalabb, nem házasságban élők	Fiatal, gyermektelen egyedülállók	Teljes minta
Kapcsolatgazdag, politikailag aktív	9	12	10	11	8	11	9	10
Lokálisan integrált	4	4	5	7	8	6	7	6
Politikailag integrált	3	14	14	22	16	17	17	15
Normakövető kapcsolatgazdag	8	9	11	19	11	21	21	15
Normakövető munkaerőpiacon integrált	5	19	18	26	22	24	27	21
Dezintegrációtól veszélyeztetett	15	20	17	10	28	18	18	18
Normakövető dezintegrált	56	22	24	5	7	4	2	16
Total	100	100	100	100	100	100	100	100

3. melléklet
Logisztikus regressziós modellek eredményei a szubjektív kirekesztettség
érzékeléséről (esélyhányadosok)

	Az átlagosnál nagyobb mértékben érzi magát kirekesztettnek			
	1	2	3	4
Családtípus (ref: Fiatal, gyermektelen egyedülállók)				
Idős, egyedül élő özvegyek felnőtt gyermekekkel	1,349**	1,229	1,258	0,654**
Idősebb, nem házasságban élők, többségében felnőtt gyermekkel	1,405***	1,287**	1,314**	0,961
Idősebb, házastárssal élők felnőtt gyermekkel	0,896	0,818*	0,834	0,616***
Fiatal és középkorú, házastárssal élő kisgyermekesek	0,570***	0,559***	0,573***	0,576***
Házastárssal vagy élettárssal élő gyermektelenek	1,515***	1,453**	1,484**	1,303
Fiatalabb, nem házasságban élők	1,174	1,146	1,130	1,018
Van családon belüli bizalmas kapcsolata		0,916	0,915	0,920
Van családon kívüli bizalmas kapcsolata		0,583***	0,573***	0,624***
Kapott anyagi támogatást családtagjaitól			1,082	0,972
Kapott természetbeni támogatást családtagjaitól			0,882	0,875
Kapott anyagi támogatást családon kívüli személytől			2,286***	2,067***
Kapott természetbeni támogatást családon kívüli személytől			0,958	0,891
Gyenge kötések száma				0,990
Egészségi állapota (ref: rossz az egészségi állapota)				
Jó az egészségi állapota				0,585***
Kielégítő az egészségi állapota				1,010
Szubjektív jövedelmi helyzet (ref: háztartása könnyen tudja fedezni a kiadásokat)				1,715***
Legmagasabb befejezett iskolai végzettség (ref: diploma)				
Legfeljebb általános iskola				1,531***
Szakma				1,188
Érettségi				1,189
Lakóhely (ref: község)				
Budapest				1,120
Megyeszékhely				0,905
Város				0,913
Neme (ref: nő)				1,042

A szubjektív jóllét a különböző családtípusokban

	Az átlagosnál nagyobb mértékben érzi magát kirekesztettnek			
	1	2	3	4
N	4919	4919	4889	4717
Nagelkerke R2	0,028	0,049	0,063	0,124

Megjegyzés: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Adatok forrása: KEP3

4. melléklet

Logisztikus regressziós modellek eredményei az étellel való elégedettségről
(esélyhányadosok)

	Az átlagosnál kevésbé elégedett az ételével			
	1	2	3	4
Családtípus (ref: Fiatal, gyermektelen egyedülállók)				
Idős, egyedül élő özvegyek felnőtt gyermekkel	1,893***	1,787***	1,834***	0,590**
Idősebb, nem házasságban élők, többségében felnőtt gyermekkel	2,095***	1,944***	1,982***	1,298*
Idősebb, házastárral élők felnőtt gyermekkel	0,797*	0,776*	0,787*	0,490***
Fiatal és középkorú, házastárral élő kisgyermekesek	0,403***	0,419***	0,427***	0,397***
Házastárral vagy élettárral élő gyermektelenek	1,184	1,184	1,205	0,947
Fiatalabb, nem házasságban élők	1,003	1,037	1,023	0,865
Van családon belüli bizalmas kapcsolata		0,652***	0,658***	0,748***
Van családon kívüli bizalmas kapcsolata		0,596***	0,584***	0,749***
Kapott anyagi támogatást családtagjaitól			1,155	0,970
Kapott természetbeni támogatást családtagjaitól			0,742**	0,755**
Kapott anyagi támogatást családon kívüli személytől			2,017***	1,687***
Kapott természetbeni támogatást családon kívüli személytől			1,117	1,026
Gyenge kötések száma				0,942***
Egészségi állapota (ref: rossz az egészségi állapota)				
Jó az egészségi állapota				0,285***
Kielégítő az egészségi állapota				0,472***
Szubjektív jövedelmi helyzet (ref.: háztartása könnyen tudja fedezni a kiadásokat)				2,621***
Legmagasabb befejezett iskolai végzettség (ref: diploma)				
Legfeljebb általános iskola				1,588***
Szakma				1,213
Érettségi				1,102
Lakóhely (ref: község)				
Budapest				1,040
Megyeszékhely				0,838
Város				0,949
Neme (ref: nő)				1,009

A szubjektív jóllét a különböző családtípusokban

	Az átlagosnál kevésbé elégedett az életével			
	1	2	3	4
N	4988	4988	4957	4783
Nagelkerke R2	0,070	0,098	0,112	0,251

Megjegyzés: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Adatok forrása: KEP3

A SZERZŐKRŐL

- ALBERT FRUzsINA**, kutatóprofesszor,
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet,
egyetemi tanár, Semmelweis Egyetem, Egészségügyi Köszolgálati
Kar, Mentálhigiéné Intézet
- BALOGH KAROLINA**, tudományos segédmunkatárs,
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet
- CSIZMADIA PÉTER**, tudományos főmunkatárs,
Budapesti Gazdasági Egyetem, Pénzügyi és Számviteli Kar
- CSIZMADY ADRIENNE**, kutatóprofesszor,
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet
- DÁVID BEÁTA**, kutatóprofesszor,
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet;
Semmelweis Egyetem, Mentálhigiéné Intézet
- GERŐ MÁRTON**, adjunktus,
ELTE Társadalomtudományi Kar, tudományos munkatárs,
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet
- GYŐRI ÁGNES**, tudományos főmunkatárs,
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet
- HAJDU GÁBOR**, tudományos főmunkatárs,
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet
- HUSZÁR ÁKOS**, tudományos főmunkatárs,
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet
- ILLÉSSY MIKLÓS**, tudományos főmunkatárs,
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet
- KOVÁCH IMRE**, kutatóprofesszor,
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet
- KOVÁCS ESZTER**, tudományos munkatárs,
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet
- KŐSZEGHY LEA**, tudományos főmunkatárs,
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet
- PAPP Z. ATTILA**, kutatóprofesszor,
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet,
egyetemi tanár,
Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtudományi Intézet
- SZABÓ ANDREA**, tudományos főmunkatárs, igazgató,
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet;
habilitált egyetemi docens, ELTE ÁJK Politikatudományi Intézet
- ZSIGMOND CSILLA**, tudományos munkatárs,
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet;
egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem, Politikatudományi és Szociológiai Intézet, Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék

„osztály- vagy/és rendi társadalom felé mozdul el a magyar társadalom, vagy továbbbi fragmentálódás következik ... vannak-e olyan fragmensek, amelyekből stabil csoportok válnak” (KOVÁCH IMRE)

„Ami a munkahelyen belül történik, az a legritkább esetben marad a gyárkapun belül, pozitív és negatív hatásait egyaránt magunkkal cipeljük a családi és egyéb viszonyainkba.” (ILLÉSSY MIKLÓS, HUSZÁR ÁKOS, CSIZMADIA PÉTER)

„Vajon lehetséges-e a hatalom megtartása rendszerteljesítménytől függetlenül a nyílt diktatúra eszközei nélkül?” (GERŐ MÁRTON, SZABÓ ANDREA)

„a legrászorulóbb csoportok annak ellenére is jobban kimaradnak a szolidaritási mezőből, hogy ... jobban elérik őket a különböző támogatások, de ezek ... nem tudják kompenzálni a jóléti állam leépülését.” (ZSIGMOND CSILLA, PAPP Z. ATTILA)

„az 1980-as évekhez képest a 2020-as évek elejére növekedtek a kereseti egyenlőtlenségek... a társadalmi mobilitás viszont csökkent... a társadalom zártabbá válása miatt is.” (HUSZÁR ÁKOS, HAJDU GÁBOR)

„...a belső mobilitás mind a legalsó..., mind a legfelső ... rétegek körében átlagon felüli, külföldi migrációs tervekkel a ... dezintegrált réteghez tartozók alig rendelkeznek, ez a ... középrétegre jellemző.” (PAPP Z. ATTILA, ZSIGMOND CSILLA, KOVÁCS ESZTER)

„a lakásmobilitáshoz az anyagi és nem anyagi erőforrások olyan komplex kombinációjára van szükség, amelynek meglétét a hagyományosan használt státuszváltozókkal kevésbé lehet megragadni.” (KÖSZEGHY LEA, CSIZMADY ADRIENNE)

„a kiterjedtebb kapcsolati erőforrásokkal nagyobb eséllyel jár együtt a magasabb társadalmi státusz, a jobb anyagi helyzet, fokozottabb szubjektív jólét.” (DÁVID BEÁTA, ALBERT FRUZZSINA, HAJDU GÁBOR)

„a társadalomhoz tartozás érzését inkább a családon kívüli kapcsolatok és tényezők határozzák meg, míg a család és a családi kapcsolatok inkább a szubjektív jólét személyesebb aspektusára vannak hatással.” (BALOGH KAROLINA)

„a politikai passzivitás és a csak választói részvétel csökkenti a mentális egészség rosszabbodását ... a társadalmi dezintegráció mind a kedvező fizikai, mind a kedvező mentális egészségtől való megfosztottsággal is együtt jár.” (GYÖRI ÁGNES)

ISBN 978-963-418-061-6

9 789634 180616

**HUN
REN** **TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT**